

KYRKOR
I
BANKEKINDS HÄRAD

Norra delen I

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

ANDREAS LINDBLOM

Med stöd av

KUNGL. VITT., HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

A.-B. Svenska Teknologföreningens Förlag
STOCKHOLM 1921

Titelarket tryckt å Centraltryckeriet, Stockholm 1930

FÖRORD

Då såsom första synliga resultat av Sveriges Kyrkors arbete inom Östergötland framlägges detta häfte, behandlande kyrkor inom Bankekinds härad, sker detta, dels emedan området ifråga innesluter ett antal särskilt intressanta och på konstminnen rika kyrkor, dels emedan utgivarne för dessa kyrkors beskrivning varit lyckliga att få påräkna en just för dessa monument synnerligen intresserad forskare, docenten Andreas Lindblom, som vuxit upp invid den märkligaste av områdets kyrkor, Askeby. Utgivarne vilja härmed till författaren uttala sin stora tacksamhet för hans gedigna arbete.

Under arbetets utförande har författaren erhållit värdefullt bistånd av fröken Agnes Branting vid bestämmande av vissa textilier, av doktor Gustaf Upmark för identifiering av silverstämplar samt av ingeniör A. Löfgren och amanuensen Sigurd Wallin för bestämmande av tennstämplar. Det är oss en kär plikt att även i detta häfte få betyga dessa personer vår tacksamhet för allt det välvilliga stöd, de vid alla tillfällen lämnat vårt arbete.

I anslutning till en planerad publikation av N. M. Mandelgrens teckningar från Östergötlands kyrkor, redigerad av doc. Lindblom, har det beretts tillfälle för denne att före utarbetandet av detta häfte studera nämnda teckningar, vilka dock icke förrän i den Mandelgrenska publikationen kunna i sin helhet meddelas.

Detta första häfte kommer att inom kort följas av ett andra, behandlande Vårdsbergs och Örtomta kyrkor av samme författare. Slutligen komma häradets sydligaste kyrkor att beskrivas i ett tredje häfte, som torde bliva avslutningshäftet i det första bandet av Östergötlands kyrkor.

Utgivarne, som i något av de kommande häftena skola lämna en fullständig plan för utgivningen av Östergötlands kyrkor, vilja emellertid redan nu rikta en varm vädjan till inbyggarne i det på kulturminnen så rika och om dessas vård så nitälskande Östergötland att stödja vårt arbete för dessa minnens sakkunniga utforskande och beskrivning genom att mangrant subskribera på arbetet Sveriges Kyrkor. Först genom att nå ut till allt vidare kretsar kan detta vårt arbete fylla sin egentliga mission, samtidigt som detsamma självt vinner det stöd, som så väl behöves.

Stockholm i september 1921.

Sigurd Curman　　　　Johnny Roosval

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

A. T. A. = Antikvarisk-topografiska arkivet, omfattande en avbildningssamling och en skriftsamling; förvaras i Statens historiska museum.

B. St. = Kungl. Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.

Broocman = C. R. Broocman, Beskrifning Öfwer the I Öster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor etc. (1760).

Domkap. = Linköpings domkapitels arkiv.

Foto A. T. A. och Foto B. St. = i A. T. A. eller B. St. förvarad fotografi, för vilken ingen fotograf finnes angiven.

Hildebrand = B. E. Hildebrand, Rese-Minnen 1828—29. Andra delen. Ms. i A. T. A.

Ihrfors = E. Ihrfors, Ostrogothia sacra. Ms. i A. T. A.

Inv. 1828 el. 1829 = det i A. T. A. förvarade inventeringsinstrumentet från något av dessa år.

K. B. = Kungl. Biblioteket.

Mandelgren, Atlas = N. M. Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria. Avd. XI: 1—2 (1883—84).

Mandelgren, Beskr. = N. M. Mandelgren, Beskrifning öfver Ritningar, samlade under en Resa inom fäderneslandet. Två vol., omfattande åren 1846—47. Ms. i A. T. A.

Mandelgren, Saml. = N. M. Mandelgrens i Lunds universitet förvarade samlingar av teckningar m. m.

Ms. = Manuskript.

R. A. = Riksarkivet.

Ransakn. = Ransakningar om Antiquiteterna 1667—84. Tom. II. Ms. i K. B.

Ridderstad, Beskr. = A. Ridderstad, Östergötlands beskrivning (1917—18).

Ridderstad, Lex. = A. Ridderstad, Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland, I—II (1875—77).

Säve = P. A. Säve, Berättelse för 1862. Ms. i A. T. A.

Widegren = P. D. Widegren, Försök till en ny beskrifning öfver Östergöthland, I—II (1817—29).

BANKEKINDS

HÄRAD

FOTOGRAFIERNA FRÅN BANKEKINDS HÄRADS KYRKOR ÄRO, DÄR EJ ANNORLUNDA ANGIVES, TAGNA AV KYRKOBESKRIVNINGENS FÖRFATTARE.

Fig. 1. Askeby kyrka och prästgard, sedda fran söder. Foto 1912.
Die Kirche und das Pfarrhaus von Süden. — The church and parsonage from the south.

ASKEBY KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD
LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS KONTRAKT

AV *ANDREAS LINDBLOM*

TRYCKTA KÄLLOR. C. J. GRÄSTEN, Askabyanum in Ostrogothia coenobium ... sub præsidio Nic. Stobæi ... diss. i Lund, 1741. — BROOCMAN, s. 239—242. — WIDEGREN, I, s. 569—572. — C. G. BRUNIUS, Konstanteckningar under en resa ... (1849), s. 251—256. — RIDDERSTAD, Lex., I, s. 21—23. — A. LINDBLOM i Fornvännen, III, 1908, s. 178—200. — RIDDERSTAD, Beskr., s. 100—104.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR. K. B.: Ransakn., s. 9—10, 25—26. — A. T. A.: HILDEBRAND, s. 203—209; IHRFORS, s. 239—241; MANDELGREN, Beskr., s. 191—199; C. F. NORDENSKJÖLD, Östergötlands Minnesmärken, 1870—71, s. 81—82; SÄVE, s. 8—11; Inv. 1829 och div. andra papper; 10 teckningar av P. A. F. Sohlman, 1 av annan hand; 2 blad uppm.-ritn. av A. Nyström, 1876 (grundplan och södra fasaden), 1 av J. Dahl, 1913 (sektion mot öster och södra fasaden), samtliga kopior; div. fotografier. — B. ST.: 1 blad uppm.-ritn. av A. Nyström, 1876 (grundplan och södra fasaden), 1 av J. Dahl, 1913 (sektion mot öster, södra fasaden och plan m. m. av tornets bottenvån.), 1 blad förslag till rest. av A. Nyström, 1876 (grundplan), 1 av J. Dahl, 1913 (tornets bottenvån.), samtliga kopior; div. fotografier. — DOMKAP.: Acta visitationis, 1640 och 1653 (båda med inv.-förteckn.) samt 1696, 1708 och 1713. — MANDELGREN, Saml.: Div. ritningar.

KYRKANS ARKIVALIER. I Landsarkivet, Vadstena: Sockenst.-prot. 1716—88 (K. I: 1), 1789—1838 (K. I: 2); kyrkoräkensk. 1700—73 (K. I: 1), 1700—1836 (L. I: 1), 1773—93 (L. I: 2), 1793—1815 (L. I: 3), 1815—41 (L. I: 4); visitationsprot. 1776, 1780, 1782, 1785 (K. I: 1); inv.-förteckn. 1701 (?)—50, 1732, 1780 (K. I: 1), 1789—91, 1794, 1815, 1821, 1834 (K. I: 2); om brudkronan 1698, om reparation av klockstapeln 1699—1700 (L. I: 1); om kyrkoplankets delning 1700, om kyrkoreparationer 1717—76, om predikstol 1764 (K. I: 1). — Födelse- och dopböcker finnas bevarade fr. o. m. 1700. —

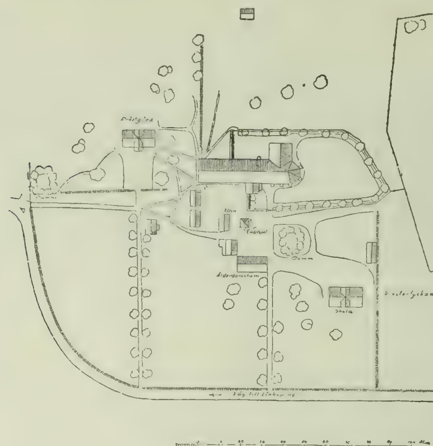

Fig. 2. Askeby. Situationsplan av kyrkan och dess närmaste omgivningar. Uppmätt av Th. Bergentz och O. Lagergren 1915.

Situationsplan der Kirche. — Plan of the church.

I kyrkan: Sockenst.-prot. fr. o. m. 1839 (K. I: 3). — Visitationsprot. fr. 1800-talet (N. I: 1). — 2 blad uppmätn.-ritn. av A. Nyström, 1876 (grundplan och södra fasaden); 2 blad förslag till rest. av A. Nyström, 1876 (grundplan och torn); 2 blad förslag till orgel, 1878; 2 blad uppmätn.-ritn. av J. Dahl, 1913 (tornets bottenvån. m. m., södra fasaden och sektion mot öster); 1 blad förslag till rest. av J. Dahl, 1913 (tornets bottenvån.).

FÖRSAMLINGSHISTORIA

Den omständigheten, att Askeby kyrka är äldre än det senast 1185 i Askeby befintliga nunneklostret (jfr s. 31), visar, att redan före denna tid en församling existerat därstädes. Under hela klostertiden — till 1527 — användes kyrkan av församlingen och klostret gemensamt. Sannolikt har socknen lytt under klostrets patronatsrätt.[1] Åren 1555—81 är den annex till Vårdsberg. Sedan Askeby socken under mer än tre århundraden utgjort ett självständigt pastorat, har den 1917 blivit annex till Svinstad (Bankekind).

[1] Klostret innehade patronatsrätt jämväl över S. Olofs kyrka i Norrköping och Svinstads kyrka. Enligt en bulla 20. 11. 1400 hade så varit förhållandet sedan fyrtio år tillbaka. Bullan finnes — i fornsvensk översättning — återgiven av Gråsten, a. a., s. 18 ff.

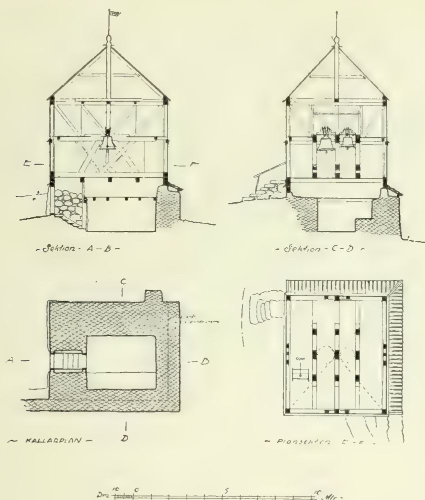

Fig. 3. Askeby. Grundplan och sektioner av klockstapeln och av under densamma befintliga delar av klosterruinerna. Uppmätt av Th. Bergentz och O. Lagergren 1915.

Glockenturm. Grundriss und Querschnitt. — Belfrey. Plan and cross sections.

KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Kyrkan omgives av kyrkogården (fig. 2), som sträcker sig huvudsakligen åt KYRKOGÅRD öster och sydost. Bland dess träd dominera askar och lönnar. De planterades 1825, i stället för en granhäck från 1776 (K. I: 2 och K. I: 1). Såväl i norr som i öster omgives kyrkogården av ängsmarker med fruktträd, vilka marker möjligen utgöra delar av det forna klosterområdet. I söder och väster gränsa skolhus- och prästgårdsträdgårdarna till kyrkogården. Dessa trädgårdar ha delvis ingått i klosterområdet. Det stycke av prästgårdens trädgård, som ligger omedelbart söder om ålderdomshemmet — vilket 1816 uppfördes i »munkträdgården» (L. 1: 4) — kallas än i dag för »klosterträdgården». Åkern omedelbart öster om skolhusträdgården (stötande till kyrkogården i dess sydöstra hörn) bär namnet »klosterlyckan». Och platsen, där skolhuset nu är beläget, kallades 1867 »gamla klosterjorden» (K. I: 3).

Fig. 4. Askeby. Klockstapeln från sydost. Observera klosterruinerna under och väster om densamma. Foto 1916.

Glockenturm. Unter dem Turm und links von demselben sind die Klosterruinen sichtbar.
Belfrey from the south-east. Ruins of the convent are visible under the belfrey and to the left in the ill.

RINGMUR Bogårdsmuren, som stöter intill kyrkan ungefär vid mitten av de norra och södra långsidorna, är av enklaste slag (gråsten i kallmur). Den uppfördes 1776. Dessförinnan omgavs kyrkogården av ett träplank, vars underhåll var fördelat på socknemännen, enligt särskild, ännu bevarad lista. Tvenne »kyrkoluckor» omtalas, en i öster och en i söder (K. I: 1).

Vid biskopsvisitationen 1653 »beslötz, at Sochnen skall hielpas åth at åhrligen byggia på enn Kyrkiogårdzmur, efter der är så godh rådh på steen, uthaf det kullrijfna och förstörda klostret, och skall huar bonde i Sochnen åhrligen göra till kalckakiöp 2 öre Sölfwermynt, och såledz begifua sigh till at byggia, fast det icke blefue meer än tree eller fyra fampnar om åhret» (Domkap.), ett beslut som emellertid icke synes ha gått i verkställighet.

INGÅNGAR Till kyrkogården leda tvenne ingångar, en i norr och en i söder, båda med höga stolpar av granit.[1] I den förra trägrindar, i den senare tvenne vackra grindar av smidesjärn, utförda 1819 (K. I: 2).

[1] 1795 beslöts att uppsätta nya stolpar av granit i stället för de gamla av tegel. 1796 bestämmes dock, att även de nya skulle göras av tegel, ett beslut, som emellertid icke synes ha blivit satt i verket (K. I: 2).

I väster och sydväst går prästgårdens trädgård ända fram till kyrkomuren. I samband med att prästgården 1917 upphörde att användas som sådan, avskildes därför vid laga syn en remsa mark närmast kyrkan, vilken jord för framtiden skall räknas såsom hörande till kyrkogården.

Angående kyrkogårdens gravvårdar, se s. 55.

Redan före tornets nedbrytande år 1609 (jfr s. 33) fanns en klockstapel vid kyrkan, som emellertid sagda år nedbrann (Ransakn.). I dess ställe uppfördes en ny, vilken 1699, när den undergick reparation, omnämnes såsom gambel och Måssig . Året därpå nedbrann densamma. Dess efterträdare blev färdig år 1709 (jfr yttrande i visitationsprot. 1708, Domkap.). Detta årtal finnes nämligen i väderflöjeln till den nuvarande klockstapeln, vilken 1817 uppfördes med virket från den gamla (K. I: 2). KLOCKSTAPEL

Stapeln (fig. 3 o. 4) eller klockstolen , som den ursprungligen kallades, är belägen strax utanför kyrkogårdens sydvästra hörn. Den bestar av en rödfärgad, fyrsidig byggnad, utvändigt vertikalt brädfodrad. Pyramidformigt, tjärat brädtak. Tjärade luckor. Klockstapeln är uppförd på murar, som tillhört det forna klostret (fig. 3).

Angående klockorna, se s. 61.

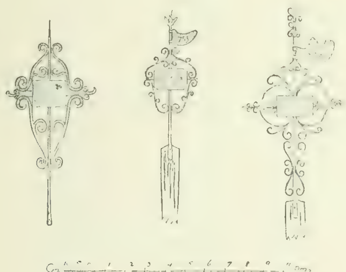

Fig. 5. Askeby. Gravkors. Uppmätta av Th. Bergentz 1915.

Grabmäler aus Schmiedeeisen.
Monumental crosses of wrought-iron.

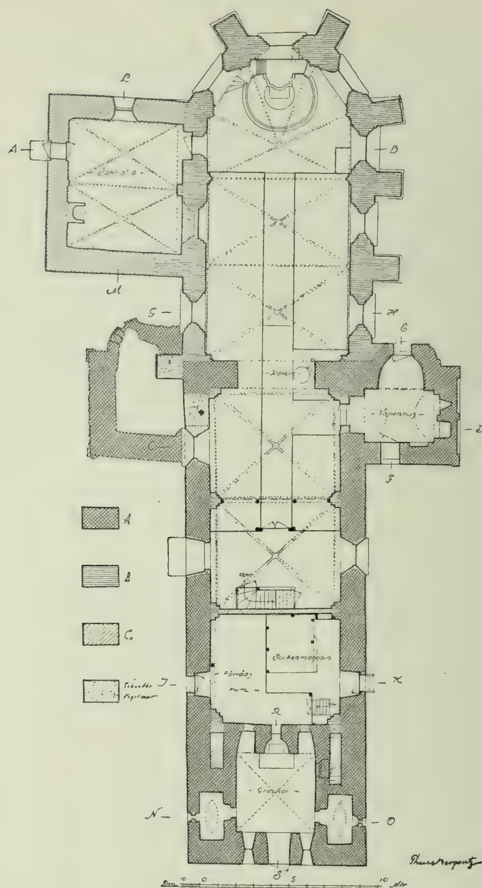

Fig. 6. Askeby. Grundplan. Skala 1: 300. Uppmätt av Th. Bergentz och O. Lagergren 1915. De 1919 blottade resterna av den norra korsarmen äro inlagda å densamma. A betecknar murverk, tillhörande den äldsta kyrkan, B d:o från 1444, C d:o från senare tid.

Grundriss. A bezeichnet die älteste Kirche, B die Kirche von 1444, C die Kirche aus späteren Zeiten.
Plan. A = the oldest church, B = the church from 1444, C = the church of later years.

KLOSTERRUINERNA

Av klosterbyggnaderna, som varit belägna omedelbart söder om kyrkan, finnas ännu åtskilliga rester bevarade, huvudsakligen dock under jorden. Ovan jord synas f. n. följande partier, alla murade av gråsten:

En vinkelböjd mur, löpande under klockstapelns östra och södra sidor. Å den sistnämnda sidan är muren omkr. 200 cm. hög och omkr. 160 cm. bred. Den fortsätter ett stycke väster om klockstapeln, där den försvinner i en i senare tid murad källare. Murens södra sträckning är bevarad till en längd av 13,5 m.

Ett fyrkantigt rum under klockstapeln (fig. 3). L. i öster—väster omkr. 400 cm., B. omkr. 290. Rummets östra och södra väggmurar bildas av den förstnämnda, vinkelböjda muren. Invid rummets södra vägg ett slags murad bänk, 75 cm. hög och 90 cm. djup. I samma (södra) mur en liten fyrkantig, nu igenmurad glugg.

Lämningar efter en annan mur, löpande i öster—väster, synas i marken omedelbart norr om klockstapeln.

Rester av murar med riktningen norr—söder torde ingå i den långsträckta förhöjning av marken, som kan iakttagas mellan kyrkans södra korsarm och klockstapeln.

Ett stycke av en mur med riktning norr—söder är tydligt märkbar i marken söder om och i förlängningen av långhusets västgavel (omedelbart bakom prästgårdens visthusbod). Just här synes relativt sent betydligt mera varit bevarat. Inv. 1829 omnämner nämligen, att sex alnar från kyrkans södra sida kvarstodo ruiner, i vilka anträffats eldstäder »för 6 à 7 år sedan».

En ytterst värdefull skildring av klosterruinerna, sådana de tedde sig omkr. 1740, lämnas oss i Gråstens i litteraturförteckningen omtalade avhandling (s. 5 f.):

»Ruinerna efter detta Askeby kloster befinnas vara belägna 40 alnar i sydlig riktning från den ännu befintliga kyrkan med samma namn. De omfatta 33 alnar i längden och 10 alnar i bredden. Två celler *(cellulæ)*, uppförda af hård stenmur, finnas där ännu bevarade under tak, kvarstående sedan reformationstiden, då det öfriga nedrefs, ännu till en höjd af 6 alnar. Murarna äro så fasta — liksom det fastaste berg — att man knappast på något sätt med kraft förmår rubba en sten därifrån. Man kan se ett slags portik *(porticus quidam)*, som från denna klosterbyggnad leder till kyrkan; portiken, som är omgifven af mur och som varit täckt, går i fyrkant omkring en i midten befintlig liten plan. I denna portik ha nunnorna utan tvifvel gått till och från kyrkan på de kanoniska timmarna. Omkring klostret funnos fyra djupa brunnar eller källor och därjämte fem dammar *(piscinæ)*.»

Gråstens uppgifter stämma väl överens med Aschanius' ett par mansåldrar tidigare (Ransakn., 1667). Då syntes ännu »rudera aff Clostrets halfwa wäggar, och som noogast Munkarnas och Nunnernas gångar, under lycht himmel, där dhe hafwa gått i Kyrckian straxt där hoos, och hållit der sine horas canonicas».

Fig. 7. Askeby. Kyrkans södra fasad. Uppmätt 1913.

Die Südfasade. — The south-façade of the church.

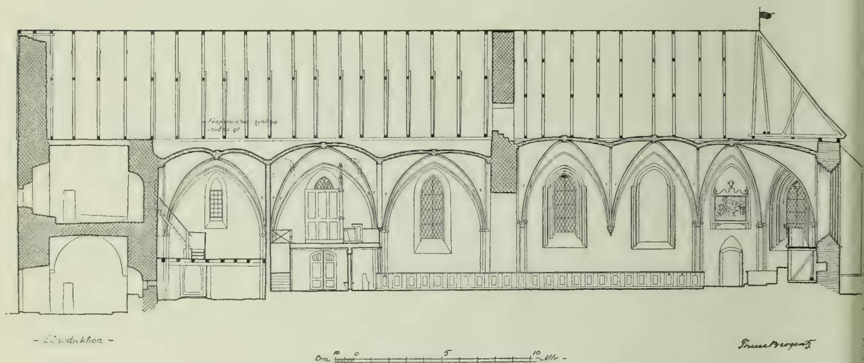

Fig. 8. Askeby. Sektion mot norr. Uppmätt av Th. Bergentz och O. Lagergren 1915.

Längsschnitt gegen Norden. - Longitudinal secton towards the north.

Såvitt man av dessa notiser och de ännu bevarade, synliga resterna kan sluta, har sålunda det egentliga klostret utgjorts av en stor, i öster—väster orienterad byggnad, belägen där klockstapeln och prästgårdens källare nu befinna sig. Mellan denna byggnad och kyrkans södra sida har en liten fyrkantig gård utbrett sig, omgiven av en korsgång efter vedertaget schema. Gårdens plana yta kan ännu tydligt iakttagas. Möjligen ha även på västra och östra sidorna om korsgången funnits byggnader. Detta och mycket annat kan emellertid endast genom grävningar med visshet utrönas.

KYRKOBYGGNADEN

HUVUDDELAR

I sitt nuvarande skick består kyrkan av följande huvuddelar (fig. 6):

Längst i väster tornet, vars murar efter en eldsvåda 1609 avkortades och lades under samma vattentak som den övriga kyrkan. Öster om tornet vidtager långhuset med den ännu kvarstående södra korsarmen. Öster om långhuset befinner sig det stora koret från 1444, å vars norra sida sakristian är belägen.

MATERIAL

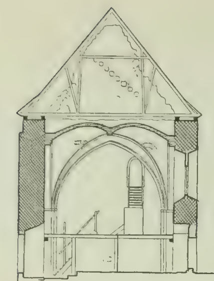
Gråsten (kluven, aldrig huggen) utgör huvudbeståndsdelen i tornets, långhusets och korsarmarnas murar, där den ligger i tämligen regelbundna skift. Sakristian är också till större delen av gråsten, men okluven och rätt murad. Kalksten (grovt huggen i kvadrar av växlande storlek) förekommer h. o. v. i tornets, långhusets och korsarmens murar. I mindre stycken (flis) användes den till alla ursprungliga avlastningsbågar och valv i samma byggnadspartier. Sandsten har begagnats till de konsolstenar, som nu sitta inmurade i långhusets norra yttervägg och till en lös dylik, som förvaras i tornet. Tegel utgör materialet i koret och i övre delen av sakristians gavelröste samt i dennas och långhusets valv och pilastrar. Teglets dimensioner äro i dessa byggnadspartier enahanda: 28 × 14 × 9 cm. med obetydliga variationer. För övrigt förekommer tegel i en mängd senare fyllningar o. d.

SOCKEL

Av någon sockel finnas — utom å strävpelarna — inga spar. Å långhusets södra sida äro dock de nedersta stenskiften delvis utskjutande, så att de stundom framkalla intryck av sockel. Strävpelarna ha en enkel sockel med en putsad skråkant.

YTTERMURARNAS BEHANDLING

Kyrkobyggnadens alla utifrån synliga väggytor äro släta, vitputsade. Det parti av den ursprungliga korväggen, som är synligt från sakristievinden, visar sig emellertid vara oputsat, varav framgår, att koret, som är äldre än sakristian (jfr s. 24), i sin helhet ursprungligen haft det röda teglet synligt. Ännu 1846 var teglet å korets yttermurar blott tunt slammat (MANDELGREN, Beskr.). Teglet, som överallt är i munkförband, har mörkare (d. v. s. hårdare brända) koppstenar.

\- Sektion - J - K -

Fig. 9. Askeby. Sektion mot väster genom västligaste travéen.

Querschnitt gegen Westen durch die westlichste Travée. — Section towards the west through the westernmost traverse.

Fig. 10. Askeby. Sektion mot öster genom östligaste travéen.

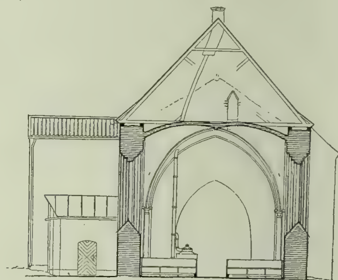
Querschnitt gegen Osten durch die östlichste Travée. Section towards the east through the easternmost traverse.

\- Sektion - C - D -

Fig. 11. Askeby. Sektion mot öster genom södra korsarmen.

Querschnitt gegen Osten durch das südliche Querschiff. Section towards the east through the southern transept.

\- Sektion - H - G -

Fig. 12. Askeby. Sektion mot väster genom andra travéen från öster.

Querschnitt gegen Westen durch die zweite Travée von Osten. — Section towards the west through the second traverse from the east.

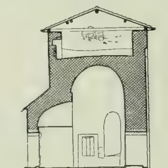
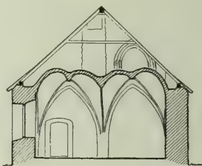

Fig. 13. Askeby. Sektion mot söder genom södra korsarmen.

Querschnitt gegen Süden durch das südliche Querschiff. Section towards the south through the southern transept.

\- Sektion - L - M -

Fig. 14. Askeby. Sektion mot söder genom sakristian.

Schnitt gegen Süden durch die Sakristei. Section towards the south through the sacristy.

Samtliga uppmätta av Th. Bergentz 1915.

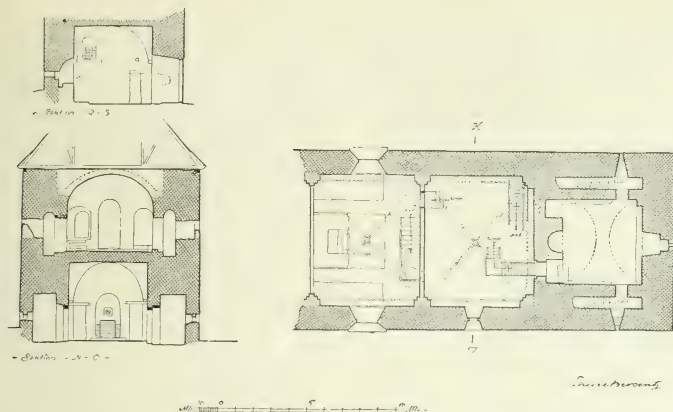

Fig. 15. Askeby. Överst till vänster: Sektion mot söder av tornets bottenvåning. Därunder: Sektion av tornet mot öster. Till höger: Plan av kyrkans västparti i höjd med övre tornvåningens golv. Uppmätta av Th. Bergentz 1915.

Schnitte gegen Süden und Osten durch den Turm. Grundriss des oberen Geschosses des Turmes. — Sections towards the south and the east through the tower. Plan of the upper story of the tower.

Att den äldsta kyrkans väggar av natursten åtminstone 1444 varit putsade framgår av den från korvinden ovanför det ursprungliga korets takfall synliga delen av långhusets östgavel.

I den äldsta kyrkan ha innerväggarna täckts av ett tunnt putslager, i vilket man mer eller mindre omsorgsfullt, med ett spetsigt redskap utfört kvader-ritsning (bäst synlig i tornet samt å kyrkvinden). Även avlastningsbågarnas stenar äro markerade genom ritsning. På grund av eldsvådorna har dock putsen i stor utsträckning bortfallit, så att stenen ligger bar, ofta skörbränd och delvis avfallen. INNERMURARNAS BEHANDLING

I samband med valvslagningen omputsades väggarna (dock ej portalsmygarna) i långhuset och försågos, liksom valven, med målningar. Denna dekoration finnes numera kvar endast i långhusets västligaste travée.

Även i koret äro väggar och valv f. n. täckta av ett tjockt putslager. Också här funnos fordom säkerligen målningar, i varje fall en målad inskription. Under predikstolen kan iakttagas, att innerväggarna ursprungligen varit så tunt överslammade, att tegelstrukturen varit fullt synlig.

Angående kalkmålningarna, jfr s. 24.

Kyrkan uppvärmes med en kamin, placerad invid triumfbågens södra mur. UPPVÄRMNING

YTTERTAK

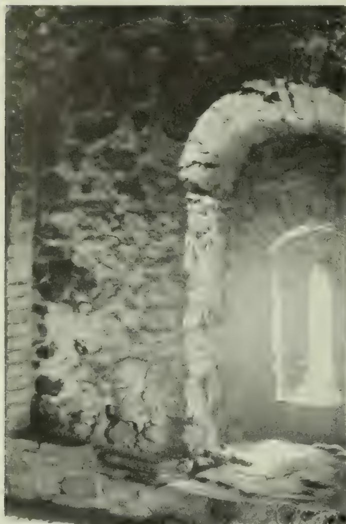

Fig. 16. Askeby. Övre tornkapellets sydvästra hörn. Observera den murade sittbänken. Foto 1916.

Die südwestliche Ecke der oberen Turmkapelle.
The southwestern corner of the upper tower-chapel.

Torn, långhus och kor ligga under ett gemensamt sadeltak, täckt med tjärad spån, ursprungligen lagd i mönster (regelbundet utströdda trianglar), som dock endast delvis bevarats. Takstolarna ha säkerligen tillkommit vid restaureringen efter branden år 1700. Södra korsarmen och sakristian täckas med tegel, absiden å den förstnämnda samt strävpelarna med svartmålad järnplåt.

TORNET

Det efter branden 1609 till sina övre delar raserade tornet »skall hafva varit högt och spetsigt» (enl. uppgift från 1862 i N. I: 1). Planer synas flera gånger ha varit å bane att återuppbygga detsamma[1], och en avgift upptogs för detta ändamål (»den nu mera upphörda Tornbyggnads afgiften» omtalas i sockenst.-prot. för år 1839). En ritning till nytt torn från 1876, säkerligen utförd av A. Nyström, finnes i kyrkans arkiv.

Genom en restaurering 1913 har tornets bottenvåning från att ha varit en skräpkammare i möjligaste mån återställts i sitt medeltida skick och användes nu som gravkapell (fig. 15). En ursprunglig, rundbågig portal i väster (med en dörr från 1913) leder in i ett kvadratiskt rum, täckt av ett omsorgsfullt slaget, ursprungligt kryssvalv av kalkstensflis, vilande på hörnkonsoler, bestående av enkla, fint huggna kalkstenshällar. Golv av tegel, inlagt 1913. En jordfast stenhäll i nordvästra hörnet omedelbart under tegelskiftet visar, att det ursprungliga golvets nivå icke har kunnat befinna sig nämnvärt lägre.

Rummet har upplysts genom tvenne rundfönster i väster med smygar såväl utåt som inåt; båda återupptogos 1913. I södra fönstret kvarsitter ännu den ursprungliga ekramen, innanför den nya fönsterkarmen. Inga spår finnas, som antyda, hur gluggen ursprungligen varit stängd.

I östra väggens mitt en halvsfäriskt avslutad altarnisch, vitslammad 1913. Vid samma tillfälle uppfördes i densamma ett altare av tegel, som täcktes med en

[1] 1795 anmodades sålunda byggmästaren Seurling i Linköping att göra upp ritningar till ett nytt torn (K. I: 2).

medeltida altarskiva av brungrå kalksten. Altarskivan, igenkännlig genom sina fem enkla, inhuggna kors, låg förut i korgolvet. Dess B. är framtill 83, baktill 79 cm. Dj. 52 och tj. 4 cm. Spår av ett äldre, murat altare anträffades vid ovannämnda tillfälle inuti nischen. Mitt i densamma, strax ovanför altarbordet finnes en egendomlig, fyrkantig öppning, gående rätt genom muren (återupptagen 1913). Öppningen har kunnat stängas medels tvenne skjutluckor, som löpt i en 4 cm. bred fals, befintlig 28 cm. djupt in i muren från altarnischen räknat. 1913 insattes i falsen en träram med en löstagbar, enkelt dekorerad lucka.

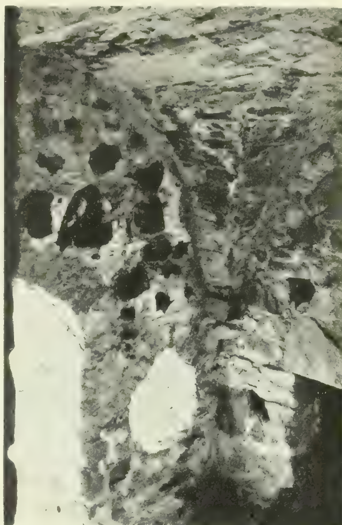

Fig. 17. Askeby. Nedre tornkapellets nordvästra hörn. Observera valvanfanget med dess konsol. Foto 1916.

Die nordwestliche Ecke der Turmkapelle im Erdgeschoss. The northwestern corner of the lower tower chapel.

Å vardera sidan om altarnischen befinner sig en sannolikt 1444[1] igenmurad ingångsöppning till långhuset. De ha upptill varit täckta av grova stockar, av vilka märken äro bevarade.

I vardera av tornets norra och södra yttermurar finnes ett tunnvälvt rum (fig. 15), som står i förbindelse med mittrummet genom en öppning, täckt med kalkstenshällar och kraftiga ekstockar, delvis ännu bevarade, ehuru i förkolnat tillstånd. I båda öppningarna ha funnits dörrar (hakarna kvarsittande), som ledat inåt smårummen och som i det södra rummet kunnat tillstängas medels en kraftig bom. Varje rum har upplysts av en rektangulär glugg i ytterväggen (förminskade genom senare gjord imurning med tegel). Gallret i södra gluggen är samtidigt med förminskningen och troligen medeltida. Den norra gluggens galler är från 1913. I båda rummen sandgolv.

Bottenvåningen har ursprungligen saknat direkt kommunikation med tornets övre partier. Till desamma ledde tvenne trappor, en i norra, en i södra yttermuren, vilkas ingångsöppningar befunno sig i långhusets västra ända, med tröskeln omkr. 75 cm. ovanför dettas golv. Vid valvslagningen i långhuset (1444) kommo hörnpilastrarna att täcka för dessa ingångsöppningar, som därför måste igen-

[1] Det från 1444 stammande putslagret i långhuset täcker nämligen över dessa öppningar.

Fig. 18. Askeby. Kyrkan från sydväst. Foto 1916.
Die Kirche von Südwesten. — The church from the southwest.

muras.[1] Man upptog i stället en ny öppning, som genom långhusets västra vägg (troligen från en läktare) ledde direkt in till den övre tornvåningen (jfr s. 18).

När så långhusets västligaste travée år 1775 apterades till sockenmagasin, synes man ha murat igen också denna öppning. För att likväl erhålla förbindelse med tornets övre våning, vilken vid denna tid användes som prästgårdens källare, upptogs nu en stickbågig öppning i bottenkapellets södra vägg, varigenom direkt förbindelse erhölls med södra murtrappan. Denna sistnämnda ingång murades med tegel och försågs med en dörr. Samtidigt inplacerades ett mellangolv i bottenvåningens kapell, varigenom detsamma delades i en övre och en undre källareavdelning. Detta mellangolv avlägsnades 1913. Numera är öppningen till södra torntrappan, såsom obehövlig, tillstängd med ett järngaller.

De ursprungliga förbindelselederna med tornets övre delar utgjordes, såsom ovan framhållits, av trapporna i norra och södra yttermurarna. Dessa täckas av tunnvalv, vilande på 5—8 cm. breda, i murlivet indragna vederlagskanter, som upp-

[1] De igenmurade trapporna ha sedermera kommit att spela en stor roll i folkfantasien. De anses utgöra begynnelsen till igenmurade underjordiska gångar, som lett till andra kloster etc. Traditionen vet att berätta om en person, som gått ned i en av dessa gångar och aldrig kommit upp, varefter de försiktigtvis båda igenmurats.

Fig. 19. Askeby. Kyrkan från sydost. Foto 1916.
Die Kirche von Südosten. — The church from the south-east.

burit skålbräderna, av vilka tydliga spår äro synliga.[1] Trapporna upplysas av gluggar (delvis igenmurade), täckta med kalkstenshällar. Gluggarna äro så placerade, att de upplysa jämväl det stora mittrummet i övre våningen. I trappornas västra ända en murad sittplats.

Övervåningens stora mittrum har nästan samma ytdimensioner som bottenvåningens. Det täckes av ett illa slaget tunnvalv av tegel med vederlag i norr och söder, tvivelsutan tillkommet i samband med det översta tornpartiets rasering efter branden 1609.

Golvet i övre tornrummet består av sand. Längs väggarna löpa murade sittbänkar (djup 26 cm.). I den östra väggen upprepas samma anordning som i våningen inunder: i mitten en halvsfäriskt avslutad nisch, i vilken dock inga spår av altaranordning finnas bevarade. Huruvida även här en mittglugg öppnat sig mot långhuset, kan icke avgöras, alldenstund mittpartiet liksom också norra sidan av nischen 1444 ommurats med tegel. På ömse sidor om mittnischen äro rundbågiga öppningar mot långhuset. Vid valvslagningen i långhuset år 1444 igenmurades den södra av dessa öppningar[2], den norra förminskades och sänktes för

[1] På enahanda primitiva sätt har man förfarit vid slagningen av de flesta valv och bågar i den äldsta kyrkan.

[2] Jfr noten å s. 15.

att undgå att komma i kontakt med långhusvalvet.[1] I denna sin nya form tjänade denna öppning under tre århundraden som förbindelseled med den övre tornvåningen. Vid sockenmagasinets inrättande i långhuset igenmurades, som ovan påpekats, denna öppning[2], för att återigen upptagas och komma i bruk genom restaureringen år 1913.

Tornets övre våning upplystes huvudsakligen genom en rundbågig glugg i väster (fig. 16), som emellertid förminskats genom tegel-imurning, så att den f. n. är föga mer än en springa.

Huru tornets övre partier varit beskaffade, veta vi ej. Från vinden kan man iakttaga, att å insidan av tornets västra mur (= det nuvarande gavelröstet) en trappa varit anbragt, bestående av korta stockar, vilkas ändar varit inmurade i väggen.

LÅNGHUSET Långhusmurarnas ytterliv gå i flykt med tornets. Den punkt, där **långhuset** vidtager, markeras dock å södra sidan genom en vid nämnda punkt begynnande, fram till södra korsarmen löpande indragning av murens ytterliv, från överkanten omkr. 100 cm. nedåt. Över indragningen har man anordnat ett slags taklist, bildad genom en rad på kant och i sicksack ställda hällar (fig. 7).

Hela det ursprungliga långhuset finnes i behåll, ehuru endast dess östra del användes till gudstjänstlokal. Redan 1775 avstängdes nämligen de båda västra travéernas övre partier för att inrymma sockenmagasinet. Nedre delen av travéerna bibehölls dock som vapenhus. 1876—77 begränsades magasinet till att omfatta den västligaste travéen i dess helhet, vilken avstängdes från kyrkorummet med en murad vägg. Tack vare detta arrangement ha i denna travée befintliga portaler, fönster samt vägg- och valvmålningar förblivit orörda. Sockenmagasinet har numera upphört att finnas till. Travéen användes för närvarande dels som upplagsplats för fattig-spannmål, dels som kolbod, dels som ett slags museum. Från detta sistnämnda leder en trappa upp till övre tornvåningen.

I öster avslutas långhuset av triumfbågmuren med dess gavelröste. Triumfbågen är av spetsbågig, säkerligen icke ursprunglig form.

FÖNSTER De ursprungliga **fönstren** kunna bäst studeras från kyrkvinden. Tvenne yttre smygar ha dock såsom nischer bevarats i södra ytterväggen. Fönstren, tre å norra, fyra å södra långsidan, voro rundbågiga, relativt stora. Genom valvslagningen blevo de oanvändbara. Vid detta tillfälle synas därför tvenne nya, något större, svagt spetsbågiga fönster upptagits i långhuset, det ena — ännu bevarat — i norra väggen, i mittlinjen av den västligaste travéen, det andra — 1876—77 betydligt ut-

[1] De ursprungliga avlastningsbågarna till dessa öppningar äro nu synliga *ovan* valvet, från långhusvinden.

[2] Den var nämligen 1913 *icke* övertäckt med putslagret från 1444. Jfr s. 15, noten. Under åren 1775—1913 försiggick, som å s. 16 omtalats, förbindelsen med övre våningen genom en glugg i bottenrummets södra mur.

vidgat — i den mellersta travéens södra vägg. Före restaureringen 1876—77 fanns också ett stort fönster i den östligaste långhustravéen, inklämt mellan andra pilastern från öster och södra korsarmens västra mur; sannolikt var det detta fönster, som upptogs 1823 (L. I: 1). 1876—77 igensattes detta, samt upptogos två nya fönster i långhusets norra vägg. Liksom fönstret i mellersta travéens södra vägg fingo dessa nya fönster spetsbågiga avslutningar och enkla, skrånande poster. Spröjsverket är, liksom i koret, av gjutjärn. Det gamla fönstret i magasinet har dock endast järngaller.

INGÅNGAR

Ursprungliga portaler finnas tvenne, mitt emot varandra i långhusets västra del. Båda äro rundbågiga, ganska stora, men förminskade genom imurning med tegel. Dörren i den södra portalen, ganska ålderdomlig, har några smidda järnbe-

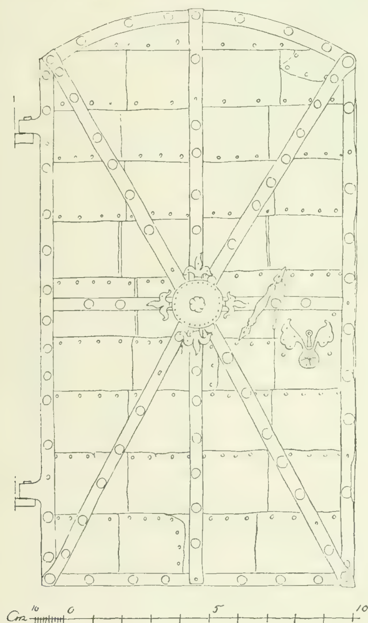

Fig. 20. Askeby. Dörr mellan koret och sakristian. Uppmätt av Th. Bergentz 1915.

Eiserne Tür zwischen Chor und Sakristei. Mitte d. 15. Jhts.
Iron door between the choir and sacristy. Middle of 15th century.

Fig. 21. Askeby. Korets norra vägg med portalen till sakristian. Foto 1916.

Die nördliche Wand des Chors. — The northern wall of the choir.

slag och en dörr-ring med drakhuvuden, vilka beslag dock torde ha tillhört en ännu äldre dörr. I den norra en gammal dörr, helt beslagen med plåt. Båda portalernas dörrar ha kunnat tillslutas inifrån genom bommar.

GOLV

Läget av långhusets golv kan bestämmas genom en stor kalkstenshäll, som ännu befinner sig *in situ* strax innanför södra portalen. Sannolikt har hela det ursprungliga golvet i långhuset varit täckt med sådana hällar.

Mellan golven i tornets bottenvåning och i långhuset har varit en nivåskillnad av omkr. 80 cm. Gluggen i den förras altarnisch har sålunda med sin underkant befunnit sig blott vid pass 70 cm. över långhusgolvet.

Golvet i den som kyrka använda delen av långhuset är av trä.

INNERVÄGGAR OCH VALV

Den valvslagning, som år 1444 ägde rum i det nya koret, torde efter allt att döma ha sträckt sig jämväl till långhuset. Valvens karaktär är, liksom också teglets dimensioner, överensstämmande å båda håll. Långhusets valv vila på sköldbågar och tresprångiga pilastrar med fyrkantiga, 3—4 cm. utkragade stenar som kapitäl. Invid sköldbågarna en rundstav. Slutstenar kvadratiska. Ribbornas genomskärning visar en päronformig mittstav med ett litet, vinkelrätt språng å vardera sidan. Valven äro liksom i koret halvstensvalv, slagna »på stick». Omkr. 150 cm. ovan kapitälen finnas smärre, avlång-fyrkantiga hål, gående tvärs igenom valvkapporna, ett i varje (= avloppshål för eventuelt i vinden inkommande vatten).

SÖDRA KORSARMEN

Vid långhusets södra sida och i förband med detsamma befinner sig en utbyggnad, bildande en korsarm. Dess västra sida dekoreras med en hörnlisen samt en rundbågfris med sex bågar, dess södra gavel av en mitt- och tvenne hörnlisener, mellan vilka en rundbågfris om sammanlagt fyra bågar. Å östra sidan en absid, utvändigt rakt avskuren i öster.

Ingångsöppningar finnas numera såväl i öster som i väster, den förra säkert i sin helhet, den senare i sin nuvarande form av nyare dato.[1] Mot långhuset har korsarmen en bred och låg, rundbågig öppning. Vid valvslagningen 1444, då en

[1] Den västra portalen var före 1876—77 mindre och hade en inåt skrånande smyg.

hörnpilaster kom att delvis stänga till öppningen, uppfördes i densamma en tegelmur, genombruten av en stickbågig ingång, i vilken en relativt ny dörr med en väldig lås nu befinner sig.

I senare tid har korsarmen använts som vapenhus (»södra våckenhuset»).

I korsarmens södra vägg finnes en rundbågig nisch, som torde vara lämning efter en igensatt portal. Sannolikt ledde densamma direkt in i klostret.

Korsarmen har upplysts av ett mycket lågt sittande fönster å södra väggen, vars inåt starkt skrånande, upptill horisontella smyg finnes bevarad som nisch å insidan.[1] Troligen har också ett fönster funnits i absidens fond. Vinden har upplysts av en rak-täckt, 1876—77 igenmurad glugg strax ovanför absidens tak.

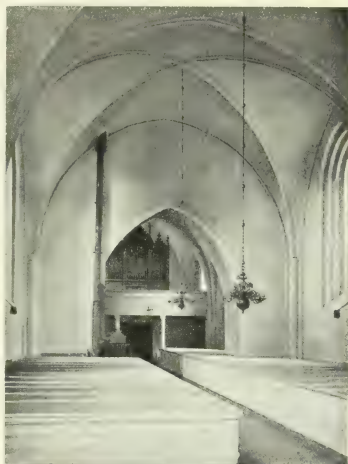

Fig. 22. Askeby. Interiör mot väster, sett från koret. Foto 1916.
Interieur gegen Westen. Interior towards the west.

Korsarmen täckes av ett tunnvalv av kalksten med i murlivet kraftigt indragen vederlagskant i öster, absiden av en halvkupol, tunnvalvslikt utdragen åt väster. Tvenne mindre, rektangulära urtagningar å absidens insida — tvivelsutan ursprungliga sakramentskåp[2] — finnas markerade å uppmätningsritningen från 1876. Förmodligen igenmurades de vid restaureringen samma år. En grund nisch, vilken troligen tjänat som väggskåp — h. 157, b. 107, dj. 31 cm. — finnes bevarad nere vid golvet i västra väggen.

Golvet är av trä.

Den stora tegel-tillbyggnaden, som vidtager öster om triumfbågen, får här benämningen **koret**, oaktat densamma sedan reformationstiden jämväl tjänat som församlingsrum. KORET

Enligt en i korvalvet fordom befintlig inskription (jfr s. 25) slogs detta 1444, vilket således bör vara året för fullbordandet av hela korbygget.

Det nya koret, som har tresidig avslutning i öster, gjordes något bredare än det gamla långhuset, en olikhet, som dock kunde döljas tack vare kormurarnas anslutning till korsarmarna, vilkas takfall dolde skarvarna.

---

[1] Å fig. 6 ha de yttre smygarna till dörren och fönstret icke kunnat markeras, alldenstund deras form är obekant.

[2] »Å rundelns hvarje sida märkes ett fyrkantigt väggskåp» (BRUNIUS).

Fig. 23. Askeby. Interiör av sakristian, mot sydväst. Foto 1916.
Interieur der Sakristei gegen Südwesten. — Interior of the sacristy towards the south-west.

Koret omgavs ursprungligen av åtta strävpelare (fig. 19) med kvadratisk grundplan. Vid sakristians byggande revos tvenne av dessa. En ny strävpelare, den västligaste å norra sidan, uppmurades vid restaureringen 1876—77, i samband med borttagandet av där befintliga utbyggnader. Jfr s. 30.

FÖNSTER

Koret hade ursprungligen åtta fönster. Samtliga äro ännu bevarade, ehuru det östligaste döljes av altartavlan och det norra i mellersta travéen måst igenmuras vid uppförandet av sakristian.[1] Över portalen till sakristian har aldrig funnits något fönster. Där är i stället en grund nisch med enkla skråkanter utsparad i väggen. Vid restaureringen 1876—77 förlängdes samtliga fönster nedåt, enligt uppgift 10 tum (K. I: 3). Sannolikt avser detta mått själva dageröppningen. Fönsterbänkens nederkant har nämligen å insidan sänkts icke mindre än 55 cm., vilket framgår av jämförelse med det östligaste, alltjämt oförändrade fönstret.

Smygarnas profilering är, med obetydliga oregelbundenheter, från murlivet räknat följande. Invändigt: rundstav, skråkant, rundstav, enkelt språng, skråkant, enkelt språng. Utvändigt: rundstav, enkelt språng, skråkant, enkelt språng. Å de två fönstren å norra sidan övergå dock rundstavar och skråkanter, såväl in- som utvändigt, i höjd med bågarnas anfang till enkla språng.

Korfönstren erhöllo 1876—77 spröjsverk och glas av enahanda art som i långhuset.

ÄLDRE GLASMÅLNINGAR

Före branden år 1700 synas glasmålningar ha funnits, att döma av biskop H. Spegels anmärkning i visitationsprotokollet 1696: »Uti thet ena fenstret på Södra sidan står en biskops afmålning, med sit wapn, som är en Grip» (Domkap.).

PORTAL TILL SAKRISTIAN

Från koret leder till sakristian en stickbågig portal (fig. 21). Inåt kyrkan har den en spetsbågig omfattning, uppkommen genom en nischartad insänkning i muren med rundade kanter. I portalen en dörr av nitade järnplåtar, förstärkta med järnribbor (fig. 20). I mittpunkten av dörrens inåt kyrkan vända sida en rund platta, från vilken fyra liljor växa ut. Å samma sida en nyckelplåt och ett handtag. Allt vackert arbete i järnsmide. Dörren, liksom portalen i dess helhet, är troligen samtida med korbygget.

[1] Fönstret är synligt som nisch såväl från koret som från sakristievinden.

INNERVAGGAR OCH VALV

Koret täckes av tvenne kryssvalv och ett sexdelat valv. Valven äro av enahanda art som långhusets, men med ett par avvikelser. I stället för sköldbågar, som av naturliga skäl här saknas, finnes sålunda blott en enkel rundstav, varjämte gördelbågarna ha samma profilering som valvribborna.

Fig. 24. Askeby. Interiör av sakristian mot norr. Foto 1916.
Interieur der Sakristei gegen Norden. Interior of the sacristy towards the north.

Valven uppbäras av väggpelare, bestående av en halvkolonn, flankerad av tvenne smalare knektar med halvcirkelformig genomskärning. Halvkolonnernas kapitäl utgöras nedifrån räknat av plattlist, käl och halvrund platta, knektarnas av en halvrund eller fyrkantig platta. Av särskilt utformade baser finnas inga synliga spår. Mellan korets båda kryssvalv ersättas väggpelarna av ganska rikt profilerade konsoler med halv-oktogonal genomskärning. Jfr fig. 8 och 21.

Nedtill i södra korväggen finnas tvenne, sannolikt ursprungliga nischer, gående rätvinkligt in i muren, nu inredda med träskåp[1]: en större under tredje fönstret från väster, stickbågig (h. 141, b. 240, dj. 59 cm.), en mindre under det sydöstra fönstret, med rak överkant (h. 71, b. 91, dj. 61 cm.). Den förras underkant befinner sig 66, det senares 85 cm. över den nuvarande golvnivån.

I östra väggen, under fönstret finnas vid sidan av varandra tvenne stickbågiga nischer, den ena helt, den andra delvis igenmurad. Båda synas ha varit lika stora (h. 77, b. 95, dj. 60 cm.). Underkanterna befinna sig 82 cm. över det nuvarande golvet.

Av dessa nischer böra de tvenne sistnämnda med hänsyn till sitt läge ha tjänat som sakramentskåp. Den större nischen i södra väggen var ju däremot väl lämpad som förvaringsplats för textilier.

GOLV

I vad mån korbyggnadens golv ligger i ursprungligt läge, kan icke avgöras. Någon bestämd anledning att antaga motsatsen, finnes dock ej. Golvet i den för sittplatser använda delen (de två västra travéerna) är av trä med kalksten i gångens östra del. 1718 gjordes »kyrckiogången jämn och telgsten inlades (K. I: 1).

[1] Följande beskrivning och måttsuppgifter gälla träskåpen, alldenstund nischernas murverk f. n. undandrager sig undersökning.

Fig. 25. Askeby. Långhusets västra vägg med ingång till övre tornvåningen. Observera dekorationen. Foto 1916.

Eingang vom Langhause zum oberen Geschosse des Turmes. Entrance to the upper floor of the tower from the nave.

I det nuvarande, egentliga koret, som ligger ett trappsteg högre än gången, består golvet av kalkstenshällar och gravstenar. I detsammas sydöstra del befinner sig postamentplattan till dopfunten. Plattan har samma genomskärning som den sistnämndas fot, efter vilken den är avpassad.

Innanför altarringen ligga finhuggna kalkstensplattor, inlagda 1841 (K. I: 3). År 1836 beslöts att, till förekommande av svampning, graven »under altaret» skulle igenfyllas.

SAKRISTIAN

Den omständigheten, att — såsom man från sakristievinden kan övertyga sig om — å norra sidan det andra korfönstret från väster blivit dolt av sakristian, visar, liksom också beskaffenheten av sakristians murverk, att densamma, åtminstone i sin nuvarande form, är senare än koret. Vid sakristians byggande har i väster en strävpelare fått kvarstå, ingående i muren. Den andra och den tredje strävpelaren, från korets östra ända räknat, har däremot rivits.

Till sakristievinden leder en stickbågig glugg i gavelröstet. Det sistnämndas spets är murad av tegel i munkförband.

I norra muren befinner sig en stickbågig portal, sannolikt förändrad i senare tid. I öster ett stickbågigt fönster med träspröjsar, skyddat av ett järngaller. Fönstret förstorades 1823. Samtidigt igenmurades ett annat fönster i norr (K. I: 2). Sakristians golv är av trä, inlagt 1759 (K. I: 1).

Sakristian täckes av tvenne kryssvalv, samtida med väggarna. Inga sköldbågar, utom mot kyrkan. Sköldbågarna ersättas av enkla rundstavar. Ribborna och gördelbågen ha halv spetsoval genomskärning. Västra valvets ribbor få strax invid slutstenen rektangulär genomskärning. Slutstenar fyrkantiga. Ribborna och bågarna avslutas nedtill direkt i väggen. Mot korväggen finnes mellan valven en ensprångig pilaster.

I sakristian finnes en öppen spisel samt en liten kamin.

MEDELTIDA KALKMÅLNING

År 1444 synas valven i hela kyrkan försetts med en enkel ornamental utsmyckning[1],

[1] Märk, att kyrkan var en cistercienserkyrka, varför figurala framställningar knappast kunna väntas.

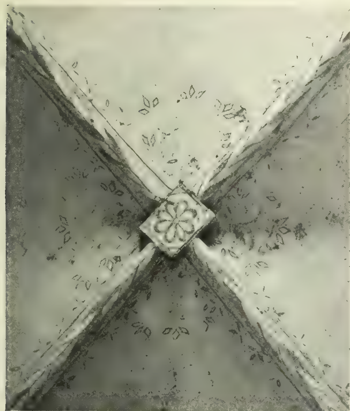

Fig. 26. Askeby. Dekoration i det västligaste långhusvalvet. Foto 1916.

Gewölbemalerei im Langhaus (1444).
Vault paintings in the nave (1444).

Fig. 27. Askeby. Dekoration i sakristians östra valv. Foto 1916.

Detail der Gewölbemalerei in der Sakristei. Um 1500.
Detail of the vault paintings in the sacristy. About 1500.

utförd i svart och rött. Den finnes numera bevarad endast i långhusets västligaste travée.

Mitt å västra gavelväggen synes något som liknar en väldig biskopsmössa (jfr fig. 25); å samma vägg, strax nedanför valvanfangen befinna sig tvenne röda konsekrationskors och något lägre, å väggens mitt, ett större, rikare utsirat dylikt i rött och svart.[1] Valvstrålarna och rundstavarna invid sköldbågarna äro bandade på snedden i svart, rött och vitt. Längs valvstrålar, sköld- och gördelbågar löpa rader av tredelade, röda blad. Vid bågarnas hjässpunkter samt kring slutstenen, i vinklarna mellan ribborna, röda, trädliknande figurer. Å slutstenen en röd rosett[2] (fig. 26).

Schablon har ej använts.

I koret ha valven förmodligen varit dekorerade på liknande sätt som i långhuset, möjligen dock något rikare. I Abraham Aschanius' 1667 gjorda beskrivning över kyrkan (Ransakn.) omnämnes följande inskription i munkestyyl såsom befintlig »under kyrkietaaket» (enligt Widegren befann den sig »under hwalfwet i den så kallade Klosterkyrkan»): Ad honorem Dei et gloriosæ virginis Mariæ

[1] I korsens mittpunkter befinna sig rätt kraftiga hål, sannolikt efter ljushållare.

[2] En alldeles liknande dekoration finnes i Veta kyrka, Östergötland.

Fig. 28. Askeby. Dekoration i sakristians östra valv. Foto 1916.

Detail der Gewölbemalerei in der Sakristei. 16. Jht. Detail of the vault paintings in the sacristy. 16th century.

Matris eiusdem et Sancti Bernhardi consummata est testudo hæc. A° Domini MCDXLIV. die S. Petri Martyris, Religiosa Domina Anna præsidente, Dn̄o Olao Oeconomo et Matthia Joannis opifice existentibus. Övers.: Till Guds och hans moders, den ärofulla jungfru Marias och den helige Bernhards ära fullbordades detta hvalf Herrens år 1444 på Petrus' Martyrens dag (29 april). Då var nunnan fru Anna föreståndarinna (d. v. s. för klostret), herr Olof syssloman och Matthias Johansson byggmästare.

Denna nu försvunna[1] inskription lämnar oss en rad intressanta meddelanden. Först och främst angående tiden för valvslagningen och därmed också för korbygget. Det fullbordades 1444, men hade sannolikt påbörjats något år förut. Uppgiften, att vid det nya korets invigning abbedissans namn skulle varit Anna, stämmer överens med vad vi veta från andra källor, nämligen att en Anna Jakobsdotter var abbedissa 1451. Sysslomannen Olof bör vara identisk med den Olof Nigilsson, vilken s. å. omnämnes i denna egenskap.[2]

Slutligen få vi den mycket värdefulla upplysningen, att byggmästaren hette Matthias Johansson. Vi skola nedan (s. 32) återkomma till hans person och verksamhet.

Inskriptionens åberopande av Guds moder och S. Bernhard blir helt naturligt, om vi betänka, att det här var fråga om en kyrka, tillhörande ett nunnekloster av cistercienserorden.

När denna märkliga inskription fullständigt kalkades över, kan icke avgöras.

[1] Vid den reparation, som följde efter den olycksdigra branden 1700, tyckes denna inskrift blivit i väsentlig grad korrumperad. År 1725 återges den av kyrkoherde Nils Aurelius sålunda: Ad honorem Dei, memoriam beatæ Virgines Mariæ et usum Sacri ordinis Bernhardini A? Dni 1418 exstructa est hæc domus a religiosa Dna Anna, Prædicante Dno Olavo.

Det är lätt att finna, hur denna nya form uppstått. En del av den ursprungliga inskriptionen har tydligen varit sa förstörd, att den icke kunnat tolkas; det övriga har vid restaureringen missförstatts, t. ex. orden »præsidente, Dn̄o Olao» som blivit »Prædicante Dno Olavo». Denne Olof har med anledning härav gjorts till kyrkoherde i församlingen. Så t. ex. av I. J. Hahl samt efter honom av J. A. Westerlund och J. A. Setterdahl i deras Linköpings stifts herdaminne (resp. 1846 och 1919 ff.).

[2] Både abbedissan och sysslomannen namngivas i ett brev 19. 1. 1451, avtryckt i A. Nordén, Norrköpings medeltid (1918), s. 154—156.

Widegren omnämner den 1817. Vid Mandelgrens besök i kyrkan 1846 var den dock redan försvunnen. »Så bli genom en fåkunnig välmening vackra byggnadsverk och upplysande inskrifter översuddade» (Brunius).

Från betydligt senare tid, troligen från 1500-talet, är den ursprungliga dekoration av sakristian, vilken 1913 blottades i det östra valvet. Färgerna äro svart, rödbrunt (caput mortuum) och något grönblått. Valvstrålarna ha en bred tvärrandning i rödbrunt, kantat med svarta linjer. Å valvkapporna, längs strålarna, stjälkar med klöverblad. I hjässan samt över sköld- och gördelbågarnas mitt synas fantastiska ornament: palmblad och andra blad, hopslingrade akanthusrankor av ålderdomlig typ m. m. (fig. 27 och 28).

Tidpunkten för denna dekorations överkalkning anges av den i svart utförda inskription, som, omgiven av en lagerkrans, befinner sig över ingången till kyrkan, så lydande: *Sacrarium hoc calce illinitum sumptibus*[1] *Abrahami Aschanij A:o 1672: 12 Maij* Övers.: Denna sakristia kalkfärgades den 12 maj 1672, på Abraham Aschanius' bekostnad. Årtalet *A:o 1763* under denna inskription anger en förnyad vitkalkning (jfr K. I: 1).

BYGGNADSHISTORIA

Den äldsta anläggningen i Askeby har bestått av torn, långhus med tvenne korsarmar med absider samt ett smalare och lägre, säkerligen absidavslutat kor (fig. 29). Den södra korsarmen finnes ju ännu bevarad; grundmurarna till den

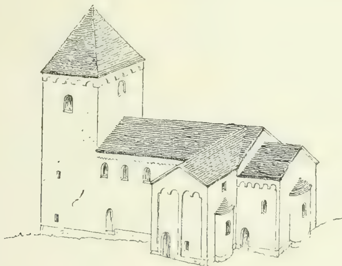

Fig. 29. Askeby. Rekonstruktion av Askeby kyrka i dess äldsta skick. Hypotetiska äro å teckningen följande partier: Tornets ovanför långhustaket befintliga del, fönstret i södra korsarmens absid, korets längd, dess dekoration, fönster, portal och absid.

Rekonstruktion der ältesten Kirche. The oldest church (reconstruction).

[1] —*us* är förkortat på vanligt sätt.

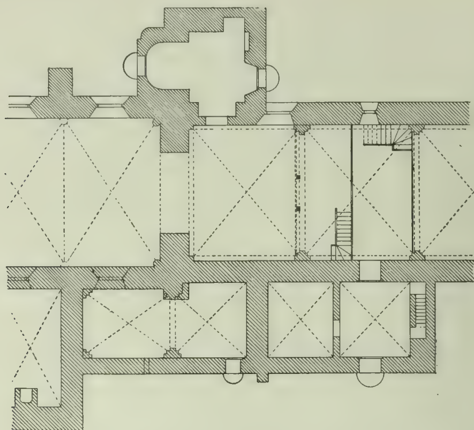

Fig. 30. Askeby. Grundplan av kyrkans mellersta del, före restaureringen 1876—77. Troligen uppmätt av A. Nyström. Efter original i kyrkans arkiv.

Grundriss des mittleren Teiles der Kirche vor 1876—77, mit den zu dieser Zeit entfernten Anbauten der nördlichen Seite. Plan of the central part of the church before 1876—77, when the enlargements on the northern side were taken away.

norra blottades av förf. 1919 (fig. 31). Den har haft samma dimensioner som den södra, men företett en betydlig skevhet i västra muren.[1] Absiden har sin yttre, halvrunda form bevarad, ett vittnesbörd om att avskärningen av den södra korsarmens absid icke är ursprunglig, utan utförts senare, säkerligen 1444 för att lämna plats för korfönstret.

Grundmurarna till norra korsarmen äro omsorgsfullt murade av kalksten. Absiden har haft en enkel sockel, bestående av en finhuggen skråkant. Att den norra korsarmen haft en lisen-indelning av liknande art som den södra, visas av de utskjutande postamentplattor, som befinna sig i grundmurens hörn.

Läget av det äldsta korets takfall och nock är tydligt markerat å långhusets östgavel (synligt från korvinden). Det gamla korets takfall har ej gått parallellt med det nuvarandes, utan har varit mindre spetsigt. Den forna nocken har be-

[1] Märk dock, att å fig. 6 skevheten förefaller större än den verkligen är, på grund av att långhusmuren också är skev — i motsatt riktning! Grundmurarnas mått voro följande: västra murens tjocklek 136, den norras 150 cm. Korsarmens längd (från det nordöstra till det nordvästra hörnet) 565 cm. Dess bredd (från det nordvästra hörnet till långhusets vägg) 530 cm. Det inre av den norra korsarmen har icke blivit utgrävt.

Fig. 31. Askeby. De 1919 blottade grundmurarna till norra korsarmen. Foto 1919.
Die Grundmauern des nördlichen Querschiffes, 1919 blossgelegt.
The foundation wall of the northern transept, laid open in 1919.

funnit sig omkr. 325 cm. nedanför den nuvarande. Förbindelsen mellan långhus- och korvindarna förmedlades — och gör så fortfarande — genom en smal öppning nära röstets mitt, upptill täckt av i vinkel ställda kalkstenshällar.

Med största sannolikhet har även det ursprungliga koret varit dekorerat med lisener och rundbågsfris.

Att långhuset ursprungligen icke varit välvt, bevisas av de ursprungliga fönstrens plats. Hur det ursprungliga koret varit täckt, veta vi däremot ej med bestämdhet. Möjligen kunna vi få en ledtråd av följande förhållande.

Det finnes i kyrkan bevarade fyra konsolstenar av sandsten, vilka genom sina dimensioner visa sig ha hört samman. Tre av dessa äro 1876—77 placerade under fönstret till vänster om huvudingången å norra kyrkväggen (fig. 32). Tvenne bestå av ett vädurshuvud, uppbärande en aback; å den tredje uppbäres den sistnämnda av tvenne människohuvuden med en låg huvudbonad (lik ett brett band).[1] Denna konsols undersida är utformad som ett djurhuvud med stora öron. Mellan människohuvudena fläta sig repartade grenar, som utgå från djurets mun och som

[1] Denna typ av konsoler har sina förebilder i den lombardiska och den från Lombardiet påverkade 1000- och 1100-talsskulpturen. Konsoler, starkt erinrande om Askeby-vädurarna, förekomma t. ex. i Basel (dômen). De tillhöra där rundbågsgesimser under takkanten å korets yttermur. Även ansiktskonsolen i Askeby har motsvarigheter i Basel. Hur pass direkt det lombardiska inflytandet är uti Askeby, är ej lätt att avgöra.

Fig. 32. Askeby. Konsolstenar, inmurade i norra ytterväggen Foto 1916.
Mittelalterliche Kragsteine. — Mediæval brackets.

därifrån fortsätta uppåt sidorna med blad, som likna askblad. Den fjärde konsolen ligger lös i tornet. Dess rundade understycke täckes av stora blad, lika fikusblad. En vulst skiljer understycket från abacken. Längden av abackens framkant är å de båda vädurskonsolerna 29, å de båda övriga 26 cm. Abackens tjocklek 6 cm.

För att få klarhet rörande dessa konsolstenars ursprung måste följande ihågkommas. Vid restaureringen 1876—77 nedrevos å kyrkans norra sida en rad tillbyggnader. Grundplanen till desamma framgår av A. Nyströms planritning av 1876 (fig. 30). Samtliga lågo under ett snedtak, som fortsatte kyrktaket nedåt, med samma fall som detta. Taklisten hade i norr samma höjd som sakristians.

I denna länga gömdes nu resterna av den norra korsarmen, vars nordmur i senare tid dragits ut till sakristian. Det härigenom bildade rummet, till vilket man kom genom en portal i norr, täcktes av tvenne kryssvalv av tegel, vilande på tresprångiga mitt- och (i öster) hörnpilastrar. I det ena av dessa valv tjänstgjorde nu vädurshuvudena som konsoler och de båda människohuvudena som slutsten. Mandelgren har i sina samlingar en avbildning av detta arrangement, vilket tydligen är av relativt ungt dato, alldenstund det ju bör vare senare än eller samtidigt med sakristians uppförande.[1]

[1] Med Mandelgrens teckning kan jämföras hans text (Beskr.): »I hvalfvet i materialboden äro vid nedra ändarna af hvalfbågarna Vädurshufvuden, och slutstenen utgöres af 3ne Ansikten såsom Ornat«. Nordenskjöld påpekar detsamma: »Den å norra sidan med kyrkan hopbyggda numera

Den fjärde konsolen var, enligt en anteckning av Sohlman på en teckning i A. T. A., insatt någonstädes i yttermuren.

Är det icke troligt, att dessa fyra konsoler tillhört det ursprungliga koret, där de uppburit ett kryssvalv av kalksten med kraftiga ribbor?

Den fullständiga frånvaron av drag, som sammanhänga med cisterciensisk byggnadstradition, tillvaron av tornet, som direkt strider mot densamma, samt den omständigheten, att kyrkan under klostertiden jämväl varit församlingskyrka — allt detta visar, att den ursprungliga kyrkoanläggningen i Askeby är äldre än klostret, d. v. s. äldre än senast 1185.[1] Förhållandet skulle alltså vara analogt med vad som är fallet i Vreta kloster, som enligt en mycket sannolik tradition varit moderkloster åt Askeby.[2]

Fig. 33. Askeby. Den mellersta av konsolstenarna å fig. 32. Foto 1916.

Der mittlere Kragstein Fig. 32. — The middle bracket in ill. 32.

Troligen är Askeby kyrka byggd med den äldsta Linköpingsdômen som mönster.[3] Dennas grundplan visar nämligen ett västparti med ett mittrum och tvenne sidorum, ett under vardera tornet, såsom ofta är fallet i utländska kyrkor med dubbeltornig västfasad.

I Askeby kyrka med dess enkla västtorn kan anordningen med de tre tornrummen betraktas som en reducerad imitation av det dubbeltorniga schemat.[4] Sidorummen skulle sålunda vara rudimentära. Under utvecklingens gång förändras de också så småningom för att slutligen bortfalla.[5]

till materialbod använda delen har 2 tegelstenshvalf, hvilkas bågar sluta med gumshufvud af täljsten: midt på hvalfvet äro 2 i täljsten uthuggna bredvid hvarandra sittande menniskohufvud».

Oaktat den sistnämnda använts som slutsten, är dess egenskap av ursprunglig konsol likväl mycket tydlig.

[1] Enligt intyg från 1374 hade nämligen Askeby kloster erhållit privilegiebrev redan av påven Lucius III (1181—85). Jfr H. Reuterdahl, Sv. kyrkans historia, II: 1 (1843), s. 200.

[2] Gråsten, a. a., s. 9. Den äldsta kyrkan i Vreta har uppvisat ungefär samma grundplan, som Askeby, men haft tre skepp och saknat torn.

[3] Hypotetiskt har detta först framkastats av J. Roosval i Medeltidens kyrkliga arkitektur i Sverige (Tekn. Tidskrift, Arkitektur, 1911). Undersökningarna i Linköping ha ytterligare bestyrkt ett sådant antagande. Jfr S. Curman i Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening, 1918.

[4] Påpekat av förf. i Östgöta Correspondenten, 2. 8. 1913.

[5] De finnas ännu kvar i Svinstad och S. Lars i Linköping. I Slaka och i Mjölby ersättas de av stora rundbågiga nischer, som öppna sig mot mittrummet. Jfr A. Lindblom i Fornvännen 1908, s. 184 ff.

De utländska förebilderna till den äldsta domkyrkan i Linköping och till Askeby kyrka äro troligen att söka i nordvästra Tyskland.[1]

Sannolikt var den äldsta kyrkan i Askeby betydligt äldre än klostret. Då kyrkan år 1400 omtalas såsom invigd åt S. Olof och Jungfru Maria[2], torde detta böra tydas så, att den ursprungligen varit en Olofskyrka, som vid nunneklostrets inrättande jämväl fick Jungfru Maria till patrona. Intet finnes, som talar emot en datering av kyrkan till 1100-talets början.

Vilka förändringar kyrkan undergått på 12- och 1300-talen, veta vi ej. Möjligen uppfördes under denna tid det väster om norra korsarmen befintliga, 1876—77 nedrivna vapenhuset. Att döma av grundplanen (fig. 30) var vapenhusets norra mur av samma tjocklek som korsarmen, dess västra åter betydligt tjockare. En i densamma murad trappa ledde upp »till hvalfven öfver Bond-Kyrkan» (MANDELGREN, Beskr.). Denna tillbyggnad var av en tunn mellanmur delad i tvenne rum, täckta med kryssvalv, av vilka det östliga användes som bod. En dörröppning förmedlade mellan rummen. Vapenhuset hade portaler i norr och söder. Den sistnämnda är i utvidgat skick bevarad som huvudingång till kyrkan.

År 1444 fullbordas enligt inskriptionen i koret dettas valv. Men året betecknar efter allt att döma även avslutandet av en stor restaurering av kyrkan, kanske efter en eldsvåda. Restaureringen innebär följande åtgärder: Det gamla koret rives och ersättes med det nuvarande. Långhuset välves. Tvenne nya fönster upptagas i dess väggar för att ersätta de sju äldre, som genom valvslagningen gjorts oanvändbara. Öppningarna till torntrapporna, mellan tornkapellen och långhuset samt mellan det sistnämnda och korsarmarna igenmuras; en ny ingång till övre tornkapellet arrangeras tätt under den västra väggens sköldbåge. Kyrkan förses med en sparsam dekoration i svart och rött. Enligt inskriptionen har ledaren (»opifex») av detta arbete varit Matthias Johansson, säkerligen en ansedd man, eftersom hans namn särskilt nämnes. Hans verk gör honom också all heder. Valven äro ytterst regelbundet och elegant slagna.[3]

Att döma av det intryck av ursprunglighet, som portalen mellan koret och sakristian framkallar, bör denna portal tillkommit 1444. Dess utseende å yttersidan ger vid handen att i så fall ett för-rum, troligen en äldre sakristia här måste ha funnits. Den bör dock ha varit helt liten, endast upptagande platsen mellan de tvenne strävpelarne.

Vid eller efter medeltidens slut, på 1500-talet, byggdes den nuvarande sakristian. Samtidigt med eller senare än densamma var den förut (s. 30) omtalade till-

[1] Fornvännen 1908, s. 198.

[2] Bulla 20. 11. 1400: »in honorem beatæ virginis, & beati Olavi Martyris». Bullan — en annan än den som omnämnes s. 4, noten — finnes avtryckt i GRÅSTEN, a. a., s. 20 ff.

[3] MATTHIAS JOHANSSON var möjligen östgöte. Valv, som starkt erinra om hans valvslagningskonst, återfinnas i andra kyrkor inom landskapet, t. ex. i Ö. Stenby, Veta och Ekebyborna. Likheten mellan valven i den förstnämnda kyrkan och i Askeby har iakttagits redan av MANDELGREN (Beskr.).

byggnaden å norra sidan, vilken förband den norra korsarmen — vars ostvägg och absid vid detta tillfälle revos — med sakristian.

Under 1500-talet drabbas kyrkan av eldsvåda vid tvenne tillfällen: 1537 och i samband med danskarnas härjningar 1567.[1]

År 1609 inträffar åter en brand. Tornets övre del måste nu rivas, och dess undre parti lägges under samma tak som kyrkan. Den övre tornvåningen täcktes med ett tunnvalv av tegel.[2]

Så stod kyrkan till år 1700, då en eldsvåda ånyo förhärjade densamma. »Prästegården, kyrketaket, mäd klockor och stapel» uppbrunno. »Kyrkio fönstren försmältes, och dödekorsen på kyrkiegården nederbrändes» (L. I: 1).

Sedan denna tid har ingen eldsvåda inträffat. Men 1876—77 restaurerades kyrkan på ett sätt, som till fullo kan jämföras med en eldsvådas härjningar. Samtliga utbyggnader på norra sidan, utom sakristian, revos.[3] Korfönstren förlängdes nedåt. Tre nya fönster upptogos i långhuset. Mellan sockenmagasinet och kyrkan uppmurades en vägg.

Genom restaurering år 1913 efter förslagsritningar av J. Dahl och under ledning av A. Lindblom avlägsnades under senare tider tillkommen träinredning i tornkapellen, vilka återställdes i sitt senmedeltida skick. I bottenvåningen, vilken gestaltades som gravkapell, inlades tegelgolv. Rundfönstren, sidokamrarnas fönster och altarnischens mittglugg, förut igenmurade, samt västportalen, som var delvis igenmurad, återupptogos fullständigt. I altarnischen, vilken på grund av sotighet måste vitkalkas, uppfördes ett altare av tegel, å vilket lades en förut i korgolvet befintlig altarskiva.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTARANORDNING

Altaranordningen har fått sin karaktär genom en skärmartad trävägg med framskjutande mittparti, vilket uppbär predikstolen, nedanför vilken altaret befinner sig (fig. 34). Det sistnämnda är av trä med svart klädsel. Å väggen ovanför altaret är en enkel målning, föreställande ett kors med törnekrona och svepduk. Skärmväggens sidopartier, lätt framsvängda, imitera kolmårdsmarmor. Framför dessa stå mot fond av målade nischer tvenne kvinnogestalter, målade i sepia

[1] Jfr Broocman, s. 240. — Eldsvådan 1537 omnämnes i en anteckning fran 1700-talets början (K. I: 1).

[2] Om eldsvådan 1609 berättas i Ransakn.: — — — blef kyrkietaket mz dess torn, klockestapel, prästegård och kyrkieby, aff en ifrigh och wredh wadeld förbränd och i aska lagd».

[3] A. Nyström, som uppgjorde restaureringsförslaget, ville rädda byggnadspartiet mellan vapenhuset och sakristian, varigenom resterna av norra korsarmen hade kunnat bevaras. Detta framgår dels av hans restaureringsritning, dels av hans yrkande, att »Antiqvitets Akademien förfrågas innan rifning sker» (K. I: 3). En sådan förfrågan synes dock aldrig framställts, i varje fall finnes i A. T. A. ingen anteckning därom.

på trä med utskurna konturer. Till vänster en ängel, hållande kalk och hjärta (Tron och Kärleken). Till höger en kvinna med ankare och blomma (Hoppet).

Hela denna anordning är samtida med predikstolens flyttning till dess nuvarande plats, vilken ägde rum 1823, i samband med reparation av kyrkan (K. I: 2).

Altarringen, målad i vitt och guld, är i form av ett enkelt, rundat skrank med dekorering av varandra korsande lister. Ritning till densamma uppgjordes av pastor M. Winbladh, 1841 (K. I: 3).

Altartavlan, bakom predikstolen, täcker det i korets fond befintliga fönstret. Den föreställer Kristi himmelsfärd och är en fri kopia av Rafaël Mengs stora altartavla i Katolische Hofkirche i Dresden. Endast övre delen av densamma är dock medtagen av kopisten. Kristus svävar uppåt, iklädd fladdrande, blå mantel. Runt omkring moln, bland vilka skymta talrika änglaansikten. Å vardera sidan en större ängel i helfigur.

Altartavlan målades 1854 av artisten G. A. Engman (N. I: 1). Olja på duk. Dess dimensioner överensstämma med fönstersmygens mått. Enkel, förgylld ram.

PIETÀ-GRUPP Före 1732 utgjordes altarprydnaden av en pietà-grupp i ett rikt utsirat skåp, över vilken triumfkrucifixet (fig. 41) troligen var placerat (K. I: 1). Pietà-gruppen vilar på ett postament i tvenne våningar. Den undres sidor äro målade i vitt med ornament i rött och blått, den övre har fyllningar av masverk. Blå dorsal med gyllene gloria. Baldakin med det rikaste masverk i guld, rött, blått och vitt. Dess utseende framtill framgår av fig. 35. Å sidorna vimperger med rundfönster och spetsbåge, omfattande fem småbågar. Baldakinens undersida är gestaltad som ett kryssvalv med omväxlande röda och blå kappor. Hörnpilastrarna ha haft avslutningar upptill, sannolikt fialer.

Madonnan sitter å en enkel, vit bänk, hållande den döde Frälsaren tvärs över sitt sköte. Med högra handen fattar hon under hans hals, den vänstra lägger hon på sitt bröst. Hon är klädd i gyllene livklädnad, vit, guldbrämad och blåfodrad mantel, vit slöja och gyllene skor. Karnationen är grå, med modellering i karmin. Ögonen rödsprängda; å kinderna tårar.

Kristus, klädd i vitt ländkläde, har armarna i kors över livet. Törnekronan är modellerad i samma stycke som huvudet. Karnationen gråbrun, översållad med blodstänk. Köttet uppfläkt ovan tårna.

Båda dörrarna till bilden äro nu försvunna. I sin reseberättelse för åren 1828—29 berättar B. E. Hildebrand, att på dörrarna voro målade »qvinnor i, som jag kunde tycka, nunnedrägt». Då Mandelgren besökte kyrkan 1846, låg skåpet under veden i kyrkans bod. Dock var ännu den högra dörren i behåll. En teckning i Mandelgrenska samlingen visar, att dörren bestod av två mot varandra ledande delar, vilka kunnat slutas kring järnstödet framtill. Å vardera halvan synes en stående kvinnogestalt. Vid Säves besök 1862 är emellertid även denna dörr borta.

Material: ek. H. 185, b. 99, dj. 49,5 cm.

Fig. 34. Askeby. Interiör mot öster, visande altaranordningen. Foto 1919.
Interieur gegen Osten. — Interior towards the east.

Pietà-gruppen, som är av synnerligen högt konstnärligt värde[1], är troligen ett nordtyskt arbete. Sannolikt har den beställts i samband med korinvigningen 1444.[2]

[1] Omdömena om denna bild ha växlat. B. E. HILDEBRAND (Rese-Minnen) kallar den ett »eländigt arbete». MANDELGREN (Beskr.) anser den däremot vara gjord »i Italien af någon af dess förnämsta konstnärer».

[2] Bilden är avbildad av O. JANSE i Medeltidsminnen fr. Östergötland (1906), s. 48, där den dateras till 1300-talet, och av J. ROOSVAL i Kult o. Konst, 1906, s. 137. C. R. AF UGGLAS har i A. ROMDAHL och J. ROOSVAL, Svensk Konsthistoria (1913), s. 138, antagit den vara svenskt arbete.

Fig. 35. Askeby. Pietà-bild. Foto J. Cederquist 1906.
Pietà-Gruppe. Mitte des 15. Jhts. — Pietà-group. Middle of 15th century.

Fig. 36. Askeby. Detalj av fig. 35. Foto 1919.
Detail der Pietà-Gruppe Fig. 35. — Detail of the Pietà-group in ill. 35.

År 1732 förändrades altarprydnaden. Pietà-bilden borttogs och i dess ställe anbragtes en ny uppsats, vars huvuddel utgjordes av bilderna från ett altarskåp, vilket samma år skänktes från Örtomta kyrka av dess patronus, frih. Johan Banér på Ekenäs.[1] Altartavlan hade reparerats för Askeby kyrkas räkning av rådman Bangelius i Söderköping för en summa av 203 dal. kmt. Över densamma befann sig »Christi crucifix», d. v. s. triumfkrucifixet (L. I: 1). ALTARSKÅP

Lämningarna efter denna altaruppsats äro uppsatta å väggen bakom orgeln (fig. 38). En lös änglabild förvaras dock i sakristian. Själva altarskåpet synes ha spolierats 1732, då bilderna anbragtes i den nya uppsatsen.[2] Att därvid den sistnämnda betraktades som i sin helhet tillkommen ovannämnda år, är ju rätt naturligt. Denna uppfattning återfinnes t. ex. hos Broocman. Enligt denne visade altartavlan överst apostlarna; i mitten av den mellersta raden Treenigheten med

[1] F. 1659, d. 1736, generallöjtnant, överhovmästare.

[2] Bilderna sutto där »på en öpen tafla» (K. I: 1).

Fig. 37. Askeby. Tre konungars tillbedjan. Detalj av fig. 38. Foto 1916.
Anbetung der H. drei Könige. Detail der Fig. 38. — Worship of the Three Holy Kings. Detail of ill. 38.

Flykten till Egypten till höger och Frambärandet till vänster; nederst Marie bebådelse och Konungarnas tillbedjan.

I inventariet för år 1815 finnes för altartavlan antecknat »borttages». Detta ägde rum år 1823 i samband med den nya altar- och predikstolsanordningen. Man beslöt då öppna det tillmurade fönstret på östra gaveln och där anbringa en transparent med ordet Jehovah, omgivet av en gloria (K. I: 2), en anordning som — därest den nu verkligen blev utförd — synes ha varat, till dess den nuvarande altartavlan anskaffades, 1854.

Fig. 38. Askeby. Figurer från altarskåpet, uppsatta å orgelläktaren. Foto 1916.
Schnitzaltar (1400—1450).
Reredos (1400—1450).

En rekonstruktion av det ursprungliga altarskåpet ger följande sannolika resultat:

Corpus i två våningar. I den övre Bebådelsen och Tre konungars tillbedjan. I den förra scenen knäböjer Maria vid en pulpet, ställd i ett slags alkov. Hon vänder sig om mot Gabriel, som böjer knä, hållande ett språkband med orden Häll Marija. Den senare framställer Maria, vilande, iklädd en gyllene livklädnad, å en praktfull säng, dekorerad med fyrpass-ornament (fig. 37). Under sitt huvud har hon fem kuddar. Kroppen höljes av ett gyllene, blåfodrat täcke, och ett vitt

Fig. 39. Askeby. Treenigheten. Detalj av fig. 38. Foto 1916.
Die Dreieinigkeit. Detail der Fig. 38. — The Trinity in ill. 38.

lakan, mönstrat i rött, är uppvikt över detsamma. Ovanför sängen har Josef varit synlig, hållande ett ljus. (Denna bild är nu placerad överst å väggen.) Till samma scen ha säkerligen den nu i sakristian förvarade, orgelspelande ängeln samt ett Jesusbarn i krubba (finnes ej mer) hört. Av de tre konungarna knäböjer den främste med ett ciborium, den andre står med ett skrin och pekar på stjärnan (finnes ej mer), den tredje, stående, håller ett horn.

Den nedre våningen av corpus har visat Treenigheten, framställd som trenne bredvid varandra, inom en rund ram sittande manliga gestalter av alldeles enahanda utseende (fig. 39).[1] Den mellersta lägger armarna om halsen på de övriga,

[1] Denna märkliga framställning av Treenigheten synes under medeltiden betraktats som mindre lämplig. I utlandet förekommer den sparsamt. Från Sverige känner jag den — utom från Askeby — även från altarskåp i Hög, Hälsingland, och Irsta, Västmanland, samt från dopfuntar i Ekeby, Gottland, och från Ö. Eneby, Östergötland.

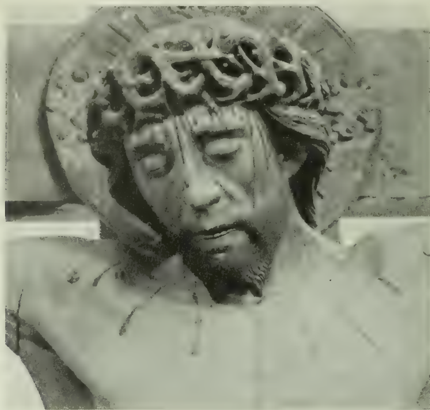

Fig. 40. Askeby. Detalj av fig. 41. Foto 1916.
Detail der Fig. 41. — Detail of ill. 41.

av vilka den ene håller ett gyllene världsklot. Å sidorna om Treenigheten ha väl befunnit sig Frambärandet i templet (Maria framräcker över ett altare barnet till Simeon; ytterligare en manlig och en kvinnlig gestalt, den sistnämnda med duvor) och Flykten till Egypten (Josef leder åsnan med Maria och barnet; ett träd erinrar om legenden om palmen, som böjde sig).

Vardera dörren har upptagits av sex stående apostlagestalter, fördelade på tvenne rader. Endast tio äro i behåll, däribland igenkännas på sina attribut: Petrus, Andreas, Johannes, Filippus (med tre bröd[1]), Bartholomeus, Jakob d. y., Jakob d. ä. och Mattheus (med yxa).

Dräkterna äro huvudsakligen i guld eller silver, fodrade med rött eller blått, någon gång med grönt. Karnationen är brunrosa. H. o. v. restaureringar (t. ex. orden Häll Marija), dock ganska oskyldiga.

Corpus' ursprungliga dimensioner ha varit omkr. 130 × 150 cm.[2] Material: björk.

Altarskåpet är svenskt arbete från 1400-talets förra hälft. Ett förträffligt konstverk, ehuru tämligen grovt i detaljerna. I ikonografiskt hänseende är det av stort intresse.

[1] Detta attribut för Filippus är mycket sällsynt. Det förekommer i engelsk 1200-talskonst, t. ex. å korkåpan från Syon i South Kensington Museum, London.

[2] Märk, att sammanlagda längden av Bebådelsen + Tre konungars tillbedjan = Treenigheten + Frambärandet + Flykten till Egypten = 144 cm.

Fig. 41. Askeby. Triumfkrucifix. Observera, att korset är av nyare dato. Foto 1916.

Triumfkrucifix. Mitte des 15. Jhts. — Rood cross. Middle of 15th century.

TRIUMF-KRUCIFIX

Fig. 42. Askeby. Nummertavla. Foto 1916.
Verstafel Number board.

Det medeltida triumfkrucifixet (fig. 41) befinner sig å långhusväggen över ingången till södra korsarmen. Dess kors är av relativt sent dato. Frälsaren hänger med kroppen helt utsträckt i lugn ställning. Ansiktet har slutna ögon.

Karnationen monotont grågul; brunröda blodfläckar. Hår och skägg svarta, endast obetydligt utmodellerade, mustascherna endast målade. Öronen äro mycket omsorgsfullt utmodellerade i detalj. Törnekronan grön, skulpterad i samma stycke som huvudet. Vitt, guldkantat höftkläde, dekorerat med gyllene fyrpass, omgivna av blå strålar. Glorian blå med kors av dubbla, gyllene korsblommor samt strålar i guld.

Skylten ursprunglig, men bokstäverna I N R I av senare dato.

Den Korsfästes längd är 177 cm. Huvudet av ek, det övriga av lövträd. Spikarna av ek.

Krucifixet, som är ett betydande konstverk, är orestaurerat. Det är troligen av en nordtysk mästare och ungefär samtida med den förut beskrivna pietà-gruppen. Möjligen ha båda konstverken tillkommit i samband med korbygget 1444. Vid detta tillfälle har troligen den ursprungliga triumfbågen utvidgats, varvid behovet av ett nytt triumfkrucifix gjort sig gällande.

PREDIKSTOL Predikstolen, ett skäligen enkelt arbete, är utförd 1763 av bildhuggaren Nils Österbom[1] i Norrköping (K. I: 1). Den befinner sig nu över altaret, dit den flyttades 1823. Arbetet härmed utfördes av klockaren Ljungberg (K. I: 2). Predikstolens plats var förut vid norra väggen (Hildebrand). Predikstolskorgen, målad i vitt och guld, har ett konvext mittfält, varå lagens tavlor, ett kors och en ekgren i relief, samt tvenne konkava sidofält med fyllning av akanthus i relief. Fälten inramas av ett slags voluter. Nederst en horisontell bladvulst.

Predikstolen vilade ursprungligen sannolikt på ett postament av samma art som i Örtomta, där predikstolen likaledes är ett verk av Österbom (fig. 165). En av de å det ursprungliga postamentet i Askeby befintliga maskerna av trä finnes ännu bevarad. Över predikstolskorgen fanns ursprungligen en himmel, borttagen vid flyttningen 1823 (K. I: 2).

Ett timglas bortsåldes på auktion 1823.

[1] Denne synes vid 1700-talets mitt ha varit den mest anlitade predikstolsmästaren i Östergötland. Hans mest bekanta verk är Linköpings domkyrkas predikstol av år 1745. I stilen är Österbom en klen efterföljare till Burchard Precht.

Fig. 43. Askeby. Dopfunt av kalksten. Foto 1912.
Taufstein (1250—1300). — Font (1250—1300).

Bänkarna ha skärmar med speglar och listverk av enklaste slag, målade i vitt och rosa. Fig. 34. Å dörrarna svarta siffror. Å korets södra sida en särskild bänk för kyrkvärdarna. Läktaren har öppna bänkar. Bänkinredningen tillkom 1830 (K. I: 2). De gamla bänkarna voro brokigt färgade (HILDEBRAND). BÄNKINREDNING

En enkel orgelläktare upptager den västligaste travéen. Den tillkom 1877. Orgelverket, i ett slags gotik, är från 1878. Såväl läktare som orgelverk äro hållna i vitt och rosa med sparsamma förgyllningar. LÄKTARE OCH ORGEL

Från det gamla orgelverket, utfört 1754 av direktör Wistenius i Linköping (K. I: 1), stamma fem i sakristian befintliga, musicerande putti, målade i grått och guld. Tre äro stående och två flygande. Av de förstnämnda är en flöjtspelande (bör ha stått i mitten), de övriga ha blåst i trumpet e. d. (å sidorna). De flygande — trumpetblåsande — ha säkert varit profilörer. De stående änglarna äro omkr. 70 cm. höga.

De vackra nummertavlorna (fig. 42) uppsattes 1830 och utgöra gåva av hovkamreraren C. G. Dahlgren och hans hustru E. C. de Falk, Holmetorp (N. I: 1). De NUMMERTAVLOR

Fig. 44. Askeby. Dopfunt av mässing. Foto 1916.

Taufbecken aus Messing (1693). Font of brass (1693).

ha svarta speglar och helt förgyllda ramar, upptill krönta av fumaroler och vinrankkvistar, nedtill avslutade med festoner, allt förgyllt. H. 117, b. 59 cm.

DOPFUNT AV STEN

Den medeltida dopfunten (fig. 43 och 66 a) har sin plats i vapenhuset (under orgelläktaren). Den består av fot och skål, båda med i huvudsak fyrpassformig genomskärning. I fyrpassvinklarna å skålen äro vulster, som uppåt övergå i människohuvuden. Även foten har i vinklarna vertikala vulster. Desamma förenas upptill genom en horisontell vulst, som i hörnen utvidgas till människohuvuden. Intet hål i funtens botten.

Fotens postamentplatta är inlagd i korgolvet (jfr s. 24).

Funten är sannolikt från 1200-talets senare hälft.

Material: kalksten. H. 79 cm. Skålens bredd 95 cm.

DOPFUNT AV MÄSSING

En dopfunt av mässing (fig. 44) har sin plats innanför altarringen. Består av rund fot, skaft med knopp samt rund skål med halvsfäriskt lock, allt i drivet, ciselerat och punsat arbete. Å skålen står följande inskription (i tvenne fält): WVRDIGE · OCH · WEL · LERDE · HER · PROST · HER · ABRAHAM · ASCHANIVS[1] · ANNO · 1693 · DEN · 6. MARZI — JOHAN: I · TET · 3. CAPITEL VTHAN · EHN · WARDER · FÖD AFF · WATN · OCH · ANDENOM · KAN HAN · ICKE · INGA · I GVDS · RIKE · TI · TET · SOM · ER · FÖD · AF · KVT · TET · ÄR · KVT · OCH · TET · SOM ER · FÖD · AF · ANDENOM · TET · ÄR · ANDE · — S: MARCVS: CAPITEL · 10 · LÅTER · BARNEN · KOMMA · TIL · MIG · OCH FÖRMENAR · THEM · ICKE · TI · SODANA · HÖRER · GVDZ · RIKE · TIL ·

H. 75 cm. Dopfunten är sannolikt ur samma verkstad som den av Nils Jonsson skänkta oblatasken (s. 46).

DOPSKAL

Dopskål av tenn. Halvsfärisk, utan ornament. Stämplar: 1. Ett träd (= Eksjö). 2. N I under en stjärna (= Nils Justelius), två gånger. 3. Vapensköld med tre kronor. 4. 𝔉 3 (= 1812).

NATTVARDSKÄRL

Kalk (fig. 45) och patén av förgyllt silver. Rund fot med en med fyrpass dekorerad kant. Längs kanten en bård med graverad inskription: **oretur pro thordone bonde rórikxson milite qui fecit hūc calicem parari ad honorem beate birgitte** (det sista ordet ovanför bården). Övers.: Bedjen för riddaren Thord Röriksson Bonde, vilken lät göra denna kalk till den saliga Birgittas ära. Å foten finnas fastnitade ett krucifix och en gyllene sköld med en båt i silver (Bondevapnet).

[1] -VS är förkortat på vanligt sätt.

Fig. 45. Askeby. Nattvardskalk, testamente efter Tord Bonde. Foto J. Cederquist 1906.

Silberner Kelch. Anfang d. 15. Jhts.
Silver cup. Beginning of 15th century.

Fig. 46. Askeby. Vinkanna, testamente efter Abraham Aschanius. Foto 1916.

Silberne Weinkanne. Ende d. 17. Jhts.
Silver can. End of 17th century.

Skaftet är cylindriskt med pressat mönster. Knopp med tolv knappar, sex med rosetter, sex med bokstäverna **ihesus** å botten av svart emalj. Skål av senare form. Stämplar: 1) *N Dahl* 2) Ett lejonansikte (= Linköping). 3) G (= 1765[1]). 4) Tre kronor.

Paténen är rund, med fördjupat mittparti. Å randen ett kors.

Kalken och paténen äro svenska arbeten från början av 1400-talet. Kalkens h. 21,5 cm. Paténens diam. 14 cm.

Riddaren Tord Röriksson Bonde, lagman i Västmanland och Dalarne samt hövidsman på Viborg, dog 1417 och blev begraven i Vadstena klosterkyrka. Omständigheten, att kalken skänkts till Birgittas ära, innebär möjligen en antydan, att den ursprungligen givits till Vadstena kloster.[2]

[1] Detta år säges också i räkenskaperna: »kalcken större giord» (K. I: 1).

[2] Det sistnämnda antages av Comtesse DE FLAVIGNY i hennes arbete Sainte Brigitte de Suède (1910), s. 724. — Kalken har förut blivit publicerad av O. JANSE i Medeltidsminnen fr. Östergötland (1906).

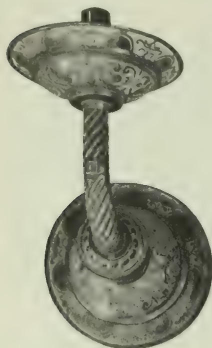

Fig. 47. Askeby. Ljusarm. Foto 1916.

Wandarm aus Messing. Anfang d. 18. Jhts. — Sconce of brass. Beginning of 18th century.

Oblatask av silver. Med oval genomskärning; enkelt profilerad. På tre fötter. Lock med gångjärn. Inga stämplar. H. 10 cm. 1600-talets mitt.

Enligt 1732 års inventarium är asken skänkt av »Wälb$^{\underline{ne}}$ Skolman, lieutnanten på Greby». Därmed bör förstås löjtnant Otto Schulman.[1]

Oblatask av mässing. Fyrkantig, med löst lock. Å tre sidor drivna och ciselerade blom- och vindruvornament. Å den fjärde följande inskription (punsad): NILS · JẎNSON. J: ÖFERSTA · H: FÖRERAT: DENA : AFLAT: ASCH: GVDI: TIL. ERO: OCH KÖRKAN: TIL. PRẎDNING: AO: 1693 H. 8, b. 13,5 cm. — Sannolikt ur samma verkstad som Aschanius' dopfunt (s. 44).

Vinkanna av silver (fig. 46). Päronformig, med rund fot. Lockets och fotens ytterkant samt kannans undersida tvärrefflade. Lockets knopp i form av en druva, handtagets tumgrepp ett akanthusblad. Handtaget har driven och ciselerad ornering (druvor, frukter och fåglar). Ornamenten, refflorna m. m. förgyllda. Inga stämplar. Graverad inskription: *Gudi til äro och asKeby KyrKio till prydnat är tenna Kanna til testamente GiFuen eFter Kyrtioherden oc prosten her ABr Aschanium som här aFSomnade A° 1724 d. 7 Fe mäd Sin Sal. hustru Gertrug Klingia Som I härranom dödde A° 1717 d. 9 october gud Förläne thäm en Frögde Ful upståndelse po härrans stora dag* — Siffrorna *24* i årtalet *1724* och det följande *7 Fe* äro senare inritsade.

H. 27 cm. Kannan, som är ett vackert svenskt arbete från 1600-talets slut, tillföll kyrkan 1719. Intill 1765 var den oförgylld (K. I: 1).

Sockenbudskalk av silver, delvis förgylld. Av enklaste form. Å sidan lammet med korsfanan, i gravyr. Stämplar: 1) L (= Linköping). 2) S P (= S. Pettersson). 3) Tre kronor. 4) B 5 (= 1856). H. 16,2 cm.

Patén av silver, till sockenbudskalken. Av enklaste form. Stämplar som å kalken. Diam. 8,3 cm.

Oblatask av silver. Rund, enkel dosa med löst lock. Utan stämplar. Diam. 4,8 cm.

Två stycken vinkannor av nysilver. Päronformiga, på fot. Med pip, handtag samt lock med gångjärn. Drivna och ciselerade ornament. Stämplade $\overset{\text{D}}{1115}$ H. 21 cm. 1800-talet.

BRUDKRONA Den nuvarande brudkronan är modern, från 1895.

[1] OTTO SCHULMAN (f. 1601, d. 1653) var officer vid Östgöta ryttare, till vilket Stora Greby i Askeby var löjtnantsboställe. S. avancerade till överste och slutade sina dagar som överkommendant i Stralsund och Vorpommern.

LJUSREDSKAP

Den gamla, anskaffad 1698 (L. I: 1), försåldes tyvärr 1895, dock med vederbörligt tillstånd.

Ljuskrona av malm med stor kula och åtta ljusarmar i en krans. Vanlig 1700-talsform. Inskr.: TESTAMENTE EFTER SALIGE ASSESSOREN OCH HÄRADS HÖFDINGEN HERR JOHAN HAUMBLER, SOM PÅ ÖIJEBIJ AFSOMNADE DEN. 15. JANUARIJ 1736.

H. 70 cm. Haumbler ligger begraven i Askeby. Jfr s. 53.

Ljuskrona av malm. Av alldeles samma utseende och storlek som föregående. Inskr.: TILL ÅMINNELSE EFTER Hʳ. HÄRADSHÖFDINGEN GEORG MONTAN SOM AFSOMNADE. J. HERRANOM PÅ ÖJEBIJ DEN 30. JUNIJ. 1736

Ljuskrona av mässing och malm. Med stor kula och åtta ljusarmar i en krans. Ljushållarna vila på musslor. Vanlig 1700-talsform. Inskr.: *Testamente Effter Prosten, Herr NILS, AURELIUS och Fruu Prostinnan, MARIA, ASCHANIA Anno. 1756*[1]

H. 80 cm.

Fig. 48. Askeby. Ljusstake. Foto 1916.

Leuchter aus Messing. Ende d. 17. Jhts. Candlestick of brass. End of 17th century.

Ljuskrona av mässing, delvis försilvrad. Rikt profilerad mittstång med två kransar av vardera sex ljusarmar. Av liknande typ som avbildas i Fataburen 1921, s. 175. 1700-talets början. H. 58 cm.

Ljusarm av driven mässing, mycket fragmentarisk 1600-talet. Sannolikt densamma som i inventariet år 1700 säges vara given av »een Mässingz makare uthi Norköping» (K. I: 1).

Ljusarmar, två st., av mässing, vardera med en ljushållare (fig. 47). Drivet och ciselerat arbete. Med runda väggfästen, runda manschetter under ljushållarna och vridna skaft. L. (från väggen) 35 cm. Gåva av assessor J. Haumbler 1726 (K. I: 1).

Ljusstake av mässing med tre pipor (fig. 48). Rund fot, vridet skaft. Upptill en kartusch med graverat monogram (fig. 49) och årtalet 1679 under friherrlig krona, allt mellan tvenne palmkvistar. Drivet och ciselerat arbete. H. 67 cm. Gåva av »major Glättstein» (K. I: 1).

Monogrammet torde böra tydas som initialerna till Johan Anders Herbert Son Gladsten Brita Nils Dotter.[2]

Ljusstakar, två st., av mässing med vridna skaft och skaftknopp. Drivet arbete. Vanlig 1600-talstyp. H. 27,5 cm.

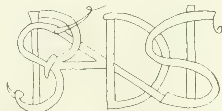

Fig. 49. Askeby. Monogram från ljusstaken, fig. 48.

Monogramm, Fig. 48. Monogram on the candlestick in ill. 48.

---

[1] Jfr s. 58 ff.

[2] JOHAN ANDERS GLADSTEN (f. 1641, d. 1707), major vid Mårten Lindhjelms reg:te till häst, g. m. Brita Natt och Dag från Brokind (f. 1630, d. 1723).

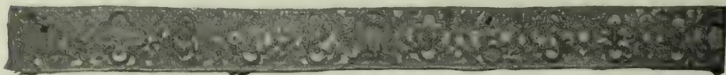

Fig. 50. Askeby. Altarbrun. Foto J. Cederquist 1906.
Gestickte Altarborte. Ende d. 15. Jhts. – Altar border. End of 15th century.

Ljusstakar, två st., lika de föregående, men i stället för skaftknoppen en rund skiva. H. 25 cm.

Något av dessa två par bör vara det som omtalas i 1732 års inventarium (K. I: 1).

Ljusstakar, två st., av tenn. Fyrkantig fot med kulor, två armar. Stämpel: M. ARTEDIUS. NORRKÖPING. 1800. Gåva av prostinnan C. Wimmermark 1840 (N. I: 1). H. 37 cm.

Ljusstakar, två st., av svarvat trä, målade i rött och grönt. H. 34 cm. 1700-talet?

Ljusstake av malm. Med rund fotplatta och tre pipor. H. 23 cm. 1700-talet.

Ljusstake som föregående. H. 39 cm.

En ljusstake av malm med tre pipor omtalas i 1732 års inventarium såsom skänkt av assessor J. Haumbler (K. I: 1).

TEXTILIER Altarbrun (fig. 50). Broderi i guld, silver och silke, utfört på rött, nu fullständigt urblekt siden med lärftsunderlägg. I mitten en bröstbild av den Törnekrönte. Å vardera sidan fem fyrpassformade ramar, förbundna med varandra genom blad- och blomrankor. Inom varje fyrpass en bokstav. Tillsammans bilda de orden HIELP MARIA (majuskler). Därjämte förekomma sju vapensköldar av sen 1400-talskaraktär. Sköldarna visa (i ordning från vänster till höger): grönt fält med silversparre, varunder en silverpil(?); blått fält, varuti på tvären en trädstam(?) i silver; grönt fält med ett e (minuskel); blått fält, delat genom en röd (nu blekt) triangel med spetsen heraldiskt sett åt vänster (Banér?); tredelat fält i rött, guld och blått; rött (nu blekt) fält med blå snedbalk; gyllene fält med röd båt (Bonde?).

Brunet är kantat med sidenband. Nedtill fragment av en frans. Mellanfoder av grovt, halvblekt lärft. Ytterfoder blått lärft. Å baksidan av brunet finnes en röd stämpel — inventariemärke[1] — av ungefär vidstående utseende: ⌐o.

L. 220, b. 19 cm. Svenskt arbete från 1400-talets senare del, säkerligen utfört av nunnorna i Askeby.[2] Deponerat i Statens historiska museum (inv.-nr 16,593).

[1] Liknande figurer förekomma ej sällan i utländska inventarieförteckningar från medeltiden.

[2] Denna uppfattning återfinna vi redan hos Aschanius (RANSAKN.): »Inne uthi Kyrckian kan man skåda aff Antipendio Altaris Nunnornas snällheet och flijt att perlestickia, sy med silke, och sänkia med Guld, där som på altarelijsten wijses med stoore munkebookstäfwer uthi sölfwer insänkt, Hielp Maria, och sedan alla apostlarnas beläter».

Fig. 51. Askeby. Detalj av fig. 50. Foto J. Cederquist 1919.
Detail Fig. 50. — Detail of ill. 50.

Säkerligen är det detta brun, som åsyftas i inventariet efter branden 1700: »Wid the stora Åhrs Högtijder beklädes Altaret mäd Antipendio aff rödt Tygh mäd Frantzar och Altar Kappa (K. I: 1). Själva antependiet finnes emellertid ej mer. Att döma av Aschanius' beskrifning (se not 2, s. 48) torde å detsamma apostlarnas bilder varit broderade.[1]

Antependium, fragmentariskt, använt som undre beklädnad å altarbordet. Av rött ylle med i mitten ett monogram inom tvenne palmkvistar, varunder årtalet 1678. Allt i form av applikation med vitt siden. Mycket fragmentariskt. Monogrammet synes ha varit detsamma som å den trearmade ljusstaken (fig. 49).

Säkerligen är antependiet identiskt med det röda altarkläde, vilket i 1700 års inventarium upptages såsom givet just av major Glättstein.

Antependium av rött linne med broderier. Utfört 1918—19 efter ritning från Licium, Stockholm.

Kalkduk av karmosinfärgat siden, broderad med guld och mångfärgat silke (fig. 52). I mitten inom en aureola Madonnan på månskäran. I hörnen och å långsidorna åtta symmetriska blad- och blomornament. Kantfrans av olikfärgat silke. Storlek 52,5 × 56,5 cm. Svenskt arbete från omkr. 1525, tämligen enkelt, men av intresse, såsom varande en bland de ytterst få medeltida kalkdukar, som finnas bevarade i Sverige.

Kalkduk av fint vitt lärft. I hörnen blad- och blomornament, broderade med olikfärgat silke. Vid hörnen hänga blå silkestofsar. Å dukens mitt en kalk i guld. Över densamma: I H S Därunder: 1629 Till vänster: P I S Till höger: E N D

[1] Altarbrunet har förut publicerats af O. JANSE i Medeltidsminnen från Östergötland (1906).

Fig. 52. Askeby. Kalkduk från medeltidens slut. Foto 1916.

Kelchtuch. Ende des Mittelalters. — Cup-cloth. End of the Middle Ages.

Storlek 44 × 47 cm. Vackert, svenskt arbete.

Mässhake av karmosinrött siden, broscherat med silver och gult silke. Mönster av bladrankor, granatäpplen och halvmånar (fig. 53). Å baksidan den Korsfäste, broderad i relief å vit atlas. Själva korset finnes ej mer. Över Kristus ett språkband med I N R I. Nedtill en dödskalle med knotor. Mässhakens form moderniserad. Det ursprungliga fodret — svart lärft — sitter kvar under det nuvarande, av halvblekt lärft. Baksidans l. är 114 cm.

Det dyrbara stoffet är spanskt eller italienskt, troligen det förstnämnda. 1500-talets mitt. Broderiet troligen svenskt.

Mässhake av svart sammet, kantad med guldgaloner. Å baksidan ett kors, å framsidan en vertikal bård av guldgaloner. Baksidans l. är 106 cm. Förfärdigades 1830, men galonerna togos då från en »oduglig» mässhake, sannolikt från 1700-talet.

Mässhake av svart sammet, kantad med silvergaloner. På baksidan ett kors, på framsidan ett Gudsöga av silvergaloner. Baksidans l. är 122 cm. Förfärdigades 1830 och kostade 160 rdr. banco (K. I: 2).

Stola av samma stoff som den först nämnda mässhaken (fig. 54). Ändarna utvidga sig på bredden. Vid desamma en frans av guldtråd och rött (nu blekt) silke. Foder: karmosinröd sidentaft. L. 280, b. 10 (i ändarna 18) cm.[1]

Bokdyna av karmosinröd sidenatlas, kantad med röda (nu blekta) sidenband. H. 31, b. 47 cm. Säkerligen den »Altardyna av rödt Atlask», som skänktes av F. Baumbach[2] 1719 (K. I: 1).

Bokdyna av svart sammet, broderad med silver och kantad med silverspetsar. H. 26, b. 46 cm. Gåva 1805 efter framlidna fru E. Aurelius[3] (N. I: 1).

Bokdyna av vitt siden med blomsterbroderier i schattérsöm. Kantad med vit frans. H. 27, b. 43 cm. 1800-talets mitt.

FÖRSVUNNA TEXTILIER

Bland försvunna textilier förtjäna särskilt nämnas några i 1653 års inventarieförteckning (Domkap.) upptagna gåvor av fröken Sigrid Banér.[4]

[1] Stolan har förut publicerats av O. Janse i Medeltidsminnen från Östergötland (1906).

[2] Jfr s. 60.

[3] Elisabeth Retzius, f. 1728, d. 1804, g. m. kyrkoherden i Askeby Nils Aurelius, f. 1718, d. 1794.

[4] Dotter till fältmarskalken, frih. Gustaf Banér på Ekenäs (f. 1618, d. 1689). Hon dog ogift 1650.

»Altareduuk medh swarta silkies rooser och Jesu nampn, uthi, medh huijta Uddar rundt omkring.

Antipendium af blommerat tygh med Altarebruna ganska skiön.

Kalckduk af Kammarduuk, medh svart silkie sydd rundt omkring.

Diskduuk af Hollandz lärofft med swarta silkies rooser och Jesu nampn uthi, sampt medh huita uddar rundt omkring.

Altarduken var skänkt 1632, diskduken 1635.

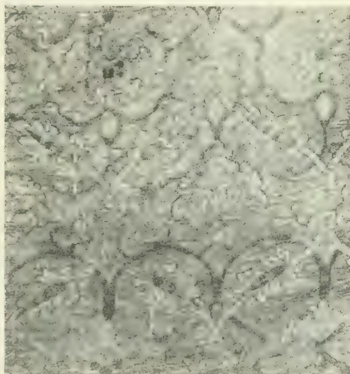

Fig. 53. Askeby. Brokadstoff fran en mässhake. Omkr. 1550. Foto 1916.

Brokatstoff aus einer Kasel. Um 1550.
Brocade material from a chasuble About 1550.

HÅVAR

Håv av svart sammet med silverband. Ringens överkant och skafthylsan äro av försilvrad metall, med barockornament. 1700-talet.

Håv av röd sidendamast med silverband. 1700-talet.

GRAVSTENAR I KYRKAN

Gravsten (fig. 55) av kalksten. Starkt nött; endast övre delen bevarad. I mitten en vapensköld med en sparre. Skölden krönes av en hjälm med rikt bladverk. Kring gravstenens kant en ram med inskription på latin och svenska, utförd med majuskler, av vilka kan urskiljas: ANO : DNI : TUSÆNDHE ? . . . GD : HA : SIEL : N D. v. s. I Herrans år ett tusen . . . Gud hans själ nåde!

Stil, sköld- och bokstavsformer hänvisa till tiden omkring 1400. L. 76, b. 85 cm.

Aschanius, som i RANSAKN. beskriver stenen, anmärker att gambla hoffmästarinnan på Herresäther, Sal. Fru Brijta Oxenstierna[1] per Majorum traditiones giorde denne relaon, ath under bete Steen skulle liggia begrafwen een fordom tapfer krigz hielte Johan Sparre . Denne skulle stupat i en strid och blivit lagd i en likkista, som överdrogs med huden från hans livhäst. Lappar af bete hästehuud äro wordne synte, mehrendelz förmultnade, när man hardt dher hoos hafwer graff uppkastat . Enligt BROOCMAN skulle den sistnämnda graven varit Aschanius' egen. Då denna är belägen mitt för altarringen (jfr nedan), så har tydligen Sparregraven befunnit sig någonstädes i korets mitt. Stenen ligger nu invid väggen, omedelbart norr om sakristiedörren. Där låg den ock på Aschanius' tid.

Anrep upptager blott en medlem av Sparre-ätten, som ovanstående möjligtvis kan passa in på, nämligen en viss Johan Karlsson Sparre, som levde 1345. Han var son till

[1] Kan icke vara någon annan än BEATA ERIKSDOTTER OXENSTIERNA (f. 1502, d. 1652), hovmästarinna hos drottning Kristina, g. m. Erik Göransson Ulfsparre till Herrsäter i Värna socken, Östergötland (f. 1577, d. 1631), ståthållare i Östergötland.

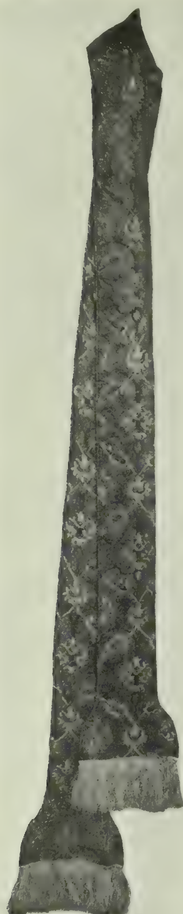

Fig. 54. Askeby. Stola. Samma stoff som å fig. 53. Foto J. Cederquist 1906.

Stola aus demselben Material wie in Fig. 53. — Stola of the same material as in ill. 53.

ståthållaren i Kalmar Karl Eliæson och dog ogift. Är måhända denne identisk med den »Johan Sparre», som omtalas 1361?[1]

Ett fyrkantigt fragment av en gravsten av kalksten. Bladverk och ett par majuskler (A . . .) av alldeles samma art som å Sparre-stenen, till vilken fragmentet troligen hört. Ligger invid södra väggen, vid andra väggpelaren från öster. Dimensioner: omkr. 37×40 cm.

Gravsten av kalksten över kyrkoherden i Askeby Nils Svensson Auremontanus (fig. 56). Huggen i låg relief. Upptill emblem (bok, kalk, timglas och dödskalle) inom tre arkader, rikt utsirade med blad- och blomornament. På arkadbågarna: HODIE MIHI CRAS TIBI — CHRISTVS. EST. MIHI. VITA ET MORS LVCRV — MORS. CERTA. HORA. INCERTA Övers.: I dag mig, i morgon dig. — Kristus är mitt liv, döden är min vinning. — Döden är viss, dess timma oviss. — Under sidoarkaderna vaser med blomkvistar. Under mittarkaden profetens bröstbild i moln samt ESA 26 GACH BORT MIT FOLCK VTHI EN KAMAR, OCH SLWT DÖRENA IGE EFFTER TIG FÖRDOL TIG ITT LITET ÖGHNABLEK SÅLENGE WREDEN GÅÅR ÖFVER

Å fältet inunder: HÄR HVILAS I HERRANO S. OC. WYRDIGH HER NILS SVE: SOM HÄR BLEF PASTOR ANO 1630 PÅ SIT ÅLDERS ÅHR. 44. OC. AFSOMADE THE 22. NOVEMB ANO 1673. MED. SIN K . OC DYGDESAMA HVSTRO ANNA ISACHS DOTTER . HVILKE . AFSOMNADE ÅHR 1648 . THEN . 29 FEBRV . OCH . HAFVA AFLAT TILSAMMANS 10 . BARN 5 . SÖNER OC 5 DÖTTRAR 2. SOER OCH 3. DÖTTRAR ÄRO HOS GVD. FRAMFOR OSS OC 3 SÖNER ISACH JACOB ABRAHAM OC 2 DÖTTRAR MÄRETHA OC ANNA ÄRO ÄN I TETA LIFFVET GVD ALLE THERAS SIELAR FRÖGDE EVINERLIGA OCH KROPPARNA EN GLAD VPSTADELSE FÖRLÄNE

Ovanför fältet: NAT: A° 1583 . D^N 8 . DEC: (utan tvivel syftande på Nils Svensson). L. något mer än 114 cm. (översta delen är nämligen dold under en fast bänk), b. 95 cm.

Stenen är ett utmärkt vackert arbete i senrenässans. Broskornament förekomma h. o. v., ehuru sparsamt. Sannolikt har stenen blivit beställd redan vid hustruns död, 1648. Ligger i koret omedelbart öster om norra bänkkvarteret.

[1] Jfr S. H. ADLERSPARRE i Antikv. tidskr. f. Sverige, XXI: 5, s. 43.

Fig. 55. Askeby. Gravsten med Sparre-vapnet. Uppmätt av O. Lagergren 1915.
Grabstein mit dem Wappen der Familie Sparre. Um 1400.
Grave-stone with the arms of the Sparre-family. About 1400.

Gravsten av kalksten över Nils Svenssons son och efterträdare som kyrkoherde i Askeby, Abraham Aschanius (fig. 57). Vanlig 1600-talstyp med rundlar i hörnen (två änglabilder, timglas, dödskalle). I mitten kalk och bok inom lagerkrans. Grovt arbete i hög relief. I övre fältet: HAER HVILAS I HERRANOM FORDOM EHREVYRDIG OCH WÄLÄRDE HERRE NU HOS GUD SALIG HER ABRAHAM . N . ASCHANIUS FÖDD HER I ASCHEBY A° 1632 OCH HAFVER I LINKÖPINGZ SCHOLA OCH GYMNASIO STUDERAT I 13 OCH VTHI UPSALA 17 ÅHR SOM HER BLEF PASTOR A° 1666 A° AETAT. 34.

I undre fältet: MED SIN EHREDYGDIGE . K . HUSTRU H: GIERTRUD MÅNSD: KLINGIA MED HUILKEN HAN HAFVER AFLAT 4 BARN 2 SÖNER MÅNS OCH NIELS 2 DÖTTRAR ANNA OCH MARIA HAN AFSOMNADE A° 1724 7 FEB HOON . A° 1717 9 OCTOB. GUD THERAS SIÆLAR EVINNERLIGEN GLÄDIE OCH FÖRLÄNE KROPPARNE EN ÄHRE FUL VPSTÅNDELSE.

I mellersta fältet: SYMBOL . PS. 34 IN TE SPERAVI DNE NON CONFUNDAR IN ÆTERNUM PS. 42 . UT CERVUS AQVAM, SIC ANIMA MEA SITIVIT DEUM MEUM. Övers.: På Dig Herre har jag hoppats och skall icke komma på skam till evig tid. Såsom hjorten törstar efter vatten, så törstar min själ till min Gud. — Inom lagerkransen makarnas initialer: A N S A G · M D · K 1680.

Längs ytterkanterna: (början skadad) 3 IAG LIGGER OCH SÅFVER OCH VACKNAR UP TY HERREN UPPEHÅLLER MIGH 2. THI 4. IAG HAVER KEMPAT EN GOD KAMP IAG HAFVER FULBORDAT LÅPPET NV ÄR MIG FÖRVARAT RÄTFÄRDIGHETENES CRONA ETC PS. 16 LOTTEN ÄR MIG FALLEN I THET LUSTIGA MIG ÄR EN SKÖN ARFVEDEL TILFALLIN PHIL . 3 . VÅRT UMGENGE ÄR I HIMELEN TÄDAN VIJ VÄNTE FRELSAREN JESUM CHRISTUM HVILKEN VÅR SKRÖPLIGA LEKAMEN SKAL FÖRKLARA — L. 201, b. 124 cm. Ligger i korgolvet mitt för altarringen.

Gravsten av kalksten över assessor J. Haumbler. En enkel bladranka omramar trenne fält. I det övre: ASSESSORIS QVONDAM IN DICASTERIO REGIO GOTHORUM ET IUDICIS TERRITORIALIS D^NI IOHANNIS HAUMBLER UNA CUM CONIUGI: C EIUS D^NE SARAE HEDVICAE STUBBE OSSAE SUB HOC TUMULO QVOD FACERE CURAVIT MAERITUS ANNO AETATIS SUAE SEXAGESIMO MDCCXXXIV QVIESCVNT Övers.: Benen av förre assessorn i Kungl. Göta hofrätt, häradshövdingen herr Johan Haumbler och hans maka fru Sara Hedvig Stubbe, vila under denna sten, som den sörjande maken lät förfärdiga i sin ålders sextionde år, 1734.

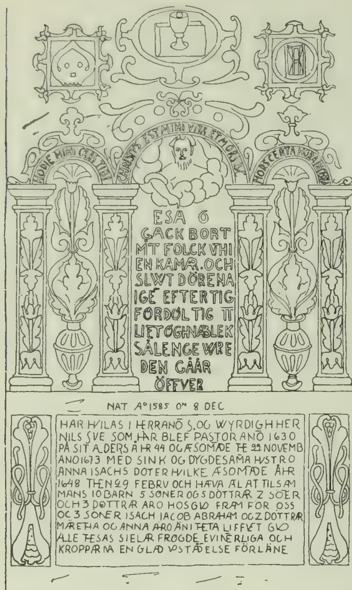

Fig. 56. Askeby. Gravsten över kyrkoherden Nils Svensson. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Grabstein des Pfarrers Nils Svensson. Mitte d. 17. Jhts. Grave-stone of the rector Nils Svensson. Middle of 17th century.

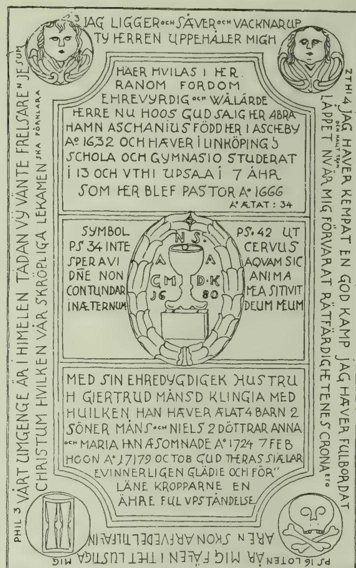

Fig. 57. Askeby. Gravsten över kyrkoherden Abraham Aschanius. Uppmätt av Th. Bergentz 1915.

Grabstein des Pfarrers Abraham Aschanius. 17. Jht. Grave-stone of the rector Abraham Aschanius. 17th century.

I mittfältet: Justitia i kvinnogestalt med krona på huvudet, bindel för ögonen och i ena handen ett svärd, i den andra en våg. Vid sidorna SUUM . CUIQUE Övers.: Åt var och en sitt. I undre fältet: IN CHRISTO VIVIMUS MOVEMVR ET SUMUS ACT: XVII VITA MIHI CHRISTUS MORS INVIOLABILE LUCRUM Övers.: I Kristus leva vi, röra vi oss och äro till. Livet är för mig Kristus, döden en okränkbar skatt. — Därunder en dödskalle. — Gravstenen är ett ganska grovt arbete. L. 168, b. 134 cm. Ligger i korgolvet mitt emot sakristiedörren.

FÖRSVUNNA GRAVSTENAR

Ännu en del gravstenar böra fordom ha funnits. Enligt en anteckning av biskop H. Spegel i visitationsprotokollet 1696 (Domkap.) skulle i kyrkan vara begravna »någre af thesse familier, Tott, Sparre, Kagg, och Pjl». Aschanius (RANSAKN.) omnämner 1667 dock endast Sparrestenen.

Fig. 58. Askeby. Gravkors av järn. Foto 1916.
Grabmäler aus Eisen. — Monumental iron crosses.

Lagmannen i Värend, riddaren och riksrådet Nils Sigridæson (Natt och Dag), som dog 1299, utvalde sin gravplats i Askeby kyrka vid sidan av sin framlidna hustru.[1]

GRAVMONUMENT PÅ KYRKOGÅRDEN

Bland gravmonument på kyrkogården märkas följande:

Gravvård av kalksten i form av enkel, uppåt avsmalnande stela. Inskr.: HÄR . VILA . LANDS KAMRERAREN HERR *ELIAS . EKEROTH* . FRÅN . ÖFVERSTAD. FÖDD *1719*. DÖD. *1793*. SAMT. DESS. KÄRA. MAKA. FRU *BEATA. MARG: BOHLIUS*. FÖDD. *1714*. DÖD. *1794*. ESAI: *57*: V: *2*.

Gravmonument, bestående av ett fyrkantigt, rikt profilerat postament av trä, beklätt med kopparplåt. Å detsamma en kopparurna med gyllene lager (urnans höjd 50 cm.). Det hela har vilat å en sockel av granit, som ännu finnes kvar på kyrkogården, medan det övriga, mycket fragmentariskt, förvaras i kyrkan. Å postamentet befinna sig följande målade inskriptioner: FRU BRIT: S: BERSELIUS FÖDD GRAHM INTOG DETTA HWILORUM DEN 16: MAJ 1803, EFTER 54 ÅRS BERÖMLIG WANDEL — MINNET AF EN HULD MAKA OCH ÖM MOR BÖR FÖRWARAS ÅT EFTERWERLDEN. — HUGKOMSTEN KIÄR SAKNADEN SMÄRTANDE — IAG WET AT MIN FÖRLOSSARE LEFVER.

Fig. 59. Askeby. Gravvård av trä. Foto 1916.
Grabmal aus Holz.
Wooden tomb.

[1] Diplomatarium suecanum, nr 1278.

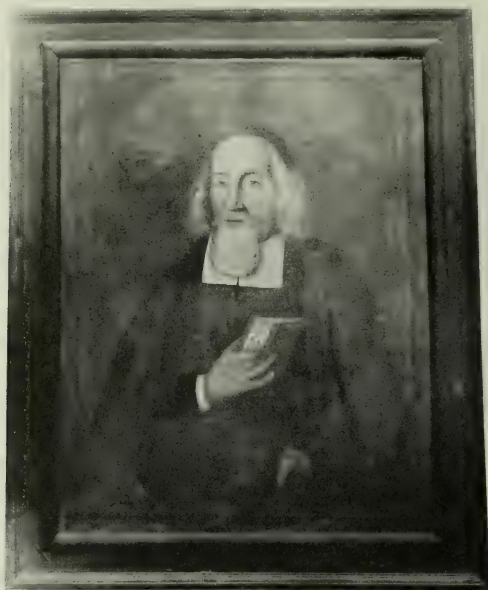

Fig. 60. Askeby. Kyrkoherden Abraham Aschanius. Foto 1916.
Bildnis des Pfarrers Abraham Aschanius (1700). — Portrait of the rector Abraham Aschanius.

Å kyrkogården befinna sig ännu ett flertal stilfulla gravvårdar av trä i form av en bräda, upptill något dekorerad (fig. 59). Ett antal vackra gravvårdar av smidesjärn, rikt utsirade, huvudsakligen från 1793—1865, förvaras i kyrkan (fig. 5 o. 58).

FÖRSVUNNA EPITAFIER

Inga epitafier finnas bevarade. Två epitafier omtalas i inventariet 1815, men sägas sedermera vara »förkomna» vid restaureringen 1823.

FÖRSVUNNA HUVUDBANÉR

Ej heller några huvudbanér finnas numera i kyrkan. 1667 var det annorlunda: »På kyrkiowäggen rundt om seer man gamble Adelige wapn, fyrkantige något bögde och målade, hwilke adelzmän för stoor heeligheet skul sub papatu der i Klosterkyrkian, hafwa warit begrafne och deras skilter på wäggen uphängde» (Ransakn.). 1741 funnos ännu på väggarna »några Anor, Krokuge och af 1 alns längd, des målning synes, men ingen wet hwars wapn det warit» (K. I: 1).

FÖRSVUNNEN VÄRJA

En värja försåldes på auktion 1823.

Fig. 61. Askeby. Fru Maria Aschanius, född Klingius. Foto 1916.
Bildnis der Frau Maria Aschanius (1700). — Portrait of Mrs. Maria Aschanius.

Porträtt i olja på duk av

1. Abraham Aschanius (f. 1632, d. 1724), kyrkoherde i Askeby (fig. 60). TAVLOR
Midjebild i prästdräkt. Ansiktet vänt något åt höger. Högra handen mot bröstet, med fingrarna mellan bladen i en bok, i vilken läses: *Sobrie juste pie* Tit. 2 — Övers.: Du nyktre, rättfärdige och fromme! Upptill, till vänster, följande inskription: *Symb. Domine in hoc unico dirige cor meum ut nomen tuum timeam* D. ABRAHAMUS ASCHANIUS ECLESIÆ IN ASCHEBY ET UTRIUSQ. CONTRACTUS BANKEKIND ET SKÄRKIND PRÆPOSITUS NATUS A:o 632 DENATUS 1724. DEP. A:o CHRISTI 1700 . A:o ÆTAT. 68. Övers.: Herre, led mitt hjärta allenast därtill, att jag fruktar ditt namn. Herr Abraham Aschanius prost vid Askeby kyrka och vid Bankekinds och Skärkinds båda kontrakt. Född år 1632, död år 1724, avmålad Kristi år 1700, i sin ålders sextioåttonde år. Dukens h. 89, b. 71 cm. Enkel svart ram.

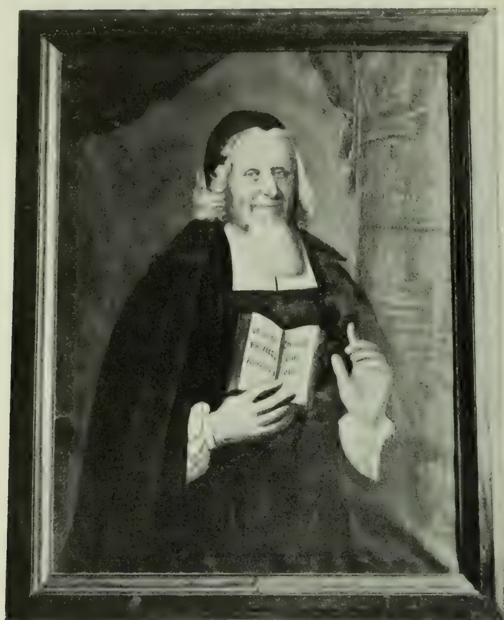

Fig. 62. Askeby. Kyrkoherden Nils Aurelius. Foto 1916.
Bildnis des Pfarrers Nils Aurelius (1746). — Portrait of the rector Nils Aurelius (1746).

2. Gertrud Klingius (f. 1648, d. 1717), maka till föregående (fig. 61). Midjebild en face. Vänstra handen mot bröstet. Svart klänningsliv med spetskant; ljusbruna, spetskantade ärmar; svart mantilj; svart mössa med spetskant. Kring halsen en guldkedja. Inskr. till höger: NATA . A° CHRISTI 1648 DENATA. A° 1707 DEPICTA. A° CHR. 1700 A° ÆTAT. 52. Övers.: Född Kristi år 1648, död år 1707, avmålad Kristi år 1700, i sin ålders femtioandra år. Pendant till föreg. Ram och storlek som d:o.

3. Nils Aurelius (f. 1674, d. 1759), kyrkoherde i Askeby, de föregåendes svärson (fig. 62). Knästycke i prästdräkt. Något vänd åt vänster. Högra handen håller en uppslagen bok. Å dess blad: *Symbolum* NOSTER PROTECTOR ALTISSIMUS

Fig. 63. Askeby. Fru Maria Aurelius, född Aschanius. Foto 1916.
Bildnis der Frau Maria Aurelius (1746). — Portrait of Mrs. Maria Aurelius (1746).

CHRISTUS MIHI VITA Övers.: Den högste är vår beskyddare. Kristus är mitt liv. Vänstra handen gör en pekande gest. I fonden ett draperi. Till höger tvenne inskriptioner. En äldre, övermålad: D. NIC. AURELIUS A:o ÆTATIS 72 A:o 1746 Övers.: Herr Nils Aurelius i sin ålders sjuttioandra år, år 1746. Däröver en yngre: PRÆPOSITUS NIC. AURELIUS 1674: NATUS[1] 1687: INSCRIPTUS[1] IN SCOLA LI(NC.?) 1701: STUDIOSUS UPSALIENSIS 1706 ADIUNCTUS[1] IN Ö. RYD 1710 COM: IN ENEBY & KISA 1710 COPULATUS[1] CUM M: ASCHAN (IA?) 1715 PASTOR IN ASKABY 1750 PRÆPOSITUS[1] TERTORIALIS 1755 DENATUS DELINATUS[1] ÆTATIS 81 *a Stephanus*[1](!) *Ekeroth*[2] Övers.:

[1] -US förkortat på vanligt sätt.

[2] STEFAN EKEROTH (f. 1717, d. 1798), var son till kyrkoherden i Svinstad Elias Ekeroth. Jfr s. 94.

Prosten Nils Aurelius, född 1674, inskriven i Linköpings skola 1687, student i Uppsala 1701, adjunkt i Ö. Ryd 1706, komminister i Eneby och Kisa 1710, gift 1710 med Maria Aschanius, pastor i Askeby 1715, kontraktsprost 1750, död och avmålad 1755 av Stefan Ekeroth, i sin ålders åttioförsta år. Tydligen har målaren vid den porträtterades död retuscherat sin nio år tidigare utförda bild och då anbragt den långa, nya inskriptionen. Dukens h. 105, b. 80 cm. Enkel, svart ram.

4. Maria Aschanius (f. 1675, d. 1763), maka till föregående (fig. 63). Knäbild, något vänd åt höger. Högra armbågen stödd mot ett bord med en blå duk. I handen ett par kvistar liljekonvalje. Med högra handen fattar hon om ett grönt, violettfodrat draperi, kastat över högra armen. Svart klänning med korta, vida ärmar. Därunder vita ärmar. Halskrage, mössa och slöja vita. I mössan svarta band. Kring halsen guldkedjor. I fonden ett draperi, till vänster en kolonn. Inskr.: till vänster: 'MARIA ASCHANIA A<u>o</u> ÆTATIS 71. A<u>o</u> 1746 Övers.: Maria Aschania, i sin ålders sjuttioförsta år, år 1746. Pendant till föregående. Ram och storlek som d:o.

5. Fredrik Baumbach. Trädgårdsdirektör. Bosatt i Överstad i Askeby socken (K. I: 1). Midjebild, vänd åt vänster, framställande en medelålders, slätrakad man med mörkt, långt hår. Vit skjorta; rödkantad svart väst; gråblå, rödfodrad jacka med mässingsknappar. Inskr.: ANNO. 1746 Duken mycket fragmentarisk. H. 80, b. 60 cm. Ramen saknas.

6. Anna Katarina Bismang, maka till föregående. Midjebild en face. Medelålders dam i svart, urringad klänning med vit halslinning. Röd mantilj. Vitpudrat hår. Inskr.: A: 1746 Duken sprucken och skadad. H. 71, b. 54 cm. Enkel, förgylld ram. Pendant till föregående. Båda dukarna äro troligen av samma, f. ö. ganska goda mästare.

Kristus och Sackeus. Landskap. Kristus, med lyftad hand, står omgiven av en skara folk, framför ett träd, i vilket Sackeus klättrat upp. Tavlan är målad av Stefan Ekeroth, vid 74 års ålder. (MANDELGREN, Beskr.) Den skulle alltså ha tillkommit 1791. Olja på duk. H. 157, b. 210 cm. Ramen gustaviansk, i svart och guld. Den krönes med urnor. Tavlans storlek är avpassad efter nischen över sakristiedörren, som den utfyller till större delen.

Enligt inventariet 1794 har tavlan skänkts av Stefan Ekeroths broder lantkamreraren Elias Ekeroth[1] och ramen förfärdigats av klockaren Isak Ljungberg.

Gustaf III:s tal d. 25 juni 1771, i förgylld rococoram.

Gustaf III:s tal d. 21 aug. 1772, i förgylld rococoram.

Följande av Ambrosius Hedengran med kopparstuckna omramningar sirade minnesblad:

[1] Jfr s. 55.

Fröjdekväde över religionsfrihetens införande i Schlesien 1707. I enkel, svart ram.

Åminnelseskrift vid jubelfesten 1721. I enkel, svart ram.

MÖBLER Bland sakristians möbler märkas tvenne stolar av ek, med rektangulärt ryggstycke (1600-talstyp, ehuru troligen förfärdigade på 1700-talet) samt ett skåp med brokigt marmorerad framsida (1700-talet).

KYRKVAKTARESTAV Kyrkvaktarestav av grönmålat trä. Upptill en sfärisk dubbel-bjällra, ursprungligen omgiven av fyra vanliga bjällror (två borta). 1700-talet. L. 290 cm.

ARKITEKTONISKA FRAGMENT I det norra rummet av tornets bottenvaning förvaras följande arkitektoniska fragment:

Pilasterbas(?) av kalksten; tre sidor profilerade med platt-vulst-käl-vulst-platt (nedifrån räknat). H. 31, b. 41 (nedtill) och dj. 30 cm. (nedtill).

Kolonnfragment(?) av kalksten. Rund, finhuggen platta med spår av ornering. H. omkr. 16, diam. 43 cm.

FÖRSVUNNEN DÖRR Bland försvunna inventarier, som icke i det föregående omnämnts, märkes en ståtlig dörr av trä med beslag i järnsmide, vilken avbildas i MANDELGREN, Saml. (fig. 64). Ornamentiken är egenartad, men tyder på hög ålder (1100-talet?). Något med denna dörr i stilistiskt hänseende närstående arbete känner förf. icke. Dörrens höjd, 3,5 alnar, passar icke till någon av de nu bevarade portalerna. Har dörren måhända hört till det ursprungliga koret?[1]

Som ett kuriosum bland försvunna inventarier kan nämnas »eehn öfwer käffte, aff eth Owanligen stoort Animali aqvatili» (Ransakn.), också beskriven såsom »framdelen af et fiskehufwud 1½ aln långt . . . en särdeles raritet» (K. I: 1), vilket fanns i kyrkan ännu 1725. I visitationsprot. 1653 (Domkap.) har med *senare* hand tillfogats: »N.B. der finnes och een öfwer-kiäffta stoor, af animali aquatili. Vide Antiquitates som till Consistorium derifrån inkompne, och till Antiquitatum Collegium upsände äre».

Alltså har detta föremål via Domkapitlet sänts till Antikvitetskollegiet i Uppsala. Kanske finnes det ännu bevarat!

KLOCKOR Klocka. Av vanlig typ. Upptill en bård med uppåtriktade blad, förenade genom rankor; omedelbart därunder en bård med samma ornament, nedåtriktade. Nedtill en bård av stående akanthus. Inskr.: AR 1817 DA VON NIEROTH VAR LANDSHÖFDING VON ROSENSTEIN BISKOP DANIEL LINDHAGEN KYRKOHERDE I ASKEBY OMGÖTS KLOCKAN AF IONAS M. FRIES I JÖNKÖPING.

Å andra sidan: I FOLK BÄRER FRAM HERRANOM HANS NAMNS ÄRO BÄRER SKÄNKER OCH KOMMER I HANS GARDAR TILLBEDER HERRAN I HELIGO PRYDNING HELA WERLDEN FRUKTE HONOM PSALM 96: 8, 9, V.V. H. 92, diam. 102 cm.

Klocka. Som föregående, med akanthusbårder både upptill och nedtill. Inskr.: OMGUTEN . 1817. AF I. M. FRIES.

[1] Genom auktion 2. 12. 1823 försåldes en del av kyrkans »öfverflödiga persedlar». Däribland två dörrar, ett timglas, en värja och diverse beslag.

Fig. 64. Askeby. Försvunnen dörr. Efter teckning i Mandelgrenska samlingen, Lund.
Eisenbeschlagene Tür aus Holz, jetzt verschwunden (12. Jht.?).
Wooden door covered with iron, now taken away (12th century?).

A andra sidan: KOMMER LÅTER OSS TILLBEDIA OCH KNÄBÖIA OCH NEDERFALLA FÖR HERRANOM PSALM. 95: 6. V. H. 71, diam. 79 cm.

FÖRSVUNNEN PRIMKLOCKA

En primklocka omtalas i inventariet vid visitationen 1640 (Domkap.).

SAMMANFATTNING AV ASKEBY KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Enskeppig korskyrka med absider på kor(?) och korsarmar, vilka dekorerats med lisener och rundbågsfriser (fig. 65, A). Väst-torn med kapell i två våningar, båda öppnande sig mot långhuset. Detta hade basiliketak och fönster tätt under taklisten. Koret hade möjligen ett kryssvalv med ornerade konsoler. Tiden för kyrkans byggande ligger före 1185, troligen betydligt längre tillbaka. Från denna äldsta tid finnas inga bevarade inventarier. Från 1200-talet: dopfunten.

II. År 1444 ersättes det gamla koret med ett nytt, av tegel (fig. 65, B). Korsarmarnas absider skäras av, och bågöppningarna mot långhuset igenmuras. Likaså samtliga öppningar mellan tornkapellen och långhuset, utom en, som omvandlas till förbindelseled med tornets övre våningar. Valv inslås i långhuset och tvenne nya fönster upptagas därstädes. Inventarier: Pietà-bilden och

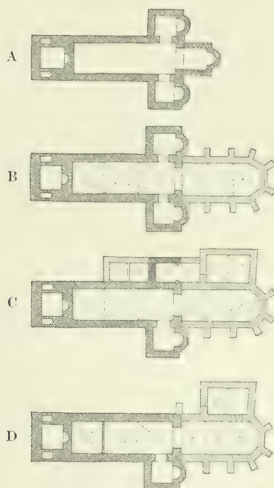

Fig. 65. Askeby. Schema, belysande Askeby kyrkas byggnadshistoria. Ang. streckningens betydelse, jfr fig. 6.

Grundrissentwicklung der Kirche. — Plan showing the development of the church.

triumfkrucifixet, nattvardskalken. Möjligen uppfördes redan före denna tid det 1876—77 rivna vapenhuset invid norra korsarmens västra sida.

III. En ny sakristia bygges i en eventuellt befintlig äldres ställe (fig. 65, C). Samtidigt eller kort därefter förändras norra korsarmen, så att mellan dess och sakristians västmur ett enhetligt rum uppstår. Alla byggnader på norra sidan — utom sakristian — läggas under ett gemensamt snedtak. Detta inträffar på 1500-talet. Inventarier: Altarbrunet (1400-talets slut) och (något senare) den röda kalkduken.

IV. Efter eldsvådor år 1609 och 1700 får kyrkan i stort sett sitt nuvarande utseende (fig. 65, D). Det förstnämnda året rives tornets övre del och den nedre lägges under samma tak som kyrkan. Övre tornvåningen täckes med ett tunnvalv, av tegel. Vid magasinets inrättande (1775) igenmuras öppningen i västra långhusväggen till tornets övervaning och en ny sådan upptages i bottenvåningens södra mur. Bland inventarier från denna period märkas: oblatask och vinkanna (1600-talet); mässingsdopfunt (1693); predikstol (1763), som 1823 flyttas över altaret, vilket samtidigt får sin nuvarande karaktär. Bänkinredningen tillkommer 1830

V. Under åren 1876—77 rivas tillbyggnaderna å norra sidan, utom sakristian. Medels en murad vägg avstänges den västligaste långhustravéen. Två nya fönster upptagas och ett utvidgas i långhuset. Korfönstren — utom ett — förlängas nedåt. År 1913 återställes västpartiet i sitt medeltida skick. Bottenvåningen apteras till gravkapell. Ingången fran 1444 till övre tornkapellet återupptages.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirche von Askeby muss spätestens im Jahre 1185 fertig geworden sein. Bereits damals gab es in der Gemeinde ein Cistercienserkloster. Mauerreste vom Kloster sind noch heute, um den Glockenturm herum und unterhalb desselben, erhalten (Fig. 4).

Askeby's älteste Kirche war eine einschiffige Anlage mit Turm an der Westseite, Querschiff und Chor. Sowohl im Erdgeschoss, wie im ersten Stock des Turmes war eine Kapelle vorhanden. Querschiff und Chor schlossen im Osten mit Apsiden ab (Fig. 29 u. 65, A). Das Material bestand aus Feldstein und aus Kalkstein.

Die eigentümliche Dreiteilung im Plane des Turmes (Fig. 6) kann vielleicht als eine Nachahmung des in der Nähe gelegenen Domes zu Linköping betrachtet werden, welcher während seines älteren Stadiums eine doppeltürmige Westfassade mit einer dreiteiligen Vorhalle hatte.

Die ausländischen Vorbilder zu Askeby's Kirche sind wahrscheinlich im nordwestlichen Deutschland zu suchen.

Im Jahre 1444 musste der alte Chor dem jetzigen weichen. Dieser wurde aus Ziegeln und in baltischem Geiste gebaut (Fig. 65, B). Gleichzeitig wurde auch das Langhaus gewölbt und die ganze Kirche mit einer spärlichen Dekoration von Kalkmalereien versehen. Bei der Wölbung wurden die Öffnungen zwischen Turmkapellen und Langhaus zugemauert, wodurch dann auch die Anwendung der Kapellen als solche unterblieb. Die Apsiden der Kreuzarme (Kreuzflügel) wurden abgeschnitten und die Bogenöffnungen in der Richtung nach dem Langhause zugemauert.

Aus der Zeit der Wölbung stammen zwei schöne Holzskulpturen: die Pietà-Gruppe (Fig. 35) und das Triumphkruzifix (Fig. 41), beide wahrscheinlich norddeutsche Arbeiten. Der Schnitzaltar (Fig. 37), der Kelch (Fig. 45) und die Altarborte (Fig. 50), sämtliche aus dem 15. Jh., sind dagegen einheimische Arbeiten.

Die Sakristei an der Nordseite der Kirche wurde gegen Ende des Mittelalters gebaut und kurz darauf auch der nördliche Kreuzarm (Kreuzflügel) geändert, so dass dadurch ein einheitlicher Raum zwischen dessen Westmauer und der Sakristei entstand (Fig. 65, C).

Die oberen Teile des Turmes wurden nach einem Brande, 1609, niedergerissen, der untere Teil des Turmes wurde danach unter dasselbe Dach gebracht, wie die übrige Kirche. 1876—1877 sind die Anbauten an der Nordseite der Kirche leider abgerissen worden, wodurch die Überreste des nördlichen Kreuzarmes (Kreuzflügels) ebenfalls verschwanden. Im Jahre 1919 wurden die Grundmauern des nördlichen Kreuzarmes (Kreuzflügels) durch eine Ausgrabung freigelegt (Fig. 31).

RESUMÉ

Askeby church must have been completed not later than 1185. Even at that early date there was a cistercian nunnery in the parish. Remains of walls from the nunnery are still preserved round and near the belfrey (ill. 4).

The oldest Askeby church was a single aisled building with a western tower, a transept and choir. The tower had a chapel in the ground-floor as well as in the first story. The transept and choir were finished off at the east end with an apse (ills. 29 and 65, A). The material consisted of granite and lime-stone. The strange trisection in the planning of the tower (ill. 6) may be taken as an imitation of the neighbouring cathedral of Linköping, which in its earliest period had double towers at its western end, with a middle room and a room under each one of the towers.

The foreign prototypes of Askeby church are probably to be found in North Western Germany.

In 1444 the old choir was replaced by the present one. This was built in brick in the Baltic style (ill. 65, B). The nave was at the same time vaulted and the entire church was moderately decorated with mural paintings. When the vault was being erected the apertures between the tower chapels and the nave were walled up, so that the chapels ceased to be used as such. The apses of the transept were cut off and the arches towards the nave were walled up.

From the time of the vaulting there originate two beautiful wooden sculptures: The Pietà-Group (ill. 35) and the Rood Cross (ill. 41), both probably North German works. The altar-piece (ill. 37), the cup (ill. 45) and the altar-border (ill. 50) — all from the fifteenth century — are, on the other hand, Swedish work.

The sacristy on the north side of the church was built towards the end of the middle ages and soon after the north transept was altered so that a uniform chamber was formed between its western wall and that of the sacristy (ill. 65, C).

After a fire in 1609 the upper part of the tower was pulled down. The lower part was then brought under the same roof as the rest of the church. In 1876—1877 the additions on the north side of the church were, it is sad to say, torn down so that the remains of the north transept disappeared. In 1919 the foundations of the north transept were laid bare during excavations (ill. 31).

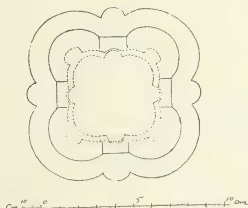

Fig. 66 a. Askeby. Plan av dopfunten, sedd uppifrån.
Uppmätt av Th. Bergentz 1915. Jfr fig. 43.

Grundriss des Taufsteines Fig. 43.
Plan of the font in ill. 43.

Fig. 66. Svinstads kyrka från bron över Bjärstad-ån. Foto 1916.

Die Kirche von Südwesten. — The church from the south-west.

SVINSTADS (BANKEKINDS) KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD
LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS KONTRAKT

AV *ANDREAS LINDBLOM*

TRYCKTA KÄLLOR: BROOCMAN, s. 242—246. — WIDEGREN, I, s. 572—577. — RIDDERSTAD, LEX., II, s. 242—244. — A. LINDBLOM i Fornvännen, III, 1908, s. 178—200. — MANDELGREN, Atlas, XI: 2, s. 47 och pl. XIII. — RIDDERSTAD, Beskr., s. 108—114.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: K. B.: Ransakn., s. 25; en teckning föreställande kyrkan på 1680-talet finnes i ms. F. L. 6. — A. T. A.: IHRFORS, s. 242—243; MANDELGREN, Beskr., s. 136—138; C. F. NORDENSKJÖLD, Minnesmärken i Bankekinds Härad, Östergötland, 1877, s. 1; SÄVE, s. 79—80; Inv. 1828 och div. andra papper; 1 teckning av P. A. F. Sohlman; div. fotografier, däribland en interiör mot öster och en exteriör före restaureringen 1896—98. — B. ST.: 1 ritning till ny orgelfasad, 1856; div. fotografier. — DOMKAP.: Acta visitationis, 1640, 1653 (båda med inv.-förteckn.) samt 1696, 1708 och 1715. — MANDELGREN, Saml.: Div. ritningar.

KYRKANS ARKIVALIER. I Landsarkivet, Vadstena: Sockenst.-prot. 1631—49, 1663—65 (K. I: 1); 1703—44, 1746—50, 1752—66 (C. 3); 1767—1803 (K. I: 2); 1803—46 (K. I: 4); kyrkoräkensk. 1631—51 (K. I: 1); 1651—1700 (C. 1); 1703—37 (C. 3); 1703—47 (L. I: 1); 1746—1859 (K. I: 2); 1816—23 (L. I: 2); 1823—42 (L. I: 3); visitationsprot. 1668, 1686 (C. 1); 1708, 1715 (C. 3); 1776, 1782 (C. 4); 1733 (I. 1); 1805 (K. I: 4); inv.-förteckn. 1621—87 (C. 1 och K. I: 1); 1703—35 (C. 3); 1767, 1772, 1787, 1805, 1831, 1833 (B. 1); 1733 (I. 1); div. anteckn. om kyrkan (B. 1, K. I: 1 och I. 1); ringmursdelning 1625 och 1686 (K. I: 1). — Födelse- och dopböcker finnas bevarade fr. o. m. 1688. — I kyrkan: Visitationsprot. fr. o. m. 1850 (N. I: 1).

FÖRSAMLINGSHISTORIA

Svinstad eller Bankekind, som socknen officiellt benämnes efter 1902[1], omtalas första gången, så vitt vi veta 1334.[2] Mellan omkr. 1360 och till reformationstiden lydde socknen under Askeby klosters patronatsrätt.[3] Från och med år 1917 är Askeby församling annex till Svinstad, vadan sålunda rollerna på sistone i viss mån blivit ombytta.

KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Kyrkan är belägen på en ganska hög kulle, som i sydväst och väster brant stupar ner mot den dalsänka, där Bjärstad-ån, Svinstad-sjöns utflöde i Roxen, är belägen (fig. 66). Före sänkningen av den förstnämnda sjön utgjorde dalsänkan nedanför kyrkan en sumpmark, som på den tid, då kyrkan byggdes, säkerligen stod helt under vatten.

Kyrkogården sträcker sig nästan uteslutande söder om kyrkan (fig. 67). Den omgives av en ringmur av gråsten i kallmur, uppförd 1831 (K. I: 4). Å östra sidan har den en vacker port (fig. 68) med fyrkantiga, murade och vitrappade stolpar, täckta med pyramidtak av svart plåt, krönta med gyllene kulor, varå gyllene stjärnor. Grindar av smidesjärn. Porten och grindarna tillkommo 1797 (B. 1).

År 1716 åtgingo 24 tunnor kalk till den dåvarande ringmurens reparation (C. 3). Den bör sålunda ha varit murad. Att den var täckt med trä, framgår av en längd från 1625 rörande underhållningsskyldigheten av huvarna å kyrkogårdsmuren (K. I: 1).

Klockstapeln omtalas 1664 (K. I: 1). Säkerligen revs den vid tornets byggande.

Fig. 67. Svinstad. Situationsplan av kyrkan och dess närmaste omgivningar. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Situationsplan. — Plan of the church.

[1] Detta år erhöll församlingen nåd. tillstånd att avlägga sitt urgamla namn!

[2] Diplomatarium suecanum, nr 3056.

[3] Jfr s. 4, noten.

KYRKOBYGGNADEN

HUVUDDELAR

Kyrkan består av västtorn samt ett långhus, som fortsätter ett stycke in på tornets norra och södra murar. Vid långhusets norra sida ligger sakristian. Tornets bottenvåning är inredd till gravkapell. I långhusets sydvästra hörn, under orgelläktaren, befinner sig vapenhuset (fig. 69).

MATERIAL

Materialet i tornet är av samma art och med samma fördelning som i Askeby (s. 11). Långhuset och sakristian äro av gråsten.

SOCKEL

Tornet har en enkel, skråkantad sockel, fullständigt täckt av murbruk. Sannolikt av kalksten. Eljest förekommer icke sockel.

YTTERMURARNAS BEHANDLING

Torn och sakristia äro spritrappade, långhuset slätrappat. Å östra väggen står med stora bokstäver av järn: ANNO 1758

Från kyrkvinden kan iakttagas, att tornmuren ursprungligen varit i sin helhet putsad, ehuru ganska tunt. Tornets hörn äro utförda med finhuggna kvadrar. De tvänne horisontella, svaga indragningarna i tornmurens ytterliv täckas av en skråkant av finhuggen kalksten, ej putsad.

INNERVÄGGARNAS BEHANDLING

I tornet ha innerväggarna ursprungligen varit behandlade alldeles som i Askeby. Jfr s. 13. Dock är kvader-ristningen i Svinstad betydligt mer oregelbunden. I långhus, sakristia och gravkapell har slät kalkputs använts.

YTTERTAK

Långhuset och sakristian ha sadeltak, avvalmade åt resp. öster och norr. Takstolarna äro säkerligen jämnåriga med ombyggnaden 1758.

Tornet avslutas med en huv av typisk senbarock karaktär (fig. 70), fullbordad 1774 (C. 4.). Den är karnisformigt profilerad, samt krönes av en åttkantig, vitmålad lanternin med en stickbågig glugg i varje sida. Huv och lanternin, liksom också de två små indragningarna i tornets ytterliv, täckas av svartmålad plåt. Överst ett kors med kula i guld. Lanterninens luckor äro, liksom övriga luckor i tornet, svarta. Långhusets tak och tornets snedtak å norra och södra sidorna täckas av spån, sakristians tak av svartmålad järnplåt.

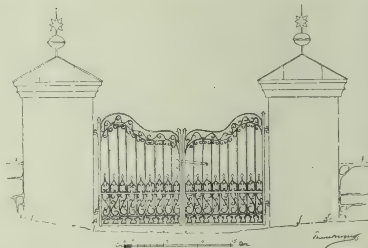

Fig. 68. Svinstad. Port å kyrkogårdens östra sida. Uppmätt av Th. Bergentz 1915.
Kirchhofspforte aus d. J. 1797. — Gate to the churchyard.

TORNET

Tornet har en avlångt rektangulär genomskärning. Efter tvänne starka indragningar i norr och söder, täckta av sneda vattentak, blir genomskärningen ungefär kvadratisk. Strax ovanför de

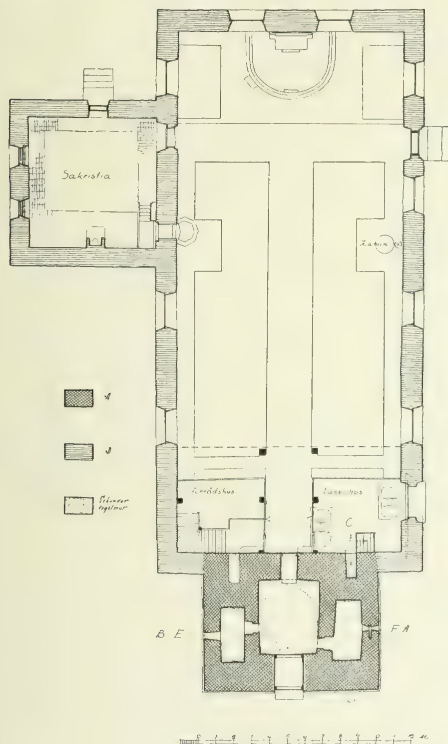

Fig. 69. Svinstad. Grundplan. Uppmätt av O. Lagergren 1915. A betecknar murverk, tillhörande den äldsta kyrkan, B d:o från 1758.

Grundriss der Kirche. A. Mauerwerk der ältesten Kirche, B. aus dem Jahre 1758.
Plan of the church. A. The oldest church, B. the church from 1758.

Fig. 70. Svinstad. Sektion mot väster genom koret och sakristian. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Sektion gegen Westen durch den Chor und die Sakristei.
Section towards the west through the choir and the sacristy.

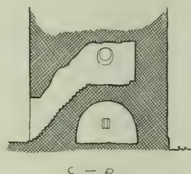

Fig. 71. Svinstad. Sektion mot söder genom tornets södra mur. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Sektion gegen Süden durch die südliche Mauer des Turmes.
Section towards the south through the southern wall of the tower.

nyssnämnda vattentaken (alltså något nedanför tornmurens mitt) samt ytterligare en gång därovanför (på en tredjedel av tornmurens höjd uppifrån räknat) har muren å alla sidorna en 11 cm. djup indragning, markerad av en finhuggen skråkant av kalksten.

Bottenvåningen upptages av ett mittrum, täckt av tunnvalv med vederlag i norr och söder. I väster en 1896 (kyrkost.-prot.) upptagen portal. Dessförinnan fanns här, såsom Mandelgrens teckningar (Atlas, XI: 2, pl. XIII) ge vid handen, endast tvänne små rundbågiga gluggar, tätt vid sidan av varandra. Mot kyrkan en rundbågig portal, som gott kan vara ursprunglig. F. ö. omöjliggör det tjocka

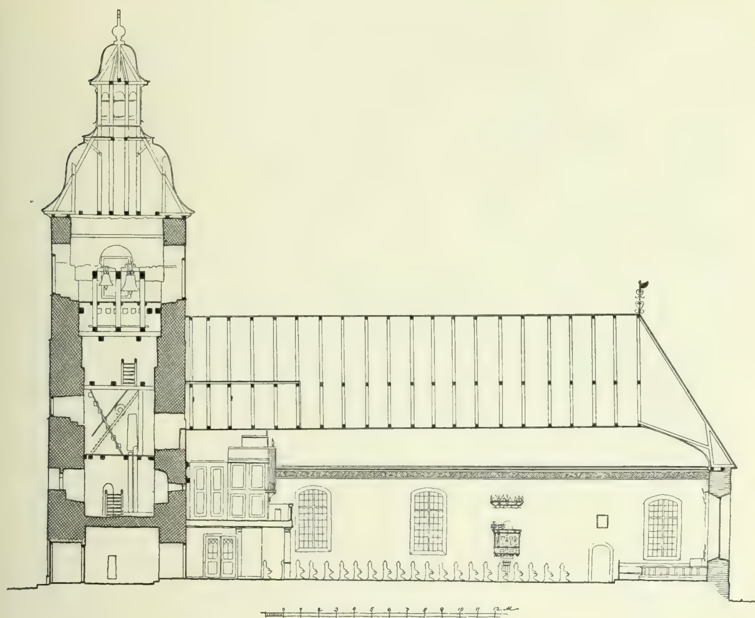

Fig. 72. Svinstad. Sektion mot norr. Uppmätt av O. Lagergren 1915.
Sektion gegen Norden. — Section towards the north.

putslagret alla närmare slutsatser rörande detta rums ursprungliga karaktär. Golv: cement. Putsningen och cementeringen utfördes vid en restaurering 1896—98.

I vardera norra och södra yttermurarna finnes, liksom i Askeby, ett sidorum (fig. 73), täckt med tunnvalv (vederlag i öster och väster). Ingångsöppningarna till rummen täckas upptill av väldiga ekplankor, utan tvivel ursprungliga. Av dörrarna är den i södra ingångsöppningen medeltida, av trä, med utsidan helt beslagen med järnplåtar. Den har haft tre lås, det mellersta med tvänne nyckelhål. Båda dörrarna leda inåt. Inga spår av bomhål. I båda sidorummen ha väggarna omputsats. Båda ha i sina resp. norra och södra väggar en rak-täckt glugg, avsmalnande upptill. Den södra väggens glugg har smyg både utåt och inåt. I mitten av muren befinner sig här en anordning för tillstängning av gluggen: en skjutbar

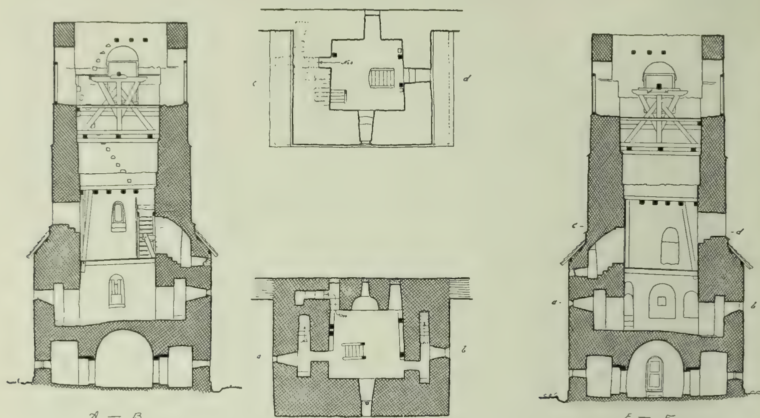

Fig. 73. Svinstad. T. v.: Sektion av tornet mot väster. — T. h.: D:o mot öster. — I mitten, nederst: Plan av vån. 1 tr. upp. — Överst: Plan av vån. 2 tr. upp. — Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Links: Querschnitt des Turmes gegen Westen. Rechts: Querschnitt des Turmes gegen Osten. In der Mitte, unten: Grundriss des ersten Geschosses, oben: Grundriss des zweiten Geschosses.

To the left: Section of the tower towards the west. To the right: Section of the tower towards the east. In the middle, at the bottom: Plan of the first story; at the top: Plan of the second story.

lucka (ej bevarad), löpande i murens längdriktning. Till höger, inifrån rummet räknat, har den löpt in i en fals med träskoning å sidorna och upptill. Falsens djup är omkr. 50 cm. Till vänster finnes ingen fals. Gluggen i norra muren har smyg blott inåt. Inga spår av fals. Golvet i båda sidorummen är av murbruk.

Till tornets övre delar har man ursprungligen kommit genom tvänne trappor på samma sätt som i Askeby. Trappornas raktäckta ingångsöppningar börja dock här vid långhusets golv, och trapporna täckas icke av tunnvalv, utan blott av på tvären lagda hällar. Endast den södra trappan är nu användbar. Den norras ingångsöppning är igenmurad. Upptill, i trappornas ändpunkter, murade sittplatser. Trapporna upplysas medelst runda gluggar, som starkt vidga sig inåt. Den norra gluggens öppning är rund och borrad ur en kalkstensplatta, befintlig i murens ytterliv. Från trapporna leda rundbågiga dörröppningar in till övre våningens mittrum. Dörröppningarna äro vackert formade med uppåt starkt konvergerande poster, murade av omsorgsfullt huggna kalkstenskvadrar.

Våningen en trappa upp har ett kvadratiskt mittrum med golv av murbruk, utan tvivel ursprungligt. Rummet upplyses huvudsakligen av en i västra väggen befintlig, rundbågig glugg, som vidgar sig inåt. Gluggen delas av en mittkolonett av kalksten i tvänne delar. Kolonetten övergår upptill i ett tympanonartat parti.

Fig. 74. Svinstad. Exteriör från nordväst. Foto B. St.
Die Kirche von Nordwesten. — The church from the north-west.

I östra väggen är en halvsfäriskt avslutad nisch, vars botten, omsorgsfullt täckt med murbruk (ett altare?), befinner sig 86 cm. över golvet. Liksom i Askeby öppnar sig i nischens mitt en fyrkantig, nu igenmurad glugg mot långhuset. Här finnas emellertid inga spår av lucka. På ömse sidor om altarnischen ha tvänne rundbågiga öppningar förmedlat förbindelsen med långhuset (båda igenmurade). I den norra av dessa börjar därjämte den trappa, som genom den norra tornmuren leder upp till nästa våning, mot vars mittrum den öppnar sig med en rakt avslutad dörr. En liten rund glugg i norra muren (nu igenmurad), med smyg endast inåt, har lämnat ljus till trappan.

Nästa vånings golv vilar på ett kraftigt bjälklag i norr—söder. Den får sitt ljus genom rundbågiga fönstergluggar i väster och söder samt ett litet, inåt starkt skrånande rundfönster i norr. Mot öster leder en rundbågig öppning in till kyrkvinden.

En trappa, bestående av stockändar, inmurade i norra väggen (jfr s. 18), har fordom lett upp till nästa våning.

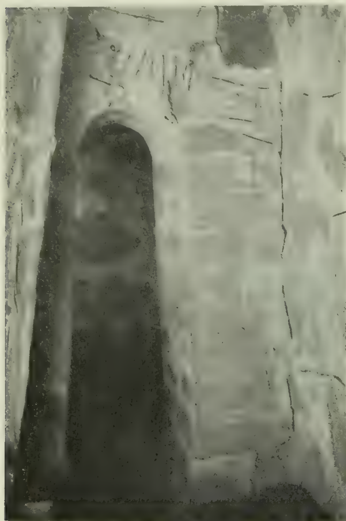

Fig. 75. Svinstad. Södra portalen i tornvån. 1 tr. upp. Foto 1916.

Das südliche Portal im ersten Turmgeschoss.
The southern porch in the first story of the tower.

Dennas golv uppbäres av ett ursprungligt bjälklag i öster—väster. En meter ovanför detsamma förtunnas muren genom en c:a 15 cm. djup indragning. Ej fullt två meter längre upp finnes ännu en dylik indragning. På densamma ligga nu de bjälkar, som uppbära den nuvarande klockstolen.

En trappa (av stockändar) i västra väggen har från denna våning lett upp till nästa, vars golv nu befinner sig i höjd med ljudgluggarnes underkant. Bjälklaget är här emellertid icke ursprungligt. Det ursprungliga, beläget omedelbart nedanför, har haft riktningen norr—söder.

Denna våning — klockkammaren — upplyses av fyra stora, rundbågiga gluggar, en åt varje håll, med smygar rätvinkliga mot murens liv. Avlastningbågarna vila på ett slags list, bildad av utkragade hällar. Listens undersida har (delvis) skråkant. Fönsteromfattningarna äro av fint huggna kalkstenskvadrar. Muren förtunnas i denna våning genom en indragning åt alla sidor.

Strax ovanför gluggarnas överkant ligga tvänne bjälkar inmurade i riktning öster—väster. Urtagningar, hål o. d. i desamma visa, att de använts för hissanordningar. De äro sannolikt ursprungliga.

Strax under tornmurens överkant löpa runda stockar med oregelbundna mellanrum tvärs genom muren (i hörnen snett mot murlivet). De ha sannolikt tjänat att uppbära den yttre ställningen vid den ursprungliga tornspirans byggande.

Tornmurens överkant, som är jämn, har i mittlinjen en långsgående stock infälld. Angående tornhuven, se s. 69.

LÅNGHUSET OCH SAKRISTIAN

FÖNSTER Det 1758 i sin helhet uppförda långhuset upplyses av nio stickbågiga fönster med små rutor i vitmålade träbågar (fig. 74).

INGÅNGAR Utom ingången från tornet har långhuset tvänne ingångar på södra sidan samt en ingång från sakristian, samtliga stickbågiga.

Dörrarna äro brunmålade och av nyare dato, utom sakristiedörren, ett ståtligt konstverk av trä (icke ursprungligt) och järnsmide, Dessvärre har järnet silverbronserats(!) och träet brunmålats. Orneringens utseende och disposition torde tillfullo framgå av fig. 79. Överflyttningen av beslagen till det nya träet synes likväl ha skett med stor samvetsgrannhet. Även låset är ursprungligt. Dimensionerna av den del av dörren, som täckes med beslag, äro: h. 223, b. 102 cm.

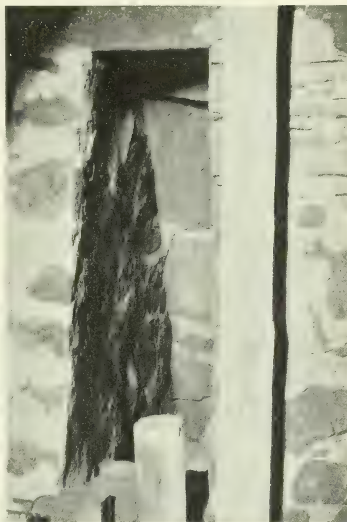

Fig. 76. Svinstad. Norra portalen i tornvån. 2 tr. upp. Foto 1916.

Das nördliche Portal im zweiten Turmgeschoss.
The northern porch in the second story of the tower.

GOLV

Kyrkans golv består av kalkstensplattor, inlagda 1813 (B. 1); under bänkarna trä.

INNERVÄGGAR OCH TAK

Innerväggarna vita, dekorerade med en bård upptill. Å östra väggen Se Guds Lamm — Gud är Kärlek — Frid ware eder målat i svart. Därunder lammet med korsfanan samt ihs inom strålar. Hela denna smaklösa dekoration torde tillkommit vid restaureringen 1896—98 (fig. 80).

Taket utgöres av ett tillplattat, i öster avvalmat tunnvalv av vitmålade, pärlspåntade bräder. Ett brunmålat listverk av trä begränsar taket nedåt.

UPPVÄRMNING

Kyrkan uppvärmes medels en kamin, placerad mitt å södra långväggen.

SAKRISTIAN

Sakristian består av ett nästan kvadratiskt rum med golv av tegel och bräder. Platt brädtak. Två stickbågiga fönster i norr, skyddade av järngaller och träluckor på insidan.

I sakristian en öppen spisel och en liten kamin.

BYGGNADSHISTORIA

Den äldsta kyrkoanläggningen i Svinstad bestod av torn, långhus och ett — ursprungligen med största sannolikhet absid-avslutat — lägre och smalare kor. Som fig. 78 a visar, synes redan tidigt det sistnämnda blivit förlängt åt öster. Den gamla kyrkan hade sakristia och vapenhus å vedertagna ställen. F. ö. ha överensstämmelserna med Askeby kyrka, i den mån man kan sluta av det bevarade tornpartiet, varit synnerligen stora. Dock visar Svinstads torn vissa förenklingar: bottenvåningen saknar altarnisch, mittrummet täckes av tunnvalv

Fig. 77. Svinstad. Tornets nedre del sedd från nordväst. Foto 1916.

Der Turm von Nordwesten. — The tower from the north-west.

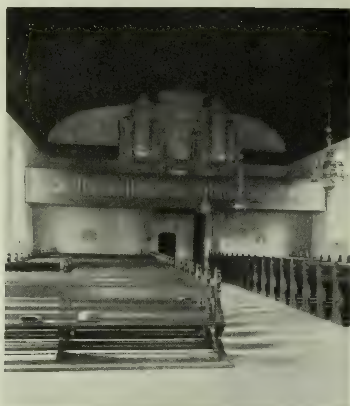

Fig. 78. Svinstad. Interiör mot väster. Foto 1916.

Inneres gegen Westen. — Interior towards the west.

i stället för kryssvalv, trapporna äro ej välvda o. s. v. Detta, jämte de obetydligare proportionerna i Svinstad, styrka antagandet, att Svinstads kyrka är utförd senare än Askeby, med den sistnämnda som mönster.

Denna, den äldsta kyrkan i Svinstad, bör sålunda ha uppförts senast vid 1100-talets slut, men sannolikt tidigare. Jfr s. 31—32. Med undantag av tornet finnes av densamma intet bevarat. Läget av det ursprungliga långhusets takfall kan dock från vinden tydligt iakttagas. Det har löpt ungefär parallellt med det nuvarande, men med kroppåsen 220 cm. lägre, d. v. s. 70 cm. nedanför den övre av de båda små horisontella indragningarna i tornmurens ytterliv.

På Broocmans tid — 1750-talet — fanns en S. Olofsbild bevarad i kyrkan, vilket föranledde denne till den mycket plausibla slutsatsen, att kyrkan varit vigd åt detta helgon.

Kyrkan synes haft kalkmålningar, åtminstone vore det frestande att så tolka följande passus: »Anno 1594 målades Suinstada Kyrkio, Och gafz derför vthij Målara lön 24^{tr} huete» (K. I: 1). Arvodets storlek tyder på att målningen varit ganska omfattande.

Vid visitationen 1708 föreslog pastor i församlingen, att fönstret »bakom altaretaflan» och fönstret »bakom bokstolen» skulle utvidgas. »Men Högwördiga her Biskopen (d. v. s. H. Spegel) mente, at man för antiqviteten skull intet bör rubba fönstren efter man äntå hafwer så mycket lius i Choret, som behöfwes» (Domkap.)

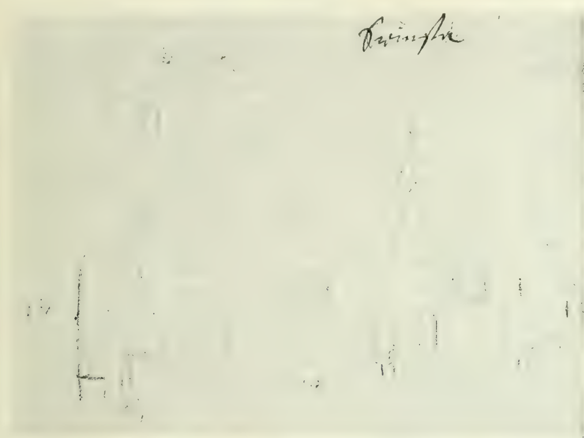

Fig. 78 a. Svinstad. Kyrkans utseende på 1680-talet.[1]
Die Kirche um 1680. — The church about 1680.

Vid 1700-talets mitt börjar behovet efter större utrymme göra sig gällande. 1753 diskuterades en eventuell utvidgning av kyrkan, alldenstund den var så trång, att vid de kyrkliga högtiderna »den ena då måste sittja uppå den andra och ändå äro både Chor och gångar fulla». 1754 beslöts att »i Herrans namn gripa wärket an nästkommande år». 1755 uppskjutes emellertid arbetet (C. 3). 1758 uppmurades hela kyrkan på fem månaders tid av byggmästaren och klockaren And. Hansson i Kärna. »Åfwan nämnda år, d 5 Novembris, war den allmänna glädiedag för hela Swinstads Församling, då hon såg sin nybyggda Kyrka med mycken Solennitet, och under en aldeles owanlig samling af åskådare från alla kringliggande Socknar inwigas» (I. 1).

Broocmans målande skildring av den nya kyrkans tillkomst förtjänar att i sin helhet återgivas:

»När här först Kyrka blifwit byggd, therom har tiden icke lämnat oss någon underrättelse; men at här på en och samma gång, tå the första Kyrkor byggdes i Riket, ock Kyrka blifwit byggd, har man orsak at bifalla i anseende til thes structur af starka murar, hwalf och torn, samt trånga Chor och mörka Sacristia.

[1] Teckningen finnes i K. B., ms. F. L. 6, som innehåller bl. a. en serie konceptritningar av östgötakyrkor. Dessa äro säkerligen av samma hand som de i F. L. 5: 7 befintliga konceptritningarna till Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland, I (ed. E. Vennberg, 1917), nämligen av P. Helgonius, Antikvitetskollegiets ritare åren 1683—85.

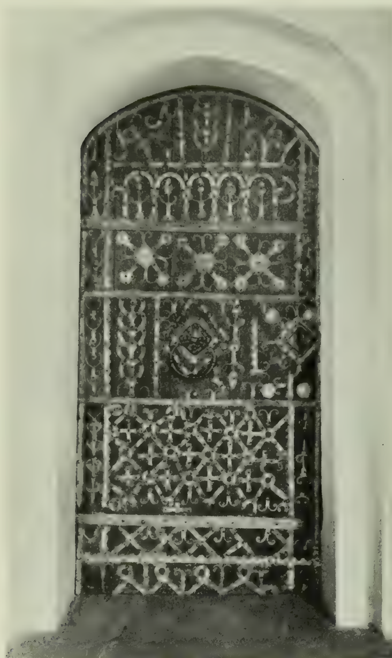

Fig. 79. Svinstad. Dörr mellan kyrkan och sakristian. Foto 1916.

Eisenbeschlagene Tür aus Holz zwischen Langhaus und Sakristei. Wooden door covered with iron, between the nave and the sacristy.

Thenna byggnad war nu för tiden icke eller tillräckelig åt Församlingen, oansedt thensamma uti urminnes tid blifwit tilbyggd; hwarföre Församlingen beslöt at bygga sig en ny och rumrikare, och til then ändan år 1758 nederbröt then gamla, hwarefter grunden lades til then nya, och byggnaden fortsattes efter Kammar-Herrens Joan Steuchs gifna ritning och noga öfwerinseende, jemte Kyrkoherdans Samuel Follins outtrötteliga sorgfällighet; så at Kyrkan inom ett halft års förlopp war aldeles färdig, hwarpå hon then 5 Nov. högtideligen blef inwigd af Stiftets Biskop, Doct. Andr. Ol. Rhyzelius: wid hwilket tilfälle, efter hållit inwigningstal för Altaret, Biskopen ock förrättade Högmässo-Prädikan, samt therefter instälte Församlingens Kyrkoherde med wanliga Ceremonier i Ämbetet. Och är Biskopens ämbetsförrättning wid thetta tillfälle så mycket märkwerdigare, som han med undrans-wärd munterhet och styrko lyckeligen förrättat 3 så viktiga sysslor på en dag uti sitt 82 ålders år. Har altså Församlingen nu en ny och härlig Kyrka, hwilken in alles kostar 11 000 Dal. Kopp:mt, hwaruti Dagswerken ock äro inberäknade.»

Tornet hade emellertid fått behålla sin gamla spira. 1769 besiktigades densamma och befanns »hota wår nya kyrka med ett wådeligit fall» (K. I: 2). Den nedtages s. å., och 1774 fullbordas den nya huven, som — liksom förut kyrkan — bekostas av kammarherre J. Steuch[1] på Gräfsten, vilken för dessa förtjänster belönas med *jus patronatus*.

[1] Jöns Steuch (f. 1725, d. 1769), kammarherre och kammarråd, g. m. 1. Ingeborg Sofia Sture (f. 1722, d. 1751) och 2. Sofia Elisabeth Taube (f. 1726, d. 1802).

Fig. 80. Svinstad. Interiör mot öster. Foto 1916.
Inneres gegen Osten. — Interior towards the east.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaret är av trä, vitmålat, med två festoner i guld. Tidig gustaviansk stil. ALTARANORDNING
Altartavlan, »Ecce Homo» är målad 1723 av J. D. Swartz[1] och restaurerad 1850 av G. A. Engman.[2] Den visar den törnekrönte Kristus, stående i helfigur mellan krigsknektar. »Denna Målning befanns, enl. en svårl[n] uptäckt anteckning til venster på taflan, vara gjord av J. D. Swartz 1723; synes ursprungligen hafva varit ett knästycke, som, förmodligen vid dess upsättning här som Altartafla, af Jung, blifvit skarfvad.» Allt enligt anteckning från 1850 (B. 1).

Olja på duk. H. 229, b. 113 cm.

Bred omramning med lister och emblem, flankerad av voluter och rocailler. Ovanför tavlan ett skulpterat Gudsöga med strålar. Det hela krönes av en urna, från vilken utgå två festoner.

Altartavlan uppsattes 1760 och säges då vara »gjord» av bildhuggaren Johan Liung från Stockholm (I. 1). Tydligen avser uttrycket blott monteringen.

Altarringen (fig. 80), rund, av enklaste art, målad i vitt och guld. Överkanten och pallen stoppade med röd plysch.

Enligt Broocman bestod altartavlan av »wäl förgyldta Bilder, som tyckas föreställa the 12 Apostlar». 1733 omtalas altartavlan som »utgammal». Tyd- FÖRSVUNNET ALTARSKÅP

[1] Johan David Swartz, f. 1679, d. omkr. 1740. Porträtt- och historiemålare. Lärjunge till David von Krafft.

[2] Jfr s. 34.

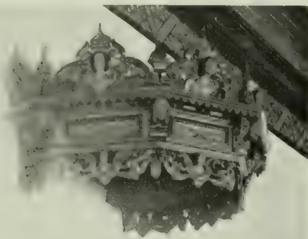

Fig. 81. Svinstad. Predikstol med timglas. Foto 1916.

Kanzel. Aus d. J. 1667. — Pulpit from 1667.

ligen är här fråga om ett altarskåp, som 1760 ersattes med den nuvarande altartavlan. Ovanför altarskåpet befann sig »Christi uppståndelses bild», förärad av länsman Lars Wiman. Den sistnämnda finnes ej mer i kyrkan bevarad.

FÖRSVUNNA HELGONBILDER

»1 st. gl. förgyllder bild J. Mariæ med barnet Jesu» samt »1 st. dito som förmenas wara Oluf Skottk.» omtalas 1733 (I. 1). Ingendera finnes mera. Broocman berättar (s. 244): »Af gammalt är ännu (d. v. s. på 1750-talet) i Kyrkon i behåll en S:t Olofs bild, af hwilket tycks kunna slutas, at Kyrkan warit S:t Olof helgad».

FÖRSVUNNET TRIUMFKRUCIFIX

»1 st. Chr. Crucifix millan Choret och Kyrkan», med största sannolikhet triumfkrucifixet, omtalas 1733 (I. 1). Finnes ej mer.

PREDIKSTOL

Predikstolen består av korg och himmel, båda sexkantiga. Korgen vilar på en brunmålad pelare från 1857 (B. 1). Predikstolens utseende i övrigt torde framgå av fig. 81. Predikstolen är helt ommålad, smaklöst, men som det förefaller i ursprungliga färger. Bottenfärgen är vit, här och var röd eller blå (såsom bakgrund för ornamenten). Ornament och listverk i guld. Himlens undersida blåsvart med lister i guld. Å dess mitt Andens duva, skulpterad, svartmålad.

Predikstolen är ett ståtligt arbete i senrenässans. 1667 »blef en skön predikestoll upsatt Köpter om 400 Dr.» (C. 1). Den var 1828 vitmålad (Inv. 1828). 1857 reparerades den »till sitt förfallna eller felande bildhuggeri arbete» (B. 1). Material: ek. Korgens h. är 170 cm.[1]

[1] En karakteristisk tidsbild ger en passus i sockenstämmoprotokollet för den 25. maj 1839 (K. I: 4): »Sedan Socknens Kyrka under flera senast på hvarandra följande år undergått kostsamma reparationer, såg man med glädje henne änteligen kommen i det skick, att icke allenast ett mångårigt bestånd vore försäkradt, utan äfven en prydelighet både in- och utvändigt vunnen, som gjorde henne berättigad att räknas bl. landsbygdens skönare tempel. Ännu återstod likväl en önskan —

TIMGLAS

Timglas (fig 82). Ram med fyra glas, buren av en pyramid av förgyllt trä med rika rococo-ornament. Den krönes av en bevingad, lagersmyckad dödskalle. Allt vilar på ett fyrkantigt postament, svartmålat. Å detsamma följande inskriptioner i brunt:

Guds Hus til ära! ock skiängt af soknemannen Petter Anderson Erstad. 1763.

Min wän! om jag skul rinna ut, Förr än Prädikan tar sitt slut: Blif aldrig ledsen derutöfver. Betänk, när du i många dar För kroppen mycken omsorg har, Att ock din ädla Siäl behöfwer För sig en liten timma quar.

At mäta tiden rätt, det är min wissa del, At sumla tiden bort, är et af dina fel,

Lärare! gif noga agt, Waka altid på din wakt, När dit lefnads Glas utrunit Dertill answar drygt skal stå, Om du här prädikat så, At du Christo (hafwe?)r wunnit.

Fig. 82. Svinstad. Timglas. Foto 1916.

Sanduhr. Aus d. J. 1763.
Hour-glass from 1763.

Timglasets h. är 62 cm. Står å predikstolen.

BÄNKINREDNING

De nuvarande öppna bänkarna, målade i ekfärg, ha tillkommit vid restaureringen 1896—98.

De gamla bänkarna, av furu, voro slutna. Vid restaureringen 1758 synas skärmarna från en bänkinredning av år 1661 (C. 1) kommit till användning, åtminstone delvis. Några av skärmarna från 1661 förvaras ännu i tornet. De visa vackra barockformer (fig. 83). Bänkskärmarna målades 1857 i ljusbrunt (B. 1). Deras förutvarande färg var pärlgrå.

LÄKTARE O. ORGEL

Långhusets västra del upptages av orgelläktaren, målad i ekfärg. Bröstningen dekoreras med änglahuvuden och diverse emblem i ljusare färg. All bemålning har tillkommit vid restaureringen 1896—98.

Orgeln är från 1857, byggd av Sven Nordström i Flisby (B. 1). Den gamla, samtidig med kyrkans ombyggnad, var en gåva av kammarberre J. Steuch[1] på Gräfsten.

---

den neml^n att i ett så ljust, öppet och herrligt Herrans hus äga en med tidens smak och med ställets värdighet mera öfverensstämmande predikstol. Då kostnaden härför vore stor & tillgångarna ringa beslöts en frivillig subscription, dock obetaget lämna bidrag dessemellan.

[1] Jfr s. 78.

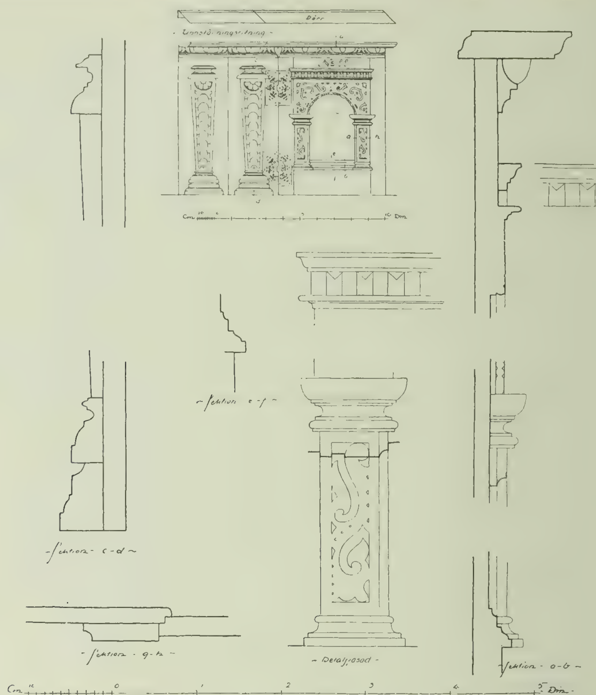

Fig. 83. Svinstad. Äldre bänkskärmar. Uppmätt av Th. Bergentz 1915.
Gestühle aus d. J. 1661. — Pews from 1661.

Enligt Inv. 1828 var orgelverket »perlfärgadt med förgylldt Bildthuggeriarbete och prydt med Steuchiska och Ulfsparreska[1] wapnen samt instängdt med Stakett», Från det gamla orgelverket ha bevarats trenne krönfigurer (nu i tornet), i form av urnor, dekorerade med rocailler, blommor m. m.; allt av trä, målat i pärlgrått,

[1] Jöns Steuchs dotter Charlotta Sofia var g. m. ryttmästaren G. M. Ulfsparre till Broxvik. Hon ägde efter fadrens död del i Gräfsten. Giftermålet ingicks 1771. Ulfsparreska vapnet bör således ha anbragts vid detta tillfälle eller senare.

vitt och guld. Stilen är bondrococo. Den mellerstas h. är 80 cm., de övrigas 53 cm.

Under orgelläktaren är en avskrankning, som inrymmer dels vapenhus (å södra sidan), dels förrådsrum (å den norra), dels uppgångar till läktaren.

NUMMERTAVLOR

Tvänne nummertavlor finnas, av enklaste slag, svarta med ramar i vitt och guld. Skänkta 1760 av inspektorerna Per Schierman och Hans Nyman (I. 1).

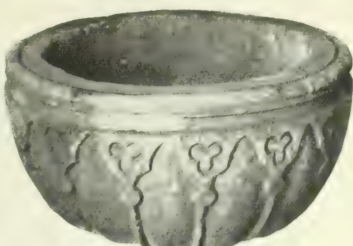

Fig. 84. Svinstad. Skål av medeltida dopfunt. Foto 1916.

Taufstein aus dem Mittelalter. Mediæval font.

DOPFUNTAR

Den medeltida dopfunten (fig. 84) befinner sig i vapenhuset. Har varit av kalkformig typ. Endast övre delen av skålen är bevarad. Den har varit halvsfärisk, indelad med arkader, upptill begränsade av en spetsig treklöverbåge. Material: grå kalksten. Diam. 87 cm. Den bevarade delens h. är 39 cm. Intet hål i botten.

Fig. 85. Svinstad. Dopfunt från 1661. Foto 1916.

Taufstein aus d. J. 1661. — Font from 1661.

En dopfunt från 1661 (fig. 85) står innanför altarringen. Den utgöres av en åttkantig skål i ett särskilt stycke, vilande på ett ganska rikt profilerat, fyrsidigt skaft, infällt i en kvadratisk fotplatta. Funten är rikt dekorerad med evangelistsymboler, fåglar, putti och rankor symt ANNO 1661, allt utfört i polering, som avtecknar sig brunt mot den huggna kalkstenens grå botten. Vackert arbete, från en sannolikt i Vadstena[1] under 1600-talets senare hälft livligt sysselsatt verkstad. H. 105 cm. Funten är en gåva av »Swen Larsson i Wastorp» (C. 3).

DOPSKÅL

Dopskål av tenn. Halvsfärisk, med tre kulformiga fötter. Två handtag. Stämplar: 1. Lejonansikte (= Linköping). 2. Ett träd och bokstäverna P W (= Peter Winge, mästare 1761), två stycken. 3. Tre kronor. 4. e (= 1763). Diam. 19,5 cm. Gåva av kyrkoherden Erik Ulff[2] (C. 3).

NATTVARDSKÄRL

Kalk av silver (fig. 86), delvis förgylld. Vanlig

[1] Jfr C. R. af Ugglas i Studier fr. Strängnäs-utställningen 1910, II (1913), s. 45.

[2] Jfr s. 94.

Fig. 86. Svinstad. Kalk med patén, vinkannor och oblatask. Foto 1916.
Silberner Kelch, silberne Weinkannen, Hostienbehälter aus d. J. 1723, 1814, 1728, 1628.
Silver cup, silver cans, wafer-box from 1723, 1814, 1728, 1628.

1700-talstyp med rund fot. Den sistnämnda är, liksom skaftknoppen, dekorerad med tvär-reffling och pärlränder. Å fotens undersida är ingraverat: *W. L. T. & E. C. B. Den 6 Januari, a:o 1723 wäg: 44 1/2 lod* Bokstäverna betyda Wilhelm Ludvig Taube och Eleonora Charlotta Bonde.[1] Dessa skänkte 1725 kalken och paténen (C. 3). Stämplar å foten: *J G* (två gånger). Å skålen: 1. Lejonansikte (= Linköping). 2. *N. Triberg.* 3. Tre kronor. 4. M 2 (= 1794). H. 25,5 cm.

Patén av silver. Med förgylld insida. Stämplar: 1. Lejonansikte (= Linköping). 2. N T B (= N. Triberg). 3. Tre kronor. 4. M 2 (= 1794). Diam. 15 cm.

Oblatask (fig. 86) av silver. Cylindrisk. Å locket en kotte som handtag. Ornering i gravyr: Å ena sidan de Sack- och Mecksska vapnen.[2] Omkring desamma: OTTO · V · SACK · CATRINA · MECKS TIL · SACKMVŸS · OCH · HACKSTAD ANNO · 1 · 6 · 2 · 8 · Å andra sidan: ÄR GIFVET · I · TESTAMENT TIL SVINSTAD KIRKA EFTER · S · WÄL · BÅRNE FRV · CATARINA · MECKS ANNO · 1 · 6 · 2 · 8 ·[3] Stämplar: 1. HR sammanskrivna (= Heinrich Reimers). 2. En krona (= Stockholm). H. 10, diam. 9,3 cm.

---

[1] Wilhelm Ludvig Taube, f. 1690, d. 1750. Överste och landshövding. Ägde Gräfsten. Hustrun var född 1687 och dog 1762. Hennes fader, presidenten greve Carl Bonde, hade ägt Gräfsten.

[2] Det Sackska vapnet härstädes är icke likt den introducerade släktens. Under det att den sistnämndas vapen visar fyra horn, innehåller vapenskölden i Svinstad en korsformig stjärna, i vars vinklar fyra päronliknande figurer. Det Mecksska vapnet består av en delad sköld, i vars övre hälft en korsformig stjärna (eller rosett); den nedre hälften är snedrutad.

[3] Otto von Sack, natural. Sack (d. efter 1649), överste vid Lorenz Wagners ryttare, slottshauptman på Riga och Dünamünde, g. m. Katarina Mecks till Hackstad. Släkten Mecks eller Mock är icke introducerad.

Fig. 87. Svinstad. Sockenbudstyg och brudkrona. Foto 1916.
Silberne Kelche aus d. J. 1772 u. 1783. Silberner Brautkrantz aus d. J. 1839.
Silver cups from 1772 and 1783. Bridal crown of silver from 18·9.

Vinkanna (fig. 86) av silver, invändigt förgylld. Päronformig, med låg, rund fot. Ornering med äggstavar och pärlränder. Å locket ett lamm. Stämplar: 1. Lejonansikte (= Linköping). 2. B TORNBERG 3. Tre kronor. 4. H 3 (1814). I bottnen är graverat · *A · L · C · L · J · L · 1814 73 3/8* Enligt visitationsprot. är vinkannan skänkt av »grefvinnan Löwen på Gräfsten«. Bokstäverna böra sålunda betyda: Axel Löwen, Christina Löwen, Johan Löwen.[1] H. 29,5 cm.

Vinkanna av silver (fig. 86), invändigt förgylld. Päronformig, med rund fot. Å locket en knopp i form av en druva. Å sidan av kannan är ingraverat: *A°* 1728 Stämplar: M F två gånger (= Mikael Fröman, Linköping). H. 25,5 cm.

Vinkanna av tenn, med lock. Rundad nedtill. Uppåt något insvängd. Stämplar saknas. H. 29 cm. 1700-talet.

Sockenbudstyg, två stycken.

1. Kalk av silver (fig. 87), inuti förgylld. I trenne delar: fotstycke, ihåligt, med propp upptill, tjänar tillika som vinflaska; mellanstycke; skål. Stämplar: 1. Lejonansikte (= Linköping). 2. S P (= Samuel Presser). 3. Tre kronor. 4. O (= 1772). Graverat: 18 1/2 LOD H. 15,5 cm.

Patén av silver, förgylld å ena sidan. Stämplar som föreg., men nr 1 saknas. Diam. 8,3 cm.

[1] AXEL LÖWEN (f. 1729, d. 1802), greve, generallöjtnant och landshövding, g. m. Christina Emsén (f. 1754, d. 1827). Deras son var greve JOHAN LÖWEN (f. 1782, d. 1820). Samtliga bodde på Gräfsten.

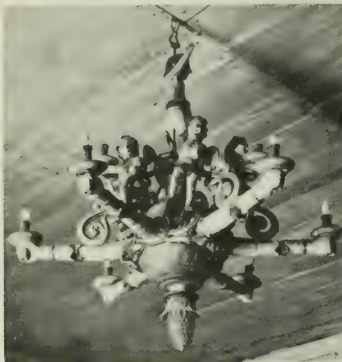

Fig. 88. Svinstad. Ljuskrona från 1695. Foto 1916.
Hölzerner Kronleuchter aus d. J. 1695.
Wooden chandelier from 1695.

2. Av liknande art som föreg. Kalken har samma stämplar utom årsbokstaven, som här är A 2 (= 1783). H. 14 cm. Paténen har tre kronor och S P. Diam. 7 cm.

BRUDKRONA

Brudkrona (fig. 87) av silver, invändigt förgylld. Består av en krans med tio blad, dekorerade med rika ornament i silverfiligran med förgylld botten. Två rader stenar (glas?). Stämplar: 1. Lejonhuvud, vänt åt sidan (= Linköping). 2. B A R K: & S Ö H R L. (= Barkander o. Söhrling). 3. Tre kronor. 4. I 4 (=1839). H. 8 cm. Kronringens diam. är 10,5 cm.

LJUSREDSKAP

Ljuskrona av malm med stor kula och åtta armar i en krans. Upptill en dubbelörn. Vanlig 1600-talstyp. H. 65 cm.

Ljuskrona av mässing med stor kula och tolv armar, sex i vardera av tvänne kransar. Ljushållarnas plåtar ha form av musslor. Vanlig 1700-talstyp. Å kulan följande inskription: ÅR · 1793 · ÄR · DENNA · KRONA · TIL · GUDS · ÄRA · OCH · KYRKANS · PRYDNAD · SKÄNKT · GIFVEN · AF · MAIORN · OCH · RIDDAREN · HANS · GIERLING · SAMT · DESS · K · MAKA · VÄLBORNA · FRU · ANNA CHR: VON · WACHENFELDT.[1] H. 118 cm.

Ljuskrona av mässing med stor kula och sexton armar, åtta i vardera av tvänne kransar. Vanlig 1700-talstyp. H. 81 cm.

Ljuskrona av trä med sex armar. Dekorerad med enkla utskärningar. Bondarbete av enklaste art. Nu målad i vitt och guld. 1700-talet. H. 58 cm.

Ljuskrona (fig. 88) av trä. Består av ett väldigt klot, från vilket utgår en nedre krans av sex

Fig. 89. Svinstad. Ljusstake av silver. Foto 1916.
Silberner Leuchter d. 17. Jhts.
Silver candlestick. 17th century.

[1] HANS GIERLING, major, g. 1756 m. Anna Christina von Wachenfelt (f. 1730, d. ?).

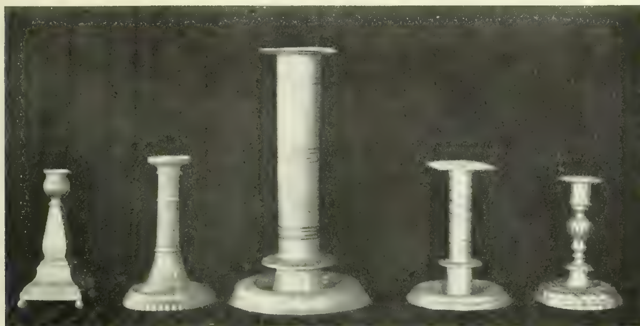

Fig. 90. Svinstad. Ljusstakar av tenn. Foto 1916.
Zinnerne Leuchter d. 18. Jhts. — Pewter candlesticks. 18th century.

ljusarmar i form av människoarmar med ljushållare i händerna samt en övre krans, bestående av sex putti med ljushållare i händerna. Klotet avslutas nedtill med en druva, upptill med en krönande putto. Målad i blått, rött, vitt och guld. Å klotet med vita bokstäver: · ANNO · 1695: L A S W M: H J A D O: Enligt inventariet 1733 var givaren länsman Lars Wiman (I. 1). Material: björk. H. 132 cm.

Ljusstakar (fig. 89) två st., av silver med sparsam förgyllning. Rikt profilerade i klumpiga former, som om de blivit svarvade. Å foten i gravyr Bielkevapnet samt CATARINA BIELKE och årtalet 1661.[1] Stämplar: 1. En krona (= Stockholm). 2. Bokstaven S, genomstungen av en vertikal pil. Därunder två oläsliga bokstäver.[2] H. 48,5 cm.

Ljusstakar (fig. 90), tva st., av tenn, med rund fot och tjockt, cylindriskt skaft. Stämplar: 1. Lejonansikte (= Linköping). 2. En duva, vändande huvudet, med ring i näbben, varöver I R T (= Johan Ringeltaube); två stycken. 3. D (= 1762). H. 33,5 cm.

Ljusstakar (fig. 90), två st., av tenn. Med fyrkantig, rikt profilerad fot på kulor och med fyrsidigt, uppåt starkt smalnande skaft. Inga stämplar. H. 18,5 cm. Gustaviansk stil.

Ljusstakar (fig. 90), två st., av tenn. Med rund fot och cylindriskt, refflat skaft. Stämplar: 1. Två stycken, visande en arm med en yxa (= Norrköping). 2. Två stycken med *JPK*[3] 3. K (= 1768). 4. Tre kronor. H. 19,5 cm.

[1] Det finnes från den tiden tvänne CATARINA BIELKE att välja emellan. Den ena (f. 1612, d. 1694) var g. m. riksmarskalken frih. Axel Banér, den andra (f. 1599, d. 1695) var gift trenne gånger.

[2] Stämpeln tillhör en välkänd, ehuru alltjämt till namnet okänd mästare, verksam under 1600-talets senare del (Upmark).

[3] JOHAN PHILIP KRUTH, mästare 1752, d. 1807.

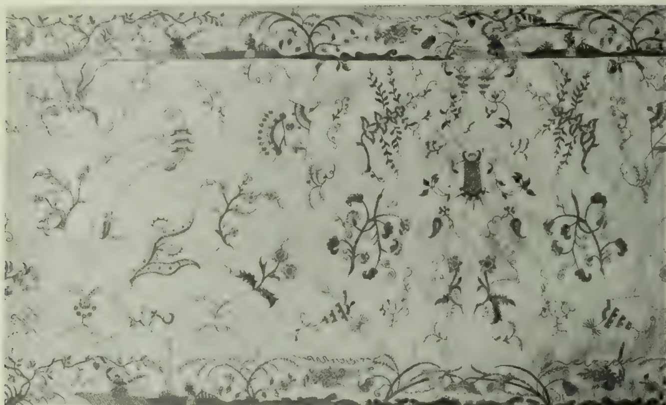

Fig. 91. Svinstad. Detalj av brudpäll. Kinesiskt arbete. Foto 1916.
Detail eines Trauhimmels. Chinesische Arbeit d. 18. Jhts.
Detail of a bridal canopy. Chinese workmanship of the 18th century.

Ljusstakar, två st., av tenn. Med rund fot och cylindriska, svagt vridna skaft. Stämplar: K A S varunder en kanna; två stycken. H. 18 cm. 1650—75.

Ljusstakar (fig. 90), två st., med rund, snedrefflad fot och päronformad utsvällning på det vridna skaftet. Inga stämplar. H. 17 cm. Rococo.

Ljusstakar, fyra st., av trä. Med fyrkantig fotplatta och svarvat skaft. 1800-talets förra hälft. H. 17 cm.

TEXTILIER Kalkduk av vitt siden med rikt blad- och blommönster, broscherat med guld och vitt silke (fig. 95). Kantad med guldspets och små violetta tofsar. *J T 1740* är påsytt i guld. Dimensioner: 54 × 54 cm. Italienskt(?) stoff. Enligt inventariet 1733 (I. 1) är duken given av grevinnan Jane Taube.[1]

Kalkduk (fig. 92) av vit sidenatlas, brokigt broderad med schattérsöm. I mitten den Korsfäste. Längs kanterna blommor. I hörnen bibliska och symboliska framställningar samt bibelspråk. I kanten en guldspets. Fodrad med vit sidentaft. Å fodret är broderat: *Elisabeth Sophia Viridén. 18 $\frac{24}{7}$ 08.*[2] Dimensioner 55 × 55 cm.

[1] Johanna Taube (f. 1702, d. 1773), dotter av Gräfstens ägare, fältmarskalken greve G. A. Taube (jfr s. 91). Hon var gift med översten H. S. Schmiterlöw (f. 1686, d. 1729).

[2] Elisabeth Sophia Viridén, dotter till kyrkoherden i Svinstad Sven Peter Viridén (f. 1756, d. 1830) och gift med e. o. prästmannen J. A. Stenhammar.

Fig. 92. Svinstad. Kalkduk från 1808. Foto 1916.
Kelchtuch aus d. J. 1808. Cup-cloth from 1808.

Mässhake av karmosinröd sammet. Å baksidan ett kors (fig. 93), broderat — huvudsakligen i lasurteknik — med guld och silke på lärftsbotten. Figurerna applicerade. Å korsets mitt en slags åttkantig sköld, hållen av tvänne flygande änglar, en å vardera korsarmen. I skölden Marie och Elisabeths möte (fig. 94). Därunder S. Anna och (nederst) S. Maria Magdalena, båda stående under baldakiner. Å korsets övre ända en baldakin. Korset, som är kantat med gröna sidenband, är nedtill stympat. Mässhaken, vars form sannolikt icke är ursprunglig, är fodrad med grovt, halvblekt lärft, sannolikt ursprungligt. Ryggens längd är 117 cm. Broderiet är ett vackert nederländskt arbete från 1400-talets slut.

Mässhake av svart sidenatlas. Å baksidan ett kors, sammansatt av vävda guldband. Å framsidan I H S varunder en palmkvist och ett kors. Mässhaken är kantad med en guldspets. Baksidans l. är 125 cm.

Mässhaken är enl. inv.-förteckn. skänkt av greve Axel Löwen på Gräfsten.[1]

Mässhake av svart sammet, kantad med silvergaloner. Å baksidan ett kors och årtalet 1829. Å framsidan ett Gudsöga, allt i silver. Baksidans l. 121 cm.

Å fodret (av domestik) är broderat: FÖRÄRAD TILL SWINSTADS KYRKA ÅR 1829. AF RICKSDAGSMANNEN OLOF OLOFSSON OCH DESS HVSSTRV ANNA CATHARINA ANDERS DOTTER VTI FILLINGE.

Gördel av ylle, vävd som ett brett band i guld, svart och vitt. I ändarna fransar. L. 190, b. 5,5 cm.

Gördel. Som föreg., men endast i svart och vitt. L. 207, b. 3,5 cm.

Brudpäll (fig. 91) av vit sidenatlas, rikt broderad i guld och mångfärgat silke med ornament och figurer av de mest skilda slag: kvistar med blommor, paradisfåglar, insekter, ormar, människor. Landskapsscenerier. Pällen är sammansatt av flera stycken och fodrad med gult lärft. Kinesiskt arbete. 1700-talet. Dimensioner: 180 × 80 cm.

Brudpäll (fig. 96) av gul sidendamast i storblommigt mönster. Kantad med en fin frans av gult och vitt silke. 21 cm. innanför hörnen sitta röda siden-

[1] Jfr s. 85, noten.

Fig. 93. Svinstad. Broderat kors från mässhake. 1400-talet. Foto 1916.

Detail eines Messgewandes. 15. Jht.
Detail of a chasuble from the 15th century.

rosetter. Brudpällen är sammansatt av tvänne våder. Franskt stoff. 1700-talet. Storlek: 170 × 170 cm.

Skänkt 1741 av greve Johan Gyllenborg[1] på Strömsbro (I. 1).

Bokdyna av svart sammet, med ett infällt stycke av samma brokad som den s. 88 beskrivna kalkduken är utförd av. Därå *J T 1740* i guld. L. 47, b. 30 cm.

Skänkt till kyrkan samtidigt med kalkklädet.

Bokdyna med pärl- och silkesbroderier å vit stramalj (lamm, duva m. m.). L. 43, b. 43 cm. 1800-talets mitt.

FÖRSVUNNA TEXTILIER

En del nu försvunna textilier äro av intresse. Vid biskopsvisitationen 1653 omnämnas i inventariet (Domkap.) bl. a.:

»Handkläde på disken med gull och silckie syddt och Wapner på, förährat af Wälbe Grefwinnan på Strömssbroo.[2]

Bårkläde gifwit af Larss Nilsson i Erichzstad.

Antipendium, medh Wälbe Claus Flemmingz och Wälbe Grefwinnans F. Elena Bielckes uthsydde nampn och Wapn, på.»[3]

Samtliga voro givna mellan 1621 och 1652.

»1. Mässesärck med rödt sammet på, gifwin af Fru Beata Oxenstierna till Herresäter»[4] omtalas i inventariet 1703 (C. 3). Tydligen en alba med röda sammetsbe-

---

[1] F. 1682, d. 1752. Överstelöjtnant, riksråd. Fader till skalden Gustaf Fredrik Gyllenborg, som 1731 föddes på Strömsbro.

[2] HELENA BIELKE, se nedan.

[3] KLAS FLEMING (f. 1592, d. 1644), amiral, överståthållare i Stockholm, g. m. Helena Bielke (f. 1592, d. 1651). Köpte 1638 Strömsbro i Svinstads socken.

[4] Jfr s. 51, noten.

sättningar. I inventariet 1653 (Domkap.) kallas den för »Mässesärck medh bruna Sammetzplåter». Den var given mellan 1621 och 1652. »1 Linnen språngat Diskeduuk» omtalas 1703 (C. 3).

Ett »Kalka Kläde med guld sänkt och sölfver Knytning kring» skänktes mellan 1650 och 1690 av hustrun Anna i Tuttorp (C. 1).

HÅVAR

Håv av röd sammet med silverband. Krans och hylsa försilvrade. Å den förra barockornament. Å hylsan graverat: 1708. Gåva av »befallningsmannen på Grefvesten» (C. 3).

Håv av fin silverduk med blad- och blommönster i silver och silke. Med silverband. 1700-talet. Mycket skadad. Möjligen identisk med den håv av »guldbrokad med silfvergaloner», som 1758 skänktes av grevinnan Sofia Elisabeth Taube.[1]

Håv av svart sammet med silverband och E G S i applikation.

Fig. 94. Svinstad. Detalj av fig. 93. Foto 1916.
Detail Fig. 93 Detail of ill. 93.

KYRKVAKTAREROCK

Kyrkvaktarerock av mörkblått uniformskläde med blanka mässingsknappar. Snittet ungefär som en uniformskappa.

GRAVSTENAR I KYRKAN

Bland personer, som begravts i den gamla kyrkan, omnämner Broocman särskilt fältmarskalken greve Gustaf Adam Taube och hans maka Anna Dorotea von Fersen.[2] Deras gravstenar kunna icke mer identifieras.

Endast två gravstenar äro någorlunda bevarade, båda i vapenhusets golv. De äro synnerligen nötta.

Gravsten av kalksten. Ytterst en ram med rundlar i hörnen, i vilka evangelistsymbolerna. Mittpartiet är uppdelat i trenne fält, det översta och det understa med inskriftsplattor, det mellersta med tvänne palmkvistar och en krans, inom vilken en kalk och en bok. Av inskriptionerna kan man med säkerhet upp-

[1] Jfr s. 78, noten.

[2] Gustaf Adam Taube var född 1673 och dog 1732. Bodde på Gräfsten. Anrep angiver icke hans makas födelse- och dödsår.

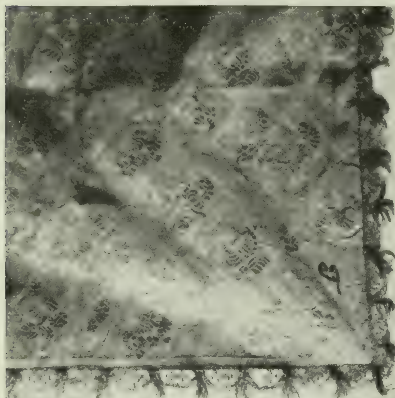

Fig. 95. Svinstad. Detalj av kalkduk från 1740. Foto 1916.

Detail eines Kelchtuches aus d. J. 1740.
Detail of a cup-cloth from 1740.

fatta endast: GÅN BORT . . . (å ramen upptill) samt HÄR UNDER HVILAR SIG . . . (å inskriftsplattan upptill).

Stenen är av vanlig 1700-talstyp. H. 188, b. 124 cm.

Möjligen är den här jordade kyrkoherden i Svinstad Gunnar Follenius (f. 1664, d. 1731). Enligt RIDDERSTAD, Beskr. skall hans gravsten nämligen finnas i kyrkan.

Gravsten av kalksten. Ytterst en ram med rundlar i hörnen, innehållande resp. änglar, timglas och dödskalle med kotor. Tre fält. I det mellersta en lagerkrans, omslutande en kartusch, å vilken ett bomärke(?) samt initialerna O · O (?) och B (?) D.

Å ramen: PSALM 116 · V · 7 · 8 · 9 · VAR NU ÅTER TIL FRIDS MIN SIÄL · TY HERREN GÖR TIGH GODT · TY TU (HAFVER?) TAGIT MINA SIÄL VTHU DÖDEN (MIJN?) ÖGON IFRÅN TÅRAR MIN FOOT (IFRÅN?) FALL · JAGH WIL WANDRA FÖR HER(RAN I THE LEFWANDES LAND?). Å den övre inskriftsplattan: HIOB XIX V · 25 · 26 · 27 · IAGH VEET AT MIN FÖRLOSSARE LEFWER · OCH HAN SKAL PÅ SIDSTONNE VPWECKIA MIGH AF IORDENNE OCH IAGH SKAL HVITKLÄDD(?) WARDA OCH SKAL I MITT KÖTT FÅ SEE GUDH HONOM SKAL IAGH MIGH SEE OCH MIJN ÖGON SKOLA SKODA HONOM OCH INGEN ANNAN. Å den undre inskriftsplattan: HER UNDER HWILAS SAL · OLOF OLOFSON FORDOM BEFALNINGZMAN PÅ GRÄFSTEEN HWILCKEN I HERRANOM AFSOMNADE DEN 30 MARTI A:o 1684 · PÅ SITT 78 · ÅLDERS ÅHR MEDH SIN K · HUSTRO GUDFRUCHTIGH OCH DYGDESAMMA MATRONA H · BRITA JONS DOTTER SOM I CHRISTO AFSOMNADE DEN . . .[1] A:o 16 . . .[1] PÅ SITT . . .[1] ÅLDERS ÅHR GUDH FÖRLÄNE THEM EN FRÖG(DE?)FULL VPSTÅNDELSE H. 196, b. 128 cm.

GRAVMONUMENT PÅ KYRKOGÅRDEN

Gravsten av kalksten i form av en stela i nyantik stil, halvrunt avslutad upptill. Inskr.: RIKSDAGSMANNEN OLOF OLOFSSON FRÅN FILLINGE F. 1 NOV. 1789 — D. 18 OCT. 1857 OCH DESS KÄRA HUSTRU ANNA CATHARINA ANDERSDOTTER F. 8 NOV. 1791 — D. 26 JULI 1833 PS. 492. V. 9. 10. 11. 12. TACKSAMMA BARN RESTE MINNESVÅRDEN

---

[1] Aldrig ifyllt!

EPITAFIUM

Epitafium över löjtnant Lars Nilsson å Eriksstad (fig. 97). Oljemålning på trä, föreställande Korsfästelsen. I mitten Kristus på korset. Till vänster Maria, vanmäktig, omgiven av Johannes och tre kvinnor. Till höger krigare till häst och fots. I bakgrunden Jerusalem, avtecknande sig mot en ovädershimmel. Nedanför korset knäböja i tillbedjan sex manliga och sju kvinnliga gestalter, anordnade i vinkel, såsom plägar vara fallet å liknande epitafier. Över och under bilden finnas fält med inskriptioner.

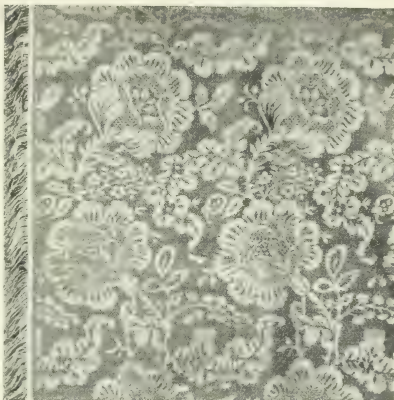

Fig. 96. Svinstad. Detalj av brudpäll. Foto 1916.
Detail eines Trauhimmels d. 18. Jhts.
Detail of a bridal canopy from the 18th century.

Upptill: *Här under Ligger Begrafven Lieutenanten Lars Nilsson med Dess Kära Maka och Barn: Hon vardt död D: 31. Jan: och Begrofs D: 4 Mart: A:o 1649. Dess Barn och Barnbarn Nils Ersson Anna Lars D:r. Hans Nilsson. Lars Nilsson. Jonas Nilsson Eric Nilsson. Agdelen Nils D:r. Brita Nils D:r. Christina Nils D:r. Anna Nils D:r. Anna Christina Nils D:r.*

Nedtill: *Uppå ofvanstående Stamfaders Dotters, Sona Dotters Son Capitain och Riddarens, af Kongl: May:ts Svärdsorden, Hans Gierlings, och Des K: Husfru, Anna Christina v. Wachenfeldts Bekostnad, renoverad åhr 1771.*

Tavlan, ett ganska vackert arbete, synes vid sistnämnda tillfälle blivit ganska grundligt ommålad. H. 200, b. 101 cm. Vacker, förgylld rococoram med sirater i hörnen och upptill.

HUVUDBANÉR

Huvudbanér över ovannämnde löjtnant Lars Nilsson. Fyrkantig träplatta med målad bild av en ryttare i rustning (fig. 97). Bakgrund svart. I vänstra övre hörnet L: N: S. Vid plattan äro fästade åtta »blad» av plåt, två å varje sida. Vapnet är dessvärre fullständigt ommålat. Säkerligen skedde detta 1771, då även vapnets stång stympades och fästades vid det ovan beskrivna epitafiet. Vapenplattans l. är 48, dess b. 37 cm.

Det Nilssonska epitafiet och huvudbaneret flyttades 1896—98 från väggen ovanför sakristidörren in i sakristian.

FÖRSVUNNEN TAVLA M. M.

1653 omtalas: »Taffler upreste på Norre wäggen af Larss Nilsson i Erichsstad, och Gustaf Nilsson på Tutorp, Kyrckian til prydning, sampt medh fahner, Wapner och Swärd» (Domkap.). Av dessa äro blott den förstnämndes tavla och vapen i behåll.

FÖRSVUNNA VÄRJOR

FÖRSVUNNET EPITAFIUM

TAVLOR

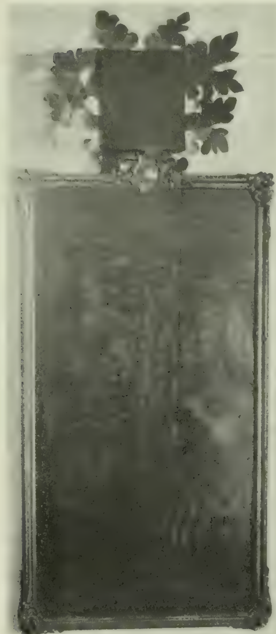

Fig. 97. Svinstad. Epitafium över löjtnant Lars Nilsson och hans släkt. Huvudbanér efter densamme. Foto 1916.

Epitaph und Funeralwappen des Leutnants Lars Nilsson († 1649).
Epitaph and arms of the lieutenant Lars Nilsson († 1649).

»3 st. gl. wärjor med sina flor» omtalas 1733 (I. 1). Finnas ej mer.

Ett epitafium med inskriften: Vir venerabilis Johannes Meijer Luneburgensis[1], obiit in Xto 1587, omtalas av Broocman. Finnes ej mer.

Porträtt i olja på duk av

1. Erik Ulff (f. 1619, d. 1701), kyrkoherde i Svinstad (fig. 98). Knäbild, något vänd åt vänster. Åldrat ansikte med grått hår och långt, grått skägg. Klädsel: prästdräkt. Vänstra handen på bröstet, den högra fattar om en svart kalott, som befinner sig å ett bord med röd duk. Å det sistnämnda jämväl en bok. I fonden ett rött draperi. Till höger en kolonn, å vilken: ÆTATIS SUÆ · 67 · ANNO · 1686 · H. 112, b. 87 cm. Enkel, brunmålad ram.

2. Magdalena Isaksdotter, g. 1650 m. föregående. Knäbild, något vänd åt höger (fig. 99). Händerna mot varandra, på magen. Svart klänning med bred, vit stärkkrage, vita spetsar vid ärmlinningarna. Vid figurens högra sida en kolonn, framför vilken ett bord med en röd duk. Därå en bok och ett äpple. I fonden ett rött draperi. Å kolonnen: ÆTATIS SUÆ · 56 · ANNO · 1686 · Pendant till föreg. Storlek och ram som d:o. I synnerhet kvinnoporträttet är ett förträffligt arbete.

3. Elias Ekeroth (f. 1682, d. 1754), kyrkoherde i Svinstad (fig. 100). Midjebild, något vänd åt vänster. Medelålders man med mörkt skägg. Prästdräkt med svart kalott. H. 79, b. 64 cm. Enkel, brunmålad ram.

4. Anna Bohlius (f. 1683(?), d. 1750), maka till föregående (fig. 101). Midjebild, nästan en face. Vit, urringad klänning, grön schal. Vit mössa. Pendant till föreg. Storlek och ram som d:o. Båda ganska svaga arbeten. Troligen är mästaren deras son, målaren Stefan Ekeroth.[2]

[1] Enligt Broocman och Widegren skulle denne varit kyrkoherde i Svinstad 1574—87. Herdaminnesförfattarna upptaga honom emellertid icke.

[2] Jfr s. 59, not 2.

Fig. 98. Svinstad. Kyrkoherden Erik Ulff. Foto 1916.

Bildnis des Pfarrers Erik Ulff aus d. J. 1686
Portrait of the rector Erik Ulff from 1686.

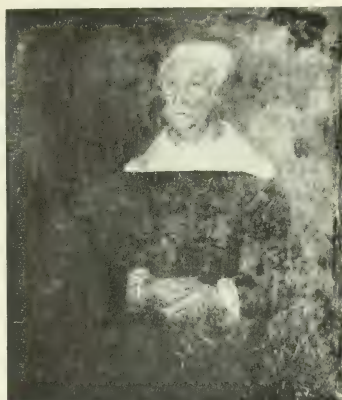

Fig. 99. Svinstad. Fru Magdalena Ulff, född Isaksdotter. Foto 1916.

Bildnis der Frau Magdalena Ulff aus d. J. 1686.
Portrait of Mrs. Magdalena Ulff from 1686.

5. Martin Luther. Midjebild en face. Prästdräkt. Inskr.: D. MARTIN. LUTHERUS *Född i Eisleben d. 10 Nov. 1483. Död der Sama Städes d. 18 Febr. 1546.* Olja på duk. H. 82, b. 63 cm. Enkel, förgylld ram. Svagt 1700-talsarbete. Skänkt 1802 av kyrkoherden S. P. Viridén[1] (B. 1).

Kristus på korset (fig. 102). Tämligen god 1700-talskopia eller imitation efter någon flandrisk eller italiensk 1600-tals mästare. Olja på duk. H. 88, b. 72 cm. Enkel förgylld ram. Om denna tavla har Mandelgren (Beskr.) antecknat: »Stålbom pinct.»[2]

VÄGGKLOCKA

I kyrkan är upphängd en en väggklocka (fig. 104) i fodral, utfört i ett slags rococostil och målad i vitt och guld. Å perpendikeln står J. TÄRNLÖF. BJÄRSTAD MDCCCLXXVIII Vägguret är en gåva av hemmansägaren J. Nilsson i Kröplinge (visitationsprot.).

FATTIGBÖSSA

Fattigbössa av järnplåt. Cylindrisk, med lås och med järn att fästa vid väggen. H. 32 cm. Förvaras i tornet.

FÖRSVUNNET INVENTARIUM

Bland försvunna inventarier, som icke i det föregående omnämnts, märkes: »1 st. upprester stång med Pelicun uppå. Omtalas 1733 (I. 1). Vad härmed menas, är icke så gott att säga. Kanske en ljusstav. Pelicun = pelikan?

[1] Jfr s. 88, not 2.
[2] F. 1712, d. 1777. »Scheffels imitatör Johan Stalbom» (LOOSTRÖM).

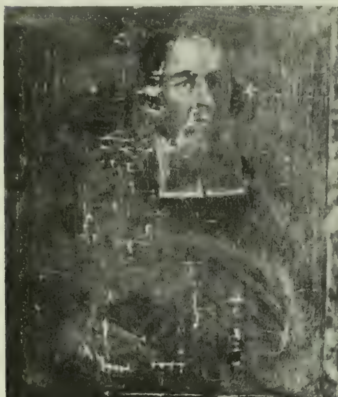

Fig. 100. Svinstad. Kyrkoherden Elias Ekeroth. Foto 1916.

Bildnis des Pfarrers Elias Ekeroth. 18. Jht.
Portrait of the rector Elias Ekeroth. 18th century.

Fig. 101. Svinstad. Anna Ekeroth, född Bohlius. Foto 1916.

Bildnis der Frau Anna Ekeroth. 18. Jht.
Portrait of Mrs. Anna Ekeroth. 18th century.

RINGKLOCKOR

Ringklocka (fig. 103) av enkel, ålderdomlig form, utan någon som helst dekoration eller inskription. Sannolikt från ganska tidig medeltid. H. 117, diam. 105 cm.

Ringklocka av vanlig form. Överst en bård av uppåtriktad akanthus. Därunder SOLI DEO GLORIA Därefter en bård av nedåtriktad akanthus. Å klockans ena sida: FRU RIKSRÅDINNA ANNA DOROTHEA VON FERSEN ·[1] GREFWINNA TIL GREFWESTEN · HAFWER FÖRÄRAT 300 DALER KOPPARMYNT Å andra sidan: PASTORE ELIA EKEROTH[2] HÆC CAMPANA FUSA EST ANNO 1734 NORCOPIÆ A MAGNO HULTMAN Övers.: Under pastor Elias Ekeroths tid göts denna klocka i Norrköping år 1734 av Magnus Hultman. Däromkring i relief bilder av Kristus, Petrus och Paulus, stående, samt en bröstbild av Fredrik I med kunglig krona. Nedtill en rad med avtryck av olika medaljer och mynt, samt därunder en akanthusbård. H. och diam. 77 cm.

FÖRSVUNNEN PRIMKLOCKA

»1 st. Prim Klåcka» omtalas 1733 (I. 1). Finnes ej mer.

[1] Jfr s. 91.
[2] Jfr s. 94.

Fig. 102. Svinstad. Kristus på korset. Foto 1916.

Chistus am Kreuze. — Christ on the cross.

Fig. 103. Svinstad. Medeltida ringklocka. Foto 1916.

Glocke aus dem Mittelalter. — Mediæval bell.

SAMMANFATTNING AV SVINSTADS KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Anläggning, bestående av torn med kapell i våningen 1 tr. upp, som öppnade sig mot långhuset, till vilket i öster anslutit sig ett lägre och smalare kor, sannolikt med absid (fig. 105 A). Huru kyrkan invändigt varit täckt, veta vi ej. Tillkomsttiden bör ligga helt kort efter Askeby kyrkas. Alltså senast 1100-talets slut, men troligen åtskilligt tidigare.

Inventarier från denna tid: den järnbeslagna dörren, möjligen den äldsta ringklockan.

II. Vilka förändringar denna anläggning undergått känna vi icke, utom att koret synes ha utvidgats åt öster (jfr fig. 78 a). 1758 revs allt ned, utom tornet. Ett väldigt, i öster rakt avslutat långhus med sakristia, båda täckta med trätak, uppfördes (fig. 105 B). 1774 fullbordas den nuvarande tornhuven.

Av inventarier från tiden mellan period I och II kunna nämnas: dopfunten och det nederländska mässhaksbroderiet, båda från medeltidens senare del; oblatask (1628); Lars Nilssons epitafium och huvudbanér (1649); den lilla dopfunten (1661); predikstolen (1667); kalk (1723) och vinkanna (1728).

Av den inredning, som kyrkan erhöll i samband med den stora ombyggnaden, återstår numera egentligen blott altaruppsatsen (1760).

III. En olycklig restaurering 1896—98 utplånar en god del av den ursprungliga karaktären. Nya bänkar, ny altarring. Orgeln hade byggts redan 1857.

Fig. 104. Svinstad. Väggur från 1878. Foto 1916.

Wanduhr aus d. J. 1878. Wall-clock from 1878.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirche von Svinstad, die etwas jüngeren Datums als Askeby's Kirche ist, zeigt in ihren noch erhaltenen westlichen Teilen eine grosse Übereinstimmung mit ihrer Vorgängerin und kann als eine Art vereinfachte Kopie derselben betrachtet werden.

In Svinstad ist nur das erste Turmstockwerk als Kapelle verwendet, obgleich die Dreiteilung auch im Erdgeschoss vorhanden ist (Fig. 73). Vom ursprünglichen Aussehen des Langhauses und des Chores weiss man leider wenig (vgl. Fig. 78 a). Beide sind nämlich 1758 niedergerissen worden. In diesem Jahre erbaute man das gegenwärtige, mächtige Langhaus. Vor der ältesten Anlage ist also nichts als der Turm übrig geblieben.

Unter den Inventarien zieht die mit Eisen beschlagene Tür, die von der ursprünglichen Kirche herstammt (Fig. 79), und das mittelalterliche Taufbecken (Fig. 84), ferner eine mit flandrischer Stickerei versehene Kasel (Fig. 93) die Aufmerksamkeit besonders auf sich. Die Kanzel aus dem Jahre 1667 (Fig. 81) ist eine prächtige Probe schwedischen Bauern-Barocks. Der Trauhimmel (Fig. 91) ist eine chinesische Arbeit.

RESUMÉ

The oldest Svinstad church, which does not date quite so far back as that of Askeby, conforms in its existing original western part to a large extent with its predecessor and can be taken as a simplified copy thereof.

In Svinstad only the first story of the tower was used as a chapel, although the trisection is also to be found on the ground floor (ill. 73). It is to be regretted that very little is known as to the original appearence of the nave and the choir (ill. 78 a). Both were pulled down in 1758, when the present vast nave was constructed. The tower is therefore all that remains of the oldest building.

Among the fixtures the door, which is covered with wrought iron and belonged to the original church, calls for special attention (ill. 79) and so does the mediæval font (ill. 84). Further, a chasuble with Flemish embroidery (ill. 93). The pulpit from 1667 (ill. 81) is a fine sample of Swedish peasant baroque. The bridal canopy (ill. 91) is from the rococo and is a chinese work.

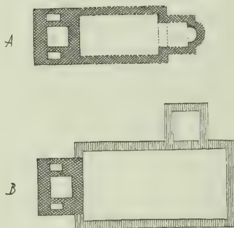

Fig. 105. Schema, belysande Svinstads kyrkas byggnadshistoria. Ang. streckningens betydelse, jfr fig. 4.

Grundrissentwicklung der Kirche. — Plan of the development of the church.

KYRKOR
I
BANKEKINDS HÄRAD

Norra delen II

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

ANDREAS LINDBLOM

Med stöd av

KUNGL. VITT., HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

A.-B. Svenska Teknologföreningens Förlag
STOCKHOLM 1921

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

A. T. A. = Antikvarisk-topografiska arkivet, omfattande en avbildningssamling och en skriftsamling, förvaras i Statens historiska museum.

B. St. = Kungl. Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.

Broocman = C. R. Broocman, Beskrifning Öfwer the I Öster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor etc. (1760).

Domkap. = Linköpings domkapitels arkiv.

Foto A. T. A. och Foto B. St. = i A. T. A. eller B. St. förvarad fotografi, för vilken ingen fotograf finnes angiven.

Hildebrand = B. E. Hildebrand, Rese-Minnen 1828—29. Andra delen. Ms. i A. T. A.

Ihrfors = E. Ihrfors, Ostrogothia sacra. Ms. i A. T. A.

Inv. 1828 el. 1829 = det i A. T. A. förvarade inventeringsinstrumentet från något av dessa år.

K. B. = Kungl. Biblioteket.

Mandelgren, Atlas = N. M. Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria. Avd. XI: 1—2 (1883—84).

Mandelgren, Beskr. = N. M. Mandelgren, Beskrifning öfver Ritningar, samlade under en Resa inom fäderneslandet. Två vol., omfattande åren 1846—47. Ms. i A. T. A.

Mandelgren, Saml. = N. M. Mandelgrens i Lunds universitet förvarade samlingar av teckningar m. m.

Ms. = Manuskript.

R. A. = Riksarkivet.

Ransakn. = Ransakningar om Antiquiteterna 1667—84. Tom. II. Ms. i K. B.

Ridderstad, Beskr. = A. Ridderstad, Östergötlands beskrivning (1917—18).

Ridderstad, Lex. = A. Ridderstad, Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland, I—II (1875—77).

Säve = P. A. Säve, Berättelse för 1862. Ms. i A. T. A.

Widegren = P. D. Widegren, Försök till en ny beskrifning öfver Östergöthland, I—II (1817—29).

FOTOGRAFIERNA FRÅN BANKEKINDS HÄRADS KYRKOR ÄRO, DÄR EJ ANNORLUNDA ANGIVES, TAGNA AV KYRKOBESKRIVNINGENS FÖRFATTARE.

...telarket tryckt å Centraltryckeriet, Stockholm 1930

Fig. 106. Vårdsberg. Kyrkan från sydöst. Foto 1919.
Die Kirche von Südosten. - The church from the south east.

VÅRDSBERGS KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD

LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS KONTRAKT

TRYCKTA KÄLLOR: BROOCMAN, s. 231—239. — WIDEGREN, s. 561—568. — J. F. ODENCRANTZ, Försök till Beskrifning öfver Wårdsbergs Socken i Östergötland (= Östergötlands läns hushållssällskaps handl., II, 1815). — BRUNIUS, s. 247—251. — MANDELGREN, Atlas, XI: 2, s. 50 och pl. XVI. — H. HILDEBRAND i Sv. fornminnesföreningens tidskrift, VIII (1891—93), s. 259—262. — RIDDERSTAD, Lex., II, s. 376—379. — RIDDERSTAD, Beskr., s. 127—136. — H. F. FRÖLÉN, Nordens befästa rundkyrkor, I—II (1911), passim.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: K. B.: En teckning föreställande kyrkan på 1680-talet finnes i ms. F. L. 6.[1] — A. T. A.: IHRFORS, s. 236—238; MANDELGREN, Beskr., s. 99—102; C. F. NORDENSKJÖLD, Östergötlands Minnesmärken, 1870—71, s. 84—85; SÄVE, s. 6—8; Inv. 1829 och div. andra papper; 1 uppmätningsritning och 5 teckningar av P. A. F.

[1] Teckningen, som avritats av Mandelgren, ligger till grund för dennes rekonstruktioner i Atlas, XI: 2, pl. XVI. Det är därför orätt att, som H. Hildebrand i Sv. fornminnesföreningens tidskrift, VIII (1891—93), s. 260, avfärda samtliga teckningar från Vårdsberg å denna plansch såsom varande »på fri hand konstruerade».

Sohlman; 1 blad teckningar av N. M. Mandelgren; div. fotografier, däribland två av de 1894 upptäckta, sedan överkalkade malningarna. — B. St.: 2 blad ritningar av A. Lindegren till ny altarring (1893); div. fotografier, däribland tvenne interiörer före rest. 1894. — Domkap.: Acta visitationis, 1653 och 1696, den förstnämnda med inv.-förteckn. — Mandelgren, Saml.: Div. ritningar.

Kyrkans arkivalier. I Landsarkivet, Vadstena: Sockenst.-prot. 1606—83 (K. I: 1), 1693—98 (C. 1), 1698—1767 (C. 2), 1767—70 och 1781—90 (C. 3), 1790—1830 (K. I: 2); kyrkoräkensk. 1601—83 (K. I: 1), 1680—98 (C. 1), 1698—1744 (C. 2), 1711—71 (C. 1), 1744—1874 (C. 3), 1792—95 (L. I: 1), 1802—26 (L. I: 2), 1826—44 (L. I: 3); visitationsprot. 1684 (K. I: 1), 1701—12, 1718 (C. 2); inv.-förteckn. 1605, 1613, 1618, 1640 (K. I: 1), 1618, 1656—93 (C. 1), 1782?—1825 (C. 3); uppgifter om kyrkobranden 1654 (K. I: 1); komministern Z. P. Wimmermarcks beskr. av kyrkan och dess minnesmärken, 1725, samt om ringmursdelning, 1701 (C. 2). — Födelse- och dopböcker finnas bevarade fr. o. m. 1656? — I kyrkan: Sockenst.-prot. fr. o. m. 1831 (K. I: 3); visitationsprot. fr. o. m. 1855 (N. I: 1).

SOCKEN

Vårdsbergs församling omtalas, såvitt vi veta, första gången 1282.[1] Den var under åren 1555—81 moderförsamling åt Askeby och 1655—1887 prebende under biskopsstolen i Linköping. Fr. o. m. 1919 är Vårdsberg annex till Landeryd, ett beslut, som dock icke träder i kraft förrän vid nuvarande kyrkoherdens i Vårdsberg avgång.

KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Kyrkan omgives av en kyrkogård (fig. 107), huvudsakligen sträckande sig åt öster och söder. Kyrkogården begränsas av en ringmur av gråsten i kallmur, uppförd i 1800-talets början.

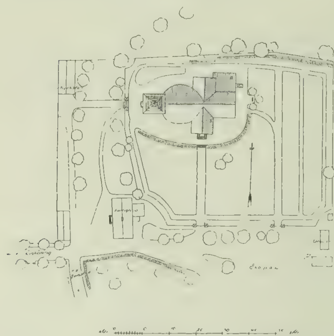

Fig. 107. Vårdsberg. Situationsplan av kyrkan och dess närmaste omgivningar. Uppmätt av Th. Bergentz 1915.

Situationsplan. Plan of the church.

Att döma av Mandelgren, Atlas, skulle kyrkan omgivits dels av en bogårdsmur, dels av en »yttre skansmur», den senare 1/8 mil »i tvärmått». Skansmuren torde dock vara apokryfisk. Av största intresse är däremot de av Mandelgren återgivna tvenne partierna av bogårdsmuren, visande tillvaron av skottgluggar (fig. 108).

Den gamla, murade ringmuren var, såsom bevarade rester ge vid handen, av gråsten. Den var täckt med bräder; sockenmännens underhållsskyldighet av desamma omtalas 1612. År 1666 uppbröts i kyrkogårdsmuren en stor port »mitt för nyo kyrkiodören» (K. I: 1). Jfr s. 107. Gamla muren fanns kvar i, som det förefaller, orört skick till 1786, då man be-

[1] Diplomatarium suecanum, nr 752.

slutar, att densamma skulle »helt och hållet förnyas» och delvis flyttas. Den nya muren, till vars anläggning mycket sprängningsarbete åtgick (förmodligen mest till den gamlas raserande!), fick en rektangulär sträckning med insvängda hörn enligt tidens smak. På södra längan gjordes tvenne portar. Denna del av muren synes ha utförts 1786—87. 1790 beslutar man fullborda västra längan och där göra en port, likaså den norra, »så långt murens (d. v. s. norra längans av gamla muren) förfall fordrar denna förändring. Den övriga delen (d. v. s. den östra längan av gamla muren och återstående partier av den norra), som ännu är i godt stånd, skulle oaktad dess irregularité stå orörd tills widare».

Det bör sålunda ha varit i den östra eller möjligen i den kvarstående delen av den norra sträckningen som Mandelgren 1846 iakttog skottgluggarna.

Först 1875—76, då en omfattande planering och plantering av kyrkogården ägde rum, synas dessa återstående delar av den gamla ringmuren försvunnit.[1]

Utanför den nuvarande ringmurens östra länga, på omkr. 5,5 m:s avstånd från densamma befinna sig ännu 30—50 cm. höga lämningar av den gamla ringmuren. Dess ursprungliga tjocklek kan icke bestämmas. Den har löpt parallellt med nuvarande östra längan, men som sagt, befunnit sig längre åt öster, i själva kanten av den branta sluttningen, en ur fortifikatorisk synpunkt helt naturlig placering.

Å kyrkogårdens västra sida, mitt för tornet, finnes en port (fig. 109) med murade, fyrkantiga stolpar, upptill med en murad, enkelt profilerad avslutning. I porten tvenne stilfulla grindar av smidesjärn. Å murens södra länga tvenne liknande portar, vilkas stolpar ha pyramidformiga avslutningar, täckta med svartmålad plåt. I bada portarna dubbla grindar av smidesjärn. Såsom av ovanstående framgår, utfördes de sistnämnda 1786—87, den förstnämnda 1790.

Då kyrktornet fullbordats, 1754, upphängdes klockorna i detsamma, och trästapeln nedtogs (Broocman). Den var uppförd 1664 (K. I: 1), i stället för en stapel, som nedbrann 1654 (C. 2).

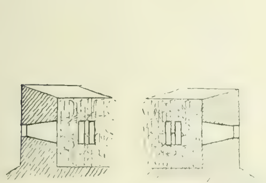

Fig. 108. Vårdsberg. Skottgluggar i den forna kyrkogardsmuren. Efter Mandelgren, Atlas.

Schiesslocher in der alten Kirchhofmauer.
Loop-holes in the old wall of the church-yard

Fig. 109. Vardsberg. Port å kyrkogardens västra sida. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Westliche Kirchhofspforte.
Gate on the west-side of the church-yard.

[1] Fig. 107 visar, att det nyklassiska planschemat med insvängda hörn endast tillämpats i NV, SV och SO. I det nordöstra hörnet, tillkommet 1875—76, har insvängningen utelämnats.

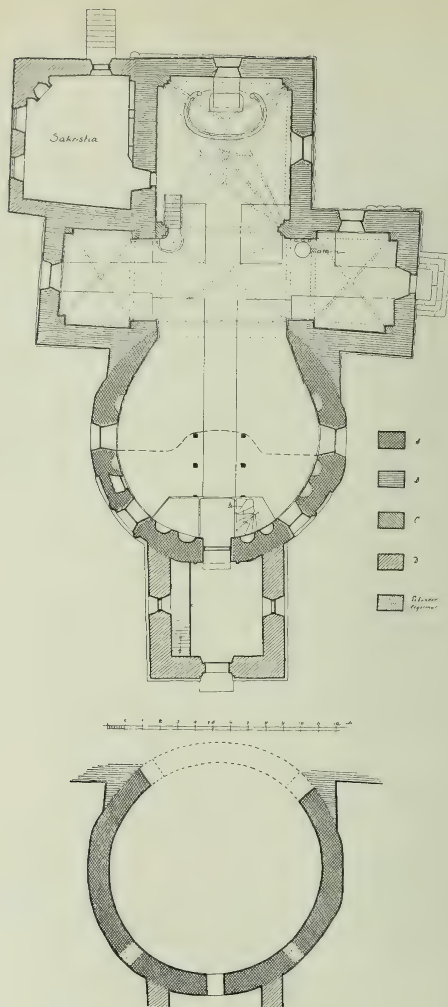

Fig. 110. Vårdsberg. Överst: Grundplan. Uppmätt av O. Lagergren 1915. A betecknar murverk, tillhörande den äldsta kyrkan, B d:o från 1200-talet, C d:o från 1400-talet, D d:o från 1753—54. — Nederst: Plan av rundkyrkan i höjd med tak-kanten. Uppmätt 1915 och 1919. Streckningen betecknar bortbrutet murverk.

Oben: Grundriss. A Mauerwerk der ältesten Kirche, B aus dem 13. Jht., C aus dem 15. Jht., D aus den Jahren 1753—54. Unten: Grundriss der Rundkirche in gleicher Höhe mit der Dachkante. Die gestrichelten Teile bezeichnen weggebrochenes Mauerwerk.

At the top: Plan. A walls of the oldest church, B from the 13th century, C from the 15th century, D from 1753—54. At the bottom: Plan of the round-church level with the edge of the roof. The streaked parts represent the walls broken away.

Fig. 111. Vårdsberg. Sektion mot norr. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Schnitt gegen Norden. — Section towards the north

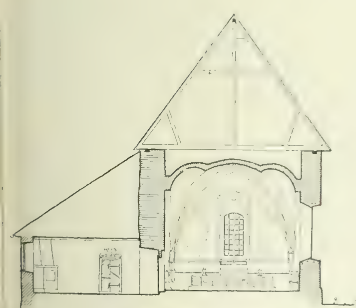

Fig. 112. Vårdsberg. Sektion av kor och sakristia mot öster. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Schnitt des Chors und der Sakristei gegen Osten.
Section of the choir and the sacristy towards the east.

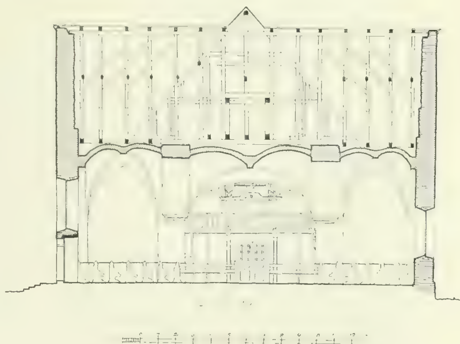

Fig. 113. Vårdsberg. Sektion av tvärskeppet mot väster. Uppmätt av O. Lagergren 1915.

Schnitt des Querschiffes gegen Westen.
Section of the transept towards the west

Fig. 114. Vårdsberg. Rundkyrkans norra sida. Foto 1919.

Die Rundkirche von Norden
The round-church from the north.

KYRKOBYGGNADEN

HUVUDDELAR

Kyrkan består, från väster räknat, av ett fyrkantigt torn, byggt på västra sidan av rundkyrkans ännu bevarade yttermur. I öster ansluter sig till densamma en korsformig anläggning. I vinkeln mellan norra korsarmen och koret befinner sig sakristian. Tornets bottenvåning inrymmer vapenhuset. Jfr fig. 110.

MATERIAL

Gråsten, naturlig eller kluven, förekommer tillsammans med kalksten i kyrkans samtliga delar. Kalksten kan sägas vara det huvudsakliga materialet. Den norra korsarmens gavelröste är dock uteslutande av gråsten. 100—120 cm. nedanför rundhusets överkant slutar gråstenen och ersättes med uteslutande kalkstenskvadrer, fint huggna, av i medeltal 15 cm:s höjd, liggande i jämna skift. Säkerligen täckes rundkyrkans yttersida av ett kalkstenslager (jfr yttrandet från 1843, s. 105 nedan), i varje fall var dess ursprungliga dekoration (s. 105) utförd i detta material. Till avlastningsbågar, poster o. d. i såväl rundhus som korskyrka har kalksten uteslutande använts.[1] Tegel förekommer h. o. v. i sakristian och tornet samt sekundärt i de äldre byggnadsdelarna, t. ex. som material för valven.

SOCKEL

Rundkyrkan och sakristian sakna sockel. Korskyrkan har en enkel, skråkantad sådan av kalksten, tornet en enkel, skråkantad, helt rappad sockel.

YTTERMURARNAS BEHANDLING

Rundkyrkan har ursprungligen varit oputsad. Detta framgår otvetydigt av ett i dess sydöstra del, i vinkeln mellan södra korsarmen och rundkyrkan bevarat parti av den sistnämndas yttermur, iakttagbart från vinden.

[1] En tradition, som fortlevat sedan 1600-talet, vet att berätta, att Vårdsbergs kyrka skulle uppförts av sten, som blivit över vid Linköpings domkyrka. Jfr FRÖLÉN, a. a., I, s. 48. Angående det samband i byggnadshistoriskt hänseende, som verkligen finnes mellan dessa båda byggnadsverk, se nedan, s. 116 f.

Fig. 115. Vårdsberg. Rundkyrkans södra sida. Foto 1919.

Die Rundkirche von Süden
The round-church from the south.

År 1843 beslöt man spritrappa kyrkan. Då omtalas »sjelfva Murarne, bestående af Tälgsten, hvilka till det yttre äro mycket sönderwittrade och äfven här och där spruckna». Arbetet uppsköts till 1845: »Hela kyrkan reveteras utvändigt och kalkrappas, och hvartill ansågs åtgå Ett hundrade T:ner Gråkalk och 5 T:ner hvitkalk till affärgning» (K. I: 2).

Det är mer än sannolikt, att kyrkan intill denna tid — möjligen med undantag för torn och sakristia — stått oputsad. Från sakristievinden kan utseendet av korets ursprungliga, oputsade yttervägg tydligt iakttagas.

Med undantag av tornet, som är slätstruket, är kyrkan spritrappad. Å rundkyrkans nordvästra och sydvästra sidor finnas i muren resp. tre och två rektangulära nischer (djup 20 cm.), troligen lämningar efter en indelning av ytan medels omväxlande lisener och halvkolonner, vilken indelning sträckt sig runt kyrkan.[1] Inv. 1829 omtalar, att rundkyrkan var utsirad med »Colonner och åtskilliga Basreliefs, föreställande wapen, eller hufvuden efter märkvärdiga Personer och djur, af hvilka ännu äro i behåll å Södra runden Twå mennisko- och ett kreaturs-hufvuden, samt å Norra Fyra menniskohufvuden uti den massiva Tellgstenen uthuggna . Z. P. Wimmermarck, komminister i Vårdsberg 1711—28, omtalar i sina anteckningar om kyrkan från år 1725 (C. 2): Figurer och bilder uppå rundelen af åthskillig skapnat, liknandes mäst gamla herre wapn . Platsen för dessa skulpturer angives av Wimmermarck närmare såsom varande »i stenmuren rundt opp omkring rundelen».

Det vore frestande att med ledning härav i fantasien rekonstruera en rundbågsgesims, buren av rikt ornerade konsoler, upptagande murpartiet mellan takkanten och nischerna.

[1] Bevarade äro: en lisen och en halvkolonn på den nordvästra, en halvkolonn på den sydvästra sidan av rundkyrkan. — Frölén talar (a. a., s. 71) om »lisener och bågar». Någon *bestämd* hemul för antagandet av en ursprunglig båg-fris synes dock icke förefinnas, även om det är sannolikt att en sådan förekommit.

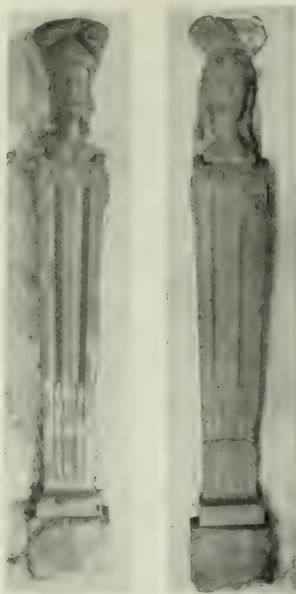

Fig. 116. Vårdsberg. Hermer från den forna väst-portalen. 1662. Foto 1919.

Hermen aus dem alten Westportal.
Hermæ from the old western porch.

Att det var vid den ovan omtalade rappningen av kyrkan år 1845, som dessa skulpturer försvunno, bestyrkes av Mandelgren (Beskr.). När denne 1846 besöker kyrkan, antecknar han, att densamma året förut reparerats, varvid sockenborna »jemnat allt som för deras ögon syntes vara ojemt, så att något spår till det omtalta ornamentet[1] ej mera var synligt». Måhända finnes dock alltjämt något bevarat under det tjocka putslagret?

INNERVÄGGARNAS BEHANDLING

Hur kyrkans innerväggar ursprungligen varit behandlade, kan icke avgöras. Nu äro de överallt — även i tornet — slätputsade. Rundkyrkans murar äro slätputsade jämväl ovanför valvet, upp till murkanten.

Angående kalkmålningar, jfr s. 111.

YTTERTAK

Rundkyrkan och den östra korsarmen ligga nu under ett gemensamt, över de rundade delarna utbuktat sadeltak, från vilket de övriga korsarmarnas sadeltak utgå. Sakristian har snedtak med fall åt norr. Samtliga äro täckta med spån, utom sakristians, som har tegel.[2] Takstolarna över korskyrkan torde ha tillkommit efter branden 1654 (jfr s. 117), över rundkyrkan vid ombyggnaden 1753.

Tornmuren avslutas med en huv, nedtill bestående av en fyrkantig, vitmålad träbyggnad med åtta fyrkantiga ljudgluggar, täckta av svarta luckor, däröver en åttkantig lanternin, vit, med svarta luckor för de åtta stickbågiga öppningarna. Lanterninen, som täckes med ett karnisformigt profilerat, kopparbeklätt tak, å vilket gyllene kula och kors[3],

[1] Vad härmed åsyftas, förstås av föregående: »Lector Wallman berättade mig att öfver fönsterna närmast taket, fans för några år sedan ett Ornament, som han afritat och lofvade att till Witterhets Historie och Antiqvitets-Academien det insända . . . .» Det något oegentliga uttrycket »ornament» behövde ej tillmätas någon större betydelse, aldenstund Mandelgren själv aldrig sett skulpturerna och tydligen ej hade någon klar uppfattning av vad de föreställde. — Någon teckning av Wallman finnes ej i A. T. A.

[2] 1858 beslutas, att sakristians spånbeklädnad skall ersättas med tegel. Beslutet ryggas s. å., men synes senare ha gått i verkställighet.

[3] 1803 nedtogs den »höga spetsen» på tornet och uppsattes en glob med ett kors (K. I: 2). Dessförinnan fanns en »spira med hana och klot». Jfr s. 118, not 1.

är å sin nedre del spåntäckt. Den övergår under insvängning av sidorna från ått- till fyrkantig form. Med den nedre fyrkanten förenas lanterninen genom ett spåntäckt snedtak; fyrkanten med tornmuren likaledes genom ett dylikt.

RUNDKYRKAN

Yttermurarna till densamma (fig. 114 och 115) finnas ännu bevarade. Dock ha i öster insidorna avfasats, för att öppningen mot korskyrkan skulle bliva större (jfr fig. 110). Säkerligen skedde detta 1753, i samband med rundhusvalvets rivande.

FÖNSTER

Rundkyrkan upplyses nu av fyra stora, stickbågiga fönster med träramar. De fingo alla sin nuvarande form 1845. Detta år beslutas: »Fönsteröppningarna, utom det vid Altaret och öfver Södra Kyrkodörren, nedhuggas omkring 2 ½ quarter, samt göras nya så till bågar som glas, och förses med träspreusar i stället för af Bly. De 2ne fönster-öppningarne nederst i kyrkan på ömse sidor om Tornet, nedhuggas och göras till längden lika med de öfriga» (K. I: 2).

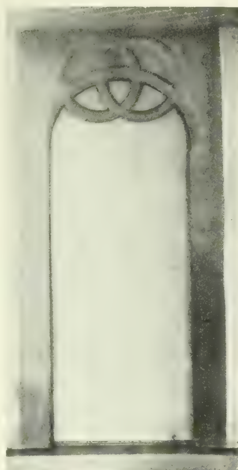

Fig. 117. Vårdsberg. Portal i rundkyrkans norra innervägg. Foto 1919.

Portal der nördlichen Innenwand der Rundkirche.

Porch in the northern inner wall of the round church.

INGÅNG

Kyrkans ursprungliga ingång befann sig i söder, där det 1753 rivna vapenhuset var beläget. Jfr fig. 123. Västportalen upptogs 1662. Detta år lät nämligen biskop Enander[1] »uptaga den västra kyrkiodören, och lätt giöra henne aff nyo» (K. I: 1). Tvenne stilfulla hermer (fig. 116) av kalksten, rester efter portalomfattningen, kvarsitta ännu i yttermuren, på sidorna om den stickbågiga dörröppningen, omkr. 50 cm. över golvet. Den ena hermen visar en krigare med hjälm, den andra en kvinna med bart hår. Båda uppbära volutkapitäl och övergå nedåt i fyrkantiga, refflade partier, som avslutas med postamentplattor. Båda hermerna äro ganska skadade. De äro malade med oljefärg i grått. Hermernas h. 130 cm.

I portalen är en dörr av nyare dato. Innanför densamma (at kyrkan till) en vindfångsanordning från 1894.

GOLV

Golvet i hela kyrkan består av kalkstensplattor, utom under bänkarna och innanför altarringen, där det är av trä.

INNERVÄGGAR OCH TAK

Rundkyrkans innerväggar ha varit dekorerade med en rad av nischer, upptill halvsfäriskt avslutade. Endast fyra äro bevarade, två på vardera sidan om västra

[1] Samuel Nic. Enander (f. 1607, d. 1670), biskop i Linköping 1655—70.

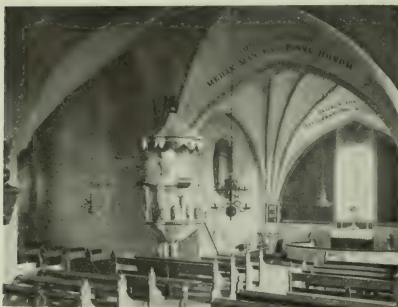

Fig. 118. Vårdsberg. Interiör mot nordost. Jfr fig. 124. Foto 1919.

Interieur gegen Nordosten. - Interior towards the north-east.

ingången. Av dessa äro de tvenne södra otillgängliga på grund av en 1894 tillkommen panel. De båda norra nischerna befinna sig 70 cm. över det nuvarande golvet och 46 cm. från varandra. Dimensioner (i medeltal): h. 145, b. 100, dj. 45 cm. Ytterligare några nischer igenmurades 1894. Angående denna nischanordning, se vidare s. 113.

I rundkyrkans mur finnes rakt i väster, upptill, en nu igenmurad, möjligen ursprunglig öppning. Dess yttre, åt tornet vända sida, som upptill begränsas av en ekplanka, har mot murlivet vinkelräta smygar. I öppningen befinner sig en murad karm. En lucka har funnits, som ledat utåt. Gluggens dimensioner äro på denna sida 180 × 94 cm. Insidan av densamma, synlig från läktaren, visar en stickbågig öppning, med mot murlivet vinkelräta smygar. Höjden är här 175, bredden 72 cm.

Rundkyrkan täckes sedan 1753 av ett brädtak i form av ett tillplattat tunnvalv. 1894 bekläddes detta med en panel av vitmålade, pärlspåntade bräder.

ÖVRE VÅNINGEN

Till kyrkans övre våning leder en trappa i norra muren, vars ingångsöppning anträffades 1894. Den befinner sig omkr. en meter ovan golvet och infattas av en ovanligt stilfull, rundbågig portal (fig. 117) med poster och tympanon av finhuggen kalksten. Det sistnämnda, utgörande ett enda kalkstensblock, visar en dekoration av tvenne varandra skärande cirklar, ovanför portalens rundbåge utförda i hög relief, nedanför i friskulptur. Själva portalens rundbåge kantas av en rundstav. Portalen har varit stängd med en dörr, vars ursprungliga hakar kvarsitta uti inmurade ekstockar (till vänster). Dörren har ledat inåt. Den nuvarande dörren har tillkommit 1894. Portalens höjd är 170, dess bredd 62 cm. (upptill) och 65 (nedtill).

Trappan till övre våningen finnes ännu bevarad, ehuru oanvändbar på grund av fyllning. Den går inuti muren från väster till öster. Trappan täckes av på tvären lagda, grova ekstockar.

Den har ovan valvet mynnat ut ungefär mitt på norra väggen, med en rundbågig öppning (h. omkr. 115, b. 120 cm.), vars överkant befinner sig 85 cm. nedanför yttermurens. Dennas insida är från överkanten och nedåt, till 150 cm:s djup, finputsad. Mellan nederkanten av det putsade fältet och det nuvarande trävalvets anfang, som befinner sig 50 cm. djupare ned, är innermuren skrovlig och

trasig. Det är tydligt, att här ett med själva kyrkan samtidigt murverk funnits. Sannolikt har detta utgjorts av en murad fyllning i vinkeln mellan det ursprungliga tunnvalvet (jfr s. 113) och övre våningens golv, vilket bör ha befunnit sig i höjd med nederkanten av det putsade väggpartiet.

Fig. 119. Vårdsberg. Interiör mot väster. Jfr fig. 125. Foto 1919.

Interieur gegen Westen. Interior towards the west.

I övermuren ha, på ungefär lika avstånd från varandra, funnits fyra gluggar med mot murlivet rätvinkliga smygar och rak underkant. Posterna gå ända upp till murkanten. Gluggarnas höjd växlar från 70 till 100 cm., deras bredd är i de två västligaste — nu igenmurade — resp. 70 och 85 cm. I de två östligaste finnas blott de västra posterna kvar, alldenstund rundkyrkans övermur härifrån och österut 1753 blivit bortbruten. Jfr fig. 110, där det bortbrutna partiet är markerat med streckning.

Yttermurarnas överkant är alldeles jämn.

KORSKYRKAN

Korskyrkans samtliga fönster äro stora, stickbågiga. De ursprungliga, spetsbågiga fönstrens utseende framgår av i norra korsarmens nordmur och i den södras östmur synliga avlastningsbågar, befintliga strax ovanför de nuvarande fönstren (fig. 111). De ursprungliga fönsten voro omkr. 100 cm. breda. Flertalet av de nuvarande fingo sin form 1845. Jfr s. 107. FÖNSTER

I södra korsarmens södra mur finnes en ursprunglig portal med en rätvinklig yttre och en starkt skrånande inre smyg. Tympanon och poster äro av kalksten, det förstnämnda i ett stycke. Dess rundade, något tryckta båge har vid anfangen en enkel profilering (fig. 120). Å tympanon finnes spår av röd bemålning, troligen ursprunglig. Dörren är sannolikt från 1753—54. INGÅNGAR

Portalen har haft en omfattning, bestående av tvenne kolonnetter(?) med postament och kapitäl, uppbärande en arkivolt(?). Det hela har ett gavelformat krön. Jfr fig. 123. År 1845 beslutas: »De 2ne sönderwittrade Pelarne omkring södra kyrkodörren borthuggas samt även 2ne hörn dersammastädes, hvilka senare med annan tjenlig sten åter insättas» (K. I: 2).

Fig. 120. Vårdsberg. Kyrkans södra portal. Foto 1916.
Das südliche Portal der Kreuzkirche
The south porch of the cruciform church.

Portalen mellan koret och sakristian är rundbågig, med ett halvcirkelformat, odekorerat tympanon (fig. 121). Åt söder äro posterna raka. Åt norr en rundbågig, starkt skrånande smyg. Allt av kalksten.

Dörren består av nitade järnplåtar, sammanhållna med järnribbor, å vilka rosettformade nithuvuden. Enkel dörr-ring. Låset nytt. Angående dörren, jfr vidare s. 107, not 2.

Korskyrkan öppnar sig mot rundkyrkan med en väldig rundbåge. Då densamma svårligen kan tänkas ha upptagits, så länge rundkyrkans ringformiga tunnvalv existerade, bör den alltså tillkommit 1753.[1] Kapitällisternas utseende bestyrker detta, såsom strax skall visas.

INNERVÄGGAR OCH VALV

Med korsarmarna förenas mittkvadraten genom kraftiga, rundbågiga öppningar. Bågarna, som vila på pilastrar, utgå från rikt utformade kapitällister (fig. 122). De bestå nedifrån räknat av liten vulst—fas—vargtandssnitt—stor vulst—hålhäl—stor vulst—tunn platt. På ett av kapitälen saknas vargtandssnittet. Pilastrarna ha en enkel, skråkantad sockel (synlig endast på den sydöstra pilastern). Allt av kalksten.

Å sidoposterna till bågöppningen mellan kors- och rundkyrkorna fortsätter kapitällisten ett stycke, varefter den tvärt avbrytes — ett starkt stöd för antagandet, att bågöppningens förstorande ägt rum relativt sent.

Korsarmarna täckas av kryssvalv av tegel med sköldbågar och ribbor, vilande på ensprångiga pilastrar. Mittkvadraten har kryssvalv, vars sköldbågar och ribbor i väster vila på den nyss beskrivna kapitällisten, i öster på en tvåsprångig pilaster, som åt koret till är tresprångig för att kunna upptaga stjärnvalvets ribbor. Längst i öster tresprångiga hörnpilastrar.

Valvribborna ha halv spetsoval genomskärning. Slutstenarna äro av obestämbar form. Valven äro i sin helhet ganska råa.

Valvribborna målades gråa 1894. Samtidigt tillkom även den smaklösa dekoreringen med bibelspråk i valvkapporna.

[1] Jfr Broocmans beskrivning av restaureringen: »Pelare och Hvalfbågar åt Kyrkan befästade».

Runt kyrkans innerväggar löper en träpanel av samma höjd som bänkarna. Materialet till densamma tycks delvis vara hämtat från de gamla bänkarna.

Huruvida kyrkan haft medeltida vägg- och valvmålningar kan icke avgöras. 1616 försågs emellertid kyrkan med målningar (C. 1). 1755 beslöt man vitlimma kyrkan invändigt överallt, utom i koret, »hwars gamla målning får förblifva till åminnelse» (C. 2). 1795 omtalas, att »uti taket i Choret är en g[1] Målning föreställande Patriarkerna hvilken kan anses såsom ett Minnets märke af gamla tidens målnings sätt» (C. 3). Även kormålningarna ha emellertid blivit överkalkade. År 1894 blottades dessa partiellt å korets norra och å södra korsarmens södra mur.

Å det senare stället syntes Kristi dop (landskap med Kristus stående i vattnet; därbredvid Johannes), å det förra en skäggig man och en äldre kvinna, förnämligt klädda, stående vid sidan av varandra. Stil och dräkter passa fullkomligt in på årtalet 1616. Målningarna, som voro av ganska god kvalitet, överkalkades åter.

Korskyrkans gavelrösten ha å insidan indragningar i och för murbesparing. Å det norra röstet finnas tvenne, å vardera av de östra och södra en sådan.

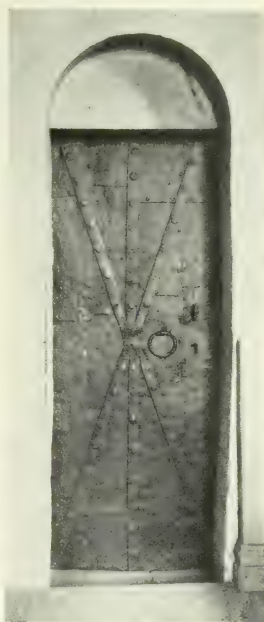

Fig. 121. Vårdsberg. Portal mellan kor och sakristia. Foto 1919.

Portal zwischen Chor und Sakristei.
Porch between the choir and the sacristy.

UPPVÄRMNING

Kyrkan i sin helhet uppvärmes med en värmugn av järn, stående i bågöppningen till södra korsarmen, invid dess östra sida.

TORNET

Tornet murades från grunden åren 1753—54 invid rundkyrkan, vars mur ingår i detsamma.

Tornet har kvadratisk grundplan. I väster en stickbågig portal med enkel profilering (språng, i vilket en rundstav). I portalen en troligen ursprunglig dörr. Över portalen i yttermuren en kalkstensplatta med inskr.: I · N · I · C · THETTA STEN: OCH KLOCKE: TORN BYGDES MED KYRKIONS OCH SOKNENS BEKOSTNAD, ÅR 1753 OCH 1754, VNDER K. *ADOLPH FRIDRIKS* REGERING WARANDE TÅ. KYRKIOHERDE DOCT. ANDR. OL. RHYZELIUS[1], EPISCOP. LINC. KYRKIONS FÖRSTÅND. DA-

[1] ANDREAS OLAVI RHYZELIUS, f. 1677, d. 1761. Biskop i Linköping 1743—61.

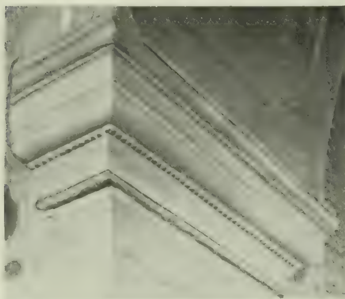

Fig. 122. Vårdsberg. Kapitäl i korsmittens nordvästra hörn. Foto 1916.

Kapitäl in der nordwestlichen Ecke der Kreuz-Mitte.
Capital in the north-western corner of the cross-centre.

NIEL PALMGREN. KRONONS FOGDE. OCH CAPELLAN JOHAN LINDSTEDT. GUDI ALL ÄRA.

Tornets fönster äro stickbågiga. Ett befinner sig i västra, två i vardera av norra och södra murarna. En smal glugg finnes längst upp å norra, västra och södra sidorna.

SAKRISTIAN

Sakristian uppfördes samtidigt med tornet 1753—54. Den har tvenne stickbågiga fönster i norr samt en stickbågig portal i öster med en inre och en yttre dörr, säkerligen ursprungliga. Sakristian täckes av ett plant, vitmålat brädtak. I densamma en öppen spisel.

BYGGNADSHISTORIA

Vårdsbergs kyrka intar genom sin arkitektur en särställning. Blott en rundkyrka, och en sådan av vida enklare beskaffenhet — Tjärstads — har utom Vårdsbergs funnits i Östergötland. Båda kyrkorna ha fått sin form huvudsakligen av fortifikatoriska skäl. Vårdsbergs kyrkas läge omedelbart invid den stora vägen från Linköping österut, på en kulle, vilken nästan överallt sluttar brant ned mot en slätt, som i norr övergår i en sumpmark med en slingrande å — ett förträffligt fronthinder — var säkerligen omsorgsfullt beräknat för detta ändamål. Att ringmuren, som befunnit sig i ytterkanten av kullens krön, varit späckad med skottgluggar, veta vi genom Mandelgren. Jfr s. 100.

Den äldsta anläggningen i Vårdsberg bestod endast av rundkyrkan med dess halvrunda kor. Lämningar av det sistnämndas grundmurar anträffades 1894.[1] Om rundkyrkans yttre utseende veta vi en hel del. Jfr s. 105. Att även koret varit på liknande sätt utsmyckat, är i och för sig självt antagligt. Nu finnas emellertid i korskyrkans murverk stycken av halvkolonner inmurade (synliga från vinden), som i formen nära överensstämma med dem å långhusets yttersida.[2] Det är därför mer än sannolikt, att de förstnämnda dekorerat det vid korskyrkans byggande rivna koret.

[1] FRÖLÉN, a. a., s. 66.

[2] De senares diameter är 23 cm. (inklusive det tjocka putslagret), de inmurade styckenas 18 cm. Å vinden synas även inmurade delar av portal- eller fönsterposter.

I rundkyrkans mitt stod en ringformigt ordnad grupp av sex fyrkantiga pelare eller, om man så vill, en väldig murcylinder — omkr. 5 m. i diam. — genombruten av sex öppningar. Grundvalarna till dessa undersöktes av Frölén 1894. Mittpelarna uppburo ursprungligen ett ringformigt tunnvalv av kalksten, vars anfang ännu 1894 kunde iakttagas i form av »klumpiga konsållika utsvällningar vid taklisten» (brev i A. T. A.).[1] Enligt Fröléns åsikt skulle valvets hjässlinje befunnit sig omkr. 550 cm. ovanför kyrkans golv. Då vi förut (s. 108) konstaterat, att andra våningens golv legat 150 cm. nedanför murkanten, så skulle, om Fröléns beräkning är riktig, tunnvalvets tjocklek varit omkr. 60 cm., vilket för ett kraftigt kalkstensvalv icke är något orimligt.

Endast fyra av innerväggens nischer finnas ännu bevarade i orört skick. De övriga igenmurades 1894. Såväl Mandelgrens som Sohlmans teckningar (Mandelgren, Saml. och A. T. A.) visa, att de sistnämnda varit fem till antalet. Antager man därjämte, att en nisch funnits å platsen för varje nuvarande fönster, en rakt i väster[2] samt en å vardera sidan av de längst i öster avfasade murarna, så blir sammanlagda antalet av de ursprungliga nischerna 15 (fig. 110 och 148).

Angående fönstrens ursprungliga utseende ha vi följande uppgifter att räkna med. 1698 beslöts, »att Gluggarna på wästra körckogaflen skola igen sättias med fönster». 1718 beslöt man »hugga upp den *trinda*[3] gluggen neder i Kyrckian norr om wästra Kyrckiodören» (C. 2). Inv. 1829 omtalar »de offantligt tjocka Tellgstens murarna och de deruti gjorda *små runda hålen*[3], af hvilka ett ännu är behallit, ehuru nu, till förekommande af luftens inverkan i Kyrkan genom dess öppning, med en i midten anbragt tunn mur igenmurad».

Av detta framgår, att rundkyrkan haft ett antal runda gluggar, som fått tjäna som fönster. De ha sannolikt befunnit sig strax ovanför nisch-kransen. De böra icke förväxlas med vindsvåningens skottgluggar (jfr s. 109), ehuru de säkerligen också understundom fått tjäna samma ändamål.

Den västra portalen fanns icke före 1662 (jfr s. 107). Huvudingången synes före denna tid varit i söder. Där låg nämligen, som den fig. 123 återgivna teckningen[4] utvisar, ett vapenhus, välvt 1602 (C. 2). Med största sannolikhet var portalen mellan detta och rundkyrkan den sistnämndas ursprungliga huvudingång.[5]

[1] Ovanstående uppfattning av interiörens ursprungliga utseende står i god samklang med Broocmans uttryck »thet starcka stenhwalfvet och the sex therunder satta ofanteligen tjåcke stenpelarne».

[2] Västportalen är ju senare.

[3] Kurs. av A. Lindblom.

[4] Denna teckning är av samma hand (Helgonius) som den i detta band, fig. 78 a avbildade från Svinstad. Jfr noten å s. 77.

[5] Frölén anser, att den ursprungliga portalen legat i väster. Detta strider dock mot det ovan, s. 107, citerade yttrandet i K. I: 1. F. ö. är platsen i söder, historiskt sett, den mest naturliga. Frölén (a. a., I, s. 3) påpekar själv, att portalplaceringen i söder är »ett genomgående drag hos den nordiska rundkyrkan».

Över kyrkans mitt, vilande på murcylindern, reste sig före 1753 ett åttkantigt, murat torn i höjden.[1] Dess utseende framgår av fig. 123. Enligt Broocman hade det »defensions-hål åfwantil». Teckningen visar också tillvaron av talrika gluggar. Om tornet under medeltiden haft en spetsig, spånad spira som på 1600-talet, veta vi ej.

Frölén antager, att själva rundkyrkan varit avsevärt högre och, utom botten- och vindsvåningarna, haft ytterligare en våning med skottgluggar. Han stöder sin uppfattning på Prytz' och Wimmermarcks yttranden. I visitationsprotokollet 1653 (Domkap.) har nämligen biskop Andreas Prytz (jfr s. 135) låtit anteckna: »Kyrckiann är enn korsskyrckia, bygd mest af Tälgiesteen, och är wästra Gafwelen en ståteligh stoor Rundeel, såsom uppå itt Slott, *medh Skytteglugggar alt rundt uppe omkring*».[2] Och Wimmermarck framhåller 1725, att kyrkan varit ett vårdtorn på grund av bl. a. dess »ännu synliga stycke-gluggar» (C. 2). Wimmermarcks yttrande är emellertid av mindre betydelse, då det jämväl kan tolkas som syftande på de ovan beskrivna rundfönstren.

Den klara formuleringen hos Prytz är däremot svårare att komma ifrån. Likaså den beskrivning, som Rhyzelius — vilken ju själv innehade socknen som prebende — lämnar i *Sriogothia munita* (1744): »Kyrkions structur, som till wästra delen är ottakantig med starka pelare in vti och *med defensions-hohl ofwan öfwer hwalfwet*».[2]

Emellertid kan man, utan att behöva tillgripa några våldsamma rekonstruktioner, finna förklaringen på dessa ord i den bevarade byggnaden. Som å s. 109 visats, finnas tydliga spår av fyra gluggar upptill i yttermuren. Ytterligare en glugg har kunnat befinna sig i väster, ehuru tunnvalvets höjd här omöjliggör undersökningen. Tänkbart är även, att gluggar funnits i norr och söder, fastän murens utseende icke med bestämdhet ger något sådant vid handen.[3] Med största sannolikhet är det just denna övre krans av skyttegluggar, som Prytz och Rhyzelius åsyftat.

Att rundkyrkans murar kunna ha varit *något* högre än f. n., är tänkbart, ehuru överkantens regelbundenhet synes motsäga ett dylikt antagande.

Något bestämt skäl för tillvaron av en tredje våning har sålunda hittills näppeligen kunnat uppbringas. Helgonius' teckning (fig. 123) talar bestämt emot ett sådant antagande. Att döma av densamma kan rundkyrkans takkant svårligen ha befunnit sig nämnvärt högre än korskyrkans.[4]

[1] Jfr Broocman: »thet ottakantiga Sten-tornet, som theröfwer stod öfwerst på taket» och Inv. 1829: »åttakantiga stentornet, som stod uppå den runda kyrkans hvalf».

[2] Kurs. av A. Lindblom.

[3] Det bör nämligen ihågkommas, att imurning med kalksten i kalkstensmur stundom kan vara mycket svår att upptäcka. Frölén har sålunda endast iakttagit tvenne av de fyra vindsgluggarna. Hans höjdbestämning för den ena av dessa — 2 m. — synes ej vara riktig.

[4] Av ovanstående framgår, att förf. för sin del icke kan godtaga Fröléns (a. a., I, s. 89) återgivna rekonstruktion av rundkyrkan.

Fig. 123. Vardsberg. Kyrkans utseende på 1680-talet.
Die Kirche um 1680 — The church about 1680.

Den i rundkyrkans västra mur, ovanför den nuvarande portalen befintliga öppningen (jfr s. 108) är förmodligen — mer eller mindre — ursprunglig. Dess förekomst är naturlig, i egenskap av huvudsaklig förbindelseled med övre våningen.[1] Trappan i norra muren var ju ytterligt obekväm. Efter uppdragandet av en utvändig trästege och tillbommandet av den smala spiraltrappan voro försvararna i övre våningen ganska väl skyddade.

Som Frölén påvisat, tillhör Vårdsbergs kyrka samma typ av rundkyrkor som Österlarsker på Bornholm, möjligen också Hagby i Småland. Den utmärkes av den centrala, genombrutna murcylindern. Enligt Frölén skulle typen vandrat från Bornholm till det svenska fastlandet. Ytterst återgår densamma emellertid till Italien. Observeras bör emellertid det märkliga faktum, att nisch-indelningen å rundhusets insida i Vårdsberg såvitt f. n. är bekant icke återfinnes i Norden, men väl i Italien, t. ex. i San Tommaso vid Bergamo.[2]

Frölén anser »Vårdsbergskyrkans dekorativa utstyrsel angiva, att hon sannolikt är det yngsta exemplaret af bornholmstypen» och att hon »ej kan vara mycket yngre än omkring år 1200». Det förefaller, som om man utan risk skulle kunna datera den äldsta anläggningen i Vårdsberg till 1100-talet.

Med tiden blir emellertid rundkyrkan för liten. I egenskap av försvarsverk spelar den väl ej längre så stor roll. Det gamla, halvrunda koret — eller den korbyggnad, som det eventuellt tidigare fått lämna plats för — rives fördenskull, och korskyrkan bygges. Samtidigt uppföres en sakristia, belägen å den nuvarandes plats, men sträckande sig — såsom från vinden tydligen synes — endast hälften så långt mot öster. Dess norra mur gick i flykt med norra korsarmens mur. Takfallet var parallellt med det nuvarande, men låg 40 cm. lägre. Sakristian täcktes med ett tunnvalv av kalksten på vederlag i norr och söder. Valvets hjässa befann sig omkr. 50 cm. ovanför det nuvarande innertaket i sakristian.

Såsom förut (s. 105) påpekats, har hela korskyrkan ursprungligen varit oputsad utvändigt.

Romdahl har påpekat överensstämmelsen mellan profileringen av kapitällisterna i Vårdsberg och vissa dylika i Linköpings domkyrka, tillhörande det byggnads-

[1] Öppningen ligger ovanligt lågt i förhållande till det ursprungliga tunnvalvet. Dettas hjässa befann sig omkring 5,50 m. över golvet, öppningens nuvarande underkant 3,40 m. över detsamma. Någon annan rimlig användning för öppningen ifråga än den nu nämnda, kan dock knappast tänkas.

[2] Kan icke detta innebära en vink om att det italienska inflytandet i Vårdsberg är av mer direkt natur än som antagits? Jag vill i detta sammanhang erinra om de »lombardiska» konsolerna i det närbelägna Askeby. Jfr s. 29 f. Har icke den förmodade yttre rundbågsgesimsen i Vårdsberg (s. 105) just varit av liknande art som de å s. 29 (noten) omtalade? En närmare utredning av frågan om detta italienska inflytande vore önskvärd.

skede, som infaller under slutet av 1200-talet.[1] Med en dylik datering överensstämma också södra korsarms- och sakristieportalernas former.[2]

Valven i korskyrkan måste vara yngre än densamma. Deras klumpiga former och det okänsliga sätt, på vilket sköldbågarna lagts på ömse sidor om de ursprungliga, vackra kalkstensrundbågarna, som skilja korsmitten från korsarmarna, visa tydligt detta.

Har korskyrkan täckts med plant tak eller med äldre, raserade valv? Mot det förstnämnda talar den omständigheten, att övermurarna — ehuru omsorgsfullt murade — äro oputsade. Några spår av äldre, murade valv ha å andra sidan av förf. icke kunnat anträffas. Om sådana funnits, så kan man också med skäl fråga sig, varför de skulle behövt ersättas med nya. Däremot är det fullt tänkbart, att korskyrkan ursprungligen varit täckt med valv av trä. Sådana användes ju ofta under 1200-talet i svenska stenkyrkor.

Någon gång under 1400-talet — kanske 1438 i samband med anskaffandet av det ståtliga altarskåpet (jfr s. 125) — välves kyrkan med sina nuvarande tegelvalv. Från denna eller någon tidigare period stammade väl också det 1753 rivna vapenhuset.

År 1567 härja danskarna. Då blevo »kyrckiodörar och låsar brutne och sönderslagne, samt mässekläder med annan kyrkioskrud och prästens i kiyrckian inlagde böcker och annan egendom samt Kyrckens räkenskaper borttagne, blifwandes allenast i behåll hwad i watnet nedsänkt och i jorden bortgiömt war. Men Kyrckian blef tå förskonad för branden».

Nästa århundrade medför nya olycksöden. 1654 slår blixten ned »så at trediedelen af tornet altifrån sielfwa hanen ned til stenmuren afklufwen, i sielfwa åskioslaget nedföll». Då uppbrunno såväl rundhusets som korskyrkans tak och klockstapeln. Alla klockor, även primklockan, som satt i korvalvet bakom altarskåpet, smälte ned. Lucie natt (13 dec.) 1674 — enligt en annan, säkerligen riktigare uppgift 1680 — uppkom en så »gräselig storm, at Walsbergs kyrckietorn[3] aldeles afbröts i roten wid tornmuren och kastades til jorden». 1685 var tornmuren dock åter »reparerad och kalkslagen och tornresningen spånad» (C. 2).

[1] A. Romdahl, Studier i Linköpings domkyrkas byggnadshistoria (1910), s. 14. Jfr samma förf:s Ornamentik och stil i Linköpings domkyrka (1914), s. 11, där ifrågavarande kapitäl från båda kyrkorna avbildas i sektion.

[2] Detta otvivelaktiga samband mellan Vårdsbergs kyrka och Linköpings domkyrkobygge kan förklara uppkomsten av den s. 104, noten, omnämnda traditionen. En annan, redan hos Hadorph (jfr s. 125) förefintlig uppfattning är, att sakristiedörren i Vårdsbergs kyrka skulle kommit från en källare i Vimarka gård i socknen. Källaren, av murad kalksten, finnes kvar, och en portal i densamma är av liknande art som sakristians, men dess dimensioner överensstämma ej med dörrens. Bakom föreställningen ifråga ligger dock det faktum, att källaren i Vimarka — sålunda väl också det ursprungliga huset därstädes — synes vara samtida med korskyrkan, möjligen utförd av stenhuggare, som arbetat vid denna.

[3] D. v. s. träspiran.

Trots dessa olyckor torde dock kyrkans arkitektur både ut- och invändigt ha bibehållit sin medeltida karaktär orubbad intill 1700-talets mitt. Vid denna tid uppstå planer på kyrkans modernisering. 1752 i november är byggmästaren Petter Frimodig närvarande vid sockenstämman och framlägger ett projekt till ombyggnad. På våren 1753 påbörjas själva byggnadsarbetet, av vilket Broocman lämnar följande målande skildring: »År 1753 skedde, genom biskopens Doct. Andr. Ol. Rhyzelii berömliga tilstyrkande, omsorg och föranstaltande, at Församlingen tog på sig, med obeskrifweligit arbete, at nästan aldeles ombygga sin Kyrkos Wästra del, som fästning hade warit. Thet Ottakantiga Sten-Tornet, som theröfwer stod öfwerst på taket, blef i en hast nedkastadt; thet starka Sten-hwalfwet, och the 6 therunder satte ofanteligen tjåcke Sten-pelare nederbrutne och utu Kyrkan förde; muren på alla sidor förbättrad; Pelare och Hwalfbågar åt kyrkan befästade; ett ansenliget brädes-hwalf förfärdigadt, och stora Fenster på båda sidor bekostade. Härigenom blef then delen af Kyrkan, som tilförene warit mer til hinder än til tjenst och nytta, then rumligaste och ansenligaste. När thetta alt och mycket annat war til förbättring och prydning lyckeligen werkstäldt in uti Kyrkan, blef med icke mindre Församlingens håg, möda och kostnad, (som dock understöddes med 2 Collecter af Stiftet) ett nytt Klocke-Torn från grunden uppmuradt til 30 alnars högd, wid Kyrkons Västra gafwel, och wann sin önskeliga fullbordan följande år 1754, med högt och ansenliget trä-werke och Spiro, som utzirades med förgyld Glob, Hane och Flygel».[1]

I samband med denna ombyggnad insattes i koret ett fönster — lika stort som de tvenne fönstren bak i rundelen — i stället för tvenne små. Ett större fönster insattes även över södra kyrkodörren (C. 2). 1801 beslöts att »låta uphugga fenster lufterna i båda Korss kyrkorna[2] samt även de 2ne som äro under läcktaren, och göra dem lika stora med de före insatte nya fenstren, til vinnande både af mera ljus och mera prydnad för kyrkan». Sin nuvarande form erhöllo flertalet fönster år 1845. Jfr s. 107.

[1] Då beslutet om tornbygget fattades, »utlät sig högvördiga biskopen, att det väl skulle falla sig lindrigare, om tornet byggdes på runddelen men osäkert, om det då skulle blifva fast och stadigt, och tyckte därför för sin del rådligast vara, om det byggdes utom kyrkan, helst som det finnes så mycken sten därtill» (C. 2). Den myckna stenen stammade från valvet och det åttkantiga tornet. — I Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne, utg. av J. Helander (1901), finnes för den 21 juli 1755 antecknat: ». . . . såg jag, at spiran med hana och klot, vpyssades på Wårdsbergs nymurada kyrkiotorn . . . .»

[2] Sammanlagt tre fönster.

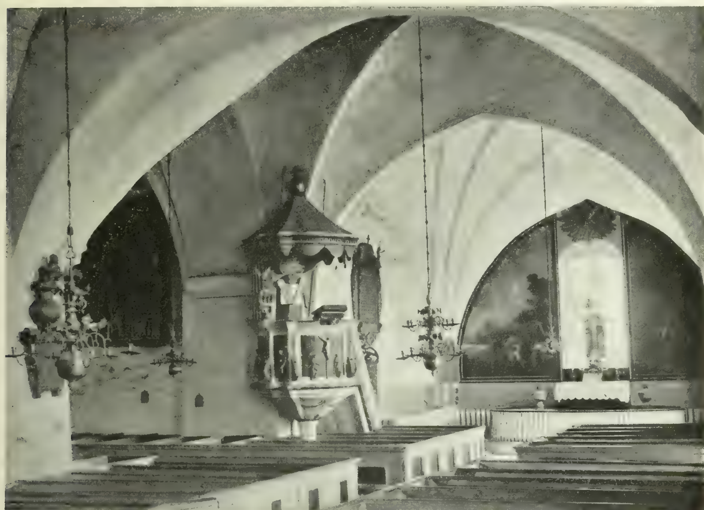

Fig. 124. Vardsberg. Interiör mot öster, före restaureringen 1894. Foto B. St. Jfr fig. 118.
Interieur gegen Osten. Interior towards the east.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaret är av svartmålat trä med vertikala lister i guld. Det är troligen samtida med en restaurering av kyrkan 1803. Överklätt i senare tid med rödbrun sammet. ALTARANORDNING

Å altaret står ett träkors med törnekrona. Före restaureringen 1894 befann sig här en ännu bevarad tavla (jfr fig. 124 och s. 147).

Mellan altaret och fönstrets underkant befinner sig en enkel trätavla, dekorerad i svart och guld, med inskr.: MATTHEI 3:V:13: MARCI : 14:V:22: I fönstret står en lustre i form av en ljusstake med fot och fem armar av glas, förenade medels trä. H. 59 cm. 1700-talet. 1803 säges den för länge sedan vara skänkt av rusthållaren Gustaf Månsson i Rogestad (K. I: 2).

Korets östra vägg, på ömse sidor om fönstret, vilket krönes av ett skulpterat, strålande Gudsöga, upptages av tvenne efter väggens konturer avpassade, ovanligt vackra altartavlor, målade av P. Hörberg (fig. 124).

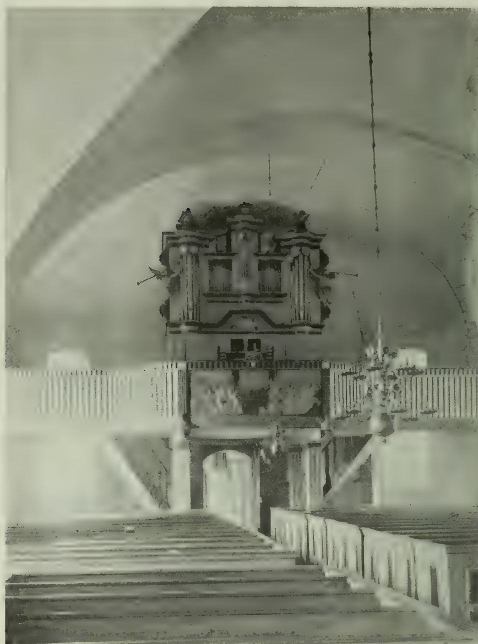

Fig. 125. Vårdsberg. Interiör mot väster, före restaureringen 1894. Foto B. St. Jfr fig. 119.
Interieur gegen Westen. — Interior towards the west.

T. v. Kristi dop. Berglandskap med lummiga träd och en flod. Johannes döper Frälsaren, som står med fötterna i vattnet. Där bakom en skara människor.

T. h. Nattvarden. Interiör i klassisk stil. Kristus och lärjungarna sitta kring ett bord. I förgrunden draperier.

I den vänstra tavlans nedre hörn: *Skänkt af Rusthållaren Germund Westling, och dess Hustru. Anna Fillander uti Wårdsbärg år 1803.* I den högras högra hörn: *Skänkt af Rusthållaren Oloff Pehrsson och dess Hustru Christina Ängdahl uti Wårdsberg år 1803.*

Tavlorna kostade givarna 100 rdr (K. I: 2).

Olja på duk. Enkla, förgyllda gustavianska ramar.

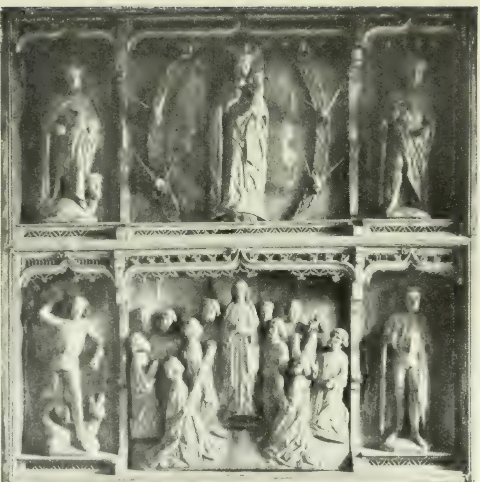
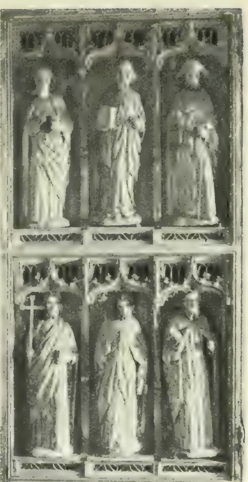

Fig. 126. Vardsberg. Altarskapet före konserveringen 1919. Foto 1919.

Der Schnitzaltar (1475–1500) vor der Konservierung 1919. The reredos (1475–1500) before the preservation in 1919.

Altarringen är utförd 1894 efter ritning av A. Lindegren. Speglar och pilastrar, allt i vitt och guld med ornament i brunt. Klädsel av röd plysch. Altarringen avslutas i öster med tvenne kannelerade kolonner, uppbärande urnor av förgyllt trä. Den ena tjänar som kollektbössa, den andra som dopfunt. I den sistnämnda en enkel dopskål av mässing (diam. 10 cm.). Kolonner och urnor ha tillhört den gamla vackra, sannolikt från 1803 stammande altarringen, vars utseende framgår av fig. 124.

ÄLDRE ALTARPRYDNAD? I tornet förvaras en fyrkantig trätavla, som möjligen utgjort beklädnad för ett äldre altarbords framsida. Å densamma i relief: Tre spikar inom en törnekrona, flankerad av två festoner. Därunder Kristus i Getsemane. Å sidorna därom två ovala kartuscher med monogram, resp. *AF* och *BHB* under adliga kronor. Nederst är målat: 1788. Det hela, ett grovt arbete i gustaviansk stil, är hållet i vitt och guld. Dimensioner: 103×183 cm.

Enligt Inv. 1829 är tavlan skänkt av kornetten Arvid Fredenberg och hans hustru Helena Brandstedt, vilka bodde på Ringatorp.

ÄLDRE ALTARTAVLA? Äldre altartavla(?), förvarad i tornet. Den framställer Kristi födelse. Synnerligen enkelt arbete. Olja på duk. H. 264, b. 153 cm. Infattad i en enkel ram i svart och guld, krönt av moln och strålar.

År 1803 omtalas denna tavla såsom varande för ej länge sedan skänkt av målaren Wållander (K. I: 2). Möjligen tjänade den någon tid som altarprydnad, innan Hörbergstavlorna tillkommo.

ALTARSKÅP Altarskåp med tvenne par dörrar. Corpus' och innerdörrarnas insidor äro uppdelade som fig. 126 utvisar. Corpus' övre våning: Marie förhärligande. Maria, krönt, står på månskäran och håller barnet. Hon omges av en molnkrans, i vilken änglar i halvfigur, musicerande; en med säckpipa, en med trumpet, en med klarinett (fragmentarisk), en med handorgel, en med giga (stråken borta), en har förlorat sitt instrument. T. v. (från åskådaren räknat) om Maria står S. Olof, trampande på drake med konungahuvud. Yxan borta. T. h.: S. Erik med svärd (endast fästet bevarat). Bottenvåningen: Marie himmelsfärd. I tillbedjande ställning står Jungfrun, utan krona, på månskäran. Omkring henne knäböja de tolv apostlarna, hyllande henne. T. v. härom S. Göran (vapnen saknas), t. h. S. Knut? (konung; i h. handen fragment, troligen av ett svärd, den vänstra handen borta).

Dörrarna upptagas av de tolv apostlarnas bilder.[1] I den vänstra (uppifrån vänster räknat): Johannes (med kalk), Petrus (med nyckel), Jakob d. ä. (med pilgrimshatt och stav), Filippus (med kors, löst!), Bartholomeus (med kniv), Judas? (gråskäggig, med bok och ett stav-liknande, nu försvunnet attribut, som kan ha varit en klubba).

[1] Å skåpets insida, bakom resp. gestalter, står målat med 1400-talsbokstäver: johanes, peter, jakop etc.

Fig. 127. Vårdsberg. Detalj av fig. 126. Efter konserveringen.
Foto J. Cederquist 1921.

Detail der Fig. 126. Nach der Konservierung.
Detail of ill. 126. After the preservation.

Fig. 128. Vårdsberg. Altarskåpet med stängda inner- och öppna ytterdörrar. Schema över målningarna.

Der Schnitzaltar mit geschlossenen Innenflügeln und geöffneten Aussenflügeln, schematisch dargestellt.
Diagram of the reredos with the inner wings shut and the outer wings opened.

I den högra dörren: Tomas (med lans), Paulus (med svärd, fragmentariskt), Andreas? (attributet borta, men observera dock handställningen!), Simon? (i handen ett fragment, som kan ha tillhört ett såghandtag), Mattheus? (skägglös, tonsurerad; i h. handen en bok, i den v. en palmkvist, lös!); Jakob d. y. (med valkarestav, fragmentarisk).

Alla dräkter gyllene, med blått foder. F. ö. förekomma silver, rött och grönt, ehuru sparsamt. Själva skåpet och dess arkitektur huvudsakligen i guld, blått och rött.

Innerdörrarnas utsidor och ytterdörrarnas insidor äro delade i tvenne fält, skilda av en horisontell bård (gyllene bladranka mot grön botten). Fälten upptagas av målningar med guldgrund. Beträffande ordningsföljden, jfr fig. 128.

1. Kristus inför Pilatus; handtvagningen. Endast fragment bevarade. Kristi gestalt (i mitten) och Pilati händer (t. v.) äro dock fullt tydliga. 2. Korsbärandet; Veronica (fig. 130). 3. Korsfästelsen (fig. 129). 4. Nedtagandet från korset. I mitten korset. T. h. tre män sysselsatta med kroppens nedtagande. T. v. Johannes och Maria, den sistnämnda sittande, samt tre andra kvinnor. 5. Gravläggningen (fig. 129). 6. Uppståndelsen (fig. 131). 7. Kristus i dödsriket (fig. 130). 8. Himmelsfärden, fragmentarisk. Landskap med apostlarna och Maria knäböjande. Nedre delen av Kristi gestalt synes upptill, i moln.

Ytterdörrarnas utsidor upptagas vardera av en målad framställning (ej guldgrund), av vilka numera blott ytterst obetydliga fragment finnas bevarade. Å den vänstra dörren skymtar ett stort skepp med krigsfolk. Till höger synes ett stycke av fastlandet. Sannolikt har här framställts S. Eriks färd till Finland. Å den högra dörren en stridsscen. Sannolikt S. Eriks sista strid vid Uppsala. Fig. 132, hämtad ur Scheffers nedan citerade arbete, visar bildens utseende på Hadorphs tid (1670-talet), fig. 133 dess nuvarande, ruinerade tillstånd. Vi återkomma strax till denna framställning.

Av altarskåpet finnas en del lösa fragment, däribland av ett vackert krön med korsblommor. Beträffande utseendet av baldakiner o. d., jfr fig. 126 och 127.

Altarskåpet är i sin helhet av ek. Corpus' h. 232, b. 235 cm.

Altarskåpet är försett med årtalet 1438, målat å sarkofagen i Uppståndelsescenen. Detta årtal kan emellertid svårligen betraktas som en datering. Fyra scener (Korsbärandet, Korsfästelsen, Kristus i dödsriket och Uppståndelsen) återgå nämligen till kopparstick av M. Schongauer (verksam i Elsass, död troligen 1491).

Riktigast torde därför vara att datera altarskåpet till perioden 1475—1500. Frestande vore att antaga »1438» såsom varande felskrivning för »1483», vilket årtal skulle vara synnerligen passande. Skulpturerna — märk särskilt framställningen av Marie himmelsfärd — och i ännu högre grad målningarna, äro utmärkta arbeten. De stå dock tämligen isolerade bland f. n. kända verk. Säkerligen är deras mästare en tysk, troligen dock ej lybeckare. Målningarnas frändskap med westfaliska arbeten från 1400-talets mitt tyder snarare på att altarskåpet utförts i Westfalen.[1]

Vårdsbergsaltarskåpet är av särskilt intresse genom den stridsscen, som finnes framställd å den högra ytterdörrens utsida. Som ovan framhållits, torde den framställa S. Eriks kamp vid Uppsala mot tronpretendenten Magnus Henriksson. Båda framställas såsom förande banér med tre kronor.[2] Det är förekomsten av dessa, som väckt forskarnes intresse. Tidigast och utförligast möta oss reflexionerna härom hos J. Hadorph i hans »Paminnelser om de 3. Cronor, til H. Schefferum den 1. Aug. 1678 öfwersände», avtryckta i den sistnämndes arbete *De Antiqvis verisque regni Sveciæ insignibus* (1678), s. 308—325. Ur dessa påminnelser förtjänar att citeras följande:

Ibland andre stora och märkelige Testimonia vthi Kyrkiorne (är Wårdzbergz Altaretafla / en aff dhe älsta / hwarest å Ryggen fins på dhen Sudre delen ett inbördes Krijg emillan en Sweriges Konung Erich och hans Broder en Järl aff Götha Rijket / som sigh för Konung vphoff. Dhenne Järl har bodt på Wijmarka Gård i samma Sochn der ännu en skiön hwalfd Källare finnes. När han en gång samblade här emot Konungen sin Broder, williandes sielff blifwa enwaldog, kom bem:te Konung emot honom och vthi dhet Slag förde dhe bägge 3 Chronor (men Konungen wann / och klöff sin Broders Hufwudh sönder / som een gammal Wijsa dher om ännu å dhen Orten siunges. Och dhetta Slagh hafwa sedan dhe efftterkommande för många hundrade Åhr sedan affmålat på Taflan; hwarest och denne Konung Erich ifrån Nordan kommandes / hafwer Crona på Hufwudh men Järlen som är Brodren / har sin Hielm medh förgylt Harnesk och Pantzar på / mycket grant vthmärckt ifrån dhe andra / och dräptes aff sin Broder Konungen. Men vthi hwad tijd dhetta är skedt / eller hwilken Erich då war Konung / kan man intet weta: doch at dhet är i Hedendomen skedt, eller strax i Christendomens början / dhet bewijses dher aff / at Jerndören som har warit för Källaren i Wijmarka / är sedan tagen til Wårdzbergz Sakerstij Dörr då dhen murades. Nu fins ingen Kyrckia i Östergötland funderat effter seculum Decimum, dherföre är

[1] Det bör härvid märkas, att den egentlige »mästaren» till Vårdsbergsmålningarna egenhändigt utfört scenerna nr 2, 3, 6 och 7. Samtliga (?) de övriga präglas av en medhjälpares klenare hand.

[2] Erik den heliges konkurrent var nämligen dotterson till Inge d. ä. och betraktade sig således som arvtagare till riket.

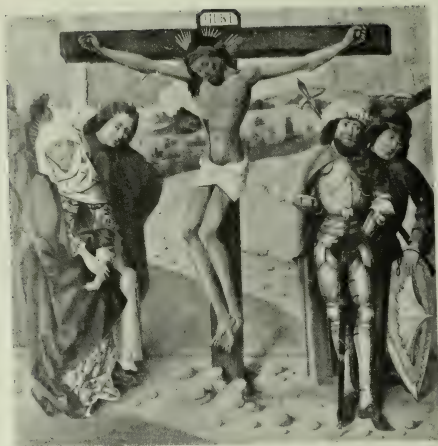

Fig. 129. Vårdsberg. Altarskåpet. Detalj av målningarna (nr 3 och 5). Foto J. Cederquist 1921.

Der Schnitzaltar. Details der Malerien (Nr. 3 u. 5).
The reredos. Details of the paintings (no. 3 & 5).

Fig. 130. Vårdsberg. Altarskåpet. Vänstra innerdörrens yttersida.
Foto J. Cederquist 1921.

Der Schnitzaltar. Die Aussenseite des linken Innenflügels.
The reredos. Exterior of the left inner wing.

detta ett mächta åldrigt Document. 2. Wästre Tornet på samma Kyrckia har warit en Borg i Järlens tijdh / dijt han kunde fly då hastigt anfall skedde / och är vnderligit bygt Otta kantigt medh Pelare inne vthi / och små Defensions holl ofwan til såsom intet Torn i Swerige mera fins effter dhen art / och kallas ty Wardzberg h. e. mons excubiarum, ubi excubiae pro securitate Ducis habebantur. Sedan är Kyrckian tilbygd / och dess tilmurning apterat til samma Torn. Sådane Borgar finnas ännu mångestädes i gamle tijder bygde wid Konungzgårdarne. E. g. Wid Hunhammar / gamble Folkunga Sätet i Botkyrckia Sochn / hwarest än fins en fast Borg i gamble tijden giord; sammaledes wid Biörkö / Håtuna och flerestädes. Och dhetta Document är ett så remarquabelt Ting til 3. Chronors vhråldrige Skiöldemärke i Swerige / som någen tijd kan wara hwilket pro testimonio här vthstucket bijfoges lit. K. The lacuner som finas på samma Tafla / äro af Watn vtur hwalfwet blefne / och målningen dher aff bortfallen.»

Uppfattningen, att målningen i Vårdsberg skulle föreställa de båda konungasönernas och brödernas strid, går sedermera igen hos skilda författare.[1] Först Lagerbring[2] uttalar tvivelsmål om riktigheten av denna tolkning: »Man tror ock gemenligen, at denna målning skal syfta på Freden imellan dessa twänne Erikar, hwilket likwäl med tilförlåtelig grund hwarken kan nekas eller bejakas. Hade man intet annat borgerligt Krig at upwisa än detta, wore gissningen sannolikare, men nu mera blefwo sådane ganska wanliga».

Enligt Odencrantz[3] skall altartavlan i Vårdsberg ha åberopats av Karl IX under dennes krig med Danmark, då ju bl. a. Danmarks rätt att föra tre kronor i sitt vapen bestreds från svensk sida. Säkert är, att Vårdsbergsaltarskåpet utgör en av de tidigaste bland kända framställningar av tre kronor, där dessa *otvetydigt* symbolisera den nationella kungavärdigheten som sådan.

Altarskåpet stod vid altaret ända till 1725, då det flyttades till väggen över sakristiedörren (C. 2). Ännu 1795 var det kvar därstädes, men i inventariet för år 1813 angives dess plats vara i norra korsarmen. Där var corpus placerat på den ena och dörrarna på den andra av de båda sidoväggarna. Härifrån flyttades altarskåpet 1894 till sakristian. 1919 undergick altarskåpet en omfattande konservering, bekostad av Statens historiska museum, där det s. å. deponerades (inv.-nr 16,527), sedan församlingen förklarat sig icke kunna bestrida kostnaderna för det ytterst nödvändiga konserveringsarbetet.

[1] Den mest auktoritative är Dalin. Jfr Svea Rikes historia, I (1747), s. 665—666.

Källan till berättelsen om brödrastriden är ytterst Adam af Bremen, enligt vilken efter Stenkils död (1066?) tvenne Erikar skulle kämpat om makten och stupat (. . . Steinkel, post qvem duobus Hericis de regno certantibus, omnes Svedorum potentes in bello occubuisse feruntur, nam et ambo Reges ibi perierunt).

[2] Swea rikes historia, II (1773), s. 18.

[3] Jfr dennes s. 99 a. a.

Fig. 131. Vårdsberg. Altarskapet. Detalj av målningarna (nr 6). Foto J. Cederquist 1921.
Der Schnitzaltar. Detail der Malereien (Nr. 6). The Reredos. Detail of the paintings (no. 6).

I 1653 års inventarium (Domkap.) omtalas ett »trääskåap, som itt Altare», vilket befann sig i den dåvarande sakristian. Är det nagon nu försvunnen altaranordning, som därmed åsyftas?

FÖRSVUNNET ALTARE?

PREDIKSTOL

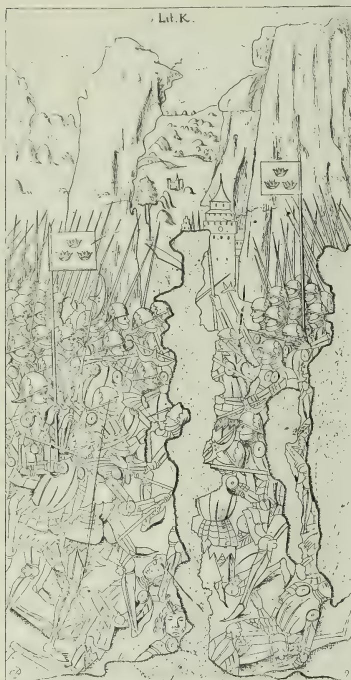

Fig. 132. Vårdsberg. Altarskåpet. Målning å högra ytterdörrens yttersida. Efter Schefferus. Jfr fig. 133.

Malerei an der Aussenseite des rechten Aussenflügels des Schnitzaltares. Holzschnitt des 17. Jhts.
Painting on the outside of the right outer wing of the reredos. Woodcut from the 17th cent.

Predikstolen befinner sig vid korsmittens nordöstra hörn. Den består av en korg, vilande å en pelare, ryggstycke, himmel samt trappa med räcke. Korgen består av omväxlande ut- och inbuktade fält, skilda av volut-pilastrar. Reliefer i fälten: Den korsfäste med Maria och Johannes, Hoppet (kvinna med ankare och duva), Tron (d:o med kors), Kristus i Getsemane. Korgens vertikala del begränsas nedåt av en bladvulst. Underdelen har svag karnisprofilering. Ryggstycket består av tvenne pilastrar, mellan vilka, direkt på muren, i skulptur: lagens tavlor, en bok och en tavla med Salige äro the Som höra guds ord Och giömma thet

Baldakinen är pyramidformig, krönt av glob och kors. I framkanten en lambrequin. Undersidan ljusblå med en skulpterad duva, i silver. Trappan har en barriär, dekorerad med änglahuvuden och akanthus. Allt i vitt och guld.

Under predikstolen befann sig ursprungligen en i trä skulpterad gigant i stående ställning, vilken med huvudet och de uppåtsträckta armarna uppbar korgen. Giganten är ytterst rått skulpterad. H. 138 cm. Förvaras i tornet.

Predikstolen är säkerligen ett verk av Nils Österbom i Norrköping.[1] Den skänktes av biskop Rhyzelius 1757.

»Prädikstolen», säger Broocman[2], »har fuller här warit fordom kostelig, som kan slutas af thes än qwarblefna öfwertäcke eller Himmel; men emedan sjelfwe Prädikstolen af bräder, med brun färg öfwerstruken, icke passade uti thenna nu

[1] Jfr s. 42 och fig. 124. Broocman framhåller uttryckligen, att predikstolen var gjord i Norrköping.
[2] A. a., s. 233.

ansenliga och wäl anlagda Kyrko, så förärade åfwannämnde Biskop hit en aldeles ny Prädikstol, hwilken, gjord i Norrköping, och upsatt om Sommaren år 1757, fägnar Församlingen med sina sinnerika Zirater och behageliga utstoffering».

ÄLDRE PREDIKSTOL

Av den äldre predikstolen finnas talrika skulpturfragment bevarade, nämligen:

Kristus med korsfanan, stående på jordklotet. H. 46 cm. Har förmodligen varit krönet på predikstolshimlen.

6 sittande putti, som sannolikt dekorerat densamma.

6 krönstycken, bestående av blomsterkorgar, band, rosor m. m. Ha sannolikt befunnit sig i himlens överkant.

6 blad- och blomornament, sannolikt från korgens underkant.

2 änglahuvuden.

Allt rikt polykromerat. God ornamentik, dålig figurskulptur. Tidig rococo.

Denna predikstols föregångare var gjord 1610. Jfr s. 132.

TIMGLAS

Å den nuvarande predikstolen befinner sig ett timglas. Stativet, som är av förgyllt trä, utgöres av en putto, hållande en rikt dekorerad kolonn, som uppbär en mussla, i vilken Tidens bevingade klot. Nederst en dödskalle. Putton håller jämväl en lie. Postamentet uppbär en mässingsram med fyra glas. A en nedtill vidfästad platta: Detta glas är skiängt i från stora Metsjö, af Carl Johanson samt dess Hustru Ana Hinriks Dotter år 1769[1] H. 83 cm. Bondarbete. Restaurerat.

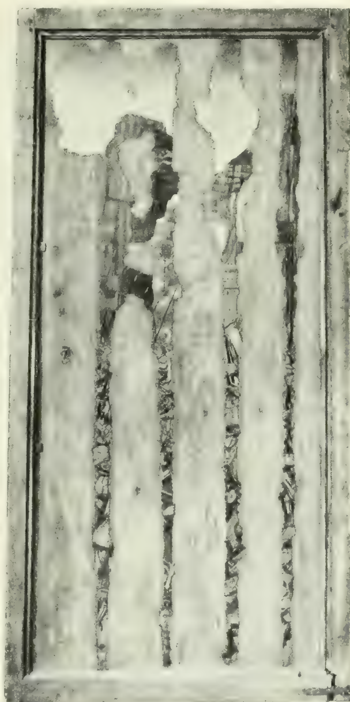

Fig. 133. Vardsberg. Samma scen som a fig. 132. Foto J. Cederquist 1921.

Dieselbe Darstellung wie Fig. 132, im Jahre 1921 photographiert.
The same representation as ill. 132, photographed in 1921.

LÄKTARE OCH ORGEL

Orgelläktaren (fig. 119) har ett framsvängt mittparti. Bröstningen är enkel, med en indelning i speglar. De främsta läktarpelarna avslutas upptill med gyllene rökelsekar (fumaroler) i relief, av samma utseende som dem å altarringens änd-

[1] Jfr angående givarna s. 143 f.

Fig. 134. Vårdsberg. Patén från 1300-talet. Foto 1919.
Patene d. 14. Jhts. — Wafer plate. 14th century.

kolonner. Rökelsekaren skänktes 1803 eller kort därförut av snickaren Abr. Andersson (K. I: 2). Läktaren, som fick sitt nuvarande utseende 1894, är målad i vitt och guld. I dess framsida var dessförinnan infälld en ännu bevarad målning, föreställande konung David spelande harpa i templet, omgiven av musikanter, präster, offerdjur m. m. Olja på duk. H. 89, b. 276 cm. Grovt bondmåleri. Sannolikt tillkom detsamma, liksom hela den forna läktaren, 1803. Jfr fig. 125.

Fragment av en ännu äldre, rikt polykromerad läktarbröstning(?) förvaras i tornet. Arkader i relief, placerade med korta mellanrum på en bakgrund av slätt trä. Fyllningarna under arkadbågarna ha varit släta och försedda med målningar. Endast en sådan fyllning är bevarad, dekorerad med en vas, från vilken utgår bladverk.

Antingen från 1610, då »Kiörkan med Koor, predikestol sampt alla Stolarna bleff gjord aff Nyo», eller från 1662, då återigen alla stolarna i kyrkan nygjordes (K. I: 1). Det förra årtalet passar bäst för detta smakfulla arbete i senrenässans.

Orgeln tillkom 1895, men fasaden har, ehuru ommålad i vitt och guld, till större delen tillhört det gamla, av direktör Jonas Wistenius 1762 byggda orgel-

Fig. 135. Vårdsberg. Kalk från 1300-talet. Vinkanna från 1798. Foto 1919.
Kelch d. 14. Jhts, Weinkanne aus d. J. 1798. Silver cup from the 14th century. Can from 1798.

verket (C. 2). Den flankeras av tvenne trumpetande putti och krönes med skulpterade musikinstrument och urnor.

FÖRSVUNNEN ORGEL

Ett »Positijf kiöpt för 120 D:r» omtalas 1653 (Domkap.).

NUMMERTAVLOR

Tvenne fyrkantiga nummertavlor, svarta med gyllene ramar, krönt av urna med feston och lager. H. 114, b. 57 cm. I gustaviansk stil. Gåva av dåv. biskopen i Linköping Jac. Ax. Lindblom.[1] De omtalas i inventariet 1795 (C. 3).

BRUDBÄNKAR

Tvenne brudbänkar. Ytterst enkla, med lätt svängda rygg- och sidostöd. Å baksidan av ryggstycket äro målade blomsterfestoner, urnor m. m. Omtalas första gången i inventariet 1795 (C. 3). Ommålades 1894.

BÄNKINREDNING

Enkla, öppna bänkar från 1894, målade i ekfärg. De gamla voro slutna, vitmålade. Jfr fig. 124.

År 1610 gjordes ny bänkinredning i kyrkan, 1662 likaså (K. I: 1).

NATTVARDSKÄRL

Kalk av förgyllt silver (fig. 135—137). Drivet, ciselerat arbete. Attpassformat, rikt profilerat fotstycke, cylindriskt, kannelerat skaft med rund knopp, å vilken sex större, runda knappar, dekorerade med rosor, omväxlande med sex smärre,

[1] J. A. Lindblom, f. 1746 d. 1819. Biskop i Linköping 1787—1805. Ärkebiskop 1805—19.

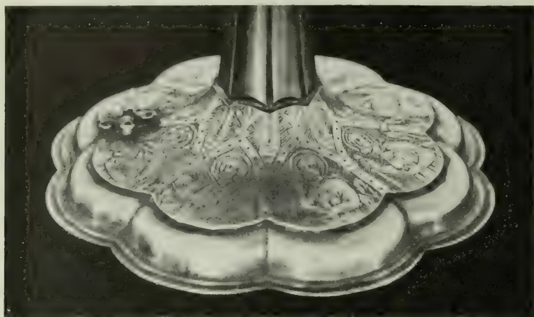

Fig. 136. Vårdsberg. Detalj av kalken fig. 135. Foto S. Swensson 1921.
Detail des Kelches Fig. 135. — Detail of the cup in ill. 135.

vindruvliknande knappar. Skål av vanlig, nyare form, tillkommen 1748, att döma av den graverade inskriptionen under foten *Renovatus et auctus A. O. R. 1748 Wr 51 lod* Betyder: Förnyad och tillökad 1748. And. Ol. Rhyzelius.[1] Väger 51 lod.

Fotpartiet har graverad dekoration. En arkatur med åtta arkader. Under desamma följande halvfigurer: 1. Frälsaren (med bok, välsignande), vänd mot 2. Maria (med lyftade händer). 3. Petrus (med bok och nyckel). 4. Bartholomeus (med bok och kniv). 5. Jakob d. ä. (med bok, stav och mussla). 6. Andreas (med kors). 7. Johannes (med kalk). 8. Paulus (med svärd).

Å foten är fastlött ett litet kors med en pärla i mitten och i varje ända en röd sten.

H. 23,5 cm. Fotens diameter 14,5 cm.

Patén av förgyllt silver (fig. 134). Med graverad dekor. Å mittpartiet en mandorla, i vilken Frälsaren med lyftade armar, sittande på regnbågen. Kring mandorlan halvrunda ramar, inom vilka evangelistsymbolerna. I svicklarna lövverk. Å paténens ytterkant fyra rundlar, innehållande resp. Kristi huvud, hans hand (två gånger), hans fötter. Å paténens baksida i gravyr: *9 ½ lod.* Paténen är sönderbruten till halva sin längd. Diam. 15 cm.

Kalken och paténen äro vackra och intressanta arbeten från 1300-talet, sannolikt av svenskt ursprung.

Patén av förgyllt silver med gravyr. Å mitten Kristus, stående, pekande uppåt.

[1] Jfr s. 111.

Fig. 137. Vårdsberg. Detalj av kalken fig. 135 Foto S. Swensson 1921.
Detail des Kelches Fig. 135 — Detail of the cup in ill. 135.

Å randen en törnekrona. Stämplar: 1. S P (= S. Pettersson). 2. L (= Linköping). 3. G 6 (= 1885). 4. Tre kronor. Diam. 15 cm. Smaklöst arbete.

Vinkanna (fig. 135) av silver, invändigt förgylld. Päronformig, med rund fot, vilande å en åttkantig platta. Å locket ett liggande lamm. Lockets och fotens rundade ytterkanter ha tvärreffling.

Å vardera sidan av kannan en oval relief, inom en pärlrandsram. Den ena framställer Musiken (en harpospelerska), den andra Skådespelarkonsten (kvinna med mask). Stämplar: 1. N *Tornberg*. 2. Lejonansikte (= Linköping). 3. Q 2 (= 1798). 4. Tre kronor.

Å fotens undersida är löst fästad en åttkantig, förgylld platta med det Stiernfelt-(Grubbe-)ska vapnet i gravyr. På sidorna om detsamma bokstäverna P M och S F, utan tvivel syftande på Peder Mattson Stiernfelt (f. 1568, d. 1639), assessor i Göta hovrätt.[1]

Plattan är från 1600-talet.

Å insidan av kannans lock är graverat *I T E T*

Å fotens undersida: *116* $\frac{1}{2}$

H. 34,5 cm.

Oblatask av silver. Åttkantig, vilande på fyra kulor. Profilerat lock. Upptill å detsamma är graverat: I · I O H · I · Ecce Agnvs Dei qvi tollit peccata

[1] Dennes dotter Katarina (f. 1604, d. 1644) var g. m biskopen i Linköping Anders Hansson Prytz (f. 1590, d. 1655), den förste biskop, vilken innehade Vårdsberg som prebende. Det kan tänkas, att plattan ursprungligen tillhört något av honom till kyrkan skänkt föremål.

Fig. 138. Vårdsberg. Brudkrona och sockenbudstyg. Foto 1919.
Brautkranz, silberner Kelch und Patene. Die beiden Letzterwähnten aus d. J. 1789.
Bridal crown, silver cup and wafer-plate. The last-mentioned from 1789.

MVNDI *1651* Inga stämplar. H. 8,5, diam. 11 cm. Asken utfördes 1650 av mäster Valentin, guldsmed i Linköping. Till densamma användes kyrkans lösa silver (K. I: 1).

Sockenbudstyg av silver. Kalk, vinkanna och oblatask i ett stycke (fig. 138). Dekoration med pärlränder. Den klockformiga foten tjänstgör samtidigt som vinkanna. Stämplar: 1. L : HESSLING. 2. Lejonansikte (= Linköping). 3. 2 G (sic! = 1789). 4. Tre kronor. I botten är graverat *27 lod* H. 17,5 cm.

Patén (fig. 138) till d:o. Dekorerad med lammet och korsfanan i gravyr. Stämplar som å kalken, men nr 1 har blott L H

BRUDKRONA Brudkrona av silver (fig. 138), delvis förgylld. En undre krans, från vilken uppstiga 6 större och 6 mindre »blad» i genombrutet arbete. Upptill förenas dessa genom en ring, å vilken änglabilder. De flesta ornament äro gjutna. H. 10 cm.

År 1649 omgjordes församlingens brudkrona fullständigt av mäster Valentin, guldsmed i Linköping. Den nya kronan vägde 121 lod (K. I: 1). Denna krona kan mycket väl vara identisk med den ännu bevarade.

År 1602 hade kronan gjorts »så gott som ny» (K. I: 1).

LJUSREDSKAP Ljuskrona av malm. Med stor kula och två kransar av vardera sex armar. Musselformiga ljusmanschetter. Vanlig 1700-talstyp. Å kulan i gravyr: *Å H R 1711 den 23 december är denne lius-krona förärat till Wållsbergs kiörkias prydnadt*

ifrån Ringetorp af Cronones Befalningsman Johan Berg och dess kiera hustro Catarina von Mellen H. 115 cm.

Ljuskrona av mässing. Med stor kula och sex armar i en krans. Musselformiga ljusmanschetter. Vanlig 1700-talstyp. Krönes av en dubbelörn. Å kulan i gravyr: *E : W : B : B : W : B : 1755* H. 90 cm.

Ljuskronor av malm, två stycken. Med stor kula och sex armar i en krans. Krönta av en stående, manlig gestalt, hållande en palmkvist. Vanlig 1700-talstyp. Å den enas kula är graverat *M: L: S: STÄHLE K : J : D : Uti stora Metsjö. A:o 1758.* Å den andra: *DÄNA Krona är skiänkt af häradsdomaren H : N : S : utj Stora Metsjö. Anno 1758.* H. 80 cm.

Ljuskrona av malm. Med stor kula av oval form och åtta armar i en krans. Krönt av en dubbelörn. Vanlig 1600-talsform. H. 64 cm. Vackert arbete.

Lampetter, två st. Sammansatta av pressade, tunna plåtar. Med Karl XIV Johans monogram (C J). Enkelt arbete. H. 28 cm.

Ljusstakar, två st., av tenn. Med rund fot. Ytterst enkla. Inga stämplar. H. 9 cm. 1800-talets början.

Ljusstakar, två st. Med fyrkantig fotplatta av marmor, träskaft och ljushållare av tenn med berlocker av glas. H. 35 cm. Enkelt arbete. Empire.

Ljusstakar, två st. Med fyrkantig fotplatta och cylindriskt, kannelerat skaft av trä. Ljushållare av tenn med berlocker av glas. Målade i svart och guld. H. 39 cm. Enkelt arbete. Empire.

Ljusstakar, två st. Av glas, med fotplattor av trä. H. 41 cm. Enkelt arbete. Empire.

Ljusstakar och lampetter omtalas 1803 såsom för ej länge sedan givna av kyrkovärdarna J. G. Brodin och J. Persson (K. I: 2).

Lustre i form av ljusstake. Se s. 119.

Altarduk av vitt linne, å vilken en i svart tryckt bård med mönster av festoner, blommor m. m. Dimensioner: 121×212 cm. Omkr. 1800. TEXTILIER

Kalkduk (fig. 139) av grönt sidentaft. Längs kanten en infattad mellanspets av grönt silke och guld. Kantad med en violett silkesfrans, delvis borta. Dimensioner: 43×70 cm.

Säkerligen är det denna duk, som åsyftas i en anteckning av kyrkoherden Petrus Jonæ Bjugg[1] (K. I: 1): »Noch förskaffade wij (d. v. s. han och hans hustru) efter S. Majoren[2] en patenedwk till Kyrkian af Isprengt Taft mz Silkesfrantzor om kring».

Kalkduk (fig. 140) av vitt, tvåskäftat linne. Längs kanten är fastsydd en bård av samma tyg, å vilken en i guld, silver och olikfärgat silke broderad ranka. I

[1] F. 1584, d. 1657. Kyrkoherde i Vårdsberg 1618—39. Biskop i Viborg 1642. G. 1619 med Maria Kylander, biskopsdotter från Linköping.

[2] Av en annan anteckning framgår, att denne hette Joachim Heldorff.

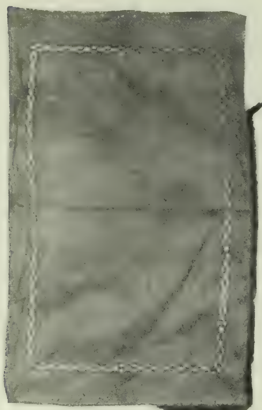

Fig. 139. Vårdsberg. Kalkduk.
Kelchtuch. — Cup-cloth.

Fig. 140. Vårdsberg. Kalkduk med italienskt broderi. Foto 1919.
Kelchtuch mit italienischer Stickerei. Anfang d. 17. Jhts.
Cup-cloth with italian embroidery. Beginning of 17th century.

hörnen äro infällda lappar med broderier, föreställande ett slags vas, fylld av fantastiska blommor och blad. Broderierna äro dubbelsidiga, d. v. s. lika å dukens båda sidor. Duken är kantad med en guldspets. Dimensioner: 70×70 cm.

Sannolikt åsyftas denna duk i följande anteckning (K. I: 1): »Item gaf min hustru en pateneduk af Cammerduk med pålandz söm sömmat och wippor mz Silke och guld». Undertecknat: Petrus Jonae.

Om detta föremål finnes sammastädes ytterligare antecknat: »Tilförene strax wij kummo hijt (alltså omkr. 1618) gaf min hustru til kyrkan itt Ermekläde af Skärdwk mz pålandz söm och wippor till, til patenedwk».

Av intresse är, att sömnadsarten angives såsom polsk, särskilt sett i samband med den i viss mån orientaliska karaktären hos kalkdukens broderier. Närmast ligger dock att antaga Italien (Venedig?) som ursprungsland.[1] Vipporna (= tofsarna) finnas ej mer.

Kalkduk. Hopsydd av 8 cm. breda bårder av vitt, tvåskäftat linne, broderade med silverpaljetter i rikt rankmönster. Duken är fodrad med vit sidentaft, å vilket ett i svart tryckt rankmönster. Dimensioner 50×56 cm. 1600-talet?

[1] Denna duk närstående är en kalkduk från Alsike kyrka, avb. i SVERIGES KYRKOR, Uppland, IV, s. 162.

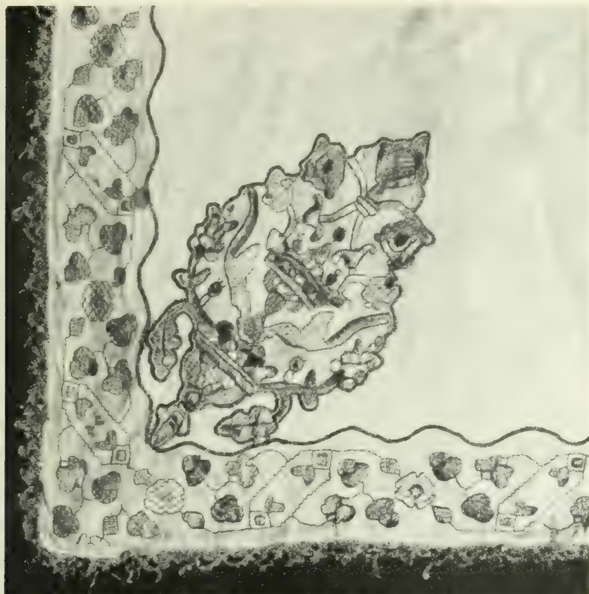

Fig. 141. Detalj av fig. 140. Foto S. Swensson 1921.
Detail der Fig. 140. Detail of ill. 140.

Kalkduk av vit atlas med strödda guldpaljetter. I mitten ett hebreiskt Jahve inom en strålande sol. Guldbroderi i relief. Kantad med guldfrans och fodrad med ljusgrönt, randigt siden. Dimensioner 51×51 cm. Gåva av häradshövding J. F. Odencrantz[1] (C. 3).

Mässhake av svart sammet, ornerad och kantad med silvergaloner. Å baksidan ett kors, å framsidan I H S Foder: vitt lärft. Å baksidan är broderat *Ao 1875* Baksidans l. 121 cm. Mässhaken inköptes nyssnämnda år (C. 3).

Mässhake av röd sammet, ornerad och kantad med guldgaloner. Å baksidan ett kors, å framsidan ett Gudsöga. Foder: ljusröd lärft. Baksidans l. 126 cm. Inköptes, enligt inventariet, 1808.

[1] F. 1776, d. 1819. Jfr s. 144.

Fig. 142. Vårdsberg. Brudpäll. Foto 1916.
Trauhimmel aus dem 17. Jht. — Bridal canopy from the 17th century.

Mässkjorta med spetskrage. 1800-talets förra hälft.

Brudpäll (fig. 142). Nätverk av rödviolett silke med flätning av silver och mångfärgat silke (filet-teknik). Rikt blad- och blommönster. Dimensioner: 79×118 cm. Italienskt arbete. 1600-talet.

FÖRSVUNNA TEXTILIER

En »Gammul Tapet» omtalas i inventariet 1613 (K. I: 1).

Makarne Jonæ, vilkas frikostighet ovan exemplifierats, hade även skänkt en mässhake. Därom finnes en i flera avseenden synnerligen intressant anteckning i K. I: 1: »Gaf min hustru och iag een Messehackel af Rödt Sammet til kyrkian mz itt kors af gullpåsementer halfsliten, giord af en dalmatica, kommen ifrå Prytzen» (— Preussen). Alltså säkerligen krigsbyte, troligen från Gustaf Adolfs polska krig.

1653 års inventarium (Domkap.) upptager bl. a. följande föremål:

»Mässehackel ny af Swart fijnt Sammet, medh Silfwer Posementr besatt, förährat i Testamente effter S. Maior Jochim Heldorff.

Mässesärckier, en äldre wijdh, och en trångare nyiare, gifwin af Höglofl. i Åminnelse Hertigh Johann till Östergöttl.

Rööklijna.

Bäreklädhe af Swart klädhe, den deelen som ligger på kooret, förährat effter S. Maior Heldorff.

Gullskinss Hyende uthsliten.»

HÅVAR

Håv av svart sammet med silverband och I H M L 1766 i applikation. Kantring och skafthylsa försilvrade, med gjutna rococo-ornament.

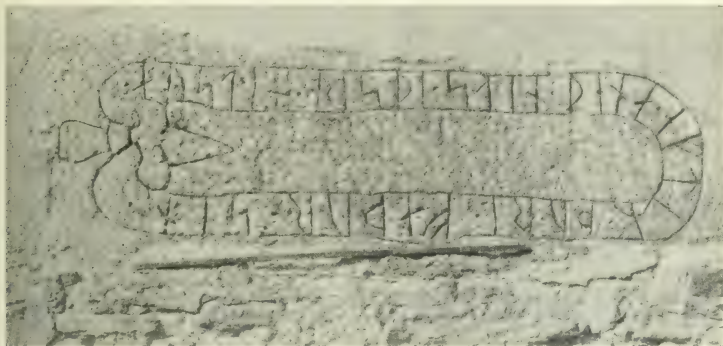

Fig. 143. Runsten. Foto A.T.A.
Runenstein. Runestone

Håv av röd sammet med guldband och fransar samt P. O. S : L. H. D : 18.14 : i broderi. Enligt Odencrantz är den skänkt av Petter Olofsson och hans hustru Lisa Engdahl i Hofvetorp.

Håv av vitt siden med guldspetsar. 1700-talet.

Kyrkvaktarerock av grönt kläde med röd paspoilering. Snitt som en uniformskappa. KYRKVAKTAREROCK

Kyrkvaktarestavens bruk avskaffades 1794 (K. I: 2).

I tornets norra mur är en runsten inmurad, som dessförinnan låg som trappsten till det 1753 rivna vapenhuset.[1] Möjligt är, att den dessförinnan legat under klockstapeln.[2] RUNSTEN

Slingans utseende framgår av fig. 143.

Enligt E. Brate[3] är inskriptionen följande:

·ᛆᚤᛋᛏᛁᚿ·ᚱᛁᛋᚦᛁ·ᛋᛏᛁᚿ·ᚦᛁᚿᛆ·ᛁᚠᛏᛁᚱ·ᚦᚢᚱᛁ·ᚠᛆᚦᚢᚱ·ᛋᛁᚿ·
a y s t i n   r i s Þ i   s t i n   Þ e n a   e f t i r   Þ u r i   f a þ u r   s i n

Övers.: Östen reste denna sten efter sin fader Torer.

Material: granit. L. 234, b. (nedtill) 58 cm.

[1] »uti Stentrappan för Wapnhuset», säger Wimmermarck 1725 (C. 2).

[2] I Bautil ed. J. Göransson, 1750 finnas nämligen tvenne, av Hadorph signerade avbildningar av denna sten. Över den ena (nr 832) står »På Kyrkogården», över den andra (nr 833) står »I Klåckstapelen».

[3] Östergötlands runinskrifter, I (1911), s. 12—13.

Fig. 144. Vardsberg. Stycken av en häll från en gravkista? Foto A. T. A.
Bruchstücke eines Sarkofages. — Fragments of a sarcophagus.

I vapenhuset såg Säve och efter honom Nordenskjöld tvenne mycket nötta runstensfragment utan inskription. De avbildas och beskrivas av Brate[1] (efter Nordenskjöld). Fragmenten hava av förf. icke kunnat återfinnas. Möjligen befinna de sig under ett i norra delen av tornets bottenvåning inlagt trägolv. De avbildas å fig. 144.

GRAVSTENAR I KYRKAN

Fragment av gravsten av kalksten. I vapenhusgolvet. Inskr. i horisontella rader:

ERRANO S: ION . . . RSON I DEGERED HVILKEN · AFSONADE THE 27 IVNI ANO 1628 MED SINA 2 HVSTRVR H BRITA HANS D OCH SIGRID NILS D SÅ OC . . . NILS KARSON I DEGERED HVILKE AFSONADE TE 13 MART . . . 1630 SAMPT HANS HVSTRV H KARIN PERS D OCH DERAS BAR GVD . . . THE EN SALIG . . . ÅNDELSE L. 143, b. 44 cm.

[1] A. a., s. 13.

Gravsten av kalksten. I golvet, invid korets södra vägg. Inskr. i horisontella rader: . . . 10 B : 1 DOMINVS DEDIT DOMINVS ABSTVLIT.[1] ETC. HÄR VNDER HVILA DNI[2] SVEN : BRUSEI[3] BARN. ENOCH DÖDH 165 . . . ANNA OCH ENOCH. DÖDE . . . 7 . . . 12 OCH 13 MART: . . . I A G HAFVER LÅTIT EDER FARA MEDH SORG . . . AT MIN GVDH SKAL . . . GIFVA EDER MIGH IGEN . . . GLÄDIE : BARUC · 4 ·

L. 90 cm., b. omkr. 69 (en del är inmurad under södra väggen).

Gravsten av kalksten. Stympad upptill. Användes nu som trappsten i tornportalen. Inskr. i horisontella rader:

. . . ACH^{DT} OCH FÖRSTÅNDIGH ERICH LARSSON I RINGETORP, FÖDD I NYLAND OCH PARGAS SOCHN ÅHR 1607, I LIIFZTIDEN LANDBOFOUGDE HOOS ÅTHSKILLIGE HERRSKAPER, AFSOMPNADE OMSIIDER PÅ SIT ÅLDERS 77: ÅHR DEN 11 MAII ÅHR 1684 · . . . HANS K. HUSTRO H. KARIN IOENS . . . EEN . . . NDELSE AMEN

L. 138, b. 64 cm.

Gravsten av kalksten. Mitt för altarringen. Inskr. i horisontella rader: HÄR · UNDER · LIGER · BOKHALLAREN · OLUF HANSON · DÖD · A · 1662 · SAMT · DES · HUSTRO CATARINA · PALS · DOTER · A · 1667 · STENEN · KIÖPT · AF · SONEN · BOKHÅLLAREN · PAUL WARDBERG · DEM · TIL · AMINELSE · Ao: 1702 ·

L. 150 cm. (eller något mer), b. 125 cm.

Gravsten av kalksten. I norra delen av korgolvet. Inskr.: JOHANNES ZACHARIÆSON WIMERMARCH FÖDD D. 27. JUN: 1723. DÖD D. 20. JULII 1724.[4] LEFWER I EWIG GLÄDIE.

L. 45, b. 45 cm.

Översta delen av en gravvård av kalksten. Med i mitten rundad, at sidorna karnisformat svängd kontur. Å ena sidan ett kvinnohuvud, under vilket, inom tvenne halvcirkelformade ramar, resp. ett timglas och en dödskalle. Å ena ramen: MORS NEMINI PARGET Övers.: Döden skall ingen skona. Å fältet inunder: HÄR HWIILAS I HERRANOM SALIGH . . . Å andra sidan: IHS . . . MATT. 25. V. 21. ACH TU GODE OCH TROGNE TIÄNARE ÖFWER DEN RINGA TING HAFWER TU WARIT TROGEN OCH SKALL SÄTTIA TIGH ÖFWER . . .

1600-talet.

Gravvård av kalksten, Med avslutning upptill såsom föreg. Inskr.: IHS HÄR UNDER HWILAR I HERRANOM FÖR DETTA RUSTHALLAREE ÄRLIGE OCH WÄLFÖRSTANDIGE CARL JOHANSSON IFRAN STORA METSJÖ FÖDD AR 1711 DÖD AR 1782 — GRAVMONUMENT Å KYRKOGÅRDEN

[1] Övers.: Herren gaf och Herren tog.

[2] Först felhugget: DNO

[3] F. 1622, d. 1701. Komminister i Vårdsberg 1655—94. Barnen ifråga äro: Enoch, d. späd, 1657. Anna, f. 1658, d. 12/3 1667. Enoch, f. 1660, d. 13/3 1667. Troligen även sonen Enoch, f. och d. 1659.

[4] Son till dåv. komministern i Vårdsberg Zacharias Wimmermarck (f. 1682, komminister i V 1711—28, d. som kyrkoherde i Furingstad 1735) och Katarina Wallin (f. 1687, d 1751).

TILLIKA MED DESS KIÄRA HUSTRU ÄRLIGE OCH GUDFRUKTIGE ANNA HINDRIKS-DOTTER . . . . (övriga delen är dold av marken).

Gravsten av kalksten. Med avslutning upptill som föreg. Inskr.: IHS VID . DENNE . STEN . ÄRO . CORNETTEN . HERR . ARVID . FREDENBERG . FÖDD . 1717 . DÖD . 1802 OCH . DESS . FRU . BRIGITTA . HEL . BRANDSTEDT . FÖDD . 1723 . DÖD . 1789 . BEGRAFNE . FRÅN . RINGETORP . OCH AFBIDA . EN FRÖJDEFULL . UPPSTÅNDELSE .

Gravmonument av grå granit i form av en stela, upptill med altaravslutning i antik stil. Å framsidan av den sistnämnda en eklövskrans av gjutjärn. Det hela vilar på ett postament, bestående av trenne trappsteg. Inskr.:

JOHAN ODENCRANTS HOFRÄTTS RÅD, LAGMAN I KALM : L : OCH ÖLANDS LAG-SAGA RIDDARE AF K : N : O : FÖDD 1737. DÖD 1804. HWILAR I DENNA GRAF, MED SIN ÄLSKADE MAKA ANDRIETTA FREDRICA FRÖBERG FÖDD 1748. DÖD 1803. ODLAT SNILLE OCH WERKSAM DVGD FÖRWÄRFWADE DEM AKTNING OCH KÄRLEK. FVRA SÖNER, EN DOTTER OCH MÅG RESTE MINNESVÅRDEN.

Monumentet är förfärdigat av »Capitainen och Kongl. Stenhuggaren Göthe i Stockholm» (Odencrantz).

Denne Odencrantz var son till biskop Rhyzelius (jfr s. 111) och fader till häradshövdingen J. F. Odencrantz, förf. av beskrivningen över Vårdsberg (jfr s. 139).

Gravsten av kalksten i form av en uppåt avsmalnande stela med litet, halvcirkelformat krön. Inskr.: JOHAN HALLENDORFF V PASTOR OCH COMMINISTER J WÅRDSBERG. FÖDD 1758. DÖD 1813. WÅRDSBERGS FÖRSAMLING RESTE STENEN

EPITAFIER

Epitafium (fig. 145) i form av en målad tavla, föreställande den uppståndne Frälsaren, svävande med korsfanan, inom en aureola. Därunder knäböja till vänster en gråhårig man med åtta söner och till höger tvenne hustrur med tolv döttrar. Underskrift: Thena Taffla Haffuer Jagh Måns Oluffson J Werckt fomet, effter min salige Suärs Begraffenigh Måns Persson i Metesiö, med 2 Sina hustrur H. Karin håkans Dotter och H. Kirstin Måns Dotter. Och theras Barn.
P.M.S. A.M.S. N.M.S.[1] S.M.S. P.M.S. S.M.S. M.M.S. P.M.S. A.M.D. I.M.D. I.M.D. A.M.D. E.M.D. K.M.D. S.M.D. K.M.D. M.M.D. A.M.D. I.M.D. I.M.D.

Olja på duk. Vacker ram i grönt, svart och vitt, med målade ornament. Ramen krönes av en triangulär målning (på trä) föreställande Gud Fader i bröstbild, med lyftade armar. Krönets ram har å insidan tandsnitt.

H. från spetsen 153, b. 90 cm. 1600-talets mitt. Epitafiet befann sig 1919 i tornet. En frånsett omramningen alldeles liknande tavla har från Ytter-Selö kyrka, Södermanland, kommit till Statens historiska museum (inv.-nr 10,027).

Epitafium (fig. 146) av skulpterat trä, målat i brokiga färger. Rektangulär tavla, flankerad av tvenne halvkolonner, som uppbära ett entablement. Över det-

[1] Härifran fortsätter inskr. å själva ramen.

Fig. 145. Vårdsberg. Epitafium över Måns Persson i Metsjö, hans hustrur och barn. Foto 1919.

Epitaph des Måns Persson. Mitte d. 17. Jhts.
Epitaph of Måns Persson. Middle of 17th century.

samma ett bevingat hjärta, från vilket en hand utgår, hållande ett kors. Däromkring bladverk. Å sidorna två putti, den ena med lie. Tavlan flankeras av bladverk och avslutas nedtill med ett av tvenne palmkvistar och en kunglig krona dekorerat parti. Inskr. å entablementet: *COELESTIA COR PETIT ULTRO FIDELE.*[1] *Ps. 38: 10* HERre för Tig är alt mitt begär, etc. Å själva tavlan

[1] Övers.: Troget i det jordiska, söker hjärtat de himmelska tingen.

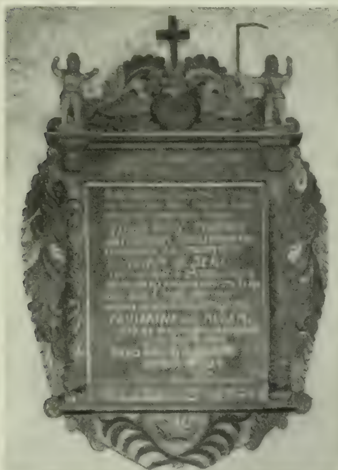

Fig. 146. Vårdsberg. Epitafium över J. A. Berg och Katarina von Mellen. Foto 1919.

Epitaph des J. A. Berg und der Katarina von Mellen aus d. J. 1724.
Epitaph of J. A. Berg and Katarina von Mellen from 1724.

fortsätter inskriften med omväxlande fraktur och antikva:

Kom christen och betrachta, det ena oss bör achta: Hwar stund at högre swinga med trones snälla wingar. Kongl. Maij^{ttz} Trotienare och Cronones Befallningsman, Högachtade och wälbetrodde H: JOHAN. A. BERG, född år 1650, d. 14 Junii och saligen afsomnad på Ringatorp A^{o} 1727 d. 21 Sept, samt hans k. maka, Matronan fordom walähreborna och dygdädla CATHARINA von MELLEN född år 1655, och död på Ringatorp d. 17. martii 1720. hafwa thetta sig till åminnelse uprättadt, A^{o} 1724.

Lijk-Texter. Tob. 3: 6. Herre bewisa mig Nåd, och tag min Anda bort i frid; ty jag wil hellre död wara än lefwa. Sap. 3. The rättfärdigas siälar äro i Gudz hand, och intet dödzqwal kommer wid them.

H. 234, b. 150 cm.

Detta epitafium, som nu sitter å norra korväggen, befann sig 1829 (Inv. 1829) i södra korsarmen. En i rundkyrkans sydvästra del befintlig, 1894 igenfylld grav lär enligt den nuvarande traditionen ha tillhört Bergska familjen.

Epitafium av brunpolerad kalksten (fig. 147) i form av ett gavelstycke till en antik sarkofag. Därå en fumarol, kring vilken en feston lindats. Av förgyllt bly. Å sarkofagen med gyllene bokstäver:

JUNGFRU. *CHRIST : MAGD : ELIÆSEN.* FÖDD. D: 1. OCT. 1708. SEDAN . HON . UTI . NITISK . GUDS . FRUGTAN . SÄLLSYNT . MENNISKOKÄRLEK . RENA . SEDER . FULLBORDAT . ETT . ÄROFULLT . LIFSLOPP . LEMNADE . HON . D. 14. DECEMBER. 1771 . SIN . SIÄL . HIMMELEN . SIN . KROPP . JORDEN . SITT . NAMN . DEN . EFTERLEFWANDE . DYGDEN . TACKSAMHETEN . SÖRIANDE . RESTE . DENNA . MINNES . WÅRD .

H. 163 cm.

FÖRSVUNNET EPITAFIUM OCH HUVUDBANÉR

Broocman omtalar ett epitafium, som nu är försvunnet. Det hade formen av en tavla. På densamma stod: Eric Slatte och Karin von Scheiding. Esaias von Helden och Ingeborg Jacobsköld. Simon Grubbenhielm och des Fru Osenhielm.[1]

Samme förf. omtalar även ett huvudbanér från 1623, som i vapnet visade tre upprättstående stolpar med en stjärna på den mellersta. Över hjälmen en stjärna. På banéret kunde enl. Broocman endast läsas: . . . othven.

TAVLOR

Tavla av trä, med halvrund avslutning upptill. Å densamma är målat i grisaille ett vitt kors med Maria och Johannes vid sidorna. Nedtill, under glas: *Lu: 19. v. 30. Det är fulkomnat.* H. 112 cm. Enkelt arbete från 1800-talets början. Befann sig före 1894 över altaret (fig. 124).

Gustaf III:s tal 1772, i enkel, förgylld rococoram.

Karl XIII:s tal 1817, i enkel mahognyram.

Följande av Ambrosius Hedengran med kopparstuckna omramningar sirade minnesblad:

Fröjdekväde vid hundraårsminnet av Uppsala möte 1693. I enkel träram.

Åminnelseskrift vid jubelfesten 1717.

Åminnelseskrift vid jubelfesten 1721.

En enkel träram, som hört till någon av de sistnämnda tavlorna, finnes bevarad.

Fig 147. Vårdsberg. Epitafium över Kristina Magdalena Eliæsen. Foto 1919.
Epitaph der Kristina Magdalena Eliæsen aus d. J. 1771.
Epitaph of Katarina Magdalena Eliæsen from 1771.

Krön av skulpterat trä. Gyllene akanthus kring ett änglahuvud. Senbarock. Längd 123 cm. Möjligen från ett epitafium. KRÖN TILL EPITAFIUM?

Kista av trä med halvcylindriskt lock. Kraftiga järnbeslag. Golvfast i sakristian. 1700-talet. KISTA

Tvenne stolar med fyrkantiga ryggstycken. I sakristian. STOLAR

Två speglar med enkla, gustavianska ramar i guld. De ha varit krönta med kunglig krona (en bevarad, lös). H. 49, b. 30 cm. Omkr. 1800. SPEGLAR

[1] Erik Slatte, häradshövding, levde 1620, enl. Anrep begraven i Vårdsbergs kyrka, g. m. Karin von Scheiding. Esaias von Helden (d. 1670 på Ringatorp i Vårdsberg), g. m. Ingeborg Jacobsköld (d. 1699).

LJUS-SLÄCKARE Ljussläckare av järn med mångkantigt, vackert bemålat träskaft. L. 176 cm. 1700-talet.

DÖRR RING Dörr-ring av järn med drakhuvuden. Tämligen enkel form. Diam. 14 cm. 11—1200-talen.

SNIBBSKÅL Snibbskål av lövträ. Å undersidan inskuret A M Skålen är 20 cm. i fyrkant. 1600-talet?

FÖRSVUNNA INVENTARIER En del småpersedlar som kyrkan icke kunde hafva af nöden», försåldes på auktion 1799 (K. I: 2).

RINGKLOCKOR Ringklocka av modern form. Å densamma: NÄR KLANGEN AF MIN RÖST, O CHRISTEN, ÖRAT HINNER, KOM TILL DET HELGA RUM, ATT DYRKA HERRAN GUD. LEF FÖR DET GODA BLOTT, FÖR HIMLENS SKÖNA BUD TILL DESS VID LIFVETS SLUT JAG OM DIN DÖD PÅMINNER.

DÅ STIFTETS BISKOP JOHAN JACOB HEDRÉN VAR WÅRDSBERGS FÖRSAMLINGS KYRKOHERDE, OCH LÖJTNANT JOH. FR. ODENCRANTZ ÄGARE AF WÅRDSBERGS SÄTERI ZACH. GISTEDT COMMINISTER OCH ANDERS ANDERSSON I ÖRMINGE KYRKANS FÖRESTÅNDARE, BLEF DENNA KLOCKA GJUTEN I STOCKHOLM 1848 AF CARL AUG. NORLING

H. 110 cm.

Enligt BROOCMAN har denna klocka omgjutits 1655, 1671, 1684 och 1708. B. anför den huvudsakligen versifierade inskription, som vid det sistnämnda tillfället anbragtes å densamma.

Enligt WIDEGREN omgötos båda kyrkans klockor 1803.

Ringklocka av modern form. Å densamma: DÅ KARL ALFRED CORNELIUS VAR LINKÖPINGS STIFTS BISKOP, FRANS VICTOR GLIMBORG VÅRDSBERGS FÖRSAMLINGS KYRKOHERDE OCH PER OTTO REINHOLD ANDERSSON KYRKANS FÖRESTÅNDARE BLEF DENNA KLOCKA GJUTEN ÅR 1887 I STOCKHOLM AF FIRMA JOH. A. BECKMAN & C:O.

VI LOFVE DIG, O STORE GUD!
MED MAGT OCH ÄRA GÅR DITT BUD,
DITT HELGA ORD KRING HIMLAR OCH KRING JORD
»HELIG, HELIG, HELIG ÄR HERREN GUD!»

H. 95 cm.

FÖRSVUNNEN PRIMKLOCKA Den lilla primklockan, som fordom var upphängd i korvalvet, bakom altarskåpet, är redan å s. 117 omtalad. 1637 säges, att det plägade ringas i densamma, när gudstjänsten skulle begynna (K. I: 1).

OMGJUTEN KLOCKA I inventariet 1653 (Domkap.) omtalas: »Noch Timmeklocka, om 3 skeppund[1], införd ifrån Ryssland, och gifwin efter S. Ryttemest:n Hans Nilsson i Rogesta, till hielp till enn lijten Klocka i Stapellenn». Säkerligen alltså sedermera omgjuten till en större.

[1] Förkortat.

SAMMANFATTNING AV VÅRDSBERGS KYRKAS KONSTHISTORIA

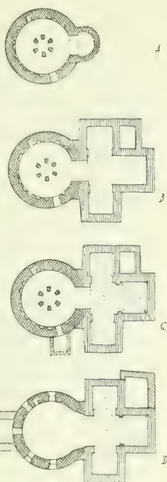

Fig. 148. Vardsberg. Schema, belysande Vårdsbergs kyrkas byggnadshistoria. Angående streckningens bedelse, jfr fig. 110.

Grundrissentwicklung der Kirche. Plan showing the development of the church.

I. Rundkyrka med halvrunt kor. I den förra ett ringformigt tunnvalv, uppburet i mitten av sex pelare, bildande en murcylinder. Däröver reste sig ett mindre, åttkantigt torn. Rundkyrkan var utvändigt dekorerad med lisener och halvkolonner i förening med figurskulpturer, invändigt med nischer. I söder en portal. Fönster troligen runda. Övre våningen hade längs takkanten skottgluggar. 1100-talet, kanske tidigare. Fig. 148 A.

Från denna period äro inga inventarier bevarade.

II. Korskyrka och sakristia tillbyggas i det halvrunda korets ställe, såvida det sistnämnda icke rivits förut. Hur korskyrkan varit täckt, kan icke med bestämdhet avgöras. Troligen har det funnits trävalv. 1200-talets senare del. Fig. 148 B.

Från en något senare tid — 1300-talet — stamma kalken och dess patén.

III Korskyrkan välves under 1400-talet. Troligen tillkommer även vapenhuset under detta århundrade. Fig. 148 C.

Från denna tid stammar altarskåpet, 1438. Kanske betecknar tidpunkten för dettas anskaffande också fullbordandet av valvslagningen?

IV. 1753—54 rives tak-tornet, tunnvalvet med dess mittpelare, vapenhuset och sakristian. Rundkyrkans murar fasas av i öster och bågen mot korskyrkan vidgas. Det hela täckes med ett slags brädtunnvalv. Västtorn och ny sakristia byggas. Fig. 148 D.

Inventarier från 1600-talet: Oblatask (1651), kalkdukar, epitafium m. m. Från 1700-talet: Predikstol (1757), orgel (1762), vinkanna (1798), epitafier m. m.

V. Kyrkans inre undergår en fullständig förändring 1803 och åren däromkring. Från denna tid återstå numera altaranordningen (utom altarringen) och läktaren. 1845 kom turen till det yttre. Allt putsas. Skulpturer borthuggas eller i bästa fall döljas genom överputsning.

VI. Restaurering 1894. Alla väggnischer, utom två, igenmuras eller täckas för. Portalen till vindstrappan upptäckes. Likaså grundmuren till mittpelarna och till rundkoret. Målningarna från 1616 upptäckas och överkalkas.

ZUSAMMENFASSUNG

Vielleicht schon im 12. Jh. wurde in Vårdsberg eine Rundkirche mit halbrundem Chor (Fig. 148 A) erbaut. Diese war mit einem ringförmigen Tonnengewölbe bedeckt, das von sechs Pfeilern, die einen Mauerzylinder bildeten, getragen wurde. Das obere Stockwerk der Kirche hatte längs der Dachkanten Schiesslucken, von denen einige noch erhalten sind. Gleich den meisten schwedischen Rundkirchen ist auch Vårdsberg's Kirche offenbar zu Verteidigungszwecken erbaut worden. Die Aussenmauern waren mit Lisenen und Halbsäulen, in Verbindung mit figuralen Bildhauereien, ge-

schmuckt. Im Inneren waren die Wände durch Nischen belebt, welche mit denen der italienischen Centralkirchen, z. B. San Tommaso bei Bergamo, übereinstimmen.

Gegen Ende d. 13. Jhts. baute man an der Stelle des halbrunden Chores eine kreuzförmige Kirche (Fig. 148 B). Wie diese ursprünglich gedeckt war, lässt sich nicht mehr mit Sicherheit feststellen. Möglicherweise wurde das Dach durch ein Holzgewölbe gebildet. Die Kreuzkirche wurde während des 15. Jhts. mit den gegenwärtigen Ziegelgewölben (Fig. 148 C) versehen. Aus dieser Zeit (1475—1500) stammt der Schnitzaltar, warscheinlich eine norddeutsche Arbeit. Vier von den gemahlten Darstellungen sind auf Kupferstiche Schongauers zurückzuführen.

In den Jahren 1753—54 wird die Kirche in einer Art umgebaut, die ihr altertümliches Gepräge nahezu gänzlich verwischt. Das Tonnengewölbe der Rundkirche nebst dessen Mittelpfeilern werden niedergerissen und and dessen Stelle das gegenwärtige Brettergewölbe angebracht. Die Vorhalle und die alte Sakristei verschwinden ebenfalls, ein West-Turm und eine neue Sakristei werden gebaut (Fig. 148 D).

Im Jahre 1845 wurden die Skulpturen an der Aussenseite der Rundkirche entfernt oder übermauert.

Im Jahre 1894 wurde die Kirche restauriert, wobei die meisten Mauernischen in der Rundkirche vermauert worden sind.

RESUMÉ

In the twelfth century a round church was built at Vårdsberg with a semi-circular choir (ill. 148 A). It was covered with an annular barrel vault supported by six pillars, forming a cylindrical wall. The upper story of the church had loopholes along the top of the wall, some of which still remain. Like several Swedish round churches Vårdsberg church was evidently built for purposes of defence. The outer walls were decorated with mouldings, half-columns and carved figures. Internally the walls were enlivened by recesses in agreement with the Italian central churches, e. g. S. Tommaso near Bergamo.

At the end of the thirteenth century a cruciform church (ill. 148 B) was erected in place of the semi-circular choir. It cannot be definitely decided how this church was originally covered. It is possible that the roof consisted of a wooden vault. The cruciform church was vaulted during the fifteenth century with the present brick vault (ill. 148 C). An altar-piece of German workmanship dates from about 1475—1500. To four of the paintings the master has used as models engravings by Schongauer.

In 1753—1754 the church was rebuilt in such a manner that its ancient features were almost altogether obliterated. The barrel vault of the round church with its central pillars was torn down. The present wooden panelled vault was erected in its place. The vestibule and the old sacristy also disappeared. The west tower and a new sacristy were built (ill. 148 D).

In 1845 the carvings on the outside of the round church were cut away or hidden.

In 1894 the church was restored, when most of the recesses in the walls of the round church were walled up.

Fig. 149. Örtomta kyrka. Exteriör från sydost. Foto 1919.
Die Kirche von Südosten. — The church from the south east.

ÖRTOMTA KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD

LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS KONTRAKT

TRYCKTA KÄLLOR: BROOCMAN, s. 251—259. — WIDEGREN, s. 585—591. — RIDDERSTAD, Lex., II, s. 414—415. — RIDDERSTAD, Beskr., s. 156—168.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: A. T. A.: IHRFORS, s. 251—253; HILDEBRAND, s. 210—211; MANDELGREN, Beskr., s. 164—167; SÄVE, s. 11—13; Inv. 1828 och div. andra papper; div. fotografier. — DOMKAP.: Acta visitationis, 1640 och 1653 (båda med inv.-förteckn.) samt 1696 och 1713. — MANDELGREN, Saml.: Div. ritningar.

KYRKANS ARKIVALIER. I Landsarkivet, Vadstena: Sockenst.-prot. 1677—1700, 1710—52 (C. 2); kyrkoräkensk. 1633, 1652, 1668—69 (C. 1); 1676—1719 (L. I: 1); 1707—52 (L. I: 2); 1719—57 (L. I: 3); 1753—1826 (C. 3); 1763—90 (L. I: 4); 1789—1834 (L. I: 5); 1790—1804 (L. I: 6); 1804—13, 1824—36 (L. I: 8); 1836—58 (L. I: 9); visitationsprot. 1668, 1686, 1696, 1713 (C. 1); 1752, 1796 (C. 3); inv.-förteckn. 1619—95 (C. 1); 1642—1811 (C. 3); 1688—1728 (L. I: 2); div. anteckn. om kyrkoreparationer, klockorna, kyrkans historia och gavor till kyrkan 163? 1636 (C. 1); om omkostnader för kyrkan 1722—45 (L. I: 3); om Wellingkska graven 1704, omkostnader för kyrkan 1710—49 och gravar i kyrkan 1730—49 (L. I: 2); om kyrkans historia (C. 3); om gåvor till kyrkan

m. m. (O. I: 1); om ringmursdelning 1701 (C. 2). — Födelse- och dopböcker finnas bevarade fr. o. m. 1633. — I kyrkan: Sockenst.-prot. 1790—1837 (K. I: 1), fr. o. m. 1838 (K. I: 2); visitationsprot. fr. o. m. 1859 (N. I: 1).

SOCKEN Örtomta socken omnämnes första gången i ett brev år 1357.[1] Den utgör ett pastorat, som sedan 1732 lyder under ägarens till Ekenäs patronatsrätt.

KYRKOGÅRD, KLOCKSTAPEL OCH GRAVKAPELL

Kyrkogården, som huvudsakligen utbreder sig söder och öster om kyrkan (fig. 150), omgives av en ringmur av gråsten i kallmur, vars övre yta ligger i själva kyrkogårdens nivå, utom i väster, där den är upphöjd. Å södra sidan en port med enkla granitstolpar och vackra, smidda järngrindar. Porten tillkom 1840, varvid grindarna smiddes av smeden Ölander. En annan, liknande port finnes å den västra sidan. Förmodligen var det grindarna till den sistnämnda, som man 1821 beslöt anskaffa (K. I: 1).

Den gamla ringmurens rappning omtalas 1730 (L. I: 3), alltså bör ringmuren ha varit murad. Dess omtäckning med spån nämnes 1679 (C. 2). År 1821 borttogs spånen och jämnades muren ovantill. Förmodligen revs den i sin helhet 1839, då en omfattande planering av kyrkogården ägde rum (K. I: 1). — Kyrkogården utvidgades 1862 till nära dubbelt omfång (N. I: 1).

Mitt å kyrkogårdens östra sida ligger klockstapeln, ett fyrkantigt hus med väggar av gulmålade, spåntade bräder och med ett åttasidigt, spetsigt tak, täckt med galvaniserad plåt. Den uppfördes 1877. Dess föregångare var en »klock-

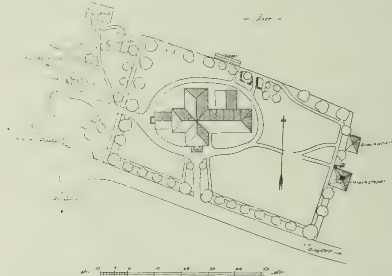

Fig. 150. Örtomta. Situationsplan av kyrkan och dess närmaste omgivningar. Uppmätt 1915 av Th. Bergentz.

Situationsplan. — Plan of the church.

[1] W. A. Kullberg, Svenska Riksarchivets pergamentbrev f. o. m. 1351 (1866—72), nr 304.

Fig. 151. Örtomta. Gravvard över Svante och J. L. S. Banér. — Foto 1916.

Grabmal der Freiherren S. und J. L. S. Banér. Anfang d. 19. Jhts
Gravestone of the barons S. and J. L. S. Banér.

stol», byggd av timmer 1801—02 för att bereda plats för klockorna, som man icke längre vågade ha kvar i tornet (K. I: 1). Ursprungligen hade de ej heller varit placerade i detsamma, utan i en verklig klockstapel. En sådan omtalas 1694 såsom ostadig »för des stoora högdz skull» (C. 2). År 1739 flyttade emellertid mäster Gabriel tornbyggare klockorna till kyrktornet, en åtgärd som dock skulle bliva synnerligen ödesdiger för dettas bestånd (C. 2). Därom mera nedan.

Klockstapelns utseende på 1840-talet framgår av fig. 156.

KYRKOBYGGNADEN

Kyrkan består av ett långhus med tvenne korsarmar; å norra sidan en sakristia samt i väster ett vapenhus (fig. 152). HUVUDDELAR

Kyrkan — utom den östligaste travéen — är murad av gråsten, h. o. v. inmängd med kalksten. Avlastningsbagar, lister o. d. äro av finhuggen kalksten. Murarna i den östligaste travéen äro, liksom samtliga valv, av tegel. Likaså det MATERIAL

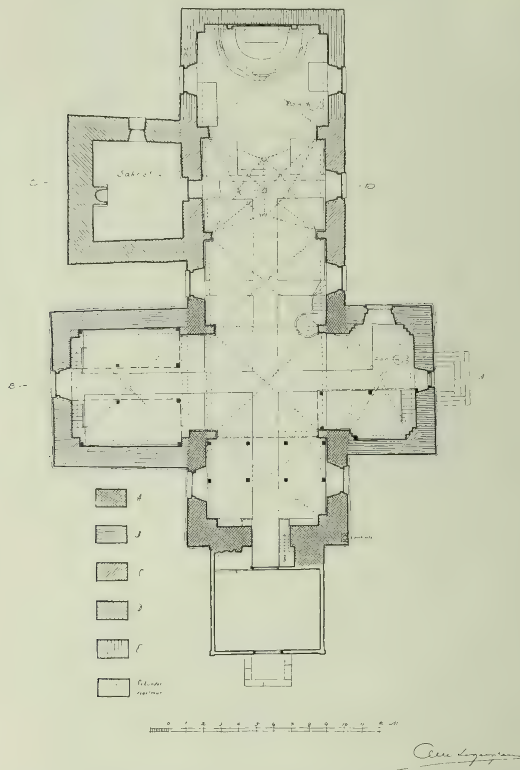

Fig. 152. Örtomta. Grundplan. Uppmätt av O. Lagergren 1915. A betecknar murverk, tillhörande den äldsta kyrkan, B d:o fr. 1200-talet, C d:o fr. 1400-talet, D d:o fr. 1500-talet, E d:o fr. 1730.

Grundriss A Mauerwerk der ältesten Kirche, B aus dem 13. Jht, C aus dem 15. Jht, D aus dem 16. Jht, E aus 1730. — Plan. A walls of the oldest church, B from 13th century, C from 15th century, D from 16th century, E from 1730.

Fig. 153. Örtomta. Sektion mot norr. Uppmätt av O. Lagergren 1915.
Sektion gegen Norden. — Section towards the north.

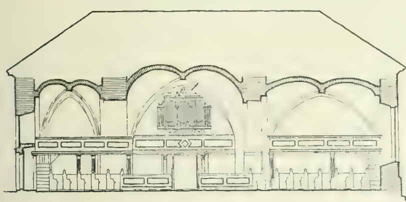

Fig. 154. Örtomta. Sektion av tvärskeppet mot väster. Uppmätt av O. Lagergren 1915.
Schnitt des Querschiffes gegen Westen.
Section of the transept towards the west.

Fig. 155. Örtomta. Sektion av kor och sakristia mot öster. Uppmätt av O. Lagergren 1915.
Schnitt des Chors und der Sakristei gegen Osten
Section of the choir and the sacristy towards the east.

översta partiet (omkr. 50 cm. högt) av kyrkmurarna i övrigt. Vapenhuset är av reveterat trä.

SOCKEL

Kring hela kyrkan, utom vapenhuset, sakristian och den östligaste valvkvadraten, löper en skråkantad, finhuggen kalkstenssockel, synlig även inifrån sakristian.

YTTER- OCH INNERMURARNAS BEHANDLING

Yttermurarna äro över allt slätputsade, innermurarna likaså. Från korsarmarnas vindar kan iakttagas att långhusets yttermurar ursprungligen varit putsade. Vid takkanten löper runt hela kyrkan utvändigt en rikt profilerad, murad list. Den tillkom 1854, då murarna höjdes genom en pamurning av tegel (i allmänhet fem skift).

I långhusets södra yttervägg, 15 cm. från det västra gavelhörnet finnes en märklig anordning i muren. 130 cm. över den nuvarande marknivån är en rundbågig öppning (h. 17, b. 48 cm.), utförd i en kalkstenshäll. Innanför öppningen ett litet fyrkantigt rum, vars botten utgöres av en kalkstenshäll med en skal-

Fig. 156. Örtomta. Kyrkan och klockstapeln på 1840-talet. Teckning av N. M. Mandelgren (Saml.).
Die Kirche und der Glockenturm um 1840. — The church and belfrey about 1840.

formig fördjupning (diam. 33, dj. 12 cm.). Det hela har karaktären av en piscina (uttömningssten), men då den dels befinner sig på en för en sådan svårligen tänkbar plats, dels saknar hål i bottnen, bör den haft annan användning. Sannolikt har den varit en vigvattensbehållare. Dess läge kan vara motiverat genom antagandet av en ursprunglig portal i södra väggen strax öster om vigvattensnischen.

Anordningen, som tvivelsutan är samtidig med kyrkan, är av största intresse.

Kyrkans samtliga delar, utom sakristian, ha sedan 1854 valmtak med synnerligen låga fall. De täckas av skiffer. Förut voro taken spånade (K. I: 1). På vapenhuset, som har sadeltak, lades skiffer först 1870 (K. I: 2).

LÅNGHUSET OCH KORSARMARNA

FÖNSTER Samtliga fönster äro stora och rundbågiga, utom ett mindre å södra korsarmens sydsida, vilket, liksom sakristians fönster, är stickbågigt. Det är tillbyggnaden i öster år 1730, som varit avgörande för fönstrens gestaltning, i det de äldre fönstren 1806 ändrades i överensstämmelse med tillbyggnadens (K. I: 1). Fönstren ha små rutor i vitmålade träramar. Dessa tillkommo 1848. Samma år försåldes det från de gamla fönstren överblivna blyet och järnet på auktion (K. I: 1).

Utom vapenhusets, finnes blott en yttre portal, nämligen å södra korsarmens sydsida. Den har stickbågig omfattning. Likaså den med sakristian samtida portalen mellan kyrkan och sakristian. I densamma en dörr av stora nitade järnplåtar, sammanhållna med beslag, med några få ornament (rosetter och liljor). Eljest äro samtliga dörrar av nyare dato, av trä och brunmålade. INGÅNGAR

Långhusets golv är av tegel. I gångarna och i koret kalkstensplattor. Koret — den östligaste travéen, d. v. s. tillbyggnaden från 1730 — ligger tre trappsteg högre än den övriga delen av kyrkan. Kyrkgolvet omlades och sänktes 1806 (K. I: 1). Angående Banérska gravkoret, se s. 180. GOLV

Korsarmarna öppna sig mot långhuset med breda rundbågar, vilande på enkla, skråkantade impostlister av finhuggen kalksten. Insidan av den norra bågen täckes av finhuggna, platta hällar, omsorgsfullt lagda intill varandra. Troligen är detta fallet också i den södra bågen. INNERVÄGGAR OCH VALV

Långhuset och korsarmarna äro välvda.

Valven ha sköldbågar och gördelbågar av en stenlängds bredd, vilande på ensprångiga — i södra korsarmen tresprångiga — pilastrar utan kapitäl eller socklar. Vid bågöppningarna mot korsarmarna löpa sköldbågarna på ömse sidor om desamma, följande de förras kontur. Valven äro enkla kryssvalv, med undantag för det andra från öster, som är ett stjärnvalv. Ribborna ha halv spetsoval genomskärning, utom i södra korsarmen, där deras nedre och övre del har kvadratisk, deras mellersta del halv spetsoval genomskärning. Slutstenarnas konturer äro obestämda.

Trots smärre olikheter, synas samtliga valv vara samtida. De utmärka sig icke för någon elegans i konstruktivt hänseende, snarare för motsatsen.

Korvalvet, som är samtidigt med utvidgningen 1730, har ellipsformade sköldbågar. De utgå i väster från pilastrar, som lagts intill de förut befintliga.

En ursprunglig ingång till vinden har funnits ovan valvet i södra korsarmens västra mur, nära långhusväggen. Den är synlig blott inifrån.

Kyrkan uppvärmes med tvenne kaminer, den ena placerad vid korets södra sida, den andra invid södra korsarmens norra mur. UPPVÄRMNING

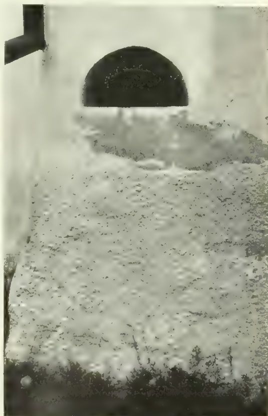

Fig. 157. Örtomta. Vigvattensnisch å södra sidan. Foto 1916.

Weihwasser Nische an der südlichen Seite
Holy-water niche on the south side

Fig. 158. Örtomta. Interiör mot öster. Foto 1919.
Interieur gegen Osten. — Interior towards the east.

TORN, VAPENHUS OCH SAKRISTIA

Från en skrubb i vapenhusets nordöstra hörn och från dess vind kan man studera resterna av det gamla, under vintern 1828—29 rivna tornet. Från den förra platsen kan iakttagas ett ännu kvarsittande, omkr. 40 cm. framskjutande stycke av tornmurens norra del. Den var 135 cm. tjock och i förband med långhuset. Strax invid långhusväggen synas fragment av en dörrpost av tegel; säkerligen från ingången till torntrappan. I öster, mot långhuset, finnes en rundbågig öppning med skråkantade impostlister av kalksten, utan tvivel ursprunglig. I densamma är en fyrkantig dörrkarm insatt.

Kort efter tornets rivande — närmare bestämt 1830 — byggdes vapenhuset av reveterat trä. Dess golv och plana, vita innertak äro av bräder, dess väggar av trä, 1891 målade i ljusbrunt. I väster en dörr, rakt avslutad upptill.

Sakristian upplyses av ett stickbågigt fönster i öster med små, blyinfattade rutor. Å insidan en järnbeslagen svartmålad trälucka. Brädtak, vitmålat. Golvet är av trä och ligger två trappsteg högre än långhusets. Det var intill 1806 av sten (K. I: 1). I sakristian en öppen spis.

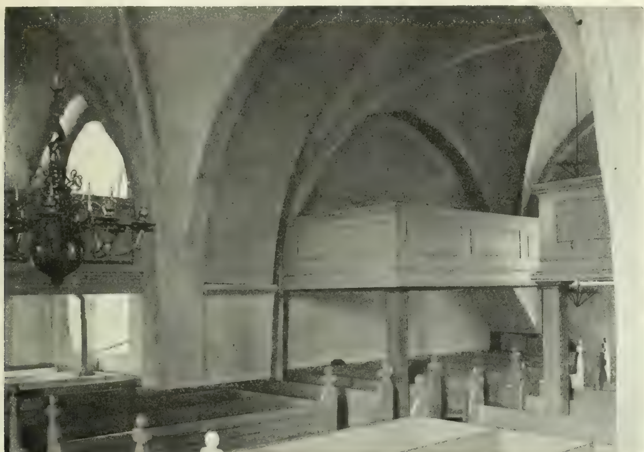

Fig: 159. Örtomta. Interiör mot nordväst. Foto 1916.
Interieur gegen Nordwesten Interior towards the north-west

BYGGNADSHISTORIA

Den äldsta anläggningen i Örtomta har bestått av torn samt ett långhus, vilket sträckt sig åt öster till gränsen mellan andra och tredje travéerna. Där upphöra murarna nämligen att vara putsade ovanför valven. Någon skarpt markerad vertikal fog i muren är emellertid icke synlig. Troligen har ett lägre och smalare kor med absid funnits. Därom kan emellertid intet sägas med visshet. Denna äldsta kyrka har haft en enkel, skråkantad sockel av kalksten. En portal bör ha funnits i söder, invid vigvattensstenen.

Säkerligen var det på grund av utrymmesbrist i kyrkan, som korsarmarna uppfördes. Deras övermurar äro putsade, alltså ha de i likhet med långhuset från begynnelsen haft platt tak. De fingo samma sorts sockel som kyrkan. Dock ligger korsarmarnas sockel endast på ett ställe i jämnhöjd med långhusets. Lika litet som korsarmarnas sockel äro deras murar i förband med långhuset.

För dateringen av dessa äldsta byggnadsperioder finnas ej många hållpunkter. De tunga och välproportionerade, på enkla, men eleganta impostlister vilande rundbågarna, vilka öppna sig mot korsarmarna, bära dock tydlig 1200-talskaraktär.

1100-talet blir sålunda en lämplig datering för den äldsta kyrkan, en datering som till fullo stämmer in med vad man eljest av kulturhistoriska skäl skulle vänta.

Ett förmodligen ursprungligt kor rives, och kyrkan förlänges med den tredje travéen från väster räknat. Den förlängda delen får en portal i söder och samma slags sockel som den förutvarande. Samtidigt måste kyrkan i sin helhet hava välvts. Tredje travéens övermurar äro nämligen *icke* putsade; de ha alltså icke stått synliga. Någon skarpare datering för denna ombyggnad än »1400-talet» torde icke stå att vinna.

Ännu senare, men dock medeltida, är sakristian. Observera, att långhusets sockel är synlig inifrån densamma och att långhusväggen från sakristievinden sett är putsad — säkra bevis för det förras större ålder.

Åt vem kyrkan ursprungligen varit vigd, säges ingenstädes uttryckligen. Vi äga emellertid intressanta notiser, som kunna belysa denna fråga. Den södra korsarmen kallas sålunda under 1600-talet (C. 1), ja ännu 1715 (L. I: 2) för S. Olofs kor, och den norra benämndes S. Anne kor (enl. stolsindelningslista från 1635 i C. 1).

Den förmodan ligger nära, att Örtomta kyrka, liksom Askeby och sannolikt även Svinstads kyrkor[1], varit en ursprunglig Olofskyrka. Slutsatsen har dragits redan av kyrkoherden C. E. Hallström[2] i en »Berettelse Om Örtomta-Kyrkios Ålder» etc. (C. 3): »Hon moste hafwa warit helgad Noriges Konung, S. Olof, hvars Chor är borttaget, och i thes stelle vpmurade tre ansenliga Herregrafwar.»

År 1634 restaureras kyrkan på bekostnad av frih. Per Gustafsson Banér[3] på Ekenäs. Då uppbrötos på södra väggen tre »store hooll» för nya fönster. »Sedan är dören i S. Olufz Coor (d. v. s. i södra korsarmens sydmur) igen murat, som war en onyttig döör . . . Så är och Kyrkiodören (= den västra portalen?) förwidgat i ingången, och en skiön stor Ekedöör föresatt» (C. 1). Dörren i södra korsarmen återupptogs emellertid 1730 (C. 2).

År 1652 härjas kyrkan av eldsvåda[4] (C. 1) och 1717 nedbrann tornet »af en ljungeld» (C. 3).

År 1678 utvidgades sakristiefönstret (C. 2). 1715 skrives: »fönster hull röytt under tornet, och i St Olofs chor» (L. I: 2). 1727 gjordes fönstergluggen på norra sidan vid läktaren (L. I: 2). 1730 utvidgades tvenne fönster, »under tornet» och i södra korsarmen, »eftter de woro tillförne ganska små» (C. 2).

[1] Jfr s. 32 och 80.

[2] F. 1711, d. 1790. Kyrkoherde i Örtomta 1751—90.

[3] Jfr släkttavlan (bil. I).

[4] Uppkommen genom askslag. Blixten hade då »stijgit needh i kyrckian mitt öfuer Altaret, och brändt något uthi altartaflann» (visitationsprot. 1653, Domkap.). Taket och tornet uppbrunno vid detta tillfälle.

En genomgripande förändring undergår kyrkan 1730. På bekostnad av frih. Joh. Banér[1] på Ekenäs förlänges kyrkan med den östligaste travéen. Samtidigt igenmuras »den främsta Kiyrkodören, i tridie bänken», synbarligen avses härmed den från ombyggnaden på 1400-talet stammande portalen på södra sidan av det dåvarande koret. Hela kyrkan vitlimmas såväl in- som utvändigt. Arbetet leddes av muraren Bilberg från Hällestad. Allt enligt C. 2.

Mot århundradets slut börja bekymren för tornets bestånd. Sedan klockorna ditflyttats 1739, hade tornmuren nämligen börjat spricka, och vid kungsringningen 1792 måste »all möjelig varsamhet» anbefallas på grund av »tornets svåra bristfällighet». Kort förut (1790) hade tornet moderniserats i tidens anda. Detta år fick nämligen byggmästaren Seurling från Linköping betalning för tornets »avskärande». För samma betalning skulle han ock »uphissa Globen».

År 1795 besiktigas tornet, varvid befinnes, att »sprickorna ansenligen tilltagit, samt öpnade sig betydligen, då ringning med Klockorna sker». Dessa flyttas fördenskull till den 1801—02 uppförda klockstolen. 1821 sker en ny besiktning, varvid stiftsbyggmästaren J. Holm förklarar, att »tornbyggnad är oundviklig». 1828 undersöker man, om tornet kan nedtagas utan skada för kyrkans västligaste valv (vilket också var synnerligen bristfälligt). På vintern 1829—30 rives tornet och kalkstenen från detsamma försäljes, allt enligt K. I: 1.

Det är 1800-talet som i övrigt ger kyrkan sin nuvarande karaktär. 1806 upphöggos sålunda fönstren »till den höjd och bredd som på nyare Kyrkon (d. v. s. tillbyggnaden från 1730) brukas». Nya fönster upptagas s. å. mitt emot predikstolen och å södra sidan om orgelläktaren. Det »oformeliga Wapenhuset[2] vid södra kors-Kyrkan» revs vid samma tillfälle, och vapenhuset förlades till tornet, vars västportal upphöggs. Allt under ledning av byggmästare Seurling.

Åren 1829—30 rives som sagt tornet; 1830 bygges vapenhuset. 1854 tillkommer det nuvarande, fula taket som ersättning för det gamla, höga och spånade sadeltaket. Kyrkans utseende före detta sistnämnda år framgår av fig. 156.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaret, av trä, vitmålat, omgjordes 1840 (K. I: 2). ALTAR-ANORDNING

Altartavlan föreställer Korsfästelsen (fig. 160). Olja på duk. Av Per Hörberg. Målningen skänktes till kyrkan 1807 av dåvarande patronus, frih. Svante Banér[3] på Ekenäs. Den restaurerades 1890 av C. Björling (K. I: 2).

[1] JOHAN CLAESSON BANÉR. Jfr släkttavlan (bil. I). — Ombyggnaden, som utfördes 1730, hade redan 1697 utlovats av Wellingk (jfr släkttavlan), men blev därefter uppskjuten »för det långsama krigets skull» (L. I: 2).

[2] När detsamma var byggt, kan förf. icke uppgiva.

[3] Jfr släkttavlan (bil. I).

Fig. 160. Örtomta. Altartavla av Per Hörberg. Foto 1919.
Altargemälde von Per Hörberg — Altar-piece by Per Hörberg.

Den innefattas av en enkel ram i svart och guld, flankerad av tvenne kannelerade pilastrar (vit marmorimitation, kanneluren i guld), krönta av gyllene kulor med kors. Överst å ramen ett Gudsöga i träskulptur.

»Ornamenterne» till altartavlan gjordes av snickare Wahlberg (L. I: 5). Omramningen bekostades av kyrkan själv (K. I: 1).

Altarringen, halvrund, är uppdelad i fält medels kannelerade pilastrar, mellan vilka bladornament inom ovala ramar. Vitt och guld. Altarringens övre kant och pall äro stoppade med svart kläde. Altarringen tillkom 1806 (L. I: 5).

ÄLDRE ALTARUPPSATS

Den äldre altaruppsatsen är nu placerad å korets norra vägg. Inom en omramning av pilastrar och listverk, som krönes av tvenne i trä skulpterade urnor, befinna sig tvenne oljemålade dukar. Överst en bild av den lidande Frälsaren i halvfigur. Enligt Mandelgren (Beskr.) skulle den vara signerad »F. David Svartz fecit 1724, Norrköping».[1] Den infattas av en vacker barockram av spegelglas och förgylld metall. Därunder en svag 1700-talskopia efter Lionardos nattvard. Båda tavlorna restaurerades 1890 av C. Björling (K. I: 2).

Omramningen till denna egendomliga altaruppsats är ommålad i brunt. Upptill å densamma Sij Guds Lamb, som borttager werldenes synd!

[1] Jfr s. 79.

Altaruppsatsens h. 235, b. 177 cm.

»Altartaflan lilla (d. v. s. den ovannämnda *Ecce Homo* av Swartz), som 1724 skiänktes af hans Excellence Sal grefve Vellingk[1] till kiyrkian, blef åhr 1733 af mäster Weis i Norkiöping större giord och förbättrad, med her Cammarherren högvälboren herr Baron Johan Mauritz Banérs[1] stora kostnad» (L. I: 2). Sistnämnda år erhöll alltså altaruppsatsen sin nuvarande, kuriösa form.

Före 1724, då »nya altartaflan (var) giffven af Patrono Ecclesiae», stod med största sannolikhet på Örtomta kyrkas altare det altarskåp, som 1732 skänktes till Askeby. Jfr s. 37.

MADONNA BILD

Madonna, skulpterad i marmor (fig. 161—164). Sitter på en praktfull tronstol. Hon är klädd i en över bröstet öppnad klänning med delvis uppslitsade ärmar och veckrik mantel. Trubbiga skor. Håret, som bildar ett slags valk tvärs över hjässan, nedfaller löst över axlarna. Maria lutar sig snett framåt över barnet, som naket vilar i hennes sköte, gripande om hennes hår och mantel. Modrens högra hand fattar om barnets rygg, i den vänstra frukter.

Tronstolens framsida (fig. 161) är rikt ornerad med renässansornament: maskeroner och akanthus. Å baksidan (fig. 164) ett rombiskt fält, krönt (kronan dock icke fullbordad). I fältet tre kartuscher med vapen. Dessa, vilka av konstnären lämnats endast grovhuggna, äro: tre kronor, gående lejon och vase. Bildens h. är 52, dj. 20 cm.

Bilden omtalas i inventarierna första gången år 1728: »Jungfru Mariæ bild på Altaret». Med senare hand är tillagt: »Nu wid prästtolen» (L. I: 2). 1796 står den »i en bänk norr om Altaret».

Sedermera befann den sig, sönderslagen, i sakristian, då den 1890 »restaurerades» av dåvarande komministern J. P. Jehrlander och uppsattes vid korets norra vägg. Madonnans nässpets, nedre delen av barnets ansikte och delar av dess ben äro nygjorda.

Förekomsten av riksvapnet i förening med vasen bevisar, att Madonnan utförts för någon medlem av det regerande Vasa-huset.[2] Mästaren — och han var betydande — var, att döma av stilen, fransman. Vår Madonna torde ha utgått från den vid 1500-talets mitt i Champagne verksamma bildhuggarskola, vars främsta mästarnamn är Jacques Juliot.[3] I själva verket står vår Madonna mycket nära dennes egna arbeten.

[1] Jfr släkttavlan (bil. I).

[2] Placeringen av de tre sköldarna liksom också dessas form visar stark överensstämmelse med frånsidan å Gustav Vasas en-mark-mynt f. o. m. 1539. Troligen har mästaren haft tillgång till en vapenförebild av liknande art. Varför ryggsidan lämnats ofullbordad, är icke lätt att säga. Har väl mästaren svävat i okunnighet om vapendetaljernas riktiga utseende? Eller — vilket synes troligare — har brådska vid leveransen förhindrat fullbordandet?

[3] Jfr särskilt R. KOECHLIN och J. J. MARQUET DE VASSELOT, La sculpture de Troyes (1900).

Fig. 161. Örtomta. Madonna av marmor. Foto E. Lundberg 1920.
Madonna aus Marmor. Mitte d. 16. Jhts. — The B. Virgin of marble. Middle of 16th century

Fig. 162. Órtomta. Madonna av marmor. Foto 1916.
Madonna aus Marmor. Mitte d. 16. Jhts. — The B. Virgin of marble. Middle of 16th century

Fig. 163. Örtomta. Madonnan, sedd från sidan. Foto 1916.

Die Madonna, von der Seite gesehen.
The B. Virgin, seen from the side.

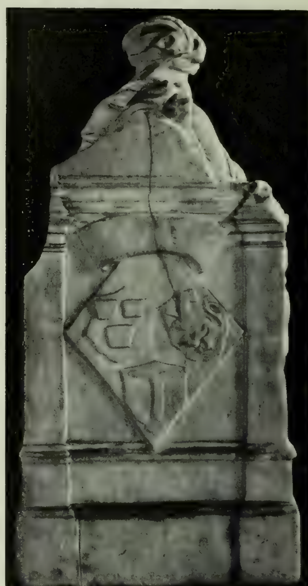

Fig. 164. Örtomta. Madonnan, sedd bakifrån. Foto 1916.

Die Madonna, von rückwärts gesehen.
The B. Virgin, seen from behind.

Att döma av ämnet till den stora kronan å baksidan har densamma *icke* haft bågar, varför bilden ej gärna bör vara senare än omkring 1560.[1] 1550-talet blir den naturligaste dateringen för bilden. Kanske har den — ursprungligen utförd för en medlem av den kungliga familjen — kommit att tillhöra Gustav Vasas svåger, den 1567 mördade greve Svante Sture[2], vilkens måg ägde Ekenäs, varifrån den ju kan ha skänkts till kyrkan. För det sistnämnda talar den omstän-

[1] F. o. m. 1561 är riksvapnets krona — så gott som undantagslöst — försedd med bågar, tämligen höga. Dessförinnan användes den låga, öppna kronan lika konsekvent.

[2] Sten Sture d. y:s son (f. 1517, d. 1567). Han var gift med Märta Eriksdotter Leijonhufvud. Deras dotter Kristina var gift med Gustaf Banér (f. 1547, d. 1600), också nära befryndad med konungahuset.

digheten, att Madonnan först 1728 omnämnes i inventarierna och då såsom stående på altaret. Fyra år förut hade ju detta fått sin nya tavla, just såsom gåva av Ekenäs' ägare.[1]

FÖRSVUNNET KRUCIFIX

»1. st. Gammalt Crucifix», sannolikt triumfkrucifixet, omtalas 1796 såsom befintligt inne i kyrkan (C. 3).

PREDIKSTOLEN

Predikstolen (fig. 165), vid östra hörnet mellan södra korsarmen och långhuset, består av en korg med tre konvexa sidor, mellan vilka utskjutande hörn, dekorerade med beslagsornament. Å de buktiga sidornas mittfält framställningar i låg relief: Kristus i Örtagården (i mitten), Marie bebådelse (till vänster). Det tredje (högra) fältet har endast akanthusfyllning. Å korgens överkant en bokbräda, stödd av ett änglahuvud. Korgen, som nedtill avslutas med en horisontell bladvulst, vilar på ett fyrkantigt insvängt postament, dekorerat med masker. Predikstolen är målad i vitt, grått och ljusbrunt med rika förgyllningar.

Predikstolen, ett svagt arbete av Nils Österbom[2], inköptes 1742. Den erinrar starkt om dennes verk i Askeby (jfr s. 42). 1796 omtalas den gamla predikstolen, »i flera afdelningar», vilken då förvarades i boden. 1810 var den bortskänkt (C. 3).

BÄNKINREDNING

Öppna, gråmålade bänkar av ganska konstlös beskaffenhet, tillkomna vid restaureringen 1891. Framsidorna av de fyra främsta, i kyrkans längdriktning stående korbänkarna utgöras av skärmar från den 1806 tillkomna bänkinredningen (K. I: 1). De äro dekorerade på alldeles samma sätt som altarringen.

ÄLDRE BÄNKINREDNING OCH LÄKTARE

Då Hildebrand besökte kyrkan 1829, voro »de bänkar, som tillhöra Banérska famillen på Ekenäs ... med brokiga färger tillpyntade».

År 1653 var kyrkan försedd »innan til medh igenbygde Stoolar, efter Stadzmaneer på både sijdor, grönfärgade och förnijsade, Sammaledz medh enn äfven sådan Lächtare Wästan till» (Domkap.). Dessa hade, enligt samma källa, icke uppbränts vid 1652 års brand. Jfr s. 160.

LÄKTARE OCH ORGEL

Kyrkans västligaste travée upptages av en läktare, målad i vitt och guld, med enkel ram-indelning å bröstningen. Orgeln, i vitt och guld, har en ganska smakfull fasad, krönt med diverse emblem. Den synes vara samtidig med orgeln, d. v. s. från 1869 (K. I: 2).

I södra korsarmen är en och i den norra tvenne enkla, vitmålade läktare. Samtliga läktare uppbäras av kannelerade träpelare.

NUMMERTAVLOR

Nummertavlor, två st. Ovala, med rikt profilerade ramar, upptill krönta med en urna och tvenne lagerkvistar, nedtill avslutade med en inskriftstavla, smyckad med lager. Själva tavlorna svarta; allt ramverk i guld. Sengustaviansk stil.

[1] Det vore å andra sidan frestande att antaga, det Madonnan kommit till kyrkan på samma väg som Gustav Vasa-reliefen (jfr s. 183). Men i detta fall skulle man med fog vänta, att den omnämnts i den utförliga anteckningen om reliefens öden.

[2] Jfr s. 42, noten.

DOPSKÅL.

Fig. 165. Örtomta. Predikstolen. 1742. Foto 1916.
Kanzel aus d. J. 1742. Pulpit from 1742.

Någon dopfunt finnes ej. Däremot en dopskål av silver i form av ett kupigt fat (fig. 168). Drivet och ciselerat arbete. I bottnen Kristi dop i relief, omgivet med en pärlstav. Fatets kant tvärrefflad, med en pärlstav innanför. Å undersidan är graverat *I Testamente efter Salig Claes Elg Til Örtompta kiyrkio 1714* Stämplar: 1. MM (= Magnus Myrman). 2. Krönt yxa (= Norrköping). Svenskt arbete. H. 7, diam. 28 cm.

Claes Elg var bokhållare på Ekenäs (O. I: 1).

NATTVARDSKÄRL.

Kalk av silver, helt förgylld (skålen smaklöst omförgylld!). Skålen har ett skaft med rund knopp, vilande på en enkel, rund fot. Å skålens sida de Gripenhielm- och Bondeska vapnen under gemensam adlig krona. Däromkring tvenne korsade palmkvistar. Undertill: N·G·H·M·E·B HVNC·RENOV^T ET·AVX^T A^O 1684 Övers.: Nils Gripenhielm och Maria Elisabet Bonde renoverade och tillökade denna kalk år 1684.[1] Allt i gravyr. Stämplar: 1. MP sammanskrivna (= Michel Pohl d. ä.). 2. En krona (= Stockholm). H. 23,3 cm. Fig. 167.

Patén av silver (fig. 167), helt förgylld. A mitten IHS. Samma stämplar som å kalken. Diam. 13,8 cm.

Vinkanna av silver (fig. 167), med sparsamma förgyllningar. Päronformig, med låg, rund fot. A locket ett liggande lamm med en korsfana. Å kannans sida samma gravyr som å kalken. Inga stämplar. H. 23 cm.

Oblatask av silver (fig. 167). Oval, med tio vertikala utbuktningar a sidorna och å den utåtböjda fotkanten. Locket har utbuktningar, krusad kant samt knopp i form av en druva, å lockets undersida motsvarad av en rosett. Dekorerad med drivna och ciselerade akanthusornament. Ett av sidofälten upptages

[1] Nils Gripenhielm (f. 1653, d. 1706), frih., landshövding och utn. president i Bergskollegium, g. m. Maria Elisabeth Bonde (f. 1654, d. 1736). Bodde pa Sörby i Örtomta.

av det Ållongrenska vapnet under friherrlig krona, ett annat av CHRISTIAN ÅLLENGREN TIL SKRAFSTAD ANNO 1684 Allt i gravyr. Stämplar: Kartusch med I W; två stycken. Avser sannolikt Linköpingsmästaren Johan Weber. Enligt en samtida anteckning skänktes oblatasken i testamente efter Christian Ållongrens bror, kapten Johan Ållongren[1] (C. 1).

Fig. 166. Örtomta. Interior mot väster. Foto 1916. Interieur gegen Westen. Interior towards the west

Kalk av silver (fig. 169) helt förgylld. Består av skål, fyrkantigt skaft med tvenne knoppar och en fyrpassformig fot. Å skålens sida i gravyr de Wellingkska och Banérska vapnen inom ovala, bladsmyckade sköldar, båda under gemensam grevlig krona. Till höger (heraldiskt) en grip, som går på tvenne hjul, till vänster en enhörning, båda hållande i kronan och i resp. vapensköldar. Över det hela ett fladdrande språkband med *H: Mauritz Vellingh F: Ebba Margretha Banér*[2] Stämplar: 1. Sköld med murkrön, varöver tre torn (= Hamburg). 2. Lummigt träd, varöver I R Stämpeln avser Joachim Rüssmeyer eller Jürgen Richels, av vilka arbeten finnas bevarade från perioden 1695—1700.[3]

Patén av silver, helt förgylld (fig. 169). Å randen ett enkelt kors mot bakgrund av en rund sol. Inga stämplar. Tekniken visar dock, att paténen sannolikt utförts av samma hand som kalken. Diam. 15,6 cm.

Vinkanna av förgyllt silver (fig. 169). Päronformig, med rund, rikt profilerad fot. Å pipen, locket samt kannans undersida platta, palödda bladornament. Å ena sidan samma gravyr som å kalken. Stämplar som å denna. H. 31 cm.

Oblatask av förgyllt silver (fig. 169). Upp- och nedtill å asken pärlränder. Å dess ena sida samma gravyr som å kalken, men inskriptionerna äro ej placerade

[1] JOHAN ÅLLONGREN till Skrafvestad (f. 1645, d. 1682) var kapten vid Östgöta fotfolk.
[2] Jfr släkttavlan (bil. I).
[3] Jfr M. ROSENBERG, Der Goldschmiede Merkzeichen (1911), s. 368.

Fig. 167. Örtomta. Patén, kalk, vinkanna och oblatask. 1684. Foto 1919.
Hostienteller, Kelch, Weinkanne und Hostienbehälter aus Silber. 1684.
Wafer-plate, cup, can and wafer-box of silver. 1684.

inom språkband. I locket är infälld en medalj över Jubelfesten i Uppsala 1693.[1] Åtsidan: Fartyg i storm. »Jahve» inom strålkrans. Omskr. IACTATVR SED TVTA TAMEN Övers.: Det skakas, men är ändå tryggt. Å frånsidan följande inskrift: IN FELICEM MEMORIAM CONCILII VPSALIEN: CVIVS DECRETVM CENTESIMO ABHINC ANNO PERSECVTIONI LITVRGICÆ FINEM ATTVLIT. MDCXCIII Övers.: Till lycklig åminnelse av Uppsala möte, vars beslut för ett hundra år sedan bragte ett slut på den liturgiska förföljelsen. 1693. Samma stämplar som å kalken. H. 4,7 cm. Lockets diam. 9,4 cm.

Samtliga de Wellingk-Banérska pjäserna — kalken, paténen, vinkannan och oblatasken — ligga i läderfodral. Endast oblataskens fodral synes dock vara ursprungligt.

Enligt en samtida anteckning skänktes det Wellingk-Banérska silvret till kyrkan 1696. »Dhetta alt skickades ifrån Hamburg och kom hijt med Hans Nådes Cammartienare S. Johannis Baptistæ dagh» (L. I: 2). Fyra år tidigare hade tvenne magnifika ljusstakar blivit skänkta (jfr s. 174). Icke underligt, att kort efter Wellingks död kyrkoherden i Örtomta skriver i kyrkoboken (O. I: 1): Mortuus qvidem est; Sed vivit æternum Ecclesiae Örtomtensis Bonifacius et Patronus incomparabilis. Övers.: Han är visserligen död; men denne Örtomta kyrkas oförliknelige välgörare och patronus lever evinnerligen.

Vinkanna (?) av glas. Formen påminner om en päronformig stånka. Stilfull. H. 28 cm.

[1] Jfr B. E. HILDEBRAND, Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar . . . , I (1874), s. 145—146.

Fig. 168. Örtomta. Brudkrona, 1632 (förändrad). Dopfat, 1714. Sockenbudstyg, 1708. Foto 1919.
Brautkranz 1632, Taufbecken 1714, Kelch und Hostienteller aus d. J. 1708.
Bridal crown, 1632, font basin, 1714, cup and wafer-plate, 1708.

Kannan, som enligt 1796 års inventarium var en gåva av presidentskan Lovisa Charlotta Cederhielm[1], hade ursprungligen lock, vilket emellertid redan 1811 saknades (C. 3).

Sockenbudstyg, bestående av:

Kalk av silver, delvis förgylld (fig. 168). Låg skål med ett rikt profilerat skaft på en rund fot, dekorerad med drivna och ciselerade akanthusornament. Skålens undersida, skaftknoppen och fotens ytterkant äro dekorerade med tvärreffling. Å skålens ena sida är graverat *Öhrtompta: 1708:* Stämplar: Kartusch med M M (= Magnus Myrman, Norrköping). Stämpeln förekommer två gånger. H. 16 cm. Enligt C. 1 gjordes denna kalk 1708 av en oblatask, som skänkts av frih. Nils Gripenhielm på Sörby.

Patén av silver, förgylld å framsidan (fig. 168). Inga stämplar. Diam. 9,3 cm.

Brudkrona av förgyllt silver med infattade stenar (glas?) (fig. 168). Består av en bred, undre krans, från vilken utgå sex genombrutna, ciselerade blad, upptill förenade av en ring. Till kronan höra tvenne nålar. Stämplar: 1. N D (= Nils Dahl[2]). 2. Tre kronor. 3. A (= 1759). H. 10,2 cm. Diam. (nedtill) 11 cm. BRUDKRONA

Testamente 1632 av fru Anna Bagge[3] på Sörby, vars egen brudkrona den varit. Den gjordes dock »af nyio» 1648 (visitationsprot. 1653, Domkap.). Tydligen har den 1759 undergått en reparation och därvid blivit stämplad.

[1] Lovisa Charlotta von Saltza (f. 1720, d. 1804), g. m. presidenten i Åbo hovrätt, frih. Germund Carl Cederhielm (f. 1717, d. 1789). Bodde på Sörby i Örtomta.

[2] Jfr s. 45.

[3] G. m. Truls Knutsson Lillje.

LJUSRED-SKAP

Ljuskrona av mässing (fig. 170). Från en rikt profilerad underdel, avslutad med ett ringhållande lejonhuvud, uppstiga åtta bladbärande grenar, som på mitten dela sig. Den ena delen fortsätter i en båge uppåt och slutar i ett profilerat överstycke. Den andra uppbär en rund, undertill av en kronring dekorerad manschett med en genombruten ljushållare. Centrum av ljuskronan upptages av en dubbel, stående Madonnabild av trä. Tämligen enkel skulptur. Omförgylld. Ljuskronans överstycke avslutas med en krönt kula. Däröver en lös hänganordning med en horisontell ten, från vars ändar någonting nedhängt. H. 88 cm. Flandriskt arbete. Omkr. 1500.

Ljuskronan är överlämnad som gåva efter Johan Ållongren till Skrafvestad[1] (L. I: 2).

Denna uppgift kan gott förlikas med traditionen, att kronan skulle vara tagen i trettioåriga kriget (RIDDERSTAD, Beskr.).

Ljuskrona av mässing. Profilerad mittstång, upptill krönt av en stående kvinnlig gestalt, hållande en palmkvist, och nedtill avslutad med en väldig kula. 10 armar i en krans, varje arm dekorerad med en liten vriden spira.

Å kulan:

TIL · GVDZ · NAMPNS · ÄHRA · OCH · ÖRTOMPTA · KYRKIOS · BEPRYDNING HAFWER · ASSESSOREN · I SVEA · RIJKES HOFRÄT · OLAVZ · THEGNER OCH HANS · KIÄRE · HVSTRV · CATHARINA · GERDES · SYNE SALIGE · KÄRE FÖRÄLDRAR · TIL ÅMINNELSE · SOM HÄR · LIGGIA · BEGRAFNE DENNA · MESSINGZ · CHRONA · FÖRÄHRAT · ANNO 1667[2] Ovanligt vackert arbete. H. 87 cm.

Ljuskrona av mässing (fig. 171). Rikt profilerad mittstav, krönt av en stående mansfigur med svärd och palm och avslutad nedtill av en kula. Tre kransar av ljusarmar, åtta i varje. Ljusmanschetter i form av musslor. Å kulan det Lilljenadlerska vapnet under friherrlig krona. Däromkring:

TILL GUDS ÄRA, HAFWER DEN WÄLBORNE HERRE HER. JOHAN LILLJENADLER HERADSHÖFDINGE, ÖFWER LINKIÖPINGS LÄHN, SKÄNCKT DENNE LJUSCRONA, JEMPTE ETT TESTAMENTE I PENINGAR, TILL DES UNDERHÅLLANDE MED LJUS, ÅTH ÖRTOMPTA SOCKNEKYRCKIA, ÅHR 1707.[3] H. 188 cm.

Ljuskrona av mässing. Med stor kula och två kransar med åtta armar i varje. Krönfiguren utgöres av en säckpipblåsare. Vanlig 1600-talsform. H. 90 cm. Gåva av Nils Gripenhielm[4] (O. I: 1).

Ljuskrona av malm. Med stor kula och sex armar. Vanlig 1600-talsform. Stilfull. H. 45 cm.

[1] Jfr s. 169.

[2] OLOF ARVIDSSON THEGNER f. 1615, d. 1689, frih., landshövding, g. m. Katarina Gerdes (d. 1681).

[3] JOHAN LUNDIUS, adlad Lilljenadler (f. 1671, d. 1724), assessor i Göta hovrätt, g. m. Anna Margareta Cederhielm (f. 1687, d. 1729), från Sörby i Örtomta socken. Bodde på Hjälmsäter i Örtomta.

[4] Jfr s. 168.

Fig. 169. Örtomta. Det Wellingk-Banérska silvret. Ljusstakar, 1692. Kalk, patén, oblatask och vinkanna, 1696. Foto 1919.

Leuchter, 1692. Kelch, Hostienteller und Hostienbehälter, Weinkanne, 1696. Alles aus Silber.
Candlesticks, 1692. Cup, wafer-plate, wafer box and can, 1696. All of silver.

Skänktes 1747 av kyrkoherden N. Aschanius.[1]

Ljuskrona av försilvrad mässingsplåt med sex armar och rik ornering i form av pressade vinblad. Mittstången har kulformiga utsvällningar både upp- och nedtill. Ganska egenartad. H. 70 cm. Mycket trasig. Användes ej.

Gåva 1747 av frih. Johan Mauritz Banér[2] (L. I: 2).

Ljuskrona av mässing med stor kula och tio armar. Av 1600-talstyp. Inköpt 1897 (K. I: 2).

Ljuskrona av smidesjärn med sex armar. H. 25 cm. Enkelt arbete. 1700-talet?

Ljusstakar, två st., av silver (fig. 169). Tyvärr ompolerade och (delvis) mattgjorda. Drivet, ciselerat arbete. Fotstycket bildas av trenne sammanställda voluter med yppig akanthusdekoration. A voluternas ytterkanter änglahuvuden. Skaft, runt, rikt profilerat, dekorerat med akanthus och änglahuvuden. Upptill ljusmanschetter och piggar, allt av silver.

[1] Jfr s. 181.

[2] Jfr släkttavlan (bil. I).

Vinklarna mellan fotpartiets voluter upptagas av: 1. De Wellingk- och Banérska vapnen med krona, sköldhållare etc. som å de s. 169 f. beskrivna nattvardspjäserna (dock utan språkband), allt i relief. 2. Kartusch med graverad inskr.: *H. Mauriz Vellingk 1692* 3. D:o med *F. Ebba Margretha Baner. · 1692 ·* Stämplar som å nattvardspjäserna. H. 59 cm. Väga tillsammans 352 lod.

Restaurerade 1892 av guldsmeden S. Pettersson i Linköping.

Ljusstakar, två st., av driven och ciselerad mässingsplåt, med rund fot och vridet skaft. Rikt blommönster. Vanlig 1600-talstyp. H. 23 cm.

Troligen de tvenne mässingsstakar, som omnämnas första gången i 1688 års inventarium (L. I: 2).

Ljusstakar, fyra st., av malm. Fotplatta fyrkantig, rikt profilerad. Rococo. H. 22 cm.

Tvenne av dessa köptes 1728, de andra 1745 (Inv. 1828).

Ljusstake av smidesjärn och trä med nio armar. Enkelt arbete. 1700-talet? Är fastsatt å läktarbröstningen.

Lampetter, två st., av driven och ciselerad mässingsplåt, med tvenne ljushållare. Bestå av ryggstycke, ovalt, samt krön. H. 76 cm.

Lampetter, två st., av driven och ciselerad mässingsplåt. Bestå av ryggstycke, ovalt, samt krön. Å ryggstyckets mittbuckla i gravyr: *H: LIDEN*[1] H. 39 cm.

TEXTILIER Antependium av svart sammet med I H S, årtalet 1844 och tvenne palmkvistar i silver. Kantat med silvergaloner.

Gåva 1844 av major Tobias Fogelström på Svenneby.

Antependium av svart sammet med broderier. Utfört å Diakonissanstaltens atelier, Stockholm, 1916.

Antependium av karmosinröd sidendamast med broderier. Utfört 1918 efter ritning från Licium, Stockholm. Gåva av friherrinnan Märta Koskull, f. Schnell[2], Svenneby.

Kalkduk av guldbrokad med blommönster i olika färger. Kantad med silverfrans. Dimensioner: 65 × 65 cm. Stoffet är antagligen franskt. 1700-talet. Enl. inventariet är duken en gåva av fröken Hedvig Kristina Banér.[3]

Kalkduk av vit atlas med schattérsömsbroderier i silke (emblem, ax, druvor m. m.). Kantad med guldspets. Fodrad med vitt siden. Inom en krans är broderat: *Sydt af Sophie Aurelius*[4] *och skänkt till Örtomta Kyrka År 1809.*

Kalkduk av vitt sidentaft med broderier i gult silke (vindruvsrankor). Kantad

[1] Henrik Lidén f. 1696, d. 1752, komminister i Örtomta 1725—52.

[2] F. 1881, g. m. kaptenen, frih. G. I. R. Koskull.

[3] F. 1737, d. 1810. Dotter till frih. Johan Mauritz Banér. Jfr släkttavlan (bil. I).

[4] F. 1793, d. 1813. Dotter till kyrkoherden i Örtomta Nils Aurelius, f. 1760, d. 1810.

Fig. 170. Örtomta. Ljuskrona. 1500-talet. Foto J. Cederquist 1906.
Kronleuchter aus Messing. 16. Jht — Chandelier of brass from 16th century.

med vit frans. Dimensioner: 57 × 57 cm. Gåva 1848 av fröknarna Gabriella de la Gardie[1] och Gustava Gyllenstierna.[2]

Mässhake av röd sidenatlas, varå ett egenartat mönster, broscherat i guld och silver. Jfr fig. 172 o. 173. Å baksidan ett kors av röd sammet, kantat med silverspets. Å detsamma den Korsfäste i relief, broderad i guld och silver. Ovanför densamma en tavla med · I N R I · Nedtill å korset en rikt sirad kartusch, krönt av grevlig krona. I kartuschen de Wellingk- och Banérska vapnen. Å framsidan en vertikal bård av röd sammet. Överst å densamma en sol med »Jahve» i guld. Nederst tvenne broderade sköldar med de Wellingk- och Banérska vapnen, krönta av gemensam, grevlig krona. Över och under vapnen äro ornament i snörmakeri. Däröver: H M V · F E M B · (Herr Magnus Vellingk. Fru Ebba Margareta Banér.) Samtliga broderier äro applicerade. Sammetsbården är kantad med tvenne silverband, mässhaken med en tjock silverfrans. Foder: silverduk. Baksidans l. 110 cm. (med fransen). Brokadstoffet är från 1600-talet.

Mässhaken är en av de två, som Wellingk skänkte till kyrkan (s. 178). Då dessa voro av alldeles samma slag som antependierna och åtminstone ett av dessa var skänkt 1692, är det troligt, att även mässhakarna överlämnades detta år.[3]

Mässhake av svart sammet med guldbroderier och guldgaloner. Å baksidan ett krucifix, vid vars fot en dödskalle och årtalet 1767. Å framsidan ett Gudsöga. Kantad med galon och frans. H. 115 cm.

Skänkt 1777 efter frih. Johan Mauritz Banér.[4]

Två tämligen moderna mässhakar av svart sammet med guldgaloner (Gudsöga, kors, kantband). L. 120 cm.

Skänkta 1858, den ena av löjtnant J. Trozelli på Mauritzholm, den andra av änkeprostinnan C. Strömmenberg.[5]

Bokdyna av guldbrokad, gåva av fröken Hedvig Kristina Banér, säkerligen av samma stoff som den s. 174 omnämnda kalkduken.

Bokdyna av vitt siden.

Bägge dessa bokdynor funnos ännu i början av detta århundrade, men ha av förf. år 1919 icke kunnat anträffas. Då det emellertid icke är otänkbart, att de kunna komma till rätta, upptagas de här icke såsom »försvunna textilier».

Fragment av bokdyna av svart sammet, broderad i hörnen med palmkvistar i silver. Gåva av major Tobias Fogelström på Svenneby 1844. Jfr s. 181.

[1] F. 1832. G. 1854 m. frih. H. E. R. Rehbinder. Bodde som ogift på Sörby.

[2] F. 1831. G. 1856 m. ryttmästaren B. M. F. C. W. Hallenborg. Var systerdotter till Gabriella de la Gardie.

[3] Mässhaken har förut publicerats av O. JANSE i Medeltidsminnen från Östergötland (1906).

[4] Jfr släkttavlan (bil. I).

[5] KAROLINA FREDRIKA KRISTINA SALLBERG (f. 1813, d. 1882), g. m. kyrkoherden i Örtomta A. G. Strömmenberg. Jfr s. 181.

Bokdyna av svart sammet med broderier. Utförd å Diakonissanstaltens atelier, Stockholm, 1916.

Bokdyna av röd sidendamast med broderier. Utförd 1918 efter ritning från Licium, Stockholm. Gåva av friherrinnan M. Koskull. Jfr s. 174.

HÅVAR

Håv av svart sammet, dekorerad, ursprungligen säkerligen med silverband, nu med vita bomullsband (!). Ring och hylsa med genombrutna ornament och två små klockor. Å ringen är graverat: *H. MAURITZ. VELLINGK. F. EBBA. MARGARETHA. BANÉR*

Håv av svart sammet, med band som föreg. Ring och hylsa av koppar.

FÖRSVUNNA TEXTILIER

Bland försvunna textilier kunna nämnas följande:

Sju st. »små taflor som hängia för altaret, brukade fordom i Påfwedömmet til aflatzbreefz pungar» omtalas 1653 (Domkap.). Samtidigt omtalas en

»Diskeduuk (= beklädnad för altarringen) med Sammetz streek under omkring, och Sammetz streekz Korss der på».

Fig. 171. Örtomta. Ljuskrona. 1707. Foto 1916.
Kronleuchter aus Messing v. J. 1707.
Chandelier of brass from 1707.

Ett »handkläde på stolen för altaret 6 ½ aln skänktes 1633 av Jungfru Sigrid Baneer».[1] Enligt samma källa (C. 1) skänktes av henne även följande, säkerligen som dopdräkt avsedda kläder:

1. barne hufua.
1. Liten barne hat.
1. barne hillika
1. barne Mantel
1. barne blyia
1. Liten barne skiorta

Bland de talrika gåvor, varmed Mauritz Wellingk och hans maka ihågkommo Örtomta kyrka, befunno sig, enl. C. 1, också följande textilier:

Två broderade antependier.

[1] Jfr s. 50.

Fig. 172. Örtomta. Mässhake. 1692? Framsida. Foto J. Cederquist 1906.

Kasel aus d. J. 1692? Vorderseite. — Chasuble from 1692? The front.

Två »kostelige Mässehakar af sama slagh, sama ledes» (d. v. s. som antependierna).

Två mässkjortor.

Två kalkkläden.

En håv.

Av detta finnas nu endast en mässhake samt håven bevarade.

Ännu 1862 fanns emellertid ännu ett av antependierna bevarad. Det beskrives då av Säve såsom varande »3 aln. 7 t. långt och 1: 12 bredt; silfver och guldbroderi på rödt sammet, gammalt, trasigt, men konstfullt, prydt med Banérska och Vellingkska vapnen, 13 tum höga: F. MARGARETHA BANÉR. H. MAVRITZ VELLINGK. 1692.»

I visitationsprot. 1859 förekommer följande intressanta passus: »Flera härvarande gamla Mässhakar, som af ålder i trasor fallna, lågo till besvär, ansåg Visitator[1] icke längre förtjena att förvaras; utan tillstyrkte, att de derpå befintliga Galloner, som kunde hafwa något Metallvärde, skulle för Kyrkans räkning försäljas, men det söndriga tyget uppbrännas till förekommande af profanering» (N. I: 1).

En ytterligare decimering av kyrkans rika skrud ägde rum 1879. Då försåldes enligt C. 3:

»Mässhake af Grönt Damast med Guld och silfverrosor, samt fransar omkring, utan Crucifix och Stjerna — gammal och obrukbar.

D:o af Grönt sammet med Kors på ryggen och framtill af breda Galoner och små fransar omkring — obrukbar.

[1] Kontraktsprosten P. O. Forselius (f. 1801, d. 1873), kyrkoherde i Svinstad.

D:o af rödt Sammet med smala oäkta galoner och utan Fransar, med Bokstäfv. E. P. H. T. M. Söndertag. till Håf.

Vid detta tillfälle försåldes jämväl tre antependier. I räkenskaperna för året upptages nämligen en inkomst av 120 kronor, vilka den $^2/_2$ inflöto vid försäljningen av tre mässhakar och tre antependier.

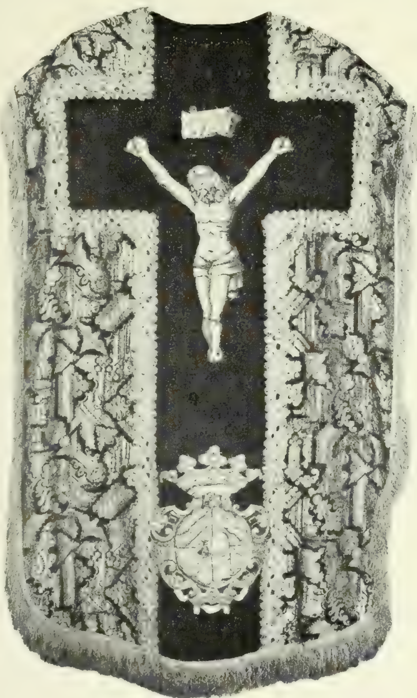

Fig. 173. Örtomta. Mässhake. 1692? Baksidan. Foto J. Cederquist 1906.

Kasel aus d. J. 1692? Rückseite. Chasuble from 1692? The back

GRAVSTENAR I KYRKAN

Gravsten av kalksten. Överst i mittgången. I kanten en ram med hörnrundlar, i vilka evangelistsymbolerna. Tre horisontella fält. I det mellersta en hakkorsliknande figur (bomärke?) och några utnötta initialer, allt inom en lagerkrans. Å sidorna därom en dödskalle och ett timglas inom runda ramar. Å den ena kan urskiljas: HORA INCERTA MORS CERTA Övers.: Timmen är oviss, döden viss. Å ramen längs stenens ytterkant: SAP. IV MEN THEN RETTFERDIGHE OM HAN A[E]N BITTIIDA DÖÖR, SA A[E]R HĀ DOCH I ROLIGHET, TY HANS SIÄL BEHAGADE GVDI TERFORE HASTADE HAN MEDH HONO. VTHV THETTA ONDA LEFFVERNET I mittfältet: IOB 19. IAGH WET AT MIN FÖRLOSSARE LEFFVER. OCH HAN SKAL PA SIDSTONE VPWECKIA MIGH AFF IORDENE OCH IAGH SKAL SEDHAN MEDH THESSO MINNE HWDH . . . IKHA'DD WARDA OCH SKAL I MITT KÖTT FA SEE GVDH. HONOM SKAL IAGH MIGH SEE OCH MIIN ÖGHON SKOLA SKODHA HONOM OCH INGEN ANNAN.

HÄR VNDER HVILAS I HERRANOM SALIGH PEDER KNVTZSON I TENGNEBV. FORDOM BIFALNINGSMAN PA STVREFORS OCH TES LA[E]N HVILKEN AFSOMNADE TEN . . . AP . . . SAMPT HANS KIA[E]RE HVSTRV GVDFRVGHTIGH OCH DUGDESAM HVSTRV H KIRSTIN IONSDOTTER AFFSOMNADE TEN 22. FEB AR 1620 OCH HANS KIA[E]RE HVSTRV HEDER-

LIGHE OCH DUGDESAM HVSTRV H. FIIN ANDERSDOTTER AFFSONADE THEN ... AR MEDH THERAS KIA^ERE BARN 3 KNVT IOHAN ANDERS OCH GABRIEL PEDERS SÖNER OCH KARIN PEDERSD. TESSE ... I GVDI AFSONADE IONAS ANDERS PERSSON ... KARIN KIRSTIN MALIN MARGRETA PERS DOOTRAR THESSE — — — GVDH THERAS SIA^ELAR BEWARE L. 230, b. 124 cm.

Gravsten av kalksten. I nedre delen av mittgången. Ram med rosetter i hörnen. Tre fält. I det mellersta en kartusch inom en lagerkrans. Kartuschens inskrift utplånad.

Å ramen kan urskiljas: PSALM ... WAR NU ÅTER TIL FRIDZ MIN SIÄL ... HERREN GÖR TIGH GOTT TY ... HAWER MIN ÖGHON IFRA TÅRAR. MIN FOOT IFRA FALL. JAGH WIL WANDRA ... THE LEWANDES LANDE (= Ps. 116: 7—9)

Å fälten: HER UNDER WILAS EHRLICH OCH BESK ... DANEMAN ANDERS MÅNSON ... I SWENEBY WILKEN I HERRANOM AVSOMNADE DEN 28 JUNI A. 1669 MEDH SIN HUSTRV GUDFRUCHTIGH OCH DYGDESAMMA H ... DOTTER SOM I CHRISTO AFSOMNADE DEN ... 16 ... GUDH FÖR ... THEM EN FRÖGDEFULL VPPSTANDELSE ... SINA ... AMINEL ... MÅNS ANDERSON ... EN OCH ARBETE B ...

L. 207, b. 140 cm. B. E. Hildebrand konstaterade under sin resa 1828—29, att stenen var lagd över Anders Månsson Hvessling och hans maka Ingield Olofs dotter.

Gravsten av kalksten, mitt i stora gången. Utan all dekoration, men med EXIGUUM GRATI ANIMI MONUMENTUM. PARENTIBUS SUIS POSUIT OLAUS THEGNER Övers.: Åt sina föräldrar nedlade Olof Thegner[1] denna sitt tacksamma sinnes enkla minnesvård. L. 207, b. 130 cm.

Gravsten av kalksten. I nedre delen av stora gången. Ram med insvängda hörn. Alla inskriptioner och ornament utplånade. L. 202, b. 124 cm.

Gravstensfragment av kalksten. Ligger å trappen utanför västra portalen. Av inskriften kunna blott bokstäverna G. D. urskiljas i ena hörnet.

I korets golv ligga invid varandra tvenne lösa, lika stora hällar av kalksten med järnringar i hörnen, täckande nedgången till det Banérska gravkoret. I mitten av de båda hällarna en enkel kartusch med ANNO. 1762 Hällarnas h. 270, deras sammanlagda bredd 220 cm.[2]

FÖRSVUNNA GRAVMONUMENT OCH GRAVPLATSER

År 1653 funnos i norra korsarmen »twänne Herregrafwer medh Chorer (Domkap.). Förmodligen avser detta uttryck tvenne gravmonument, omgivna av galler eller skrank.

Flera gravplatser kunna nu icke längre identifieras. I L. I: 2 finnes en från 1700-talets mitt stammande förteckning över gravplatserna i kyrkan. Enligt densamma befann sig mitt för sakristiedörren, »under stora stenen», Storgårdens (i byn Ring) grav. Där låg »stallmästaren Erik Herman», d. 1732. Sex kvarter

[1] Jfr s. 172.

[2] Angående de i gravkoret befintliga kistorna, se bil. II.

väster om Ekenäsgraven (= Banérska gravkoret) och fem kvarter från södra kyrkväggen var kyrkoherden Nils Aschanius[1] grav. I stora gången, ovanför korskyrkan låg Claes Elg.[2] I stora gången, mitt för stora dörren var Hjälmsäters grav. Där låg Lilljenadler[3] m. fl. Möjligen är det över denna grav som den s. 180 omnämnda, alldeles avnötta gravstenen ligger. I södra korsarmen voro till höger Skrafvestads och Sörby gravar för medlemar av resp. Ållongren- och Cederhielmsläkterna, till vänster den Bergiusska[4] graven.

GRAVMONUMENT Å KYRKOGÅRDEN

Å kyrkogården äga följande gravmonument större intresse:

Tvenne kalkstenshällar, rektangulära, liggande i svagt sluttande ställning vid sidan av varandra. Inom en enkel omramning följande inskriptioner. Å den ena:

HÄR HVILAR ÖFVERSTEN OCH RIDDAREN FRIHERRE JOHAN GABRIEL BANÉR FÖDD 1733. GIFT MED LOVISA FREDRIKA CRONHJELM DÖD 1811.

Å den andra:

HÄR UNDER HVILAR FRIHERRINNAN LOVISA FREDRICA BANÉR FÖDD GREFVINNA CRONHJELM FÖDD 1748 AFLED 1818

Stående gravvård av kalksten, i form av en avskuren kolonn, å vilken en urna, kring vars övre kant en rad stjärnor. Inskription: FRIHERRE SVANTE BANÉR FÖDD 1797 DÖD 1847. OCH HANS SON J. L. S. BANÉR FÖDD 1821 DÖD 1900.

Vackert arbete i nyantik stil. Fig. 151.

Stående vård av kalksten, i form av en enkel stela, avsmalnande uppåt, med inskription:

MAJOREN OCH RIDDAREN LOTS-CAPITAINEN TOBIAS FOGELSTRÖM FÖDD 1768 — DÖD 1846. JAG VILL FÖR EGET BÄSTA SÅ STRÄFVA, ATT MIN PLIGT MOT GUD OCH MOT MIN NÄSTA FÖR MIG HAR HELIG VIGT.

Stående gravvård av kalksten med vertikala kanter, krönt av en lag gavel. Inskr.: PROSTEN AND. GABR. STRÖMMENBERG FÖDD D. 12 JULI 1786 DÖD D. 13 AUGUSTI 1857. TACKSAMMA ÅHÖRARE RESTE STENEN AT SIN 30 ÅRIGE LÄRARE.

MEDELTIDA GRAVKISTA

År 1882 anträffades å kyrkogården, öster om kyrkan, å platsen för den 1877 rivna klockstapeln[5], en murad grav. På något öfver 5 qvarters djup träffades kistan 3 alnar 1 tum lång och bestod af med murbruk sammanfogade täljstens hällar ½ aln höga, 4 på hvardera sidan och 4 ofvanpå såsom lock af h^{ka} den vid hufvudet var mycket större, och der ofvanpå murad gråsten, kistans botten

[1] F. 1674, d. 1749. Kyrkoherde i Örtomta 1710—49.

[2] Jfr s. 168.

[3] Jfr s. 172.

[4] BOTVID BERGIUS (f. 1644, d. 1706), kyrkoherde i Örtomta 1677—1706.

[5] Att döma av en ritning i MANDELGREN, Saml., låg den gamla stapeln rakt öster om koret, på ett avstånd av endast 5—6 m.

var äfven af täljsten, bredden var lika vid hufvud och fötter och innehöll invändigt endast 3/4 aln, djupet obetydligt öfver 1/2 aln. Något tecken till trädkista kunde ej upptäckas, ej eller förefans några nedlagda föremål vid skelettets sida. Skelettet var något hopfallet, så att dess längd ej kan uppgifvas: att det varit en person i medelåldren antydde de fulltaliga tänder som syntes. Något hvidare (!) har jag ej att anföra, endast det att Grafven är fylld och noga återstäld i dess fordna skick.» (Kyrkoherde P. J. Björling i skrivelse till K. Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademien. A. T. A.)

Tydligen är här fråga om en gravkista av den under medeltidens tidigare del vanliga sorten.

Följande epitafier ha fordom funnits i kyrkan:

FÖRSVUNNA EPITAFIER M. M.

»På andra Pelarn et Epitaphium med 6 st. illa målade vapen och namnen: G. Per Bagge, Ingel K:d Kyle, Anna A.d. Bagge A:o 1653. Margareta Lydersdotter Slatte, Anna Trulsdotter Lilja[1]. — Gammalt». (Enl. inventariet år 1796, C. 3.)

Ett epitafium över Johan Ållongren[2] omtalas 1796 (C. 3).

Huvudbanér över Christian Ållongren[2] omtalas 1796 (C. 3).

Säkerligen torde på flera av dessa ej mera befintliga inventarier följande uppgift äga tillämplighet: »En del af ofvannämnde Taflor, Epitafier och Crucifix blefvo vid Kyrkans reparation 1806 efter Patroni och Församlingens beslut sålde och bortkastade, emedan de voro i ganska usel belägenhet och af ålder murknade» (C. 3). Auktionen inbragte 56 riksdaler, 28 skillingar och 4 runstycken.

RELIEF MED PORTRÄTT AV GUSTAV VASA

Porträtt av Gustav Vasa, basrelief i trä, den berömda bilden å Gripsholm. Helfigur av ungefär halv naturlig storlek, stående, huvudet i profil (h. sidan synlig), kroppen i trekvartsprofil. Konungen är barhuvad och klädd i praktfull dräkt med värja. I högra handen handskarna; den vänstra bakom ryggen. Över figuren en lambrequin, vars snibbar omväxlande prydas av vasen, tre kronor och Göta lejon. Å lambrequinens framsida ett krönt G. Under bilden en kartusch med konungens valspråk: SALVATOR · MVNDI · ADJVVA · NOS · Övers.: Världens frälsare, bistå oss! Bildfältet omgives av en rikt skulpterad ram.

Reliefens utseende i övrigt torde framgå av fig. 174.

Konungens gestalt står gyllene mot grön, över guldgrund laserad botten. Ramverket gyllene. Förgyllningen är matt över allt, utom på lambrequinens kanter, kronans juveler och kartuschinfattningen, där den är blank. Material: ek. H. 109, b. 42 cm.

[1] PEDER HALSTENSSON BAGGE AF BERGA, överste, g. m. Ingrid Klausdotter Kyle. Anna Andersdotter Bagge af Berga (jfr s. 171), var den förstnämndes brorsdotter. Margareta Lydersdotter Slatte var dotter till Ingrid Klausdotter i hennes första gifte. Anna Trulsdotter Lillje var dotter till Anna Andersdotter. Samtliga synas ha bott pa Sörby.

[2] Jfr s. 169.

Fig. 174. Örtomta. Gustav Vasa. Relief av Willem Boy. Från Stegeborgs slott. Nu å Gripsholm. Foto Nationalmuseum.

König Gustav Vasa. Hölzernes Relief von Willem Boy, um 1560.
King Gustavus Vasa. Bas relief, by Willem Boy, from about 1560.

G. Upmark d. ä.[1] har attribuerat denna bild till Willem Boy[2], vilken numera också allmänt antages vara mästaren.[3] Dess tillkomsttid kan med stor sannolikhet sättas till något av åren 1559 eller 1560.

Det nära till hands liggande antagandet, att reliefen skulle härstamma från Ekenäs — jfr s. 166 — vilket också Upmark förmodat, visar sig icke hålla streck. Enligt en anteckning av kyrkoherden Nils Aschanius[4], gjord 1748 eller 1749 i O. I: 1, är reliefen nämligen skänkt till kyrkan av Johan Lilljenadler.[5] Den hängde vid nämnda tid »på wäggen öfwer hjelmsätters herre stol». »Thenne taflan är i början skänkt utaf Fursten på Stegeborg[6] til hans hoffprest Petrus Planæus[7], sedan Pastor i dagsberg: Comminist. Zach. Lönbom[8] Planæi måg fick taflan af Svärfadern; skänkte sam̄a til Liljenadler, och han sedan, genom Pastoris Aschanei bemedlande, til Kyrkian.»

Det är sålunda till Stegeborg som vi närmast kunna spåra reliefen. Huruvida den ursprungligen befunnit sig där eller ditkommit senare, kan f. n. icke avgöras. Intet skäl finnes, som talar mot det förstnämnda alternativet. Stegeborgs slott lär ha byggts av Gustav Vasa. Det innehades efter 1543 av honom personligen, och det var där som Johan III föddes. År 1568 överlämnas slottet till hertigarna Johan och Karl, 1569 till drottning Katarina Jagellonica, 1571 till änkedrottning Katarina (Stenbock), 1608 till hertig Johan av Östergötland, 1622 till Johan Kasimir och övergår sedermera till dennes söner Karl X Gustav och Adolf Johan.

Reliefen överläts 1821 som gåva till Kongl. Museum (C. 3). 1822 införlivades den med Gripsholmssamlingen.

TAVLOR Porträtt av Nic. Abrahami Aschanius (f. 1664, d. 1749), kyrkoherde i Örtomta 1710—1749. Bröstbild en face i prästdräkt och vit allongeperuk. Vänstra handen på bröstet. Olja på duk. Oval, h. 20,5 cm. Infattad i enkel guldram från 1892.

Enligt inventariet 1796 (C. 3) stod då under Aschanii porträtt: »Till kyrkans prydnad och åminnelse af Nicolaus Aschanius Loci P. & Pr. Nat. A° 1674. Denat. 1749.»

[1] I uppsatsen »Gustaf Vasas porträtt» i Ord och Bild, 1894.

[2] Flandrisk bildhuggare. Inkom till Sverige senast 1558, där han var i Gustav Vasas, Erik XIV:s och Johan III:s tjänst. Han dog 1592.

[3] Jfr t. ex. N. Sjöberg, Svenska Porträtt, II (1907), s. 14, och A. Hahr, Studier i Johan III:s renässans, II (1910), s. 26—30.

[4] Jfr s. 181.

[5] Jfr s. 172.

[6] D. v. s. pfalzgreven Adolf Johan (f. 1629, d. 1689).

[7] Prästvigd 1681. Hovpredikant hos pfalzgreven Adolf Johan. Kyrkoherde någonstädes i Uppland. Hovpredikant på Bråborg 1694. Kyrkoherde i Dagsberg 1695. D. 1712.

[8] F. 1674, d. 1732. G. efter 1711 m. Elsa Planæus. Komminister i Örtomta 1703—25. Kyrkoherde i Klockrike 1725—32.

Allegori över syndafallet och återlösningen (fig. 175). I skyn Gud fader, svävande i Kristi gestalt. Mitt emot honom tre putti, hållande korset. På marken knäböja Adam och Eva i tillbedjan. Ormen med äpplet i sin mun, slingrar sig kring deras gestalter. En ängel synes framför dem, hållande en våg och en fackla. Olja på duk. H. 106, b. 81 cm. Vackert arbete i Taravals stil från omkring 1730. Enkel ram i brunt och guld.

Fig. 175. Örtomta. Allegori över syndafallet och återlösningen. Omkr. 1730. Foto 1916. Allegorie. — Allegory.

Pietà. I ett landskap sitter Maria med Frälsaren i skötet. Vid hans fötter en sörjande putto. Maria Magdalena smeker Frälsarens hand. I förgrunden lidandesredskap m. m. Olja på duk. Storlek och ram som föreg., till vilken den varit pendant. Svag 1700-talskopia efter ett franskt eller flandriskt original från 1600-talet.

Dessa båda tavlor, vilka 1733 »förbättrats» genom frih. Johan Banérs[1] försorg (O. I: 1), uppsattes 1735 på ömse sidor om altartavlan (C. 2). Den ena av tavlorna — förmodligen allegorien — hade skänkts av Banér, den andra var köpt av »her Weise» (jfr s. 163) i Norrköping för 60 daler. Ramarna till båda tavlorna betalades med 6 daler (L. I: 3).

Kristi uppståndelse. Kristus svävar över graven, där de förskräckta krigsknektarna äro synliga. Olja på duk. H. 103, b. 68 cm. Svagt 1700-talsarbete i enkel guldram. Tavlan uppsattes 1733 över sakristiedörren (C. 2).

Kyrkkista av järn i form av en fyrkantig koffert (fig. 176). Målad i grönt, KYRKKISTA med blommor i brokiga färger. Kistan låses medels tvenne hänglås och ett konstlås, som upptager lockets hela insida, där det täckes av plåtar, genombrutna av rik ornamentik. Ett stort blindlås å kistans framsida. H. 50, b. 92, dj. 52 cm. Vackert barockarbete.

Gåva av frih. Svante Banér[2] 1790 (C. 3).

Tvenne barockskåp av furu, brunmålade. I sakristian.

»Stora skåpet i Sacrestian» omtalas såsom gjort vid Ekenäs och skänkt av MÖBLER M. Wellingk.

[1] Jfr s. 163.

[2] Jfr släkttavlan (bil. I).

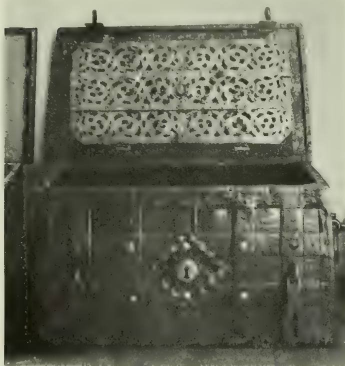

Fig. 176. Örtomta. Kista i sakristian. Foto 1916.
Truhe in der Sakristei. Chest in the sacristy.

Stol med rektangulärt ryggstöd och vridna ben. Ek. Skinnklädd. Vackert 1600-talsarbete.

VÄGGUR

Litet väggur med fyrkantig, förgylld, delvis målad plåttavla med pressade ornament. Själva urtavlan i emalj. H. 32, b. 28 cm. Gåva 1856 av frih. Kasimir Sparre och Karolina Lewenhaupt på Hjälmsäter[1] (K. I: 2).

SKRIVSTÄLL

Skrivställ av ek, i form av en rund platta på tre fötter. Därå ljusstake och pennhållare, svarvade. Ytterligare tvenne pjäser ha funnits. Diam. 24 cm. 1600-talet.

FÖRSVUNNEN PSALMBOK

Bland försvunna inventarier, som icke i det föregående omnämnts, märkes en »Psalmbook, förgylt på bladhen medh Baneer wapnet uthan på», vilken omtalas 1653 (Domkap.).

RINGKLOCKOR

Ringklocka av malm. Överst en bård av uppåtriktade palmetter. Därunder: ANNO · 1636 · HAFWER IAGH · PEDER BANER · TIL EKENAS OCH TVNA RIDDARE · SWERIGES RIKES RADH: OCH LAGMAN VTHI OSTERGIOTLAND MEDH MIN KARE HVSTRV VALBORNE FRW HABLA FLEMMING: TIL EKENAS OCH TUNA · LATIT GIWTA DENNE KLOCKA OCH TIL FORSAMBLINGENES HEDER OCH TIENST FORARAD TIL ORTOMTA · SOCKNE · KYRKIA. Därunder en bård av rika ornament (fåglar, druvor m. m.). Nedtill en bård av uppåtriktade palmetter samt därunder: GLORIA · IN EXCELSIS DEO · MEDARDVS GESVS · IN STOCKHOLM · GOSS · MIC · ANNO · M · DC · XXXVI Å klockans båda sidor Banér- och Fleming-vapnen. Hängbyglarna äro dekorerade med människoansikten. H. 105 cm.

Ringklocka. Av vanlig typ. Upptill en bård med uppåtriktade blad, förenade genom rankor; därunder en bård av samma art, men bladen nedåtriktade. Nedtill en bård av stående akanthus. Inskr.: NÄR METALLENS KLANG DITT ÖRA VÄCKER AT TILL TEMPLET GÅ, KOM AT HIMLENS BUDSKAP HÖRA, OCH GIF NOGA AGT DERPA. Ovanför inskriptionen bilder i relief av Kristus, Petrus, Johannes, Mattheus och Lucas, samtliga stående gestalter. Å andra sidan: UNDER KONUNG *GUSTAF* IV *ADOLPHS* REGERING, DÅ PATRONUS I ÖRTOMTA VAR MAIOREN HÖGV. HERR BARON SV. BANÉR, OCH KYRKOHERDE HOFPR. NILS AURELIUS, BLEF

[1] DAVID BLECKERT KASIMIR SPARRE (f. 1794, d. 1866), frih., kammarherre, g. m. Karolina Lewenhaupt (f. 1815, d. 1893).

DENNA ÖRTOMTA STORKLOCKA OMGIVTEN I NORRKÖP. ÅR 1801 AF ANDERS BILLSTÉN. H. 103, diam. 107 cm.

I inventariet 1677 omtalas »en lijten klocka i Kyrckian at ringa inn folcket medh» (C. 1).

År 1810 säges, att »ett stycke liten klocka i Choret med trädkur är bortsåld» (C. 3).

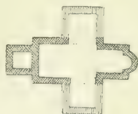
FÖRSVUNNEN PRIMKLOCKA

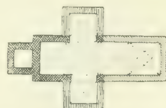
Mandelgren (Saml.) avbildar å ett blad, märkt »Örtomta 1847», en primklocka av vanlig form.

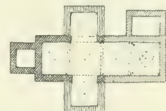
FÖRSVUNNET RÖKELSEKAR

Å samma blad avbildas ett rökelsekar av senmedeltida form.

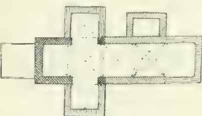

Fig. 177. Örtomta. Schema, belysande Örtomta kyrkas byggnadshistoria. Ang. streckningens betydelse, jfr fig. 152.

Grundrissentwicklung. Vgl. Fig. 152. Plan showing the development of the church. Compare ill. 152.

SAMMANFATTNING AV ÖRTOMTA KYRKAS KONSTHISTORIA

I. En anläggning, bestående av torn, langhus samt sannolikt lägre och smalare kor med absid — detta i analogi med vad som är regel beträffande de äldre kyrkorna i denna trakt. Fig. 177, A. Hela denna kyrka har haft en skråkantad sockel av kalksten. Långhuset har slutat strax öster om de nuvarande korsarmarna. I överensstämmelse med övriga kyrkor i denna trakt torde den äldsta anläggningen i Örtomta tillkommit redan på 1100-talet. Inga inventarier ha bevarats från denna tid.

II. På grund av utrymmesbrist måste kyrkan utvidgas åt norr och söder med tvenne korsarmar. Fig. 177, B. Den rundbågiga öppningen mot de sistnämnda daterar denna utvidgning till sannolikt 1200-talet. Ej heller från denna tid finnas några inventarier.

III. Kor och absid(?) rivas. Långhuset förlänges åt öster till den punkt, där tillbyggnaden från 1730 vidtar. Fig. 177, C. Den förlängda delen får sockel av samma slag som den övriga delen av kyrkan. Samtidigt välves hela kyrkan. 1400-talet. Från detta århundrades förra hälft stammar altarskåpet, nu i Askeby.

IV. På 1500-talet tillkommer sakristian. Fig. 177, D. Från samma århundrade härröra kyrkans trenne kanske mest intressanta inventarier: den gotiska ljuskronan (skänkt dock först i slutet av nästa århundrade), Madonnan av marmor och Willem Boys Gustav Vasa (som dock icke kom till kyrkan förrän i början av 1700-talet).

V. Sedan kyrkan 1730 förlängts mot öster, ske inga andra förändringar med dess yttre än att tornet rives och ersättes med ett vapenhus (1829—30) och att taket ombygges 1854. Fig. 177, E.

Från 1700-talet stammar den gamla altaruppsatsen (1724 och 1733) och predikstolen (1742). 1806 får kyrkan ny inredning, av vilken nu egentligen endast återstå altaranordningen samt läktarne. Nytt orgelverk 1869. Vid en restaurering 1891 tillkommo de nuvarande bänkarna.

Artiondena omkring år 1700 begåvas kyrkan med en rad synnerligen dyrbara föremål: kalk, patén, vinkanna och oblatask 1684; det Wellingk-Banérska silvret 1692 och 1696; sockenbudstyg 1708; dopfat 1714. Av de praktfulla Wellingk-Banérska altar- och mässkrudarna återstår blott en mässhake.

ZUSAMMENFASSUNG

Örtomta's älteste Kirche wurde wahrscheinlich im 12. Jh. erbaut und bestand aus Turm, Langhaus und einem Chor mit Apsis (?). Fig. 177, A. Im 13. Jh. erweiterte man die Kirche mit zwei Kreuzarmen (Kreuzflügeln). Fig. 177, B. Im 15. Jh. wurden Chor und Apsis (?) niedergerissen, das Langhaus nach Osten zu verlängert und die Kirche gewölbt. Fig. 177, C. Während des 16. Jhts kam die Sakristei hinzu (Fig. 177, D), 1730 wird die Kirche abermals — gegen Osten — verlängert und 1830 der Turm niedergerissen, um mit einer Vorhalle ersetzt zu werden, wodurch dann die Kirche ihr gegenwärtiges Aussehen erhielt. Fig. 177, E.

Unter den Inventarien sind besonders bemerkenswert: ein spätgotischer Kronleuchter (Fig. 170), eine Madonna aus Marmor (Fig. 161—164) und ein Relief den König Gustav Wasa darstellend (Fig. 174), letzteres jetzt im Schlosse zu Gripsholm. Alle drei Arbeiten stammen aus dem 16. Jh. Der Kronleuchter ist flandrische Arbeit; die Madonna ist von einem französischen Meister (Jacques Juliot?), das Relief von Willem Boy, dem Hofskulpteur- und Architekten Gustav Vasa's ververtigt worden.

Um 1690—1700 wurde die Kirche mit einer Reihe — in Hamburg angefertigten — besonders kostbarer Goldschmiedearbeiten (Fig. 169) bereichert, die von dem General M. Wellingk, Besitzer des Schlosses Ekenäs in der Gemeinde, geschenkt wurden.

RESUMÉ

The oldest Örtomta church was built in the twelfth century. It consisted of a tower, a nave and a choir probably with an apse (ill. 177, A). In the thirteenth century the church was enlarged by adding two transepts (ill. 177, B). In the fifteenth century the choir and the apse(?) were demolished. The nave was extended eastwards and the church was vaulted (ill. 177, C). In the sixteenth century the sacristy was added (ill. 177, D), in 1730 the church was again extended eastwards and in 1830 the tower was demolished and was replaced by vestibule by which the church received ist present appearance (ill. 177, E).

Among the fixtures special note may be made of the late Gothic chandelier (ill. 170), a marble Madonna (ill. 161—164) and a bas-relief of King Gustavus Vasa (ill. 174) now in Gripsholm Castle. All these three works date from the sixteenth century. The chandelier is a piece of Flemish workmanship; the Madonna was made by a French master (Jacques Juliot?), the bas-relief by Willem Boy, sculptor and architect to the Court of King Gustavus Vasa.

During the decennium 1690—1790 the church was presented with a collection of most costly plate (ill. 169) wrought in Hamburg and given by General M. Wellingk, owner of Ekenäs Castle in the parish.

Utdrag ur stamtavlan för friherrliga släkten **BANÉR** (n:r 22), jämväl upptagande samtliga ägare till Ekenäs f. o. m. början av 1500-talet.

Rörande Djursholmsgrenen av släkten, se stamtavlan i Sveriges kyrkor, Uppland, Bd. I, bil. I.

(Siffra inom parentes angiver ordningsföljden mellan Ekenäs' ägare.)

(1) **NILS ESKILSSON.**
Riksråd. Riddare. † 1520. G. m. Ingeborg Tott.

(2) **AXEL NILSSON.**
Riksråd. † 1554. G. m. Margareta Pedersdotter Bielke, † 1557.

(3) **GUSTAF AXELSSON.**
F. 1547. Överste. Ståthållare i Reval. † 1600. G. m. Kristina Sture (dotter till greve Svante Sture), f. 1559, † 1619.

SVANTE BANÉR.
F. 1584. Överste. Ståthållare i Riga. † 1628. G. m. Ebba Grip, f. 1583, † 1666.

SVANTE BANÉR.
F. 1624. Överste. Lagman i Värmland. † 1674. G. m. Margareta Sparre, † 1686.

EBBA MARGARETA BANÉR. — G. m. — (8) **MAURITZ WELLINGK.**
F. 1661, † 1695.

(4) **PEDER BANÉR.**
F. 1588. Överstelöjtnant. Lagman i Östergötland. † 1644. G. m. Hebbla Fleming, † 1639. Byggde slottet vid Ekenäs.

(6) **GUSTAF BANÉR.**
F. 1618. Fältmarskalk. Generalguvernör över Skåne, Halland och Blekinge. † 1689. G. m. 1. Brita Bielke, 2. Märta Elisabeth Oxenstierna, f. 1645, † 1698. Försålde Ekenäs 1683 till köpmannen

(7) **ISAK BRIANT.**

Godset inköptes 1687 av

(8) **MAURITZ WELLINGK.**
F. 1651. Greve. General. Generalguvernör över Bremen och Verden. † 1727.

(5) **CLAËS BANÉR.**
F. 1620. Riksjägmästare. † 1675. G. m. Ebba Sparre.

ULRIKA KRISTINA WELLINGK. — G. m. — (9) **JOHAN BANÉR.**
F. 1687, † 1766.

(9) **JOHAN BANÉR.**
F. 1659. Generallöjtnant. Överhovmarskalk. † 1736. G. m. 1. Margareta Charlotta Banér; 2. Ulrika Kristina Wellingk. Se här bredvid.

(10) **JOHAN MAURITZ BANÉR.**
F. 1708. Kammarherre. † 1767. G. m. Hedvig Ulrika Katarina Ribbing, f. 1714, † 1781.

(11) **SVANTE BANÉR.**
F. 1747. Major. † 1817. G. m. 1. Kristina Sofia Hamilton, f. 1767, † 1799; 2. Karolina Matilda Wallenstråle, f. 1783, † 1844.

(12) **SVANTE BANÉR.**
F. 1797. Fänrik. Kammarjunkare. † 1814. G. m. Mariana Victoria Nordenbjelke, f. 1793, † 1829.

(13) **JOHAN GUSTAF ESKIL BANÉR.**
F. 1808, † 1889. G. m. Hedvig Karolina Sederholm, f. 1809, † 1897.

Försålde godset 1880 till dess nuvarande ägare:

(14) Greve **PH. O. L. KLINGSPOR.**

Ovanstående uppgifter ha benäget granskats av släktens nuvarande huvudman, översten, frih. Eskil Banér.

Förteckning öfver de kistor, som funnos i Banérska grafkoret i Örtomta kyrka[1], då detta i november år 1917 öppnades, hvarvid Carl Axel Banérs (f. och † 1863) lilla kista upptogs och enligt hans moders i lifstiden yttrade önskan grafsattes tillsammans med hennes, Helja Banérs, aska i stora Banérska grafven å kyrkogårdens sydvästra hörn. (Urnan med askan inmurades i den med vapnet försedda grafstenens sockel och den lilla kistan ställdes omedelbart utanför urnans plats.)

1) Marmorsarkofag, fastmurad vid golfvet, med följande inhuggna inskription:

MAURITZ WELLINGK

Friherre till Dunhoff och Grefve till Ekenäs, Sveriges Rikes Råd, General af Infanteriet och Generalguvernör till Hertigdömena Bremen och Verden född på Imo i Ingermanland år 1651 den 31. oktober död i Möhlby Gästgifvaregård i Östergötland år 1727 den 10. Januari.

2) Kopparkista öfverklädd med röd sammet och på sidorna besatt med vapensköldar af silfver:

FRU FRIHERRINNAN EBBA SPARRE, f. 7. April 1630 på Kroneberg, † 5. Januari 1666 på Ekenäs.

3) FRIHERRINNAN HEDVIG ULRIKA BANÉR, f. 1789 $^{24}/_{2}$, † 1805 $^{5}/_{8}$ på Ekenäs.

4) FRIHERRINNAN CHRISTINA SOPHIA BANÉR, f. Hamilton 1767, gift 1785, † 1799 på Ekenäs.

5) FRIHERRE SVANTE BANÉR, f. 1747, † 1817.

6) FRIHERRE CARL JOHAN SVANTE BANÉR, f. 1817, † 1854.

7) Majoren Friherre Svante Banérs efterlämnade maka CAROLINA MATHILDA BANÉR, född Wallenstråle 1783, † 1844.

8) FRIHERRE JOHAN MAURITZ BANÉR, son af Johan Claësson Banér, f. 1708, † 1767.

9) FRIHERRINNAN HEDVIG ULRIKA CATARINA RIBBING, f. 1714, † 1781, gift 1732 m. Johan Mauritz Banér.

10) FRÖKEN HEDVIG CHRISTINA BANÉR, f. 1737, † 1810.

11) FRÖKEN SIGRID ULRIKA BANÉR, f. 1766, † 1785.

12) FRIHERRINNAN MARIANNA VICTORIA BANÉR, f. Nordenbjelke 1793, † 1829.

13) JOHAN MAURITZ BANÉR, son af Majoren Svante Banér och Friherrinnan Christina Sophia Hamilton, f. 1787, † 1789.

14) Barnkista med otydlig inskription: EBBA . . . . .? † 28. nov. 1820.

---

[1] Denna förteckning har godhetsfullt ställts till Sveriges Kyrkors förfogande av översten, frih. Eskil Banér.

15) Barnkista med oläslig inskription.
16) Barnkista utan inskription.
17) Barnkista utan inskription.
18) Större kista utan inskription.
19) Större kista med oläslig plåt.
20) Större kista utan inskription.
21) Barnkista utan plåt.
22) Barnkista utan plåt.
23) Större kista utan plåt.
24) Större kista, söndrig, utan plåt.

Kistorna stodo på grafkorets golf, så långt det knappa utrymmet tillät; de som ej fingo plats där, stodo på bräder, som hvilade på bockar så att 2 och delvis 3 våningar af kistor funnos. Belysningen utgjordes endast af två lyktor med stearinljus och detta i förening med ett tjockt lager af damm gjorde att inskriptionerna voro synnerligen svårlästa.

Ahs i november 1917.

ESKIL BANÉR

KYRKOR I ÖSTERGÖTLAND
BANKEKINDS HÄRAD

MELLERSTA DELEN

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

ÅKE NISBETH

Häfte 99 av
SVERIGES KYRKOR KONSTHIST. INVENTARIUM

på uppdrag av
KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av
SIGURD CURMAN OCH ARMIN TUULSE

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag
STOCKHOLM 1963

UTGIVET MED BIDRAG AV
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

Å omstående sida:
Bankekind härads sigill

ESSELTE AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1963

FÖRORD
till
ÖSTERGÖTLAND, BAND I:3

Föreliggande häfte av SVERIGES KYRKOR, Östergötland, omfattar beskrivningar av kyrkorna i Grebo, Värna och Björsäter belägna i Bankekinds härads mellersta del. I ett snart utkommande sista häfte av band I skola häradets återstående kyrkor, Åtvids kyrkor, beskrivas, varjämte rättelser och tillägg skola lämnas till bandets tidigare publicerade häften, särskilt rörande de restaureringsarbeten, som under mellantiden genomförts i häradets tidigare beskrivna kyrkor. Detta häfte skall även innehålla ort-, sak- och personregister till band I.

I företalet till de båda första häftena av detta band, vilka utkommo 1921, uttalade utgivarna förhoppningen att inom kort kunna framlägga beskrivningarna av häradets återstående kyrkor. Avsikten var, att dessa skulle utarbetas av samme författare, dåvarande docenten ANDREAS LINDBLOM, som utfört beskrivningarna i de första häftena.

Genom att nya viktiga arbetsuppgifter lades i ANDREAS LINDBLOMS händer, uppgifter som togo honom helt i anspråk, blev det icke möjligt att fullfölja den nämnda planen. Då även betydande ekonomiska svårigheter tvingade utgivarna att temporärt reducera publiceringsarbetet, har en lång paus tyvärr uppstått i utgivandet av Östergötlands kyrkobeskrivningar.

Sedan Statens Humanistiska Forskningsråd under en följd av år lämnat betydande anslag till vårt arbete, har publicerandet av SVERIGES KYRKOR så småningom kunnat omorganiseras och bedrivas i större skala än tidigare var möjligt. Utgivarna ha därför nu kunnat återupptaga arbetet i Östergötland och hoppas kunna fullfölja detsamma jämsides med bearbetningen av andra påbörjade landskaps kyrkobeskrivningar. Såsom författare härtill har vunnits antikvarien vid Riksantikvarieämbetet, fil. lic. ÅKE NISBETH, som påbörjade sitt arbete i Östergötland 1957.

Vid arbetet i kyrkorna har välvillig hjälp lämnats av pastoratets prästerskap samt av kyrkovärdar och kyrkovaktmästare till vilka utgivarna uttala sin tacksamhet.

Vid bearbetningen av det insamlade materialet har värdefullt bistånd lämnats av landsantikvarien, fil. dr BENGT CNATTINGIUS samt av forskare på olika områden: antikvarierna AGNES GEIJER och ANNE-MARIE FRANZÉN (textilier), antikvarien ARON ANDERSSON (träskulptur och silver), fil. lic. RUNE NORBERG (träskulptur), professor BENGT HILDEBRAND (personhistoria), intendenten KERSTI HOLMQVIST (silverstämplar), fil. dr EINAR ERICI och fil. dr BERTIL WESTER (orglar), fil. kand. SVANTE NYBERG (latinska inskrifter), konservator BERTIL BENGTSSON (kalkmålningar).

Till dem alla rikta utgivarna ett varmt och uppriktigt tack för den betydelsefulla hjälp, som de så beredvilligt lämnat detta arbete.

Stockholm i november 1963.

SIGURD CURMAN ARMIN TUULSE

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret i Nordisk Familjebok, 3:e uppl.

ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.

Broocman = Carl Fredric Broocman, Beskrifning Öfver the i Öster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor, . . . Norrköping 1760.

BSt = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.

dep. = deponerad, deposition.

Domkap. = Linköpings domkapitel och dess arkiv (till större delen förvarat på VLA).

Elgenstierna = Gust. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, I—IX, Sthlm 1925—36.

Herdaminne = Linköpings stifts herdaminne af Johan Alfred Westerlund och Johan Axel Setterdahl, Linköping 1919—

B. E. Hildebrand = B. E. Hildebrand, Rese-Minnen 1828—1829. Ms i VHAA.

Hülphers = Svenska Orgverks Beskrifningar av Abraham Hülphers, ms i VSB, sign. Cd 5.

Ihrfors = E. Ihrfors, Ostrogothia sacra. Ms i VHAA.

inv. = inventarieförteckning.

KB = Kungliga Biblioteket, Sthlm.

Kihlström = Petrus Kihlström, Linköpings stifts krönika. Ms i LSB, sign. B 24.

Källström = O. Källström, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Ak. avh. Uppsala 1939.

Lindblom = Andreas Lindblom, Björsätersmålningarna, Sthlm 1953.

E. Lundberg = Erik Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400. Sthlm 1940.

LSB = Linköpings stifts- och landsbibliotek.

LUKI = Lunds Universitets Konsthistoriska Institution.

Löfgren = A. Löfgren, Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Del 1, bd 1—3, Sthlm 1925—50.

Mandelgren, Beskr. = N. M. Mandelgren, Beskrifning öfver Ritningar, samlade under en Resa inom fäderneslandet år 1846 och 1847. Ms i VHAA.

Mandelgren, Saml. = N. M. Mandelgrens i LUKI förvarade samlingar av teckningar m. m.

ms = manuskript.

prot. = protokoll.

RA = Riksarkivet, Sthlm.

RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Sthlm.

Rhyzelius = A. O. Rhyzelius, Linköpings Stifts-Krönika. Ms i LSB.

Ridderstad, Beskr. = Anton Ridderstad, Östergötlands beskrivning, Sthlm 1917.

Ridderstad, Lex. = Anton Ridderstad, Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland, I—II, Norrköping 1875—1877.

RPB = Svenska Riksarkivets Pergaments Bref från och med år 1351 förtecknade med angifvande af innehållet. Sthlm 1886—

räk. = räkenskaper.

SBL = Svenskt Biografiskt Lexikon, Sthlm 1918—
SHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.
sn = socken.
SNABBINV. = en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917—1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex. har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
stpl, stplr, stpld = stämpel, stämplar, stämplad.
ST. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
SvK = Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium utg. på uppdrag av K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm 1912—
SÄVE 1862 = P. A. Säves Berättelse för år 1862. Ms i VHAA.
TILAS = Sockne-Skrifware eller Swenska Resesamlingar, författade av Daniel Tilas 1751—64, ms i KB, sign. M. 25: 1—3.
UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.
WIDEGREN = P. D. Widegren, Försök till en ny beskrifning öfver Östergöthland, I—II, Linköping 1817—1829.
VIS. = visitation.
VLA = Landsarkivet, Vadstena.
VSB = Stifts- och Landsbiblioteket i Västerås.
ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
ÖIÄ skr. = Skrivelser från ÖIÄ till K. Maj:t i RA.

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd. Aln, längdmått, här = 59,38 cm. Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.
Väderstrecken förkortas: N S Ö V.
Silverstämplar tydda enl. UPMARK.
Tennstämplar tydda enl. LÖFGREN.

INNEHÅLL

REDAKTIONSSEKRETERARE: ERLAND LAGERLÖF

FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES, TAGNA AV
NILS LAGERGREN 1957 och MARIANNE BRATT-GUSTAFSSON 1963

BILDMATERIAL, ANTECKNINGAR OCH EXCERPTER
FÖRVARAS I ATA

Fig. 178. Grebo kyrka från NÖ. Foto 1963.
Die Kirche von Grebo von NO. Grebo church from NE.

GREBO KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD, LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS och SKÄRKINDS KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av Åke Nisbeth, avslutad 1962.

Tryckta källor: Broocman, s. 246—247. — Widegren, s. 577—578. — Ridderstad, Lex. I, s. 156—157. — Ridderstad, Beskr., s. 121—124.

Handskr. källor och avb.-saml.: KB: teckning av kyrkan utförd på 1680-talet finnes i ms. F.l.6; Tilas, s. 469—474. — ATA: Ihrfors, s. 244—248; Mandelgren, Beskr., s. 203—204; Säve 1862, s. 74—75; inv. 1829; handl. rör. restaurerings- och konserveringsarbeten under 1900-talet; rapport av Åke Nisbeth 4/2 1955 över undersökningarna av gamla kyrkan. — BSt: ritning till orgelfasad av J. Wulff 1786; förslag till restaurering av E. Fant med 3 bl. ritn. 27/2 1925. — Domkap.: Acta visitationis och inkommande handl. (E IV-serien). — LSB: Rhyzelius, s. 18f . — VSB: Hülphers.

Kyrkans arkivalier: I Landsarkivet, Vadstena: st.prot. 1646—1651 (KI: 1), 1660—1672, 1674—1701 (i C 1), 1714—1741, 1744—1787 (i C 2), 1782—1844 (KI: 2), 1831—1853 (KI: 3); kr.prot. 1853, 1863—1864 (KIII: 1); räk. 1615—1651 (i KI: 1), 1660—1672, 1674—1701 (i C 1), 1694—1773

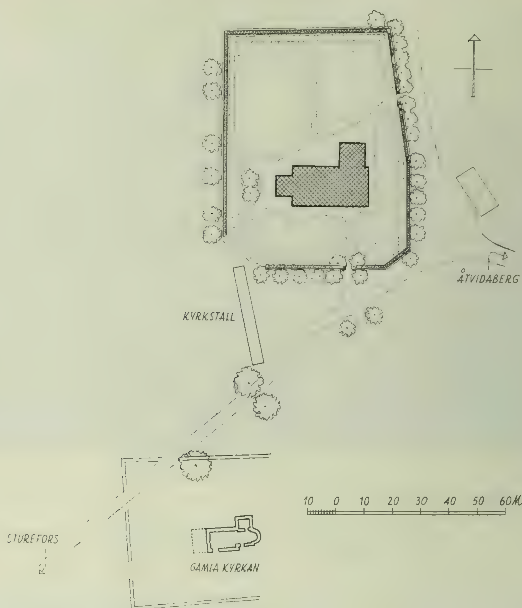

Fig. 179. Situationsplan. 1: 2 000. Uppm. J. Söderberg 1954, kompl. 1960.
Lageplan. Plan of site.

(i C 2), 1748—1796 (i C 1), 1773—1796 (i C 2), 1796—1807 (i C 1), 1796—1910 (LI: 1), 1807—1874 (LI: 3), 1844—1866 (LI: 4); VIS.PROT. 1668, 1676, 1686, 1694 (i C 1), 1696, 1729, 1748 (i C 2) och 1841 (i I 2); INV: 1622 (i KI: 1), 1660 (i C 1), 1694, 1748 (i C 2), 1782, 1796 (i KI: 2), 1818, 1866, 1879 (i LI: 1), 1829 (I 1) och 1841 (I 2); div. handl. rör. kyrkan i OI: 1, OI: 2 och P 1; födelse-, dop- och dödböcker samt vigsellängder börja år 1661, samtliga serier med vissa luckor. — Yngre arkivalier förvaras i kyrkan.

Grebo nämnes första gången i bevarade urkunder år 1364 (RPB nr 606). Kyrkoherde omtalas första gången år 1376 (RPB nr 1217). Socknen kallas då Grepabo. Församlingen har varit eget pastorat med Värna som annex åtminstone sedan 1600-talet, sannolikt betydligt tidigare. Den medeltida kyrkplatsen övergavs sedan en ny kyrka, den nuvarande, uppförts åren 1772—73 ett stycke NO om den gamla (fig. 179).

Följande i texten omnämnda gårdar och byar ligga i Grebo socken: *Björntorp, Dala, Katrineberg, Kattorp, Lillmålen, Lundby, Melskog, Målen, Målbäck, Norrby(holm), Orräng, Redinge, Rödsten, Stäckö, Tollstorp, Viggbyholm.*

Fig. 180. Grundmurar till den gamla kyrkan efter utgrävning 1953—1954. Från Ö. Foto 1957.
Grundmauern der mittelalterlichen Kirche nach der Ausgrabung von 1953—54. Foundations of old church after excavations 1953—1954.

GAMLA KYRKAN

KYRKOGÅRDEN

Den gamla kyrkan med sin kyrkogård var belägen ca 125 m SV om den nuvarande kyrkan i en mot V starkt lutande backe vid sjön Erlångens SÖ ända (fig. 180). Rester av en bogårdsmur visa klart kyrkogårdens utsträckning. Lämningarna efter kyrkan undersöktes åren 1953—1954, varvid större delen av de bevarade murresterna frilades och konserverades.

Kyrkan låg ungefär i kyrkogårdens mitt, men på grund av terrängförhållandena kunde endast en ringa del av kyrkogården användas för begravningar. Den nordvästligaste delen av kyrkogården har vid omläggning av vägen Grebo—Sturefors kommit att avskäras från kyrkogården i övrigt.

Av bogårdsmuren återstår särskilt i S betydande rester. Materialet är gråsten med något inslag av tegel. Stenarna äro lagda i bruk. Muren var täckt med ett tak av bräder, vars reparation omtalas åtskilliga gånger i räkenskaper och andra kyrkans handlingar. År 1674 beslöts således »att muren kringom kyrkiogården skal förferdigas med taak och

Fig. 181. Gamla kyrkan efter teckning från 1600-talets senare del (ms F. l. 6 i KB).

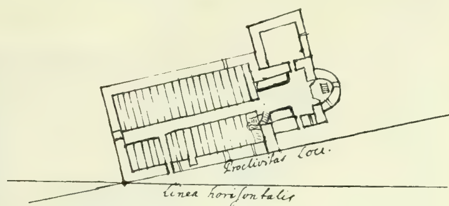
Die mittelalterliche Kirche nach einer Skizze vom Ende des 17. Jh.

The old church; drawing from latter part of 17th century.

hufwar» (ST.PROT.). Likartade beslut fattades åren 1726 och 1735 (ST.PROT.). Vid en visitation av biskop A. O. Rhyzelius år 1748 konstaterades, att bogårdsmuren var bristfällig, dels i V, dels i SÖ. Den V delen skulle lagas av församlingen, den SÖ av innehavaren av Rödstens kornettboställe. RÄK. för åren 1748—1749 upptaga också betydande utgifter för murens reparation.

Kyrkogården hade två ingångar, en i S — huvudingången — och en i N. Den senare omtalas stundom såsom porten, som vetter åt Lundby. År 1678 gjordes en ny kyrkoport på N sidan (RÄK.), och två år senare förfärdigades stora kyrkoporten (RÄK.). År 1701 förekomma utgifter för en ny kyrkoport och för murens lagande vid porten (RÄK.). År 1719 fick Erik i Målen betalt för uppsättande av lilla porten (RÄK.). Utgifter för den sistnämnda portens reparation förekomma senare, bl. a. år 1731 (RÄK.). År 1749 utbetalades murmästarelön för S kyrkoportens uppmurande ånyo (RÄK. enl. beslut på stämma samma år).

KLOCKSTAPEL Kyrkans klockstapel synes, att döma av bevarade grundmursrester, ha stått i kyrkogårdens SV del. År 1633 fick Joseph byggmästare betalt för att han upprättat stapeln med bjälkar (RÄK.). En ny stapel uppfördes åren 1666—1667 av byggmästaren

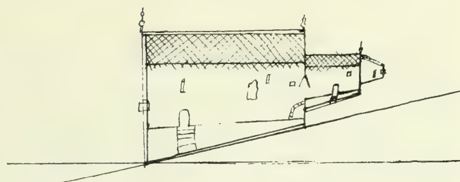

Fig. 182. Gamla kyrkan. Plan och sydfasad från tiden omkr. 1750 (i Rhyzelius, Linköpings Stifts-Krönika, ms i LSB).
Grundriss und S Wand der mittelalterlichen Kirche um 1750.
The old church. Plan and south front, ca. 1750.

Pär Månsson[1] i Linköping (RÄK.). Utgifter för denna stapels reparation förekomma senare ofta, bl. a. åren 1711, 1716 (då mäster Samuel Nilsson i Sturefors fick betalt för att han ansat stapelns stenfot), 1724 och 1738 (RÄK. och ST.PROT.). Sedan stapeln synats av byggmästaren Bragner,[2] fattade man år 1759 beslut om en mera omfattande reparation och började också inköpa byggnadsmaterial (ST.PROT. och RÄK.). Arbetet synes dock aldrig ha blivit utfört. År 1763 synades nämligen stapeln ånyo, denna gang av Petter Frimodig.[3] Denne fick också i uppdrag att montera ned och flytta stapeln, ett beslut som dock snart upphävdes (ST.PROT.). Nytt beslut om stapelns flyttande fattades år 1766. Stapeln kvarstod emellertid till dess klockorna kunde överflyttas i den nyuppförda kyrkans torn år 1773. BROOCMANS uppgift (s. 247) fran år 1760, att stapeln då för icke länge sedan blivit flyttad till en höjd utom kyrkogården (sannolikt avses kullen Ö

[1] PÄR MÅNSSON var en i bygden flitigt anlitad byggmästare, som bl. a. byggde klockstaplar i Skärkind, Järstad och Västerlösa. Han var född i sistnämnda socken och dog i Linköping.

[2] PETTER BRAGNER, son till en av 1700-talets stora byggmästare i Östergötland, GABRIEL BRAGNER, som uppfört bl. a. tornspirorna på Järstads och Brunneby kyrkor samt byggt klockstaplar i Ulrika och Åtvid.

[3] PETTER FRIMODIG, † 1766 i Linköping, 48 år gammal. Han har bl. a. byggt tornspirorna på Lillkyrka, Vårdsbergs och Björkebergs kyrkor.

om kyrkogården, där gamla klockargården är belägen) vinner således intet stöd i kyrkans arkivalier.

Av de gravhällar, som legat på kyrkogården, ha några, bl. a. över kyrkoherdarna Nils Johannis och Nils Svenonis redan på 1700-talet överförts till den nya kyrkan (s. 244). Kvar ligger endast en häll av rödaktig kalksten med ornering i relief. Inskriften är nu i det närmaste oläslig, men löd enl. TILAS (s. 473) och en uppmätning från år 1915 sålunda: IESU ÄR MIT LIF OCH / DÖDEN ÄR MIN WINNING / DEN RÄT . . . / DÖD UT . . . / HÄR UNDER HVILAR VÄLBORNE / HERR LIEUTEN[ANTEN] [W]OLMAR / V[ON] (RUDHEN) OCH DES ÄLSKELIGA WÄLBORNA FRU [LOVISA] SCHULMAN.[1] På den ganska grovt utförda hällen finnas förutom texten två obeliskliknande ornament samt två änglar som emellan sig hålla en krona[2].

KYRKOBYGGNADEN

Kyrkan, vars murlämningar, såsom redan nämnts, till största delen frilades vid en undersökning åren 1953—1954, bestod av långhus, kor och absid, sakristia vid korets nordvägg samt vapenhus utanför långhusets ingång i S. Med hjälp av de bevarade grundmurarna (fig. 183), uppgifter ur kyrkans äldre handlingar samt två teckningar, en från 1600-talets slut[3] (fig. 181) och en från tiden omkr. 1750[4] (fig. 182), är det möjligt att bilda sig en ganska klar bild av den försvunna kyrkobyggnaden och dess historia.

Byggnadsmaterialet var övervägande gråsten, delvis stora, fasta markstenar (bl. a. i nordmuren) med något inslag av kalksten och tegel, det senare huvudsakligen i dörr- och med säkerhet också i fönsteromfattningarna. Vapenhuset var uppfört av trä, att döma av 1600-talsteckningen av liggtimmer. Taken över långhus och kor, sannolikt också över sakristian, voro enkla sadeltak, absidens tak halvkoniskt och vapenhusets tak ett pulpettak. Samtliga voro spåntäckta. Längst i Ö på långhusets taknock fanns en liten spånklädd klockhuv, krönt av en järnsmidd flöjel. Ställningen saknas på 1700-talsteckningen och har således nedtagits dessförinnan. Takprydnader i form av

---

[1] WOLMAR VON RUDHEN (RUDEN), f. 1683, † 1748 på Tollstorp (under Dala säteri) i Grebo; löjtnant, av livländsk adel; g. m. LOVISA SCHULMAN, † 1748 i Grebo, 80 år gammal. Den sistnämnda torde ha varit dotter till kaptenen JOHAN GUSTAF SCHULMAN (från Estland) och ELISABETH CRONMAN († 1687) och i så fall syster till överstelöjtnanten FRANS EVALD FOCKS (f. 1657, † 1738) till Näs (i Åtvids sn) första hustru, HEDVIG OTTILIANA SCHULMAN, f. 1668.

[2] Enligt en sägen, återberättad bl. a. i RIDDERSTAD Beskr. s. 123 skulle stenen ha lagts över ett brudpar, som omkom vid hemfärden från vigseln. Att denna sägen helt saknar grund framgår fullt klart av de ovan i not 1 återgivna uppgifterna.

[3] KB ms F.l. 6. Teckningen torde härröra från 1680-talet.

[4] LSB, RHYZELIUS, s. 18 f.

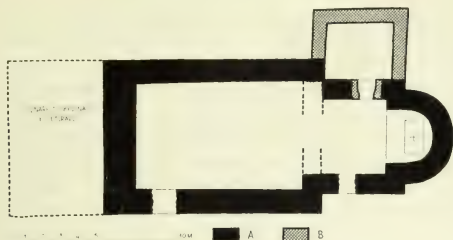

Fig. 183. Plan av gamla kyrkan. 1:300. Uppm. Å Nisbeth 1954.
Grundriss der mittelalterlichen Kirche. Plan of the old church.

smidesjärnskors funnos också längst i V på långhuset samt i Ö på koret. Reparation av taken omtalas ofta, bl. a. åren 1618, då »rundelen» — d. v. s. absiden — spånades (RÄK.), 1639 då vapenhuset spånades (RÄK.), 1699, 1746 och 1753 (RÄK.). År 1752 konstaterades, att taken voro så dåliga att de helt och hållet behövde omläggas (ST.PROT.).

Huruvida murarna från början varit putsade eller icke kan ej avgöras. År 1717 beslöt man, att kyrkan skulle vitlimmas helt och hållet utvändigt (ST.PROT.), och år 1718 utbetalades också arbetslön till murmästaren, som vitlimmade kyrkan (RÄK.).

FÖNSTER

Långhuset hade tre fönster på sydsidan, små och rundbågiga, att döma av 1600-talsteckningen. 1700-talsteckningen visar dessutom en liten, fyrkantig fönsterglugg längst i Ö på sydväggen, sannolikt upptagen för att ge ljus åt predikstolen, som var placerad i långhusets SÖ hörn. Beslut om upptagande av ett fönster på denna plats fattades år 1724 (ST.PROT.); kostnaderna skulle bestridas av baron G. Leijonhielm[1] på Dala (ST. PROT.). Av 1700-talsteckningen framgår också att det mellersta av de tre äldre fönstren förstorats efter 1600-talsteckningens tillkomst, att döma av RÄK. möjligen år 1725. I N fanns ett fönster långt åt Ö, knappast ursprungligt. År 1729 tillråddes församlingen att göra ännu ett fönster på N sidan »på det kyrckan skulle få klarare lius» (VIS.). Församligen följde ej rådet. I västgaveln fanns ett fönster, upptaget år 1725 (RÄK.).

Koret hade ett litet, fyrkantigt fönster i S, absiden två små fönster, ett rakt i Ö, ett i SÖ. Sakristian hade ett fönster i Ö, vapenhuset två fönster, ett i S och ett i V. Utgifter för nya fönster eller för reparation av fönster förekomma ofta. År 1616 betalades 4 dlr för ett fönster i sånghuset (koret), och följande år fick Johan i Tolstorp 1 dlr för ett kyrkans fönster han byggde (RÄK.). Utgifter för fönster förekomma också åren 1636, 1641, 1648, 1650 (då fönster byggdes i vapenhuset), 1680, 1688 (då det stora vapenhus-

[1] GERHARD (GERT) LEIJONHIELM, f. 1695, † 1739; friherre, ryttmästare; g. m. friherrinnan ANNA MARIA SINCLAIR, † 1771.

fönstret och sakristifönstret lagades), 1718 (i sakristian), 1737 (då fönstret i V lagades), 1743, 1750 och 1761 (RÄK.).

INGÅNGAR Långhuset hade en ingång i S, likaså koret. Den senare ingången var rundbågig med ett halvcirkelformat tympanonfält (se fig. 181). På 1700-talsplanen över kyrkan (fig. 182) finnes i södra innerväggen en nisch markerad, och i ett syneprotokoll över kyrkan från år 1751 (i OI: 1) omtalas också en gammal igenmurad dörr. Långhusets S ingång har således tidigare varit placerad längre åt Ö, men i samband med en förlängning av kyrkan åt V (se nedan s. 202) har den flyttats till platsen, som den har på 1600- och 1700-talsteckningarna. Tröskelstenen till den ursprungliga långhusportalen påträffades vid utgrävningen 1953—1954. Ingången från koret till sakristian var försedd med en enkelt profilerad omfattning, murad i tegel. Ingången till vapenhuset var att döma av 1600-talsteckningen placerad i dess Ö vägg.

INTERIÖR Invändigt var kyrkan putsad samt prydd med kalkmålningar (om målningarna se vidare nedan). Taken över långhus och kor voro plana brädtak; sakristian var försedd med stenvalv (enl. syneprotokoll 1751), absiden var med säkerhet täckt med ett hjälmvalv av sten.

Tribunbågen var rundbågig, medan triumfbågen enl. 1751 års syneprotokoll bestod »icke af någon Cirkellbåge, utan [av] en gammalmodig Kiediebåge». Vad som menas med beteckningen »Kiediebåge» är oklart. Som framgick vid undersökningarna av grundmurarna åren 1953—1954 har triumfbågen vid något tillfälle breddats så att den i S gick i flykt med södra kormurens innerliv, medan den i N vidgats ända intill norra långhusmurens insida.

Golven voro lagda av bräder utom i kor och absid, där åtminstone delvis puts- och tegelgolv kommit till användning. I korgolvet torde dessutom ha legat åtminstone en, sannolikt två gravhällar. Nytt golv inlades i koret år 1721 (RÄK.), i långhuset år 1736 (RÄK.). År 1757 fattades beslut om nytt sakristigolv (ST.PROT.).

KALKMÅLNINGAR

Två lager kalkmålningar ha funnits i kyrkan. Vid utgrävningen åren 1953—1954 påträffades stora mängder putsfragment med spår av målningar i två skikt. Det undre skiktets art och karaktär gick icke att fastställa, emedan endast mycket små målningsfragment återstodo. Det övre lagret visade omisskännlig renässanskaraktär och var bättre bevarat; bl. a. förekommo stycken med vegetativa ornament (frukter och blad) som ha motsvarigheter bl. a. i Åtvids gamla kyrkas målningar. Av räkenskaperna framgår också, att kyrkan dekorerades år 1642 av en icke namngiven målare för en kostnad av 60 dlr i penningar, varjämte Lars i Dala fick ersättning för målarens kost och logi (RÄK.). Tilas, som besökte kyrkan år 1764, meddelar (s. 469) om målningarna följande: »(kyrkan

är) af en stor klåpare och Bondemålare med allehanda figurer å wäggar och Tak öfwerkladdad, hvilket lärer skiedt ongefär i k: Carl den X^{des} tid, aldenstund samme Konungs Portrait med lika konstrijk hand blifwit målat på Södra wäggen bredewid Predikestolen, men högt up under Taket». Tilas' uppgift att Karl X Gustafs porträtt funnits bland målningarna är märklig, då målningarnas tillkomsttid genom notisen i räkenskaperna klart kan fastslås till år 1642. Som redan nämnts ha de, att döma av de bevarade fragmenten, erinrat om målningarna i Åtvids gamla kyrka från tiden omkr. 1630.

Tilas ger också värdefulla upplysningar om det äldre lagret av målningar. Om detta säger han: »Men en långt äldre skrift och målning ses på norra wäggen mitt i kyrckan up under Taket, af gammal och illa läselig abbrevierad munckestil, hvilcken werckeligen intresserar Prästebordet, at blifva aftagen, explicerad och i Authentiqvt Document förwarad, innan kyrckan snart torde komma at rifvas och ombyggas, emedan den wisar åtkomsten til et stycke jord och åker, som ännu i dag hörer under Prästebordet, och hvarpå en grof ritning inom sielfwa inscriptionen är aftecknad, samt blifwit skiänckt af en wid namn Gunnar Galle, som skal ägt Wigbyholms säterie här i soknen. Det war ganska tydeligt, at denna inscription blifwit alt ifrån första tiden wäl förwarad, ty under wisst 2^{ne} Hwitlimningar, hwarmed kyrckan blifwit upputsad, har altid hela denna fyrkanten blifwit orörd lemnad . . .» Tilas redogör sedan för hur han kalkerat inskriften med hjälp av oljat papper och sedan överlämnat den för tydning till kanslirådet Berch och assessor Broocman samt återger så dessas läsning av inskriften: Ego Gunnarus in Lundby do terciam partem attungi in Kathatorp et prati sextam partem; pro qua curatus ecclesie vigilia Sancti Andree pro animabus Gunnari þorson unam missam dicere debet annuatim cum antiphona. Scriptum est hoc per Jacobum Anno Domini M°CCC°XCV° feria qvarta post omnium sanctorum in pace reqviescat Amen. Orate pro eo. (= Jag Gunnar i Lundby skänker en tredjedels attung i Kathatorp och en sjättedel av ängen; för detta skall kyrkoherden årligen på Sankt Andreas-aftonen (29 nov.) läsa en mässa med växelsång för Gunnar þorsons själ. Detta är skrivet av Jakob Herrens år 1395 onsdagen efter Alla helgons dag (1 nov.). Må han vila i frid! Amen. Bedjen för honom!). Vilken omfattning dessa målningar från år 1395 ha haft är icke fullt klart. Den omständigheten, att tydliga spår av äldre målningar finnas under renässansmålningarna visar dock, att de måste ha omfattat mer än den av Tilas lästa inskriften. Att döma av färgspåren på de påträffade putsfragmenten,[1] nämligen rödgult och grått, är det dock möjligt att målningarna — förutom inskriften — bestått endast av enkel kvadermålning kring fönster och dörrar samt kring triumfbågen. Att bestämt avgöra, huruvida inskriften och de övriga, äldre målningarna varit samtida, är icke möjligt.

Frågan om målningarnas (d. v. s. 1600-talsmålningarnas) överkalkning väcktes redan av biskop Spegel år 1696 (VIS.), och vid biskop Rudeens visitation år 1729 påmindes församlingen om det beslut, som fattats »at wäggen skulle rappas och hwitmenas, och

[1] De tillvaratagna fragmenten förvaras nu i Östergötlands museum, Linköping.

målningarna således öfwerstrykas, efter de af ålder äro förderfvade» (vis.). Såsom framgår av Tilas' beskrivning kom någon överkalkning dock aldrig till stånd.

BYGGNADSHISTORIA

Den äldsta stenkyrkan i Grebo bestod av ett långhus med smalare, absidavslutat kor. Fönstren voro små och rundbågiga, korportalen (sannolikt också långhusportalen) ävenledes rundbågig och försedd med ett enkelt, halvcirkelformat tympanonfält. Någon utsmyckning av portaler eller andra delar av kyrkan med stenskulptur har icke förekommit. En säker datering av denna den äldsta kyrkan är med hänsyn till att i stort sett endast grunden återstår svår att ge. Icke heller de två teckningar av kyrkan, som finnas, ge härvidlag någon hjälp, de visa endast en enkel absidkyrka av ordinär typ. Med hänsyn till socknens läge i en utkant av den medeltida kulturbygden förefaller det mindre sannolikt, att kyrkan skulle ha hört till de tidigare absidkyrkorna inom landskapet. En datering till 1200-talets början torde vara den mest sannolika. Det förefaller icke uteslutet, att kyrkan ursprungligen varit en privat gårdskyrka — icke minst dess ringa storlek tyder på detta — i så fall väl närmast för gården Lundby, vars ägor närmast gränsar till kyrkogården.

Långhuset har senare förlängts åt V med något mindre än hälften av sin ursprungliga längd. Förlängningens murar voro åtskilligt sämre murade än den ursprungliga kyrkans, varför numera icke mera återstår än obetydliga och vid undersökningen åren 1953—1954 icke frilagda delar av själva murkärnan. På grund av den betydande nivåskillnaden mellan kyrkans V och Ö delar hade den ursprungliga västmuren gjorts betydligt kraftigare än övriga murar för att motstå trycket från dessa. Tillbyggnadens murar gjordes däremot ganska klena, med det resultatet, att svåra sättningar uppstodo, som så småningom nära nog framtvingade kyrkans rivning. En senare tillbyggnad till den ursprungliga kyrkan var också sakristian vid korets N vägg, vilket klart framgår därav att dess murar icke äro uppförda i förband med korets. En säker datering av dessa tillbyggnader, långhusets förlängning och sakristian, är icke möjlig att ge. De torde dock knappast vara äldre än från 1300-talet, men kunna även ha tillkommit först mot medeltidens slut, eventuellt (i varje fall långhustillbyggnaden) t. o. m. ännu senare. De behöva icke heller vara samtidiga. Huruvida den målade inskriften från år 1395 eller någon annan del av de äldre kalkmålningarna tillkommit i samband med någon av dessa tillbyggnader kan ej fastställas. I samband med långhusets förlängning tillkom också en ny sydportal, varefter den gamla igenmurades, dock endast på utsidan. Vapenhuset utanför portalen i tillbyggnaden torde vara senare än denna. — Under 1500- och 1600-talen företogos inga mera väsentliga förändringar av kyrkan, icke heller under 1700-talet, då endast en del fönster nyupptogos eller förstorades. Mot mitten av 1700-talet började dock kyrkans skavanker bli alltmer framträdande. Av ett syneprotokoll från år 1751, upprättat av

byggmästaren Johan Moberg[1] från Stockholm (bl. a. i OI: 1), framgår att kyrkans tillstånd då var sådant, att en reparation knappast varit möjlig. I korabsiden var valvet över altaret sprucket och hela korbyggnaden var genom två sprickor, en på vardera sidan »ifrån öfwerst alt nederst . . . skild ifrån sielfwa kyrkomuren». Triumfbågen var sprucken tvärt igenom muren på ömse sidor om valvbågen. Långhusets sydmur hade två genomgående sprickor, en vid predikstolen och en mellan den igenmurade dörren och den använda. V gaveln var »förmedelst 2ne Sprickor hwardera 3 tum breda innan til å hwardera hörnet skild från södra och norra kyrkiomuren, men utan til grenar sig dessa sprickor uti många andra så att stora osatta gråstenar uti bägge hörnen ligga lösa ofwan ifrån alt til grunden». I N muren fanns två sprickor motsvarande S murens, men ändå bredare och allvarligare. Sakristian slutligen var »medelst sprickor skild ifrån kyrkiomuren så att man ser dager genom sprickorna», och ur dess valv hade stenar börjat lossna och falla ned. I drygt 20 år fick dock socknens kyrkoherde Chr. L. Lindblom (s. 204, not 4) bearbeta församlingen för att få den att besluta om en ny kyrkobyggnad. Efter långa och hetsiga diskussioner, som kortfattat refereras nedan s. 213, kunde år 1772 grunden läggas till en ny kyrka, omkring 125 meter NO om den gamla. Samma år revs den gamla kyrkan (RÄK.), och år 1773 stod den nya kyrkan helt färdig. Åren 1953—1954 framgrävdes, frilades och konserverades de kvarvarande lämningarna av den gamla kyrkans murar under ledning av fil. lic. Åke Nisbeth, och ett stort träkors restes inom murarna.

INREDNING OCH INVENTARIER

Kyrkans altare var, såsom framgår av rester, påträffade vid utgrävningen, murat av sten (fig. 183). ALTARE

Ett »kakaltare»[2] omtalas i ett tillägg till INV. 1662. Då kakaltaret oftast är identiskt med det medeltida Maria-altaret, kan man förmoda att dess plats varit i långhusets NÖ hörn.

Inga uppgifter om kyrkans medeltida altarprydnad äro bevarade. År 1744 inköptes genom förmedling av kyrkoherden Samuel Follin[3] ett medeltida altarskåp från Ekeby kyrka (Ög), vilket samma år omgjordes och försågs med åtskilliga nytillsatser

[1] Någon murmästare med detta namn finnes ej upptagen i H. ALM, Murmästareämbetet i Stockholm, Sthlm 1935, och har icke heller kunnat återfinnas i bouppteckningsregistret i SSA. Där upptages emellertid en murargesäll vid namn JOHAN MOBERG, död år 1764.

[2] Kakaltare el. mataltare, ett altare där barnsängskvinnorna brukade lägga de bröd- eller ostkakor de medförde vid sin kyrkotagning. Den 16 okt. 1720 förbjöd K. M:t, att altarmaten finge inbäras i kyrkan, men det stode allmogen fritt att bära altarmat till prästgården. — Om liknande altaren se M. ÅMARK, Kakaltaret i Överselö kyrka, i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXVII (1934), s. 14 f, och SvK, Blekinge IV, s. 70, Uppl. V, s. 258.

[3] SAMUEL FOLLIN, f. 1677, † 1745; kyrkoherde i Grebo 1715.

av en bildhuggare och en målare (icke namngivna i RÄK.). Mittpartiets skulpterade framställning av Kristus på korset mellan Maria och Johannes övertogs utan större förändringar från det medeltida altarskåpet och återfinnes nu i Värna kyrka (fig. 256), dit den kom år 1779 genom en målare Wickman, som samma år gjorde Grebo nya kyrkas predikstol. Såsom dellikvid för denna fick han den gamla kyrkans altartavla[1] (se nedan s. 216). Krönpartiet samt en del ornament ha bevarats i den nuvarande kyrkan och beskrivas i det följande.

Kyrkans triumfkruxifix, en madonna- och en apostlabild överflyttades efter rivningen till den nya kyrkan där de ännu äro bevarade. De beskrivas närmare å s. 218.

PREDIKSTOL Predikstolen var åtminstone på 1700-talet placerad i långhusets SÖ hörn. Enl. BROOCMAN (s. 247) var den »gjord af Bildthuggare, och beprydd med Apostlarnas bilder» samt skänkt till kyrkan år 1723 av överstemarskalken greve Carl Pipers änka, grevinnan Christina Törnflycht.[2] Enl. RÄK. uppsattes dock predikstolen redan år 1721 av mäster Samuel (Nilsson) från Sturefors. Den överflyttades till nya kyrkan och användes där till år 1779. Fyra figurskulpturer från denna predikstol äro bevarade i den nuvarande kyrkan och beskrivas närmare å s. 224.

Ett korskrank tillverkat år 1615 av Pätter snickare i Vadstena (RÄK.) nedtogs år 1721 samtidigt som korets inredning nygjordes (bl. a. byggdes ny altarring i stället för den gamla, som bestod av »3 bräder, ändalångs lagde». RÄK.).

ORGEL År 1725 fattades beslut om anskaffande av en orgel genom sammanskott (ST. PROT.), och nästföljande år inköptes en 6-stämmig orgel, som placerades på en läktare i kyrkans västparti (RÄK.). Orgeln avsynades samma år av rector cantus i Linköping, mag. Schiörling[3] (RÄK.).

Enl. uppgift av kyrkoherden Chr. L. Lindblom[4] i HÜLPHERS' saml.[5] var orgeln byggd år 1727 »icke af någon Orgelbyggare, utan af en Organist i Ö. Hargs Sochn, som hetat Carl».[6] De sex stämmorna voro enl. samma källa: Principal 4′, Gedacht (8′), Fleut (4′), Quinta ($2\,^2/_3$′), Octava (2′) och Superoctava (1′). Orgeln målades år 1728 liksom altardisken och bänkinredningen (RÄK.) samt reparerades år 1751 (RÄK.). Den överflyttades till nya kyrkan och användes där intill år 1785.

---

[1] BROOCMANS uppgift s. 247 att altartavlan skänkts av FOLLIN är felaktig.

[2] CHRISTINA TÖRNFLYCHT, f. 1673, † 1752, g. m. överstemarskalken och kungl. rådet greve CARL PIPER, f. 1647, † 1716 i rysk fångenskap. Ägde bl. a. Sturefors i Vists sn (Ög), varunder ett antal gårdar i Grebo lydde, bl. a. Lundby och Viggbyholm.

[3] ANDREAS SCH(I)ÖRLING, f. 1690, † 1768; rector cantus i Linköping 1722, rector scholae 1728, kyrkoherde i Horn 1734.

[4] CHRISTER LARSSON LINDBLOM, f. 1715, † 1800; kkh i Grebo 1745, prost 1772; g. m. MARIA BEATA HOLLMAN, f. 1714, † 1781. L. var farbror till ärkebiskopen J. A. LINDBLOM.

[5] HÜLPHERS Samlingar till svenska org.verks beskrifningar, Linköpings stift, VSB.

[6] CARL HINDERSSON (HINDRICKSSON) BJÖRLING, f. omkr. 1689, † 1743 som organist i Kristbergs sn (Ög). Han har byggt ett flertal smärre orgelverk i Östergötland, de flesta dock nu förstörda.

Fig. 184. S kyrkogårdsingången med timsten från 1776 och grindar från 1815. Foto 1963.

S Kirchhofseingang mit Sonnenuhr von 1776 und Gittertür von 1815. S entrance to churchyard with sundial from 1776 and gates from 1815.

Kyrkans bänkar, vilkas placering i kyrkan framgår av 1700-talsplanen (fig. 182), voro byggda år 1664 (RÄK.). Möjligen ha vissa delar av dem kommit till användning i den nya kyrkan (se därom s. 225). Präst- och klockarstolar i koret byggdes år 1721 av mäster Samuel från Sturefors (RÄK.). BÄNKAR

En dopfunt av icke angivet material omtalas vid biskop Samuel Enanders visitation år 1668, då man beslöt, att »fundten förskaffas en ny och tienligare, och flyttas fram till Altaret på Norra sijdan, der then beqvämligast kan stå» (VIS.). — En funtkittel av malm upptages i INV. 1622, 1660 och 1668. Denna antyder, att en dopfunt av sten funnits. — En dopskål av mässing från år 1686 med tillhörande fot av trä användes ännu i den nya kyrkan (se s. 224). DOPREDSKAP

Bland nattvardskärl, som överförts från den gamla kyrkan till den nya, märkas två oblataskar, en av silver från 1646 och en av mässing inköpt 1731, samt en vinkanna av tenn från 1668. Dessa föremål beskrivas utförligt s. 229. NATTVARDS-KÄRL

Ljuskrona av mässing för 12 ljus i 2 kransar skänkt 1653, ljuskrona av smidesjärn

för 6 ljus sannolikt från 1726 samt ljusarm av mässing för 2 ljus från 1685 beskrivas s. 232. Här redogöres även för äldre nu förkommna ljusredskap.

TEXTILIER Mässhake av röd skuren och oskuren sammet skänkt 1632 samt korsformad besättning från mässhake med broderier i guld och silke, flandriskt arbete från 1500-talet, beskrivas s. 237. S. 242 lämnas uppgifter om äldre nu försvunna textilier.

GRAVMINNEN I kyrkans kor fanns en murad gravkammare, täckt av ett tunnvalv med anfang i N och S samt med nedgång i V. Vid undersökningen åren 1953—1954 gjordes inga fynd, som möjliggjorde en identifiering av de i kammaren begravda. Det är icke heller möjligt att bestämt ange vilka av de i den nya kyrkans korgolv inlagda, äldre gravstenarna som möjligen kunna ha legat inne i den äldre kyrkan, än mindre, vilken som kan ha tillhört denna grav.[1]

Lösa inventarier från den gamla kyrkan beskrivas nedan i samband med den nya kyrkans inventarier.

NYA KYRKAN

KYRKOGÅRDEN

Kyrkogården har fått sin nuvarande utsträckning efter två utvidgningar under 1800-talet,[2] den första slutförd år 1858 (RÄK.), den andra år 1889 (RÄK.). Bogårdsmuren — en terrassmur av gråsten i kallmur — påbörjades sommaren 1775 (ST.PROT.) och stod sedan under arbete flera år samtidigt som kyrkogårdens planering pågick. Först år 1787 synes kyrkogården i sin helhet ha varit iordningställd. Bogårdsmuren har delvis omsatts under 1800-talet.

Tre ingångar finnas, i S, i Ö och i V, alla med enkla grindstolpar av sten och med grindar av järnsmide. Endast ingången i S är ursprunglig. Dess nuvarande grindar tillkommo dock först år 1815 (ST.PROT. och RÄK.) och gjordes efter modell från Vårdsberg

[1] Flera gånger under 1600-talet omtalas dock den Kaggska graven i koret, bl. a. år 1694, då där begrovos bröderna NILS och CARL KAGG, båda söner till friherre CARL JÖRGEN KAGG (se släkttabell s. 381). Vid detta tillfälle synes också ett begravningsvapen med Kaggska ättens vapen ha upphängts i kyrkan. Enl. ett brev från kyrkoherden SAMUEL FOLLIN till biskopen år 1724 (DOMKAP.) hade nämligen år 1694 uppsatts ett baner »hwilket berättas wara hämptat hijt [d.v.s. till Grebo] ifrån Lindkiöpings domkyrkia då saliga högwälborna Herrarne, Hr Niels och Hr Carl Kaggar Baroner, bägge kiötzliga Bröder, här i Gredboo kyrkia blefwit begrafne». År 1724 hade emellertid vapnet borttagits från kyrkan på friherre Didrik Kaggs vägnar. Den sistnämnde var enl. Follin »enda Brodren i Lifwet af den Familien, och är nu sinnat låta dett uppsättia utj sin graf i Ringarums SockenKyrkia». Follin anmälde detta förhållande och anhöll om råd. Det enda Kaggska begravningsvapen, som nu finnes i Ringarums kyrka, är uppsatt till minne av kammarjunkaren friherre Carl Jörgen Kagg, död 1686 i Norrköping. Huruvida det verkligen är detta vapen, som åsyftas i Follins brev, lär knappast nu kunna bevisas.

[2] Vid arbeten på kyrkogården år 1885 påträffades en järnåldersgrav. Fynden från denna förvaras i SHM under inv.nr 7788.

Fig. 185. Kyrkan från S. Foto 1963.
Die Kirche von S. The church from S.

(jfr s. 101 och fig. 109). Den ena grindstolpen krönes av en timsten med årtalet 1776, den andra av en väderhane av järn, placerad liksom timstenen på ett stenklot (fig. 184). Ingången i Ö tillkom i samband med kyrkogårdsutvidgningen år 1858 (RÄK.), medan ingången i V upptogs först år 1925, då också en utanför denna ingång liggande byggnad, inrymmande bisättningsrum och materialbod, tillkom.

Kyrkogården var redan från början planterad med träd: lind, lönn och rönn enl. en uppgift från år 1782 (ST.PROT.). Sju nya träd planterades år 1852 (RÄK.).

Bland kyrkogårdens äldre gravmonument kunna följande nämnas: — 1. Rest sten av gråröd kalksten, triangulär med avskuren spets, med inskrifterna KONGL. / HOFPREDIKANTEN PROSTEN OCH KYRKOH^{N} / ÖFVER GREBO OCH WÄRNA / ISAC OLOF SCHARFF[1]

[1] ISAC OLOF SCHARFF, f.[1] 1762, † 1826; kyrkoherde i Grebo 1801, prost 1808; g. m. CHRISTINA MARGARETA KINMANSSON, f. 1766, † 1843, i hennes andra gifte.

/ FÖDD D. 17 AUG. 1762. / DÖD D: 3 AUG. 1826. / EFTERLEFVANDE MAKA RESTE MINNESVÅRDEN samt HANS MINNE LEFVER I WÄLSIGNELSE. H 180. — 2. Rest sten av rödaktig kalksten, triangulär, över rusthållaren Carl And. Molander,[1] † 1830 25/2, 84 år gammal. H 172. — 3. Häll av grå kalksten, inskriften nu nästan helt utplånad. Enl. INV. 1829 lagd

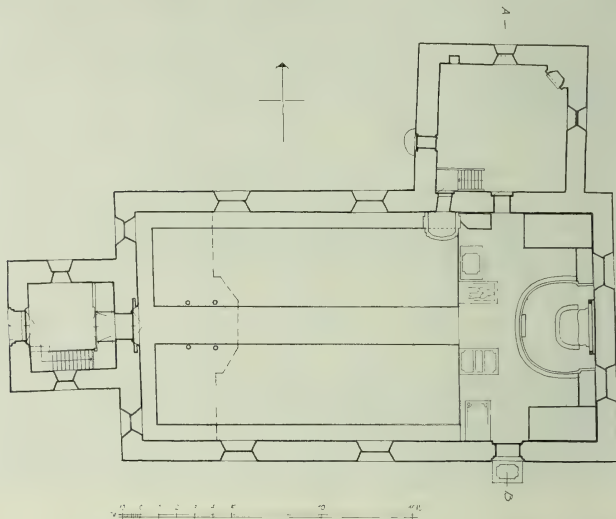

Fig. 186. Plan. 1:300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Grundriss. Plan.

över häradsdomaren Nils Johansson[2] i Redinge, född den 29/8 1731, och hans hustru Maria Hansdotter, född den 25/11 1730, † den 22/6 1800. Mått: 138 × 192. — 4. Häll av grå kalksten, inskriften nu nästan helt utplånad. Enligt INV. 1829 lagd över änkepastorskan Catharina Lindstedt, född Schenberg, till Katrineberg, född den 6/2 1723, † den 21/4 1786.[3] Mått: 122 × 192.

[1] CARL ANDERS MOLANDER, rusthållare i Målbäck i Grebo sn, f. 1745, † 1830.

[2] NILS JOHANSSON, f. 1731, † 1812, häradsdomare; g. 1:o m. MARIA HANSDOTTER, f. 1730, † 1800, 2:o m. KJERSTIN MÅNSDOTTER, f. 1744, † 1827.

[3] CATHARINA SCHENBERG, f. 1723, † 1786; g. m. kyrkoherden i Västerlösa (Ög) JOHANNES LINDSTEDT, f. 1703, † 1773. — Katrineberg är en gård i Grebo sn.

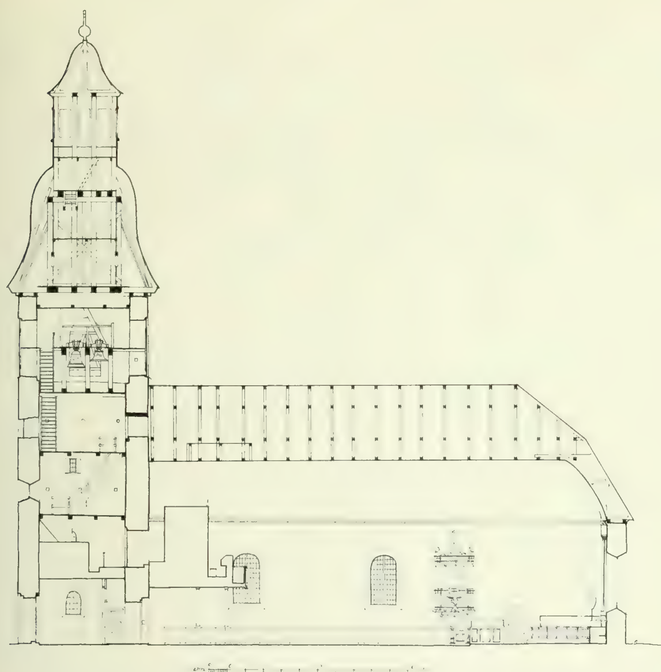

Fig. 187. Längdsnitt mot N. 1:300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Längsschnitt nach N. Longitudinal section looking N.

Konstnären Johan Stålboms gravsten låg intill ar 1925 öster om kyrkans kor men inflyttades detta år i koret (se s. 248).

Kyrkstallarna S om kyrkogården torde i sitt nuvarande skick icke vara äldre än från 1800-talet. År 1788 lämnades majoren J. Gripenwaldt[1] tillstånd att bygga ett stall på kyrkvallen (ST.PROT.). Kyrkvallens planerande omtalas redan år 1774 (ST.PROT.). Ett nu rivet sockenmagasin byggdes år 1836 (uppgift i KI: 3). KYRKSTALLAR

[1] JOHAN GRIPENWALDT, f. 1719, † 1801; major vid Östgöta kav.reg.; g. m. ANNA DOROTHEA SCHMITERLÖW, f. 1726, † 1799. Ägde Dala säteri i Grebo sn.

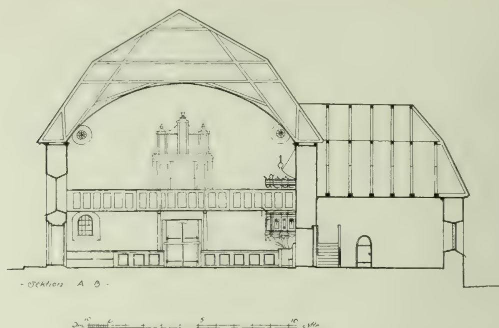

Fig. 188. Tvärsnitt mot V genom långhus och sakristia. 1:300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Querschnitt nach W durch Langhaus und Sakristei. Cross section of nave and vestry, looking W.

KYRKOBYGGNADEN

PLAN OCH MATERIAL Kyrkan (fig. 185—188) består av ett rektangulärt långhus med koravdelning i Ö. Vid V kortsidan ansluter ett torn, i NÖ en sakristia. Materialet är huvudsakligen gråsten. Murarna äro slätputsade frånsett de nedersta partierna, som med grå spritputs givits karaktären av sockel. Upptill avslutas murarna med en enkelt profilerad taklist av trä.

YTTERTAK Såväl långhuset som sakristian ha brutna, spåntäckta yttertak, långhusets är valmat åt Ö, sakristians åt N. Tornet avslutas med en karnissvängd huv som uppbär en liten, åttkantig lanternin, vars karnissvängda tak krönes av en förgylld glob med kors. Huven och lanterninens tak äro spånklädda, lanterninen[1] målad i svart och vitt.

FÖNSTER Långhuset med koret upplyses av två stickbågiga fönster i Ö, tre likaledes stickbågiga fönster i S av vilka ett sitter över korportalen, två stickbågiga och två cirkelrunda fönster i V (de sistnämnda sitta högt upp för att ge ljus åt läktaren) samt två stickbågiga fönster i N. Samtliga fönster ha små glasrutor i målade träbågar samt innanfönster, de senare från år 1925. Solbänkarna äro av plåt, svartmålade. Sakristian har två fönster, båda stickbågiga, ett i N och ett i Ö med små glas i målade träbågar, innerfönster samt smidda järngaller mellan fönstren. Tornet har två stickbågiga fönster i bottenvåningen (som tjänar som vapenhus) — ett i N och ett i S — med samma indelning som kyrkans fönster.

[1] Lanterninen omtalas ofta på 1800-talet under beteckningen »jungfrukammaren». Jfr SvK, Up VI, s. 66 (Munsö kyrka).

I de därpå följande två våningarna finnas endast små muröppningar i N och S. I tornets tredje våning dessutom ett rundfönster i V samt i fjärde våningen en öppning i Ö mot långhusvinden. I klockvåningen slutligen finnas stora, stickbågiga ljudgluggar med svartmålade träluckor åt samtliga väderstreck.

Kyrkans huvudingång är i tornet; en stor, i det närmaste rundbågig portal med tvåsprångig omfattning och dubbeldörrar med mönsterpanel. Över portalen en tavla av grå kalksten med förgylld inskrift: UTI KONG. GUSTAFS DEN III^S / WISA REGERINGS TID DÅ / LANDS HÖF: BAR: / C. H. STRÖMFELDT / STYRDE ÖSTGIÖTHA LÄN OCH / BISCOPEN D. P. FILENIUS / LINKÖPINGS STIFT / BYGDES THENNA KYRKA / UNDER PASTORIS / CHR. LINDBLOMS / TIENSTETID / ÅREN 1772 OCH 1773. Tavlan inköptes år 1773 och »illuminerades» (= förgylldes) första gången år 1778 (RÄK.). Portalen mellan kyrkan och tornet är av samma typ som torningången och har dubbla dörrar med mönsterpanel. Vid portalen ett vindfång från år 1925. Ingången från tornet till orgelläktaren är stickbågig, dörren med mönstrad panel är den ursprungliga. Korportalen i S är stickbågig med profilerad omfattning samt försedd med två dörrar, av vilka den inre är samtida med kyrkan, den yttre från år 1925, båda med fiskbensmönstrad panel. Sakristian har tre dörröppningar, alla stickbågiga — en i V med en dörr sammansatt av järnband och järnplåtar, enl. traditionen den gamla kyrkans sakristidörr, men dock med all sannolikhet nygjord för denna plats, samt två i S. Av de sistnämnda leder den ena till koret och är försedd med en mönsterpanelad trädörr, medan den andra, till vilken leder en trappa i sakristians SV hörn, för upp till predikstolen. Den är försedd med en dörr med fiskbensmönstrad panel. INGÅNGAR

Innertaket i kyrkan består av ett flackt trätunnvalv avvalmat åt Ö, utgående från en enkelt profilerad taklist av trä. Taket är gråmålat, listen marmorerad i gråblått med något rött. Sakristians innertak är en enkel träplafond med tillhörande taklist. I takets mitt ett enkelt, målat ornament, tillkommet år 1925, samtidigt som också taklisten marmorerades. INNERTAK

Golven i koravdelningen, långhusets gångar, tornets bottenvåning (samt ursprungligen också i sakristian) äro lagda med kalkstensplattor, vilka började inköpas år 1794 men som dock icke inlades förrän åren 1798—1800. Golvet har omlagts och reparerats vid flera tillfällen, senast år 1925. I korgolvet, som ligger ett trappsteg högre än långhusets, äro sex gamla gravstenar inlagda, fem av dem redan på 1700-talet, en (Stalboms) år 1925. Det sistnämnda året fingo stenarna sin nuvarande placering. Golvet inom bänkkvarteren liksom i sakristian är av trä. — Samtliga golv i kyrkan voro från början av trä, men svåra angrepp av svamp framtvingade snart deras omläggande med kalksten (ST.PROT.). GOLV

År 1950 infördes elektrisk uppvärmning, som ersatte en tidigare uppvärmningsanläggning för lågtrycksånga, installerad år 1925. Det sistnämnda året inreddes också ett pannrum under sakristian, varvid en vinkällare byggd år 1801 (RÄK.) spolierades. UPPVÄRMNING

Fig. 189. Interiör mot Ö. Foto 1957.
Kircheninneres nach O. Interior looking E.

Kyrkans första uppvärmningsanordning var en värmeugn, inköpt år 1878 (INV. 1866). I sakristian finnes i NÖ hörnet en öppen spis, som är samtida med själva kyrkobyggnaden.

GRAVKOR Vid kyrkans östgavel låg intill tiden omkr. 1860 ett gravkor (eg. två sammanbyggda gravkor), uppfört av tegel med spåntäckt tak, 7 alnar långt, 6 ½ alnar brett och 2 ¾ alnar högt (Brandförsäkringsinstr. i I 2). Det byggdes för majoren Johan Gripenwaldt (s. 209, not 1) och kyrkoherden Chr. L. Lindblom (s. 204, not 4). Tillstånd till dess uppförande lämnades år 1778 (ST. PROT.). Två inskrifter på gravkoret lödo enl. INV. 1829 sålunda: — 1. »2 Timoth. 4 Cap. 7 v. — Majoren och Riddaren Johan Gripenwaldt, född d. 7 Dec. 1719. Dess Husfru Anna Dorothea Schmitterlöf, född d. 15 apr. 1726, med deras 9 Barn.» Stenen synes också ha varit försedd med Gripenwaldtska och Schmiterlöwska vapnen. — 2. »Philipp(us)[1] . . . Christer Larsson Lindblom, född d. 13 Oct. 1715 och dess fru Mar. Beat. Hollman född 1714, död 1781 och dess 3 Barn.»

[1] Skall man döma av den här citerade avskriften var varken kapitel eller vers utskrivna.

Fig. 190. Interiör med V. Foto 1963.
Kirchenninneres nach W. Interior looking W.

DEN NYA KYRKANS BYGGNADSHISTORIA

År 1745 tillträdde Christer L. Lindblom (s. 204, not 4) Grebo-Värna pastorat och redan från början blev han en ivrig förkämpe för att en ny kyrka, gemensam för de båda församlingarna, skulle byggas på en ny plats belägen emellan de gamla kyrkorna. Han fick stöd från större delen av socknarnas ståndspersoner, men stötte på envist motstånd från allmogen. Christina Piper (s. 204, not 2), ägare bl. a. till Lundby och Viggbyholm, föreslog i ett brev år 1749 att den nya kyrkan skulle byggas på Rödstens ägor och betecknade de gamla kyrkorna som »usla, eländiga, små samt ifrån öfwerst till nederst genomremnade, förderfwade och ohyggliga» (avskrift i OI: 1). En syn år 1751 av murmästaren Johan Moberg från Stockholm (s. 203, not 1) visade också att kyrkan i Grebo

verkligen var i ett miserabelt skick. År 1752 föreslog kornetten Gustaf Fock,[1] att en ny kyrka skulle byggas av trä, och han erbjöd sig skänka timmer och spik (ST.PROT.). Året därpå sökte Lindblom utverka tillstånd till ett lotteri för kyrkan (en tredjedel av vinsten skulle tillfalla Landeryds kyrka) men fick avslag. I stället beviljades församlingen år 1755 två stiftskollekter, och när dessa utbetalades till Grebo år 1760 började Lindblom ånyo med all kraft propagera för sitt sammanbyggnadsförslag. Han konstaterade dock, att han måste röna »snart allmän motsägelse» (ST.PROT.). Han gav emellertid icke upp, utan fortsatte att bearbeta församlingsborna, men utan resultat — särskilt Värna-borna voro omöjliga att övertyga. År 1763 vände han sig till domkapitlet för att låta detta bringa diskussionerna till en ända. Efter åtskilliga överläggningar förklarade domkapitlet den 1/2 1764, att man icke mot församlingarnas bestämda önskemål kunde ålägga dem att bygga gemensam ny kyrka, utan prövade skäligt, att kyrkorna »hwarken må ödeläggas eller raseras» (ST.PROT.). Värna började samma år en genomgripande reparation av sin kyrka (s. 275), medan man i Grebo fortsatte diskussionerna, närmast om platsen för en planerad ny kyrka. Medel funnos. Förutom de två stiftskollekterna hade kyrkan år 1762 7/9 beviljats tre rikskollekter. År 1765 föreslog Lindblom, att den nya kyrkan för Grebo skulle byggas på Lundby gärde, men fortsatte samtidigt sin propaganda för ett sammanbyggande. Man beslutade, att murmästaren Anders Hansson i Kärna[2] skulle tillkallas för att utstaka plats för en ny kyrka, 44 alnar lång och 20 alnar bred, placerad på den gamla kyrkogården. Anders Hansson infann sig på en sockenstämma den 5/1 1766 och medförde då två av biskopen från Stockholm anskaffade »kosteliga ritningar till en kyrka om 50 alnars längd och 25 dito bredd, utom Tornmur och Sacristia» (ST.PROT.). Den stockholmske murmästare (ej namngiven), som författat förslaget, hade också förklarat sig villig att uppföra kyrkan för en kostnad av ca 10 000 dlr kmt jämte dagsverken. Man ansåg dock förslaget alltför storstilat och betvivlade, att murmästaren, när han fick se den oländiga backe i vilken kyrkan avsågs att uppföras, skulle vidhålla sitt anbud. Man föredrog i stället att lämna uppdraget till Anders Hansson. På en stämma hösten samma år hade emellertid i stället byggmästaren Petter Bragner (s. 197, not 2) infunnit sig. Bragner förklarade sig villig att uppföra kyrkan efter de stockholmska ritningarna för en kostnad av ca 8 000 dlr kmt. Kontrakt upprättades också med honom och insändes till domkapitlet och landshövdingen för granskning. Båda dessa myndigheter ställde sig tvekande, senare även Bragner, och diskussionerna om den lämpligaste kyrkplatsen började på nytt. År 1767 föreslog majoren Johan Gripenwaldt på Dala (s. 209, not 1) att den nya kyrkan skulle byggas på den tidigare föreslagna platsen vid Rödsten, sägandes att »denna oländiga, otjenliga och ohyggeliga platsen [d. v. s.

---

[1] MÅRTEN GUSTAF FOCK, f. 1720, † 1798; kornett vid Östgöta kav.reg.; g. m. friherrinnan MARIANA LEIJONHIELM, f. 1720, † 1773, dotter till ryttmästaren, friherre Gerhard L. och hans maka Anna Maria Sinclair (se ovan s. 199, not 1). Kornetten Fock ägde Stäckö i Grebo sn.

[2] ANDERS HANSSON, f. omkr. 1713, † 1775 i Kärna; klockare och murmästare.

den gamla kyrkogården], som i den gamla, afgudiska Klåstertiden warit god nog til et klåster, icke passar sig för uplyst folk, at derpå sättja et nytt och stort Herrans hus» (ST.PROT.). Gripenwaldts förslag förkastades, och i stället antogs år 1768 ett av Anders Hansson framlagt förslag, att den nya kyrkan skulle läggas vid sockenstugan (ST. PROT.). I december samma år besökte biskop Filenius Grebo och Värna och var närvarande på stämmor i båda socknarna. Härvid konstaterades förutom att Värna bestämt vägrade att gå samman med Grebo bl. a. att den tidigare föreslagna platsen vid Rödsten på grund av markförhållandena icke var lämplig för en kyrka. År 1770 framlade Gripenwaldt ett förslag, att den nya kyrkan skulle byggas på Melskogs gärde. Detta förslag förkastades dock, och i stället beslutade man att utse Lundby gärde till platsen för den nya kyrkan. Erforderlig mark skulle tillsläppas av prästgården och av Lundby, den senare gården ägd av greve Nils Bielke,[1] som i vederlag skulle få den gamla kyrkogården, sedan den på församlingens bekostnad blivit »rögder ifrån grus och sten efter den gamla kyrkan» (ST.PROT.). Samma år antogs också Måns Månsson[2] från Linköping som murmästare och Petter Andersson,[3] också han från Linköping, som byggmästare. År 1772 den 11/5 började på allvar arbetena på den nya kyrkan, och hösten samma år den 4/10 eller 16:e söndagen efter Trefaldighet kunde den första gudstjänsten hållas där (ST.PROT.). Tornet stod dock färdigt först år 1773, och arbetena på kyrkans inredning liksom på kyrkogårdens iordningställande fortgingo ännu några år.

ÄNDRINGAR, 1800- OCH 1900-TALEN

Några mera genomgripande förändringar ha icke vidtagits med kyrkan efter dess uppförande, varför den framstår som en av Östergötlands enhetligaste och stilrenaste 1700-talskyrkor. Under 1800-talet företogos endast smärre reparationer, taken lagades, väggar och trävirke omputsades resp. nymålades, inredningen ommålades (bl. a. år 1841) och en värmeugn installerades (år 1878). Under kyrkoherde J. Alméns tid (1853—1865) revs det Gripenwaldt-Lindblomska gravkoret vid kyrkans östgavel.

Vid en restaurering år 1925, efter förslag av arkitekten Erik Fant, insattes innanfönster, vindfång i väster, ny ytterdörr i söder, varjämte ny värmeledning med pannrum under sakristian installerades. Inredningens ursprungliga färger framtogos till största delen och äldre, lösa inventarier konserverades. Bänkarna ombyggdes till större bekvämlighet, dock med bibehållande av de gamla dörrarna och framskärmarna.

---

[1] NILS ADAM BIELKE, f. 1724, † 1792 på Sturefors, greve, riksråd, till Sturefors och Tureholm.

[2] MÅNS MÅNSSON, stiftsbyggmästare, lärling till Anders Hansson, som också utfärdar ett intyg för honom i anledning av det förestående bygget i Grebo, daterat Kärna 11/9 1770 (DOMKAP.). Intyget lyder: »Att Måns Månsson i Linköping, är en aldeles pålitelig och wäl inöfwad murmästare, att antaga den i Herrans namn Tillernade Kyrkiobyggnaden wid Grebo, som jag för mina swåra bräckligheter icke Tiltror mig att antaga kan jag med största säkerhet wara answarig alldenstund han waritt med mig på 8 Kyrkior och på Normlösa som är den 9 wisadt ett hederliget Prof, som här med lemnas honom till ett wäl förtient bewis».

[3] PETTER ANDERSSON, byggmästare, huvudsakligen verksam tillsammans med Måns Månsson och i likhet med denne linköpingsbo.

Efter år 1925 har, frånsett att elektrisk uppvärmning inletts, endast rena underhållsarbeten vidtagits på kyrkan. Således omtäcktes taket och tornhuven under 1950-talet.

INREDNING OCH INVENTARIER

ALTARE Altare av trä, rektangulärt med svagt svängda sidor, marmorerat i grågrönt (originalfärger). Samtida med kyrkan.

Altare i sakristian, enkelt, av trä, vid norra väggen. Från år 1925.

Altaruppsatsen (fig. 191) består av en arkitektonisk uppställning, som omramar en målning (olja på duk). Den krönes av ett förkroppat gavelparti som understödes av två tunna kolonnetter omlindade med målade lagerguirlander. Överst ett förgyllt, strålkransomgivet Guds-öga. Omfattningen målad i grågrön marmorering, kolonnetterna försilvrade med lagerguirlanderna i grönt. Målningen framställer Kristus på korset, när han anförtror sin moder åt Johannes. Vid korsets fot en grupp sörjande kvinnor, bland dem Maria Magdalena. Färger: huvudsakligen grått, brunt, gult och blått i flera nyanser samt enstaka inslag av mera lysande färger såsom t. ex. rött på Johannes mantel. Signerad i nedra vänstra hörnet: MÅLAT AF (S?) J. STÅLBOM / ÅR 1773. Skänkt till kyrkan av Stålbom,[1] som bodde på gården Orräng inom socknen, mot det att han fick fritt stolrum för sig och sitt folk (OI: 2). Den »bättrades» år 1870 av målaren Rydholm från Linköping (RÄK.) och restaurerades år 1950 av konservator Bertil Bengtsson, Linköping, varvid även ljusramperna på ömse sidor om tavlan tillkommo.

Altarrundel (fig. 189) av trä med avrundade hörn. Medelst halva balusterdockor indelad i rektangulära fält. I varje fält en oval spegel. Samtida med kyrkan. År 1925 målad i grått med marmorering och sparsam förgyllning, vilket nära motsvarar den ursprungliga färgställningen. Före år 1925 målad i vitt och guld. De sistnämnda färgerna fick den sannolikt år 1841, då kyrkans inredning ommålades av Alexander Nilsson från Vist (RÄK.).

Av den gamla kyrkans altaruppsats, tillverkad år 1744 med användande bl. a. av ett medeltida altarskåp från Ekeby kyrka (se s. 203), återstår i den nuvarande kyrkan endast själva krönpartiet samt några ornamentbitar. Mittpartiets kalvariegrupp befinner sig sedan år 1779 i Värna kyrka (fig. 258). Det bevarade krönpartiet (fig. 192), av

---

[1] JOHAN STÅLBOM, f. 1712 i Nyland (Finland), † 1777 på Orräng. 1733 lärling hos Johan Pasch, därefter hos Lorens Pasch d.ä. S. var en produktiv och ganska god porträttmålare. Altartavlan i Grebo torde vara en efter ett stick el. dyl. gjord kopia efter målning av Jacob Jordaens (1593—1678) i Teirninckstiftelsen, Antwerpen (jfr SvK, Up VII, s. 193, fig. 185, oljemålning i Stockholms-Näs kyrka, kopierad efter samma förebild). En sannolikt av S. gjord replik i mindre skala efter Grebos altartavla finns i Bankekind (se ovan s. 95 fig. 102). S. var gift med SUSANNA HAMMERDAHL († 1791), som år 1779 gifte om sig med kvartermästaren PER HOFFSTRÖM, från vilken hon dock redan år 1782 fick skilsmässa (DOMKAP.).

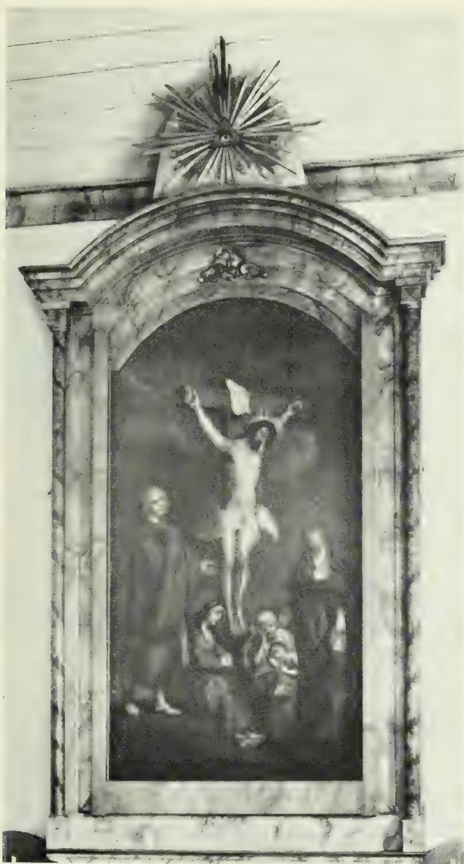

Fig. 191. Altaruppsats från år 1773, med målning av J. Stålbom. Foto 1963.

Altarbild von J. Stålbom von 1773 mit Rahmung.

Altarpiece, 1773; painting by J. Stålbom.

Fig. 192. Krönparti till altartavla från år 1744. Foto 1957.
Bekrönung eines Altarbildes von 1744. Crown of retable, 1744.

trä, målat i rött med marmorering och bladrankor i grönt och grått, består av en rektangulär tavla inom en profilerad ram. Den krönes av en segmentformad gavel med ett skulpterat kerubhuvud och flankeras av två profilsågade sidostycken med enkla målade ornament. Det hela vilar på en profilerad list. I tavlans mitt en sol, bildad av utsågade hål och flankerad av två kerubhuvuden med strålglorior av spetsovala hål. Dessutom två inskrifter: — 1. SÅ LÄT NU, MIN GUD, TIN / ÖGON ÖPNE WARA OCH TIN ÖRON GIFUA / ACHT PÅ BÖNEN I THETTA RUM. — 2. SÅ SKOLA NU MINA ÖGON / ÖPNE WARA, OCH MIN ÖRON GIFUA / ACHT PÅ BÖNERNA I THESSO RUME. Det hela ett mycket enkelt arbete av någon allmogesnickare. H 122, B 131 (sockellistens L 260). — Från 1744 års altaruppsats torde också två lösa sidostycken av samma typ som krönpartiet härstamma. H 89. En förgylld sol med »Jehovah» i hebreiska bokstäver kan möjligen också ha tillhört denna altaruppsats. D 102.

MEDELTIDA SKULPTUR

Tre medeltida skulpturer från gamla kyrkan ha överförts till den nuvarande, nämligen ett triumfkrucifix, en madonna- och en apostlabild.

Triumfkrucifix (fig. 193) av lövträ, krederat och målat, målningen dock svårt skadad. Korset har givits formen av livets träd. Kristusfiguren, med lidandesdraget starkt betonat, lutar huvudet mot höger axel. Ländklädet rikt draperat med en nedhängande flik på vänster sida, målat i rödbrunt med vitt (?) foder. Kristi hår brunsvart,

Fig. 193. Triumfkrucifix från 1300-talets förra hälft. Foto 1957.
Triumphkreuz aus der 1. Hälfte des 14. Jh.
Rood, first half of 14th century.

karnationsfärgen nästan helt avflagnad. Kristusbildens H ca 150. — Skulpturen har utgått ur en östgötsk, under 1300-talets förra hälft verksam ateljé, sannolikt knuten till Linköpings domkyrka, leverantör av åtskilliga skulpturer, icke minst triumfkrucifix, till östgötska landskyrkor. Ett gott exempel är t. ex. ett triumfkrucifix i Ö. Husby.

Madonnabild (fig. 194) av ek, nästan helt utan färg. Maria sitter på en bänk, vars gavlar orneras med påspikat listverk. Hon är iklädd gördlad livklädnad samt mantel och är barfota. Höger underarm och alla fingrar på vänster hand saknas, likaså Kristusbarnet, som att döma av ett tapp- (eg. spik)hål suttit på Marias vänstra knä. Ett hål vid Marias vänstra höft är försatt med en läderbit. Nedre delen av manteln liksom fötterna gjorda i ett stycke för sig. Huvudet har en ansats för att bereda plats för en löstagbar (metall-)krona, som nu saknas. H 124. — Svenskt (östgötskt?) arbete från 1200-talets slut. Skarvningen av manteln samt fötterna dock en senare tillsats, möjligen så sen som från 1600-talet.

Fig. 194. Madonnabild från 1200-talets slut. Foto 1957. S. 219.

Madonna vom Ende des 13. Jh. The Virgin, end of 13th century.

Fig. 195. Apostlabild från 1300-talets förra del. Foto 1957.

Apostel aus der 1. Hälfte des 14. Jh. Apostle, early 14th century.

Apostlabild (fig. 195) av ek med endast obetydliga färgrester (huvudsakligen spår av rött på manteln). Stående man, iklädd gördlad livklädnad samt mantel, barfota och barhuvad. Enkel, femkantig fotplatta. Hela vänster arm samt höger underarm saknas. — H 123. — Från 1300-talets förra hälft, sannolikt utgången ur samma verkstad som triumfkrucifixet.

Fig. 196. Predikstol från 1779—1780 av målaren Wickman. Foto 1963.
Kanzel von dem Maler Wickman, 1779—80. Pulpit, 1779—1780, by Wickman, a painter.

Altarkrucifix, Kristusbilden av tenn, korset av ebenholts. H 88. Gåva år 1931 av fröken Anna Bielke.[1]

Predikstol (fig. 196) av trä, målad och förgylld, bestående av korg med underrede samt ryggstycke och ljudtak. Den är fästad på N långväggen, med ingång direkt från sakristian genom nordväggen. Korgen rektangulär, de Ö och V sidornas mittpartier något utskjutande, S sidan svängd. I speglarna skulpterade ornament, i S lagens tavlor och kors under bladfestoner. Mellan korg och underrede en bred, förgylld vulst. På underredet i guld målade festoner. Baldakinen, med samma plan som korgen, krönes av en glob med kors. I hörnen urnor, mellan dessa kartuscher i rokokoform. Nedhängande PREDIKSTOL

[1] Anna Pauline Bielke, f. 1864, † 1950. Bodde på Norrbyholm i Grebo sn.

Fig. 197 200. Evangelistskulpturer från en äldre predikstol (1600-talets senare hälft?), uppsatt i gamla kyrkan på 1720-talet. Foto 1957. S. 224.

Evangelistenfiguren einer älteren Kanzel (vom Ende des 17. Jh.?), aufgestellt in der alten Kirche in den 1720er Jahren.

Figures of Evangelists from an older pulpit (latter half of 17th century?), placed in the old church in 1720's.

bladfestoner samt i centrum av takets undersida en duva. Kring dörröppningen mot sakristian ett målat ryggstycke, bestående av två pilastrar i grått med blom- och bladrankor i gult samt (över dörren) ett fält med inskriften: O! LAND, LAND, LAND / HÖR HERRANS ORD / JEREMIA 22 K 29 V. Den nuvarande bemålningen i grått och guld motsvarar den ursprungliga och utfördes år 1925. Dessförinnan — sannolikt sedan år 1841 —

Fig. 199.

Fig. 200.

var predikstolen helt målad i vitt och guld. — Predikstolen är tillverkad av en målare Wickman[1] åren 1779—1780 (ritning uppvisades på sockenstämma år 1779) och målades de följande åren (RÄK.). Fullt färdig synes den icke ha blivit förrän år 1783 (RÄK. och

[1] WICKMANS hemort anges icke i några handlingar varför han inte bestämt kan identifieras. Han kallas f. ö. några gånger WITTMAN. En snickare med detta namn under 1700-talets förra hälft i Linköping (Måns Jonsson Wittman) var far till kyrkoherden Johannes Lindstedt (se s. 208, not 3).

ST.PROT.). Den ommålades år 1841 av Alexander Nilsson från Vist (jämte läktarskrank, altare, altardisk och bänkar) samt omförgylldes 1870 (INV. 1879).

Intill den nuvarande predikstolens tillkomst användes den gamla kyrkans predikstol från 1720-talet (se s. 204). Av denna återstår nu endast fyra skulpturer (fig. 197—200) i lövträ framställande de fyra evangelisterna. De äro målade i vitt med skär karnation, förgyllt hår och svarta skägg. H varierande mellan 43 och 35. — Fastän predikstolen kom till gamla kyrkan på 1720-talet äro de bevarade skulpturerna dock närmast av 1600-talskaraktär, något erinrande om figurerna på predikstolen i Vist utförd år 1648 av Börje Eriksson och möjligen kopierade efter dessa.[1] Man bör också eventuellt räkna med möjligheten att donatrix, grevinnan Piper (s. 204, not 2), skänkt en gammal predikstol till den äldre kyrkan.

TIMGLAS Timglasställ av järn i form av ett kors med en förgylld Kristusbild av metall. De tillhörande fyra timglasen placerade i ett enkelt förgyllt plåtfoder med stämplade och drivna ornament. 1700-tal? H 78.

DOPREDSKAP Dopskålar av mässing: — 1 (fig. 201). Med rund fot och lock, krönt av ett handtag i form av en druvklase. Drivna och punsade ornament (huvudsakligen vegetativa och geometriska) samt på skålen och brättet dessutom två inskrifter: — 1. ANDREAS: AROSIVS:[2] / SINDICVS CIVITAS NORCOP. — 2. GERTRVD / HINDRICH: DOTTER / ANNO: 1686. H 32, D 40,5. — 2. Invändigt förtent. Enkel. I botten stämpel SKULTUNA och siffran 1. — D 17,5.

Ställ för dopskålen nr 1, bestående av en på enkel sockel vilande rikt svarvad ståndare, som uppbär en rund platta, allt av trä, målat i grått med marmorering. H 77. — Sannolikt samtida med dopskålen.

BÄNKAR Bänkkvarteren i kyrkan, med dörrar mot mittgången, öppna mot sidogångarna, ha framskärmar med en ornering bestående av bågställningar i relief (fig. 202), kopplade två och två (i S dock även två enkla bågar) med kannelerade pilastrar samt bågar och bågfält med ornament i plattskärning. Bänkarnas dörrar mot mittgången äro försedda med arkader av i stort sett samma typ som framskärmarnas, mellanstyckena ha kannelerade pilastrar på diamantsnittornerade baser (fig. 203). De tre västligaste bänkdörrarna i södra kvarteret äro något enklare utformade. Bänkinredningen är sedan år 1925 målad i grått med marmorering samt med blomstermålningar i huvudsakligen rött och grönt i arkaderna mot mittgången, till allra största delen originalmålningen från 1770-talet, framtagen 1925. Före restaureringen år 1925 voro bänkarna i kyrkan målade i ekfärg

---

[1] Om predikstolen i Vist se bl. a. ERIK LUNDBERG, Studier över renässansskulptur i Östergötland och angränsande trakter i: Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1921, s. 64 ff.

[2] ANDREAS JOHANSSON AROSIUS, f. 1637, † 1716; stadsyndicus i Norrköping 1681, preses i kämnärskammaren 1703; g. m. GERTRUD HINDRICHSDOTTER SPIRING, f. 1648, † 1705, i hennes andra gifte. A. synes ha bott på Värnäs i Värna sn vid tiden för dopskålens tillkomst. A:s son ANDERS adlades 1727 med namnet NORDENFLYCHT.

Fig. 201. Dopskål av mässing (nr 2) från år 1686. Foto 1957.
Taufschale aus Messing von 1686.
Brass christening bowl, 1686.

från 1800-talet. Dörrarnas och framskärmarnas ornament äro utpräglat 1600-talsmässiga, varför man torde kunna antaga att de åtminstone delvis kopiera den gamla kyrkans inredning från år 1664 (jfr s. 205). Möjligen kunna även vissa delar av inredningen vara direkt övertagna från den gamla kyrkan. Vid 1925 års restaurering gjordes själva bänkarna bekvämare, dock utan förändring av fasaderna mot koret och mittgången.

Längs korets Ö, N och S sida slutna bänkar med skärmar och dörrar med enkla, listomramade speglar och hög ryggpanel. År 1925 framtogos dessas originalfärger i grått med marmorering och förgyllt listverk samt inskrifter och vapen. På bänkarna N om altaret står WIGBYHOLMS BÄNKAR, initialerna RIES samt Bielkevapnet[1] två gånger (fig. 205), på bänkarna S om altaret DALA BÄNKAR samt Gripenwaldtska vapnet[2] nästan helt utplånat. Bänkarna ommålades år 1841 i vitt och guld, vilka färger avlägsnades vid restaureringen år 1925.

Strax V om sakristiportalen finnes en klockarbänk med enkla, rektangulära speglar. År 1925 framtogos originalfärgerna, d.v.s. grått med marmorering och listverk i rött och gråblått.

Orgelläktare (fig. 190) i V med framskjutande mittparti, uppburen av kolonner med enkla baser och kapitäl. Barriär med rektangulära listverksomramade speglar, målad i

[1] Bielke-vapnet åsyftar ägaren till Viggbyholm vid tiden för kyrkans tillkomst greve NILS ADAM BIELKE (s. 215, not 1). Tolkningen av initialerna RIES är osäker.

[2] Åsyftar majoren JOHAN GRIPENWALDT, ägare av Dala (s. 209, not 1).

Fig. 202. Detalj av bänkinredningens framskärmar. Foto 1957. S. 224.
Abschnitt der Gestühlsbrüstung. Detail of bench screens.

grått med marmorering samt med stiliserade träd och andra växtmotiv i mittpartiets speglar. Denna bemålning är den ursprungliga, framtagen år 1925. Läktaren är samtida med kyrkan, de två yttersta kolonnerna tillfogades dock år 1925.

ORGEL

Orgelfasad (fig. 190), med ett högt och kraftigt sockelparti indelat i rektangulära speglar; detta uppbär själva fasaden. Denna har tre toureller, av vilka den mittersta är något högre än sidotourellerna. Mitt-tourellen krönes av en eldurna, sidotourellerna av blomsterkorgar. F. ö. vegetativa ornament, delvis utförda i papier-maché och förgylld papp. Den nuvarande bemålningen i grått med marmorering och förgyllda ornament är den ursprungliga, som återställdes år 1925. Sockelpartiet är nygjort i samband med orgelverkets ombyggnad år 1926 men kopierar i allt väsentligt det ursprungliga, medan fasaden i övrigt kvarstår någorlunda orörd från den orgel som byggdes åren 1785—1786 av Pehr Schiörlin[1] (RÄK. och ST.PROT.). Ritning till fasaden (fig. 204)

[1] PEHR SCHIÖRLIN, f. 1736, † 1815 i Linköping, orgelbyggare. Schiörlin var elev till orgelbygg. JONAS WISTENIUS (Linköping); han blev först dennes lärling, sedermera gesäll. Pehr Schiörlin intager platsen som Östergötlands främste orgelbyggare omkr. 1800; hans orgelbyggeri kännetecknas av en skickligt och utmärkt genomförd intonation.

Fig. 203. Detalj av bänkdörr med tillhörande mellanstycken. Foto 1957. S. 224.
Abschnitt der Gestühlsbrüstung mit Banktür. Detail of pew door with panel.

upprättades av konduktören Jacob Wulff[1] och fastställdes av Kungl. Maj:t[2] den 10/3 1786. Originalritningen fanns bevarad i kyrkan ännu år 1922 (SNABBINV.) men har nu icke kunnat återfinnas. Verket reparerades bl. a. år 1825 av orgelbyggaren Lorin[3] från Linköping, år 1849 av Sven Nordström,[4] som dessutom tillfogade en ny stämma (Fleut d'amour 8′) samt år 1867 av A. P. Kullbom[5] (i Ljung, Ög.), då en Borduna 16′ och en Basun (16′) tillbyggdes. År 1926 ombyggdes orgeln helt av orgelbyggaren Olof

[1] JACOB WULFF, f. 1753, † 1800; arkitekt, konduktör vid ÖIÄ och sedan 1791 lärare vid Kongl. målar- och bildhuggarakademiens ornamentskola.

[2] Skrivelser från ÖIÄ till K. Maj:t år 1786 (vol. 325), RA.

[3] LORENTZ LORIN, orgelbyggare, verksam i Östergötland under 1800-talets förra del. Lorin var lärjunge till PEHR SCHIÖRLIN; han byggde bl. a. Risinge gamla kyrkas orgel.

[4] SVEN NORDSTRÖM, f. 1801 i Bälaryd, † 1887 i Eksjö; orgelbyggare, f. d. rustmästare. Nordström byggde bl. a. orglar i Västra Eneby, 1850, och i Nykil, 1863.

[5] ANDERS PETTER KULLBOM, f. 1817 i Ledberg, † 1900 i Mjölby; orgelbyggare, snickare. Kullbom byggde bl. a. orglar i Järstad (Ög), i Karleby (Vg).

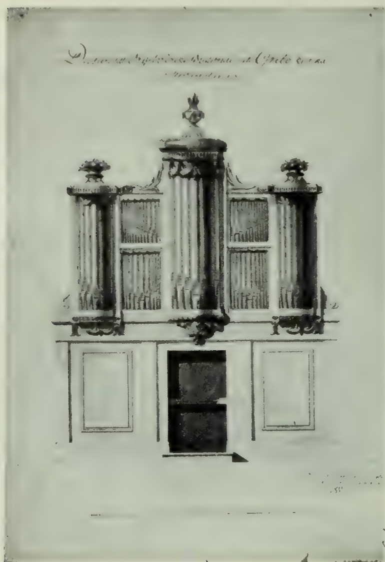

Fig. 204. Ritning till orgel år 1786 av J. Wulff. BSt. S. 226.
Entwurf für den Orgelprospekt von J. Wulff 1786.
Drawing of organ, 1786, by J. Wulff.

Hammarberg i Göteborg. Stora delar av det gamla pipverket samt det ursprungliga sockelpartiet med därtill hörande spelbord förvaras i tornet.

Intill tillkomsten av Schiörlins orgel år 1785 användes den gamla kyrkans orgel från år 1727 (se s. 204). Den reparerades i samband med överflyttandet till den nuvarande kyrkan år 1773 (RÄK.).

NUMMERTAVLOR

Nummertavlor (fig. 206), ett par, ovala med förgyllda ramar, krönta av musikinstrument och lagerkvistar, nedtill avslutade med små palmkvistflankerade inskriftsplattor med målade inskrifter, på den ena: GIFVEN AF / RUSTHÅLLAREN & HÄRADS D: / MAGNUS PETTERSSON[1] / I BJÖRNTORP ÅR 1842, på den andra: SJUNGER GUDI LOF / SJUNGER HERRANS / NAMN PST: 68: V: 5. Även den sistnämnda är från år 1842 men skänkt av kyrkoherden J. P. Normelli[2] (tillägg till INV. 1818). H 144.

[1] MAGNUS PETTERSSON, f. 1774, † 1852.

[2] JOHAN PETER NORMELLI, f. 1781, † 1851; kh i Grebo 1827; g. 1:o m. HELENA MARGARETA KRAFT, f. 1785, † 1817; 2:o m. FLORENTINA CHRISTINA BERZELIUS, f. 1781, † 1839; 3:o m. HELENA SOPHIA PETTERSSON, f. 1788, † 1854, i hennes andra gifte. N:s tredje maka var syster till häradsdomaren M. Pettersson i Björntorp.

NATTVARDS-KÄRL

Nummertavla med en enkel ram målad i rött och svart. 50×65. Sannolikt identisk med den nummertavla, som anskaffades år 1778 (RÄK.). År 1922 (SNABBINV.) funnos två nummertavlor av denna typ.

Kalk av silver, delvis förgylld (fig. 207). Rund fot med godronnerad kant, godronnerad nod, stor cuppa med en smal, graverad bård. Stämplar: 1. lejonmask (= Linköping), 2. kontroll, 3. T 3 (= 1825), 4. B. TORNBERG (= Bengt Tornberg, mästare i Linköping 1804—1834). Under foten graverat: INKIÖPT AF GREBO KYRKA ÅR 1825 DÅ I. O. S. [= Isac Olof Scharff] VAR PASTOR. H 28.

Paten av silver, helförgylld, med nedsänkt mittparti. Samma stämplar som på kalken, mästarstämpeln dock BTB (= Bengt Tornberg). Ingraverat 9 LOD. D 15,5.

Fig. 205. Vapenmålning (Bielke-vapnet) på N korbänken. Foto 1957. S. 225.
Wappenmalerei (Bielke-Wappen) auf der N Chorbank.
Painted coat of arms (Bielke family) on N chancel bench.

Kalkcuppa av silver jämte rester av den järnten som sammanhållit kalkens olika delar (fig. 209). Stplr: 1. kontroll, 2. lejonmask (= Linköping), 3. N. DAHL (= Nils Dahl, mästare i Linköping 1739—1793), 4. P (= 1773), 5. åldermansranka. H 9,5 (endast cuppan). Utgör den enda återstoden av en kalk som skänktes till kyrkan av greve Nils Bielke (s. 215, not 1) i samband med nybyggnaden och som stals jämte tillhörande paten, en oblatask och en del pantsatt silver natten mellan den 30 och 31 januari år 1825 (ST.PROT.). Återfanns år 1933 jämte patenen, oblatasken och en silverbägare vid rensning av en brunn i det s. k. Kuretornet vid Kalmar slott och återlämnades till Grebo[1] enl. beslut av Kungl. Maj:t den 30/6 1934.

Paten av silver med nedsänkt mittparti, vari finnes en nu nästan bortfrätt graverad framställning av Agnus Dei (fig. 209). Samma stämplar som på kalkcuppan. D 15,3. Stulen år 1825, återfunnen i Kalmar slott år 1933.

Den kalk, som föregick 1773 års kalk hade enl. INV. 1748 följande inskrift (med ma-

[1] Silverbägaren, som torde ha varit en av de silverpanter som vid tiden för inbrottet fanns i kyrkan, överlämnades till Kalmar museum.

Fig. 206. Nummertavla från år 1842. Foto 1957. S. 228.
Nummerntafel von 1842. Hymn board, 1842.

juskler) på foten: ISTVM : CALICEM : DEDIT : JAKOB(US) : DO(MINUS?) : AN(N)O : DO(MINI) : MIL° : CCC : XXX : C(UIUS) :A(N)I (M)A : REQ(VIESCAT IN PACE) (= Denna kalk gav herr Jacob — vars själ må vila i frid — Herrens år 1330). Foten var således medeltida, medan cuppan förnyats år 1641 (RÄK.).

Oblatask av silver (1), rund, med sparsam, graverad dekor. Stämplar: 1. lejonmask (= Linköping), 2. B. TORNBERG (mästare 1804—1834), 3. kontroll, 4. T 3 (= 1825). Ingraverat 16 1/8 LOD. H 6, D 12,5.

Oblatask av silver (2), åttkantig, vilande på fyra kulfötter, med profilerat lock, krönt med en druvklase (fig. 210). Locket svårt skadat. Graverad inskrift på en av sidorna: TESTAMENTVM / P.M: DN. NICOL. SVEN. / QVONDAM . PAST. / IN GREDBO / DAT. ANNO. 1646 / NSS AND [= Testamente efter herr Nils Svenonis[1], fordom kyrkoherde i Grebo år 1646. N(ils) S(vens)s(on) A(nna) N(ils)d(otter)]. Av en graverad inskrift på locket återstår endast bokstäverna NS. Stämplad av guldsmeden i Linköping Valentin (Lennartsson) Wefwer. Stämpeln, som förekommer två gånger, lika med UPMARK nr 4036. L 9,5, H ca 9. Stulen år 1825, återfunnen i Kalmar år 1933 och återbördad till kyrkan året därpå.

Oblatask av mässing, fyrsidig, nedåt något avsmalnande, vilande på fyra kulfötter. Med profilerat lock. B 11, H 7. Inköpt år 1731 (RÄK.).

Vinkanna av silver (fig. 208), delvis förgylld. Bukig, på rund fot, med handtag

[1] NICOLAUS (NILS) SVENONIS var enl. Herdaminnet född i Grebo 1571, kyrkoherde där 1614, död 1646. G. 1:o med N. N., 2:o m. företrädarens änka ANNA NILSDOTTER. Han var icke, som gängse genealogisk litteratur anger, fader till prosten i Ö. Husby Nils Langelius. Av handlingar i Grebo OI: 1 ang. tvistigheter om kyrkans mark framgår tydligt, att den sistnämnde var son till kyrkoherden Nicolaus Johannis, d.v.s. Nicolaus Svenonis' företrädare. I ett brev från år 1677 talar således prosten Langelius om sin »Sal. fader» som »in till åhr 1613 war kyrkioherde i Gredboo». I ett annat brev omtalar han att hans fader varit kyrkoherde i Grebo 46 år, styvfadern, d.v.s. Nicolaus Svenonis, 32 år. Enl. ytterligare ett annat brev var prosten Langelius år 1680 78 år gammal, d.v.s. f. år 1602.

Fig. 207. Nattvardskalk av silver. Gjord 1835 av B. Tornberg, Linköping. Foto 1957. S. 229.
Silberner Abendmahlskelch von B. Tornberg in Linköping 1835.
Chalice, silver. Made in 1835 by B. Tornberg, Linköping.

Fig. 208. Vinkanna av silver från år 1878. Foto 1957.
Silberne Weinkanne von 1878.
Silver wine ewer, 1878.

och pip. Locket prytt av törnekrans och krönt med kors, på buken graverat två allegoriska figurer, den ena en kvinna med bok åtföljd av en putto med kors och basun (Tron), den andra en kvinna med duva och palmkvist (Hoppet). Stämplar: 1. SP (= Sam. Pettersson, verksam i Linköping från år 1858), 2. L (= Linköping), 3. kontroll, 4. Z 5 (= 1878). Graverad inskrift på handtaget GREBO FÖRSAMLING 1878. H 39.

En vinkanna av tenn, »utstucken», d.v.s. graverad, var enl. INV. 1668 en gåva av hovmästaren Hans Månsson.[1] Enl. INV. 1748 var den försedd med initialerna HMK SED och årtalet 1668. Ej bevarad.

Sockenbudstyg av silver, bestående av kalk och paten. Kalkens fot gör tjänst som vinbehållare, dess nod som oblatdosa. Stämplar på kalken: 1. lejonmask (= Lin-

[1] HANS MÅNSSON KALMAN var hovmästare på Herrsäter i Värna under 1600-talets senare hälft.

Fig. 209. Altarkärl stulna 1825, återfunna 1933 vid rensning av en brunn i Kalmar slott. Foto H. Andersson 1934.

Das 1825 geraubte Abendmahlsgerät, 1933 bei einer Brunnenreinigung auf Schloss Kalmar wiedergefunden.

Altar vessel, stolen 1825, recovered 1933 from a well in Kalmar Castle.

köping), 2. kontroll, 3. TORNBERG (= Bengt Tornberg, mästare 1804—1834), 4. Y 2 (= 1805). Samma stämplar på patenen frånsett att mästarstämpeln där är BTB (= Bengt Tornberg). H 15, patenens D 8,5. Det tillhörande fodralet inköptes år 1844 (RÄK.).

Ett tidigare sockenbudstyg, som lämnades i utbyte mot det nuvarande, var tillverkat (eller i varje fall genomgripande omgjort) år 1750 (RÄK.). En oförgylld sockenbudskalk med paten upptages redan i INV. 1622.

BRUDKRONA

Brudkrona (fig. 211) av till största delen förgyllt silver och med infattade stenar (glas). Stämplar: 1. SP (= Sam. Pettersson, verksam i Linköping från år 1858), 2. kontroll, 3. R 5 (= 1871), 4. L (= Linköping). Övre D 15, H 9. Anskaffad år 1871 i utbyte mot en äldre brudkrona inköpt år 1696 för 58 dlr (RÄK.), enl. INV. 1748 av »gutit arbete, förgylt med infattade wita, gröna och röda stenar, något bristfällig».

Kronbytta av koppar (fig. 212), sannolikt övertagen från den äldre brudkronan. Tillverkad år 1702, lagad år 1739 (RÄK.). D 22, H 16.

GUSTAF VASAS KONFISKATION

Vid Gustaf Vasas konfiskation av kyrksilver år 1540 levererades från Grebo 20 besättningsstycken till en kåpa samt 3½ lödiga mark förgyllt och lika mängd oförgyllt, icke närmare specificerat silver. En kalk kvarlämnades (KÄLLSTRÖM, s. 178).

LJUSREDSKAP

Ljuskronor av malm eller mässing: — 1. för 12 ljus i två kransar (8+4). Profilerad mittstav, nedtill avslutad med klot, upptill krönt av dubbelörn. Runda droppskålar.

Fig. 210. Oblatask av silver. Gjord år 1646 av Valentin Wefwer, Linköping. Stulen år 1825, återfunnen år 1933. Jfr fig. 209. Foto 1957. S. 230.

Silberne Oblatendose von Valentin Wefwer in Linköping 1646, gestohlen 1825, wiedergefunden 1933. Vgl Abb. 209.

Silver wafer case, made in 1646 by Valentin Wefwer, Linkoping. Stolen 1825, recovered 1933. Cf. fig. 209.

En arm i nedre kransen saknas. H 55. Enl. tillägg 1653 till INV. 1640 (DOMKAP.) skänkt av »H. Anna i Wasstorp nu hemma i Swinsta Socken, M. Langelii moder här olim prästhustru» (se s. 230, not 1) och hade ursprungligen 8 ljusarmar. Lagad år 1727 av klockaren Botved Hedlund i Vårdnäs, varvid ytterligare fyra ljusarmar (den övre kransen) tillfogades (RÄK.). — 2. För 8 ljus i en krans. Profilerad mittstav, nedtill avslutad med en stor kula med graverad inskrift: TILL GREBO KYRKA SKIÄNCKT / AF HERRSKAPET PÅ DAHLA, HERR JOHAN GRIPENWALDT OCH DESS / FRU ANNA SMITTERLÖV ÅR 1777 (s. 209, not 1). H 70. — 3. För 16 ljus i två kransar. På den stora kula, som nedtill avslutar den

Fig. 211. Brudkrona av förgyllt silver från år 1871. Foto 1957. S. 232.
Brautkrone von 1871, Silber vergoldet. Bridal crown, silver gilt, 1871.

profilerade mittstaven, en graverad inskrift: GIFVEN TILL GREBO KYRKA AF EGAREN TILL DAHLA / PROFESSOR O. V. PETTERSSON[1] OCH DESS HUSTRU F. GREFVINNA STACKELBERG DEN 5te NOVEMB. 1894. H 105.

Ljuskronor av smidesjärn för 6 ljus, tre stycken. Två hänga på orgelläktaren, en i sakristian. Den senare möjligen från år 1726, då en ljuskrona av järn att hänga på läktaren i gamla kyrkan tillverkades (RÄK.); de andra äro kopior från år 1935, skänkta av smidesmästare Axel Bäckström, Sand. H 46.

Lampetter för tre ljus, av ursprungligen försilvrad mässingsplåt, fästa på träplattor (fig. 213). Med rik, driven och punsad dekor. Båda med inskriftsplåtar, på den ena står WIGGEBY, på den andra DAHLA (de hänga över dessa gårdars bänkar i koret). H 92. Omkr. 1700.

Lampetter av mässing för tre ljus, 10 stycken. H 75. Skänkta år 1925 av syskonen Jonsson i Norrby.

[1] OSKAR VIKTOR PETTERSSON, f. 1844, † 1912 på Dala; med. dr., professor vid Uppsala universitet; g. m. grevinnan MARIA SOFIA STACKELBERG, f. 1848, † 1897. Grevinnan Stackelberg erhöll Dala efter sin morfader, friherre Johan Carl Adelswärd på Adelsnäs.

Fig. 212. Kronbytta av koppar från år 1702. Foto 1957. S. 232.
Kupferkessel von 1702 als Brautkronenbehälter.
Crown case, copper, 1702.

Ljusarmar av smidesjärn för tre ljus, ett par, på ömse sidor om altartavlan. L 56. Sannolikt samtida med kyrkan.

Ljusarmar av smidesjärn för tre ljus, ett par på orgeln. L 35. 1700-tal?

Ljusarmar av mässing: — 1. för 2 ljus, med driven och punsad dekor. Svårt skadad och ej längre använd. Skänkt år 1685 av arrendatoren på Viggebyholm (INV. 1748). En inskriftsplåt (fig. 214) med initialerna OAS EMA och årtalet 1685, som påträffades vid utgrävningen av gamla kyrkans sakristia år 1953, har hört till denna ljusarm. L 32. — 2. för ett ljus, ett par, enkla, med musselformade droppskålar. På ömse sidor om orgelns gamla spelbord (i tornet). L 17. Skänkta av organisten P. Höijer[1] år 1828 (INV. 1829).

Kandelabrar av mässing för 7 ljus, ett par. På altaret. H 65. Skänkta år 1925.

Ljusstake av trä, guldbronserad, för 7 ljus. På sakristialtaret. H 65. Tillverkad år 1871 av snickaren Fagerström (RÄK.).

Ljusstakar av silver för ett ljus, ett par. Moderna. Enl. graverad inskrift gåva av syskonen Jonsson i Norrby julen 1930. H 67.

Ljusstakar av tenn för ett ljus, 10 stycken (fig 215). Rund, profilerad fotplatta, räfflad fot, ljuspipan nedtill omgiven av en krans uppåtriktade blad.[2] Stämplar: K2 (= 1795), 2 ggr lejonmask (= Linköping), 2 ggr tre stjärnor samt bokstäverna MAL (= Martin Artedius, mästare i Linköping 1791—1796). H 17,5.

[1] PETTER HÖIJER, f. i Skällvik 1758, † 1841, organist i Grebo år 1786.

[2] Se katalogen över utställningen »Östgötskt tenn» i Östergötlands och Linköpings stads museum år 1953, nr 39.

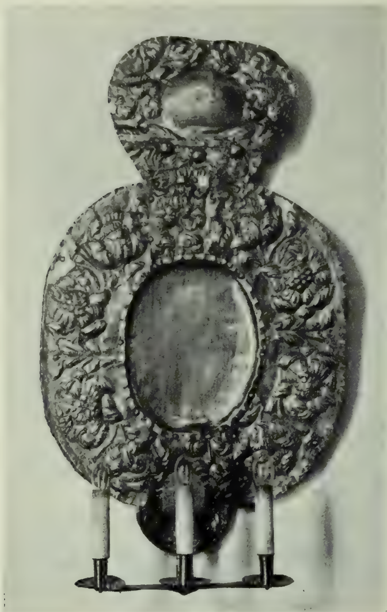

Fig. 213. Lampett av försilvrad mässingsplåt från omkr. 1700. Foto 1957. S. 234.
Blaker aus versilbertem Messingblech um 1700.
Sconce, silver-plated brass, ca. 1700.

Ljusstakar av malm för ett ljus, två par. Profilerat skaft, rund fotplatta med uppvikt kant. H 13,5. 1700-tal. Har ursprungligen suttit fastspikade på Dala gårdsbänkar (INV. 1782).

Ljusstake av svarvat trä, guldbronserad (fig. 216). År 1922 (SNABBINV.) funnos två stakar av denna typ. H 19,5. Sannolikt från år 1788 (RÄK.).

Lyktor, ett par med stomme av bleckplåt, placerade i »gafflar» med skaft av samma material. Den ena skänkt år 1925, båda sannolikt från 1800-talet. H 64.

Bland äldre, icke längre bevarade ljusredskap kunna nämnas ett par stora ljusstakar av tenn »med höga pipor och proppar», skänkta av familjen Kaggs hovmästare Per Jönsson år 1667 och försedda med detta årtal samt initialerna PG(J?)S och ASD (förekomma sista gången i INV. 1782); tre altarstakar av mässing, sannolikt av medeltida ursprung, lagda till storklockan vid någon av dennas omgjutningar under 1600-talets slut (INV. 1622 OCH 1668); 2 »blåås-stakar» (blosstakar) möjligen ljusstavar och 2 gamla tennstakar

(INV. 1622). Fyra tennljusstakar på läktaren voro skänkta av häradsdomaren Magnus Pettersson (s. 228, not 1) i Björntorp (INV. 1829).

TEXTILIER

Antependier: — 1. Av röd sammet, nedtill, upptill och vid kortsidorna prytt med smala band av silvergaloner, i mitten initialerna BMW (= fröken *B*ritta *M*aria *W*ennerstedt[1] enl. INV. 1796) och årtalet 1787 i förgyllt silver. L 109, H 95. — 2. Av svart sammet med silverbroderier framställande Agnus Dei samt palm- och lagerkvistar. H 100. Sammeten (liksom också fodret av linne) från år 1925, då antependiet renoverades hos Libraria, broderierna överflyttade från ett äldre svart sammetsantependium, inköpt år 1872 från pastorskan Wilhelmina Almgren[2] i Stockholm (RÄK.). — 3. Av röd sammet med broderier i silver och guld. Skänkt år 1915 av fröken Anna Bielke (s. 221, not 1). Härtill hör ett bokstöd, klätt med samma material och med likartade broderier. — 4. Av grönt linne med brod erier. Utfört av Libraria år 1954.

Fig. 214. Inskriftsplåt av mässing till ljusarm från år 1685. Funnen vid grävningar i gamla kyrkan år 1953. Foto 1957. S. 235.

Inschriftschild aus Messing von einem Armleuchter 1685, aufgefunden bei der Ausgrabung der alten Kirche 1953.

Brass inscription plate from candle bracket, 1685. Found when excavating in the old church, 1953.

Altarbrun med broderier i silke och guld. Komponerat av Märtha Gahn, utfört av Libraria år 1954. Härtill hör ett vitt linneantependium.

Mässhakar: — 1. Av röd skuren och oskuren sammet med diagonalt gående rankmönster (fig. 217—220). På ryggstycket en korsformig besättning av urspr. rosafärgad, nu gulnad sidenatlas med broderier i guld och silke i ljusa toner framställande Kristus på korset, änglar med kalkar samt blommor. Nedanför korsarmarna två broderade vapen åsyftande ståthållaren Erik Jöransson (Ulfsparre) och hans hustru friherrinnan Beata Oxenstierna.[3] På framstycket besättning av guldband från år 1925. Mässhaken är

---

[1] Någon BRITA MARIA WENNERSTEDT upptages icke av Elgenstierna. Enl. Grebos husförhörslängder var hon född år 1740 och synes ha lämnat socknen före sin död. Sannolikt var hon dotter till generalmajoren Simon Jakob Wennerstedt och Beata Sabina Rosenholm.

[2] CAROLINA WILHELMINA OHLSSON, f. 1830, † 1910; g. m. pastorsadjunkten och extraläraren CARL THEODOR ALMGREN, f. 1827, † 1903.

[3] ERIK JÖRANSSON (ULFSPARRE), f. 1577, † 1631; ståthållare; g. m. hovmästarinnan hos drottning Kristina, friherrinnan BEATA OXENSTIERNA, f. 1591, † 1652. Ägde Herrsäter i Värna sn.

Fig. 215. Ljusstake av tenn. Gjord 1795 i Linköping av M. Artedius. Foto 1957. S. 235.

Zinnleuchter von M. Artedius in Linköping 1795.

Pewter candlestick. Made in 1795 in Linköping by M. Artedius.

Fig. 216. Ljusstake av guldbronserat trä från år 1788. Foto 1957. S. 236.

Leuchter aus goldbronziertem Holz von 1788.

Candlestick, wood, overlaid with gold bronze, 1788.

kantad med band av samma typ som använts för framstyckets ornering och från samma år som denna. Foder av siden från år 1925. H 110 resp. 83. Mässhaken skänktes till kyrkan år 1632 till påskhögtiden av friherrinnan Beata Oxenstierna till Herrsäter i Värna (tillägg till INV. 1622). Reparerad åren 1760 och 1786 (RÄK.). Vid det sistnämnda tillfället överflyttades delar av ett broderat kors (mittstammen) från en medeltida mässhake av svart sammet och placerades på framstycket. Detta kors, som beskrives nedan, borttogs vid mässhakens restaurering år 1925 genom Libraria och ersattes med den redan beskrivna orneringen med guldband. — 2. Korsformad besättning från mässhake med broderier i guld och silke (fig. 221—222). I skärningspunkten mellan korsarmarna Marie himmelsfärd. Inom en av två änglar buren mandorla av stiliserade moln, framställes jungfru Maria, som föres till himmelen av fyra änglar. Hon mottages av Gud Fader (i övre korsarmen), klädd som påve med tiara. Dessutom i övre kors-

Fig. 217. Mässhake (nr 1) av röd sammet från år 1632. Foto ATA. S. 237.
Messgewand aus rotem Samt von 1632. Chasuble, red velvet, 1632.

armen en musicerande ängel samt i den nedre delen av korset evangelisten Johannes på Patmos samt ett kvinnligt helgon med bok och ett nu otydligt attribut (möjligen ett smörjelsekar, i så fall S. Maria Magdalena). Det kvinnliga helgonet och den musicerande ängeln placerade under rundbågiga arkader. Den nedre korsarmen avklippt och broderiet även i övrigt svårt skadat. H 110, B 49. Flandriskt arbete från 1500-talets början. Har ursprungligen suttit på en mässhake av svart sammet, upptagen i INV. 1622. Denna mässhake såldes år 1787, men dessförinnan hade det broderade korset till största delen överflyttats till den röda mässhaken från år 1632 (några stycken därav

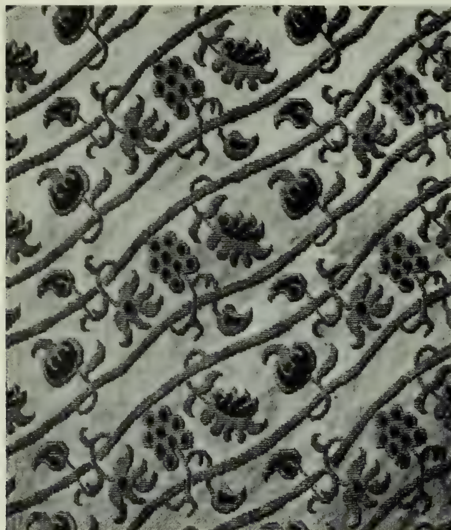

Fig. 218. Detalj av sammeten i mässhake fig. 217. Foto 1963. S. 237.
Ausschnitt vom Samtstoff des Messgewands Abb. 217.
Detail of velvet in chasuble, fig. 217.

förvarades lösa i kyrkan). Avlägsnades från denna och sammanfogades med de lösa styckena år 1925 samt förvaras nu inom glas och ram i sakristian. — 3. Av svart sammet, kantad med silvergaloner. På ryggstycket ett kors av silvergaloner, på framstycket ett litet kors av galoner samt en strålomgiven triangel med Jehovah i hebreiska bokstäver i drivet och förgyllt silver (fig. 223). L 116 resp. 92. Inköpt år 1786 (RÄK.). — 4. Av svart sammet, kantad med silvergaloner, på ryggstycket kors med törnekrona och korslagda palm- och lagerkvistar i silvergaloner och silvertrådsbroderi, på framstycket strålomgiven triangel med »Jehovah» i hebreiska bokstäver. L 121 (ryggstycket). Inköpt år 1860 (RÄK.). — 5. Av vit sidendamast med broderier. L 115. Skänkt år 1951 av Ester och Gottfrid Johansson på Dala (broderad inskrift på fodret). — 6. Av grönt linne med broderier. L 118. Gåva från år 1952 av de nyssnämnda makarna Johansson på Dala (broderad inskrift på fodret).

Kalkdukar: — 1. Av violett filetarbete med kors och vinlövsornament. Kantad med en spets av glaspärlor. 43 × 43 (utan spets). 1800-talets senare del. — 2. Av vitt filetarbete med inträdda guldtrådar (fig. 224), 1600-talet. Kantad med senare spets. 39 × 39. Förekommer första gången i INV. 1796 (ev. redan i INV. 1782).

Fragment av altarduk av tyll med vitbroderier (druvklasar, bårder o.d.). 1800-tal.

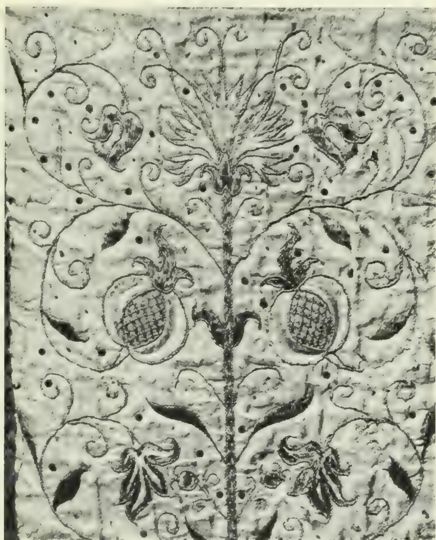

Fig. 219. Detalj av det broderade korset på mässhaken fig. 217. Foto 1963.

Teilstück der Stickerei auf dem Messgewand Abb. 217.

Detail of embroidered cross on chasuble, fig. 217.

Fig. 220. Ängel med kalk, detalj av det broderade korset på mässhaken fig. 217. Foto 1963. S. 237.

Engel mit Kelch, von der Stickerei des Messgewands Abb. 217.

Angel with chalice; detail of the embroidered cross on chasuble, fig. 217.

Fig. 221. Broderat kors från mässhake (nr 2). Flandriskt arbete från senmedeltiden. Foto 1963. S. 238.
Gesticktes Kreuz von einem Messgewand, flandrische Arbeit vom Ende des Mittelalters.
Embroidered cross from chasuble; Flemish work, late medieval

Altardynor: — 1. Av vitt siden med blombroderier i guld och silke i huvudsakligen gult, brunt, rött och grått (fig. 225). Båda sidor broderade. 30 × 46. 1700-talets förra hälft, upptagen första gången i INV. 1796. Sammansatt av stycken av ett urspr. sannolikt profant broderi. Konserverad av Libraria år 1925. — 2. Av röd, granatäpplemönstrad sidendamast, mycket lagad. 26 × 38. Baksida av svart, nästan helt nednött sammet. Sidendamasten möjligen 1500-tal (fig. 226).

Fyra predikstolskläden, ett vitt, ett svart, ett grönt och ett rött, samtliga från 1900-talet.

Håvar: — 1. Av svart sammet med silvergaloner, silverfrans och silvertofs. Holk av mässing med graverad inskrift: GIFVEN AF JJS I REDINGE OCH JAS I TRÅSSTORP 1841. Svarvat, svartmålat träskaft. L 228, H 16. De i inskriften med initialer nämnda donatorerna voro kyrkvärdarna Johannes Jonsson[1] och Jonas Andersson. — 2. Av grön sammet med guldtrådsbroderier. Holk av mässing, svarvat, svartmålat träskaft. L 222, H 24. Inköpt från Libraria år 1922. — 3. Håvpung av vitt siden med blombroderier i guld, gult, brunt, rött och grått av samma slag och säkert från samma, urspr. profana broderi som den vita altardynan nr 1. Söndertogs vid en restaurering år 1925 av Libraria och förvaras nu uppmonterad plan. H 22. Samma datering för broderierna som för altardynan nr 1, d.v.s. 1700-talets andra fjärdedel. Kan knappast vara identisk med den håv med försilvrat fäste och silverbroderier, som var skänkt av baron Gert Leijonhielm (s. 199, not 1) på Dala (INV. 1729 m. fl.).

Gördel av guldgalon, något avkortad. Identisk med den gördel av läder, överklädd med guldgaloner, som inköptes år 1731 (RÄK.).

FÖRSVUNNA TEXTILIER

I INV. 1622 upptagas följande nu försvunna textilier: kalkduk av röd taft, gammal

[1] JOHANNES JONSSON i Redinge, f. 1791, † 1851. Någon gård Tråsstorp finnes icke i Grebo sn, däremot i Vårdnäs sn, där också vid denna tid bor en Jonas Andersson, f. 1792, † 1857.

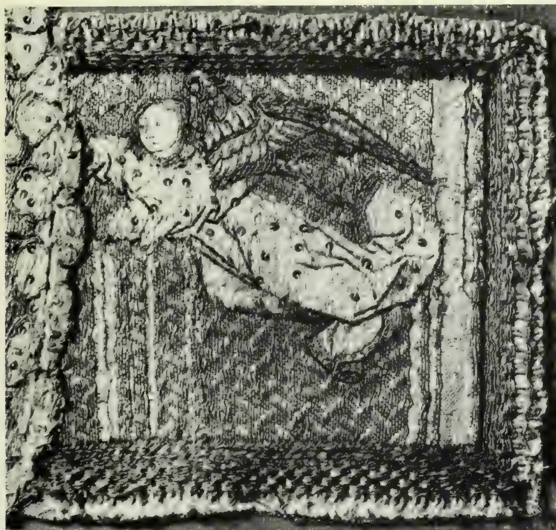

Fig. 222. Detalj av fig. 221. Foto 1963. S. 238.
Ausschnitt von Abb. 221. Detail of fig. 221.

lärftskalkduk, kalkduk sydd med silke och guld, skänkt år 1633 av Anders i Rödsten, två gamla mässhakar (förutom den svarta med broderat kors), nytt altarkläde med antependium, gammalt altarkläde, ett gammalt röklin samt diverse textilier av linne. Enl. INV. 1640 (DOMKAP.) var den ena av de gamla mässhakarna »huijt med kors», den andra av »Ryssdamask». I INV. 1640 upptages också en korkåpa. År 1648 gav välborna jungfru Christina Scheiding (s. 381) till Viggbyholm i testamente efter sin moder ett altarkläde av »liffärgat blommerat atlask med kappa ovanuppå hela altaret af sydd atlask». Omkr. år 1660 gav översten Nils Kagg (s. 381) en mässhake av grön atlas med silkespossement (INV. 1668). År 1717 gjordes en mässhake och ett altarkläde av ett gammalt bordtäcke av blå taft (RÄK.) och år 1739 köptes en mässhake av svart sammet med guldgaloner framtill och kors av guldmoir baktill (RÄK.). Samma år såldes en mässhake och ett bordtäcke (RÄK.).

GRAVMINNEN

Gravhällar: — 1. Av grå kalksten med reliefhuggen ornering (fig. 227). Två pilastrar med beslagsornamentik uppbära ett rakt, profilerat entablement. De stå på ett lika-

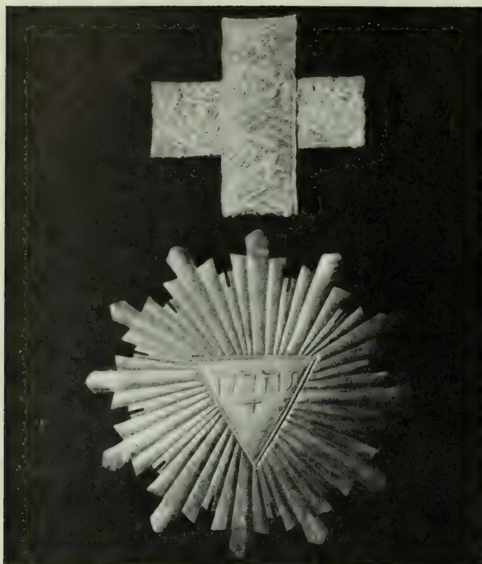

Fig. 223. Detalj av framstycket till mässhake (nr 3) från år 1786. Foto 1963. S. 240.
Mittelstück von der Vorderseite eines Messgewands von 1786.
Detail of front part of chasuble 1786.

ledes profilerat sockelparti. Mellan pilastrarna en bild av en kvinna med händerna knäppta på bröstet och huvudet vilande på en kudde. Nederst en starkt nött inskrift, av vilken endast följande nu kan läsas: HÄR VNDER LI- . . . BEGRAFVEN / SALIGH KIRSTIN NILSDOTTER / TWTTORP . . . AFSOMNADE / 13 (?) ANNO 1.60 . . . / GVDH . . .AMEN / IAGH VEET AT MIN / FÖRLOSSARE LEFVER. 117 × 205. Överflyttad från gamla kyrkan. Enl. INV. 1829 lagd över Kerstin Nilsdotter i Tuttorp, död den 31/8 år 1600. — 2. Av grå kalksten, svårt skadad genom vittring. I hörnen rundlar med evangelistsymboler, runt kanten bibelspråk. Mittpartiet upptages av inskriftskartuscher med beslagsverksramar. Inskrifterna oläsliga, till största delen fullständigt utplånade. 145 × 225. Överflyttad från gamla kyrkogården (vittringsskadorna visa, att den legat utomhus); möjligen identisk med den gravsten över kyrkoherden Nils Johannis (s. 230, not 1), död år 1613, som TILAS (s. 473) såg där år 1764. — 3. Av grå kalksten med reliefhuggen ornering, svårt skadad genom vittring och nötning. I mitten två pilastrar med blad- och blomornament, uppbärande en gavel prydd med ett kerubhuvud och flankerad av ett timglas och en dödskalle samt inskriften MORS CERTA HORA INCERTA (= döden är säker men timmen oviss). Pilastrarna omfatta dels en oval, av två änglar buren kartusch

Fig. 224. Kalkduk (nr 2) av vitt filetarbete, 1600-tal. Foto 1963. S. 240.

Kelchtuch, Filetarbeit des 17. Jh. Chalice cloth of fillet and lace.

Fig. 225. Altardyna (nr 1) från 1700-talets förra hälft. Sammansatt av stycken av ett urspr. profant broderi. Foto 1957. S. 242.

Altarkissen aus der 1. Hälfte des 18. Jh., zusammengesetzt aus Teilen einer ursprünglich profanen Stickerei.

Altar cushion (No. 1), first half of 18th century. Composed of pieces of profane embroidery.

Fig. 226. Altardyna (nr 2) av granatäpplemönstrad sidendamast. Foto 1963. S. 242.
Altarkissen aus Seidendamast mit Granatapfelmuster. Altar cushion of pomegranate pattern silk damask.

med kalk och bok samt initialerna [N]SS [A]ND, dels ett inskriftsfält med bibelspråk, Daniel kap. 12 v. 2—3: MÅNGA THE SOM VNDER IOR/DENE SOFVA SKOLA VPWAKNA SOM /LIGE TIL EVIGT LIF SOMLIGE TIL EVIG / FÖRSMÄDELSE MEN LÄRARNA SKO/LA LYSA SÅSOM HIMMELENS SKEN / OCH THE SOM MÅNGA VNDERVI/SAT HAFVA TIL RETFERDIGHETEN SKOLA SOM STIERNER I EVIGHET SKINA. Mellan pilastrarnas socklar ett inskriftsfält, vars nu nästan helt utplånade inskrift enl. TILAS (s. 473) löd: »Här under hwilas i Herranom S. Wördig och Wällerde H. Nils Svenonis, hwilken här wid Grebo hafwer warit kyrckioherde i 32 . år och afsomnade i Gudi den 15. febr. år 1646 samt Hans Kiäre Hustru ereborne gudfrugtig och dygderik mattrona S. Hustru Anna Nilsdotter, hwilken sedan hon i Grebo hade bodt i . . . [ej ifyllt] år, hvilken afsomnade i Gudi den . . . [ej ifyllt] år 16 . . . [ej ifyllt] samt theras lilla Dotter S. Brita Nilsdotter, hwilken afsomnade i Gudi den 15 Ianuarij 1618. Gud ware theras Siälar nådig. Amen.» Stenen, som således är lagd över kyrkoherden Nils Svenonis, död år 1646 (s. 230, not 1), låg ursprungligen på gamla kyrkogården. — 4. Av grå kalksten med reliefhuggen ornering. I mitten kalk och bok samt inskriften: I.M.A-ENSIS samt årtalet 1679 inom en lagerkrans. Upptill och nedtill inskriftsfält, i det övre ett bibelspråk ESA. 27 V. 7. 8. 9. NAER JACOB WAR/DER SLAGEN SÅ WARDER HAN DOCH / ICKE SLAGEN SÅSOM HANS FIENDER / SLÅR HONOM OCH WARDER ICKE DRÄPIN SÅ/SOM HANS FIENDER HONOM DRÄPA, VTHAN / MEDH MÅTT DÖMMER HERREN THEM OCH LÅ/TER THEM LÖÖS, SEDAN HAN THEM BEDRÖFWAT HAFWER MED

Fig. 227. Gravsten (nr 1) över Kerstin Nilsdotter i Tuttorp, † 1600.
Foto 1957. S. 243.
Grabplatte um 1600. Grave monument, ca 1600.

THET HÅRDA WÄDER. THER/FÖRE SKALL THER IGENOM JACOBS SYNDH / ÅTERWENDA OCH THET ÄR NYTTAN THER/AF AT HANS SYND BORTTAGEN WARDER. I det nedre fältet: HER UNDER HWIILAS WÖRDIGE OCH WÄL^E HER JAKOB / MAGNI[1] FÖDD A° 1602 ORDINERAT TILL KRIGZPREST 1629 / OCH ÅHRET EFTER TILL SACELLANIAM I ADELÖFF. 1630 / FÖRSTE GÅNGEN INSTIGEN I ECHTENSKAP MED GUFR: / MATRONA H. SARA JÖNSDOTTER. LEFVAT MED HENNE 29 / ÅHR. AFLAT 6 BARN. 4. SÖN. 2 DÖT. 1634 BLEF^N HOFPREDI: / HOOS LANDZHÖFD. H- KNUUT DRAKE. 1641 BEFODRAT TIL / SACELLAN I SKENINGE. 1661 KONFIRMERAT PASTOR UTHI / GREDBOO OCH WÄRNA FÖRSAMBL^R . . . TA GANG. I ECH/TENSKAP KOMMEN MED GUDHF. MATRONA HU — AGNETA BEN/CHTSDOT. LEFWAT MED HENNE 12 (2?) ÅHR. AFLAT 1 DOT. / AFSOMNAT I HERRANOM A° 1673 15 JUNI PÅ / SINS ÅLDERS 71 ÅHR. GUDH

[1] Jacob Magni Lohm, f. 1602, kyrkoherde i Grebo 1661, † 1673. G. 1:o m. Sara Jönsdotter Becchia, företrädaren Johannes Haquini Becchius' dotter, 2:o m. Agneta Bengtsdotter.

Fig. 228. Kristi förklaring. Oljemålning från 1700-talet, ommålad år 1854 av G. A. Engman. Foto 1957. S. 251.

Verklärung Christi, Ölgemälde des 18. Jh., übermalt von G. A. Engman 1854.

The Transfiguration oilpainting from 18th century, repainted 1854 by G. A. Engman.

FÖRLÄNE HONOM / MEDH ALLA CHRISTTROGNA / EEN FRÖGDEFUL VPSTÅNDELSE. I hörnen rundlar med evangelistsymboler. 122 × 193. Överflyttad från gamla kyrkan. — 5. Av grå kalksten med reliefhuggen ornering, starkt vittrad. I mitten en lagerkrans med Agnus Dei, buren av två änglar. Upptill och nedtill fält med nu oläsliga inskrifter, i hörnen rundlar med evangelistsymboler, runt kanten bibelspråk. 140 × 205. Överflyttad från gamla kyrkogården, sannolikt lagd över någon av församlingens kyrkoherdar under 1600-talets senare hälft. — 6. Av rödaktig kalksten med följande inskrift: PORTRAITMÅLAREN / H^R IOHAN STÅLBOM / SOM DOG PÅ ORRÄNG 1777 / SAMT / DESS KÄRA HUSTRU/ FRU SUS: BEATA HAMMARDAL / SOM DOG I LINKÖPING 1791 / LIGGA HÄR BEGRAFNE. — EN TACKSAM SLÄGTINGE SOM NIUTIT / DERAS ÖMA WÅRD UNDER BARNAÅREN / FÖR-ÄRADE MINNET (s. 216, not 1). 120 × 182. Stenen inflyttades i kyrkan år 1925 efter att dessförinnan ha legat Ö om kyrkans kor.

Fig. 229. Epitafium över kyrkoherde Nils Svenonis, † 1646. Foto 1957.
Epitaph des Pfarrers Nils Svenonis, † 1646.
Epitaph commemorating Nils Svenonis, Vicar, † 1646.

Epitafium av trä, målat och förgyllt (fig. 229). Består av en målning (olja på pannå) framställande Kristi förklaring i mörka färger, omramad av två kolonnetter som uppbära ett entablement med konsoler prydda med kerubhuvuden. På frisen följande inskrift: HERREN FÖRKLARADESS FÖR SINA LÄRIUNGAR PÅ TA/BORS BERGH OCH THEM SYNTES MOSES OCH ELIAS MAT. 17. Som krön en broskverksomramad kartusch med inskriften: AD HANC VISIONEM PRAEPARATA / TE CORDA / VESTRA (= Bereden edra hjärtan till denna syn!). Mittpartiet flankeras av två vingar, broskverksornerade och med kerub-

Fig. 230. Martin Luther. Oljemålning av J. Stålbom, 1700-talet. Foto 1963. S. 252.

Lutherbildnis, Ölgemälde von J. Stålbom, 18. Jh.

Martin Luther. Oilpainting by J. Stålbom, 18th cent.

huvuden. Det uppbäres av en sockel med följande inskrift: GUDI TIL ÄHRA OCH KYRKIAN TIL PRYDNAT HAFFUER WÖRDIG OCH WELERDE/ HER NILS SVENONIS FORDOM KYRKIOHERDE HÄR WEDH GREDBOO LÅTET / DENA TAFLA UPSÄTIA TILL EN EWIGH ÅMINNELSE. ÅHR 1.6.4.7.[1] SEP. 3. (s. 230, not 1). Epitafiet avslutas nedtill med en broskverkskartusch med inskriften: BEATUS ERO / SI FUERO ADMISSUS / AD VIDENDAM CLARI(T)ATEM TUAM (= Säll skall jag bliva om jag upptages till att skåda din härlighet). Ramverket målat huvudsakligen i grönt, rött och violett. H ca 240. Överflyttat från gamla kyrkan. Kraftigt övermålat, sannolikt på 1800-talet.

Ett nu försvunnet epitafium i gamla kyrkan beskrives av TILAS (s. 472) sålunda: »Et litet gammalt Epitaphe målat på trädtafla stod neder i Kyrckan öfwer en klockare, som warit 3. gånger gift, och haft 5. Söner och 7. döttrar, med denna löijeliga inscription. Gudi til ära och Kyrkian til prydnat hafwer LIS fordom Klockare i Gredboo[2] förärt en Tafla sigh til efter syn år anno 1661. Besynnerligast at han och alle Sönerne

---

[1] Då NILS SVENONIS dog år 1646 kan epitafiet icke gärna vara uppsatt av honom själv utan snarare av hans änka.

[2] Härmed avses LARS INGOLFSSON, † 1661 efter att ha tjänat församlingen i över 50 år (DOMKAP.).

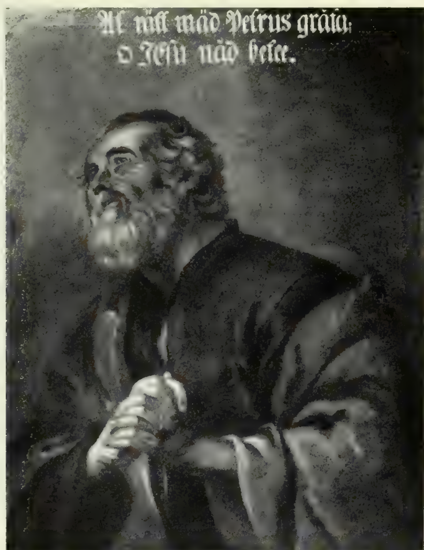

Fig. 231. Den gråtande Petrus. Oljemålning av J. Stålbom, 1700-talet. Foto 1957.
Reuiger Petrus, Ölgemälde von J. Stålbom, 18. Jh.
Peter, weeping (Mark xiv, 72). Oilpainting by J. Stålbom, 18th cent.

woro målade som Präster, men syntes grant, at han fådt i något annat gammalt Epitaphe, hvarpå han låtit öfwermåla et eller annat ansickte, som ej passade til antalet af hans barn, och sedan gifwit derpå ofwanstående inscription».

Målning framställande Kristi förklaring i ganska klara och ljusa färger, inom ornerad, förgylld ram (fig. 228). Olja på duk. Själva målningen ett tyskt (?) 1700-talsarbete, men kraftigt övermålad år 1854 av artisten Engman[1] (RÄK.). År 1854 tillkom också den nuvarande förgyllda ramen. Enl. INV. 1829 var tavlan ursprungligen försedd »med Tysk Inscription af de 3 första Budorden, såsom de i Originalet lyda». 105 × 127 (dagermått). Enl. INV. 1818 skänkt av »ryttmästerskan» Grönlund[2] på Katrineberg och ursprungligen placerad vid predikstolen. TAVLOR

Målning framställande Petrus gråtande, sedan han förnekat Kristus (fig. 231).

[1] GUSTAF ADOLF ENGMAN, f. 1791, † 1858; E. var från början betjänt bl. a. på Claestorp och Säfstaholm i Södermanland. Han lärde sig att måla huvudsakligen genom självstudier och har efterlämnat ett flertal altartavlor, varjämte han målade porträtt och utförde tavelrestaureringar. Se ovan s. 34.

[2] CATHARINA MARIA GRÖNLUND, f. 1744 (1743?), † 1811; dotter till kyrkoherden J. Lindstedt i Västerlösa (se s. 208, not 3), g. m. ryttmästaren JOHAN DANIEL GRÖNLUND.

Fig. 232. Kyrkoherde C. L. Lindblom (f. 1715, † 1800). Oljemålning av J. Stålbom. Foto 1957.
Pfarrerbildnis, Ölgemälde von J. Stålbom. Vicar C. L. Lindblom. Oilpainting by J. Stålbom.

Olja på duk. Petrus i blå livklädnad och gul mantel, bakgrunden i gula, bruna och grå toner. Målad inskrift: AT RÄTT MÄD PETRUS GRÅTA / O JESU NÅD BETEE. Enkel, bronserad ram. 82 × 101 (dagermått). Ej signerad, men med säkerhet ett verk av Johan Stålbom (s. 216, not 1).

Porträtt av Martin Luther, inom enkel, förgylld ram (fig. 230). Olja på duk. Midjebild. Iklädd svart prästdräkt, stöder vänster arm mot ett bord med en röd duk. Bakgrund i olika toner gult-brunt-grått. Inskrift: D. MARTIN LUTHERUS. 82 × 102 (dagermått). Signatur saknas, dock med säkerhet ett arbete av Johan Stålbom.

Porträtt av kyrkoherden Christer L. Lindblom (s. 204, not 4), inom förgylld, gustaviansk ram (fig. 232). Olja på duk. Midjebild, iklädd svart prästdräkt, hållande en bok (med ryggtiteln NOV. TEST.) i ena handen. Bakgrunden i gult-brunt-grått-blått i olika mörka nyanser. 61 × 78 (dagermått). Liksom de två föregående tavlorna med säkerhet ett verk av Johan Stålbom. Skänkt till kyrkan år 1802 och upphängt i sakristian »såsom ett kärt minne af en bortgången hedrad och älskad Lärare» (ST.PROT.).

Porträtt av kyrkoherden och prosten Isac Olof Scharff (s. 207, not 1), inom enkel,

Fig. 233. Kyrkoherde J. O. Scharff (f. 1762, † 1826). Oljemålning av J. C. F. Viertel 1810. Foto 1957.
Pfarrerbildnis, Ölgemälde von J. C. F. Viertel 1810. Vicar J. O. Sharff. Oilpainting by J. C. F. Viertel, 1810.

förgylld samtida ram (fig. 233). Olja på duk. Midjebild. Iklädd prästdräkt och kalott. Huvudsakligen i bruna, gula och grå toner. Å baksidan följande inskrift: ISAAK OLOF SCHARFF / FÖDD D. 17 AUG. 1762 / STUDENT I UPSALA 1780 / ORDINERAD OCH KRIGSPRÄST 1788 / KUNGL. HOF-PREDIKANT 1794 / KYRKOHERDE I GREBO OCH WÄRNA 1801 / PROST 1808 / MÅLAD 1810 AF J. C. F. VIERTEL.[1] DÖD D. 3 AUG. 1826. 62 × 78 (dagermått). Skänkt till kyrkan av prosten Scharff, men överlämnat först efter hans efterlevande makas död år 1843 (ST.PROT.). — Samtliga oljemålningar restaurerade år 1925 av konservator S. Sundbaum, Linköping.

Porträtt av Gustaf III och Sofia Magdalena inköptes år 1776 och försågos med ramar följande år (RÄK.). Torde ha varit J. Gillbergs graverade porträtt efter målningar av L. Pasch d.y. Ej bevarade.

[1] JOHAN CARL FREDRIK VIERTEL, f. 1772 i Köpenhamn, † där 1834. Huvudsakligen porträtt- och miniatyrmålare, verksam i Sverige omkr. 1804—1814.

Fig. 234. Brudbänk från år 1774. Foto 1963.
Brautbank von 1774. Bridal bench, 1774.

HEDENGRANS MINNESTAVLOR

Följande av A. Hedengrans minnestavlor (jfr s. 302, not 4) finnas i kyrkan (alla inom enkla, svartmålade ramar): — 1. Över Karl XI:s begravning den 24/11 1697. — 2. Över segern vid Narva den 20/11 år 1700. — 3. Över religionsfriheten i Schlesien år 1707 (2 ex.). Dessutom finnes den av E. Geringius—A. Hedengran graverade minnestavlan i anledning av 200-årsminnet år 1730 av reformationen inom en enkel, svartmålad ram av samma typ som Hedengran-tavlornas.

KUNGATAL

Gustaf III:s tal år 1771 den 25/6 och år 1772 den 21/8, båda inom enkla förgyllda krönta ramar. 40 × 53.

Även Gustaf IV Adolfs tal år 1800 har funnits (ram till detta tal inköptes år 1800).

Karl XIII:s tal år 1817 den 27/11. Ram av samma slag som till Gustaf III:s tal. 47 × 59.

MÖBLER

Kista, helt järnbeslagen. Tre innanlås. B 54, H 50, L 104. Tillverkad år 1800 av Nils i Lillmålen (RÄK.) som ersättning för en kista från år 1633 (RÄK.).

Brudstolar, ett par, av trä, målade i rött med blom- och bladornament i blått och guld, på ryggsidan även två hjärtan under en adlig krona (fig. 234—235). L 135. Tillverkade år 1774 (RÄK.). Till stolarna hörde ursprungligen gröna dynor med röda silkesfransar (INV. 1841). Ett par äldre brudstolar voro tillverkade år 1625 (RÄK.).

Bland sakristians möbler, som delvis äro samtida med kyrkan, kunna nämnas ett stort, gråmarmorerat skåp, ett mindre i samma färg, ett stort bord målat i grått med

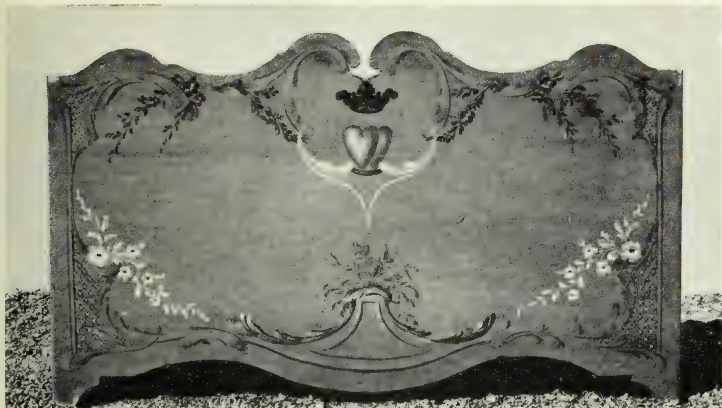

Fig. 235. Ryggsidan av brudbänken fig. 234. Foto 1963.
Rückseite der Brautbank Abb. 234. Back of bridal bench, fig. 234.

svart skiva, fyra gråmålade stolar av senempiretyp samt två enkla gråmålade stolar av gustaviansk typ. Av dessa möbler upptagas skåpen och bordet (jämte fyra bänkar och en kyrkkista) i INV. 1796. Det mindre skåpet betecknas som gammalt år 1782 (INV.). De två stolarna av gustaviansk typ tillkommo år 1804 (INV. 1818), de fyra andra stolarna sannolikt omkring 1800-talets mitt. Det största skrudskåpet är från år 1925, då även två mindre skåp med glasdörrar tillkommo.

Kollektskrin, målat i grönt, jämte tillhörande ställ av svarvat trä, målat i gröngrått med marmorering. H 77. Sannolikt 1700-tal.

Ställ av smidesjärn för mullfat (eller dopskål?). H 80. Förvaras i SHM (inv.nr 23003: 71). Deponerat där från Nordiska Museet, som förvärvade det år 1904, varvid uppgavs att det härstammade från Grebo. Föremålet återfinnes dock icke i någon av kyrkans äldre inventarieförteckningar.

Krön till kyrkstöt, bestående av en tredubbel och en enkel pingla av försilvrad mässing. 1700-tal. Själva käppen fanns ännu 1922 (SNABBINV.) men är nu förkommen.

Alnlikare av mässing i träfodral. Graverad inskrift: GREBO SOCHN AF C. J. WALLBERG. L 79 (med fodral).

Flaskor av grönt glas, två stycken, fyrsidiga med insvängda hörn (fig. 236). H 25 resp. 24. 1700-tal?

Ett rökelsekar av malm upptages i INV. 1622 och 1668, i det senare med tillägget »togs till klockan», d.v.s. användes vid storklockans omgjutning i slutet av 1600-talet.

Fig. 236. Vinflaskor av glas. 1700-tal? Foto 1957. S. 255.
Gläserne Weinflaschen, 18. Jh. (?) Glass wine bottles, 18th century (?).

KLOCKOR Storklockan av malm med rik dekor av vegetativa ornament samt tre figurer: Kristus som Salvator Mundi och apostlarna Paulus och Petrus. Kring halsen inskriften GUDI ALLENA ÄRONA. På livet följande inskrift: MITT LIUD FÖRSWAN NÄR IAG DROTTNING ULRICAS DÖD / BEKLAGAT MÅNGEN DAG OCK KLAGAT SWERIES NÖD / DÅ WARANDE PASTOR H^{R} SAMUEL FOLLIN / COMMINISTER H^{R} CARL WIBERG / GUTIN I NORRKÖPING / AF MAGNUS HULTMAN ÅHR 1742.» D 103. — Den föregående storklockan var gjuten mot slutet av 1600-talet, sannolikt år 1686 (RÄK., utgifter för klockans omgjutande, som f. ö. skedde i Grebo). Vid biskop Haqvin Spegels visitation år 1696 sades om denna klocka, dels att den var kyrkans enda, dels att den var »på 15 år 3 gånger omguten» (VIS.).

Lillklockan av malm med ornament samt inskrifter. En av inskrifterna meddelar att klockan gjutits år 1860 i Stockholm av Joh. A. Beckman[1] samt uppräknar namnen på konung, landshövding, biskop, kyrkoherde och komminister, den andra lyder sålunda: NÄR JAG KALLAR MED MITT LJUD / GACK TILL TEMPLET BED TILL GUD / ATT DU RÄTT HANS ORD MÅ HÖRA / SOM KAN SJÄLEN SALIGGÖRA / DÅ FÅR DU I LIFVET FRID / OCH EN SKATT FÖR EVIG TID. D 86. — Den föregående lillklockan, som var kyrkans första under nyare tid, var gjuten år 1746 av Magnus Hultman (s. 378, not 2) och såldes i sam-

[1] JOHAN ALEX. BECKMAN, klockgjutare, mästare 1839, verksam i Stockholm 1840—1873. L. M. HOLMBÄCK, Klockor och klockringning (reg. över klockgjutare), Sthlm (tryckt i Malung 1951).

band med den nuvarande klockans tillkomst till Värna kyrka, där den ännu gör tjänst (s. 304).

Enl. INV. 1622 hade kyrkan då två handklockor (INV. 1668 upptar dem under beteckningen primklockor). En av dem torde ha använts vid storklockans omgjutande, den andra upptages i INV. 1729 och brukades då till att »ringa in» folket med. År 1748 förvarades denna klocka nedtagen i kyrkoboden och torde ha sålts icke långt därefter. Den lilla klockställning, som enl. 1600-talsteckningen av gamla kyrkan (fig. 181) fanns över långhusets östgavel, torde ha uppburit denna klocka.

SAMMANFATTNING

I. En liten absidkyrka av gråsten (fig. 237 A). Sannolikt omkr. 1200.

Inv.: madonnabild, sent 1200-tal (fig. 194), triumfkrucifix (fig. 193) och apostlabild, tidigt 1300-tal (fig. 195).

II. Den ursprungliga kyrkan förlänges åt V och förses med sakristia vid korets nordvägg (fig. 237 B). Datering oviss, möjligen medeltidens slut.

III. Kyrkan dekoreras med kalkmålningar år 1642. Under 1700-talet smärre reparationer, bl. a. nyupptagas en del fönster, andra förstoras.

IV. Den medeltida kyrkan rives år 1772 och en ny kyrka (fig. 178) uppföres 1772—1773 på något avstånd från den gamla kyrkan.

Inv.: altarmålning av J. Stålbom 1773 (fig. 191), orgel av P. Schiörlin från år 1785—1786 med fasad ritad av ark. J. Wulff (fig. 204).

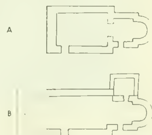

Fig. 237. Kyrkans planutveckling. 1 : 1 000.
Grundrissentwicklung der Kirche.
Development of church.

V. Grundlig restaurering år 1925 efter förslag av ark. E. Fant med bibehållande av kyrkans ursprungliga karaktär. Äldre färger framtogos på den fasta inredningen, äldre inventarier konserverades.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Kleine Feldsteinkirche mit Apsis (Abb. 237 A), wahrscheinlich um 1200.

Ausstattung: Thronende Madonna, Holzplastik des späten 13. Jh. (Abb. 194), Triumphkreuz (Abb. 193) und Apostelfigur (Abb. 195), frühes 14. Jh.

II. Die ursprüngliche Kirche wird nach W zu verlängert und erhält eine Sakristei an der N Wand des Chores (Abb. 237 B). Die Datierung ist ungewiss, vielleicht Ende des Mittelalters.

III. Die Kirche wird 1642 ausgemalt. Im 18. Jh. kommen kleinere Reparaturen vor, neue Fenster werden eingebrochen, ältere vergrössert.

IV. Die mittelalterliche Kirche wird 1772 abgerissen und durch einen Neubau (Abb. 178) in unmittelbarer Nachbarschaft des alten Kirchplatzes ersetzt.

Ausstattung: Altarbild von J. Stålbom 1773 (Abb. 191), Orgel von P. Schiörlin 1785—1786 mit einem von dem Architekten J. Wulff gezeichneten Prospekt (Abb. 204).

V. Bei der gründlichen Restaurierung nach Entwürfen von Architekt E. Fant 1925 blieb der ursprüngliche Charakter der Kirche erhalten. Ältere Ausstattungsstücke wurden konserviert und an der unbeweglichen Einrichtung die ältere Farbgebung freigelegt.

SUMMARY

I. A small apse church of granite rubble (fig. 237 A). Probably ca. 1200.

Furnishings: Virgin, late 13th century (fig. 194), rood (fig. 193), apostle, early 14th century (fig. 195).

II. The original church extended westwards and equipped with vestry in wall of chancel (fig. 237 B). Date uncertain, possibly towards end of Middle Ages.

III. Church decorated with paintings 1642. Small repairs during 18th century, including re-opening of some windows, enlargement of others.

IV. Medieval church demolished 1772 and a new church (fig. 178) erected 1772—1773, at some distance from the old church.

Furnishings: Altarpiece by J. Stålbom, 1773 (fig. 191), organ by P. Schiörlin, 1785—1786 with organ front designed by Architect J. Wulff (fig. 204).

V. Thorough restoration 1925, according to plans by Architect E. Fant; the original character of the church was kept. Old colours restored and old furnishings preserved.

Fig. 238. Värna kyrka och klockstapel från V. Foto 1963.
Die Kirche von Värna und ihr Glockenturm von W. Värna church and bell tower from W.

VÄRNA KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD, LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS och SKÄRKINDS KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av Åke Nisbeth, avslutad 1962.

TRYCKTA KÄLLOR: BROOCMAN, s. 249—250. — WIDEGREN, s. 581—582. — RIDDERSTAD, Lex. II. s. 381—382. — RIDDERSTAD, Beskr., s. 136—137.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: TILAS, s. 474—482. — ATA: IHRFORS, s. 249—250; MANDELGREN, Beskr. s. 148—149; SÄVE 1862, s. 73—74; INV. 1829; SNABBINV. 1922 av E. LUNDBERG. — BSt: Förslag till restaurering av K. v. SCHMALENSEE (7 bl. ritn.) 1939; förslag till restaurering av E FANT (4 bl. ritn.) 1952. — DOMKAP.: Acta visitationis och inkommande handlingar (E IV-serien). — LUKI: MANDELGRENS SAML., teckning av äldre klockstapel.

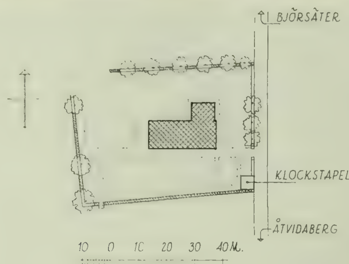

Fig. 239. Kyrkogårdsplan. 1 : 2 000. Uppm. J. Söderberg 1954.
Kirchhofsgrundriss. Plan of churchyard.

Kyrkans arkivalier: I Landsarkivet, Vadstena: st.prot. 1648—1653, 1674—1678 (i Grebo KI: 1), 1714—1740, 1744—1787 (i C 1), 1788—1860 (KI: 1), 1836 (i I 2); räk. 1615—1645, 1648—1653, 1660—1670, 1674—1696 (i Grebo KI: 1), 1695—1796 (i C 1), 1748—1807 (i I 1), 1796—1820 (LI: 1), 1796—1910 (LI: 2), 1807—1879 (LI: 4), 1820—1836 (LI: 5), 1836—1847 (LI: 6), 1847—1885 (LI: 7); vis.prot. 1668, 1686 (i Grebo C1), 1729—1748 (i Grebo C2) och 1844 (i Grebo I 2); inv. 1622, 1660 (i Grebo KI: 1), 1796 (i KI: 1), 1829 (i I 2), 1818, 1866 (i LI: 2), 1898 (i P 1) och 1909 (i LI: 2); div. handl. ang. kyrkan i OI: 1, C 1 samt i Grebo C 2. I 2 innehåller bänkindelning från åren 1836—37; födelse- och dopböckerna börja år 1657, dödböckerna år 1661, vigsellängderna år 1665, samtliga serier med vissa luckor. — Yngre arkivalier förvaras i Grebo kyrkoarkiv.

Värna nämnes i bevarade urkunder första gången år 1361 (RPB nr 522). Under den följande delen av 1300-talet kallas socknen omväxlande Värna resp. Värnbo. Kyrkoherde nämnes år 1382 (RPB nr 1895), men då denne har samma ovanliga namn, Kättilbjörn, som kyrkoherden i Grebo vid samma tidpunkt (RPB nr 1217 o. 1426), kan han knappast ha haft Värna som enda pastorat. Denna socken torde redan då ha varit annex till Grebo. Bevisligen har Värna varit annex till Grebo sedan tiden omkr. 1600.

Följande i texten nämnda gårdar och byar äro belägna i Värna socken: *Bersbo, Herrsäter, Hultsäter, Kyrkeby, Sandstugan, Värnäs.*

Fig. 240. Klockstapel uppförd år 1860. Foto 1957.
Der Glockenturm von 1860.
Bell tower, erected 1860.

KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Kyrkogården, i vars mitt kyrkan är belägen, har icke sin ursprungliga utsträckning (fig. 239) utan är utvidgad under 1800-talet. År 1859 fattades beslut om utvidgning på sådant sätt »att ringmuren skulle få utdragas i rät linea från SW hörnet ned till wägen» (ST.PROT.), vilket arbete utfördes nästföljande år, då arbetskarlen Tillfeldt fick betalt för att han satt 23 famnar ringmur samt planerat kyrkogården (RÄK.). Även år 1879 synes en utvidgning av kyrkogården ha ägt rum (RÄK.). Planering av kyrkogården genom sand omtalas bl. a. åren 1807, 1830 och 1837 (RÄK. och ST. PROT.). Trädplantering omtalas första gången år 1865 (RÄK.). Kyrkogården omgives av en mur, till

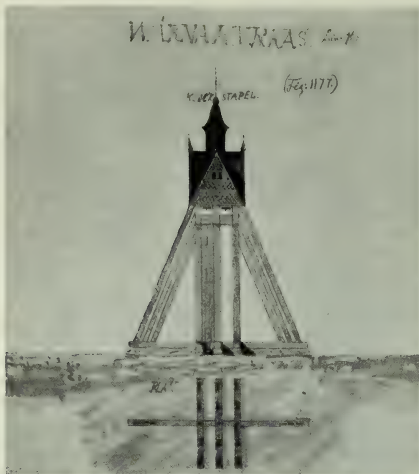

Fig. 241. Äldre klockstapel, riven 1860. Efter teckning av N. M. Mandelgren, LUKI.
Der 1860 abgerissene frühere Glockenturm.
An older bell tower, demolished 1860.

största delen terrassmur, av gråsten i kallmur. I N saknas dock mur. I norr och väster äro häckar av hagtorn planterade. Häckar planterades första gången år 1879, då 800 hagtornsplantor inköptes (RÄK.). En ingång till kyrkogården finnes i Ö med grindar av järnsmide från år 1879, hängda på gångjärn i själva muren. Grindarna äro utförda av smeden Forslund (RÄK.). Var de ursprungliga ingångarna varit belägna är icke fullt klart. År 1807 omtalas dock en numera försvunnen kyrkolucka i V (RÄK.), och enl. INV. 1829 hade kyrkogården då »2^{ne} större och En mindre Trädport».

Kyrkogårdens äldsta kända inhägnad var ett plank av trä. Det omtalas första gången år 1714, då dess reparation avhandlades (ST.PROT.). År 1727 fattades beslut, att nytt plank skulle göras kring kyrkogården och vara färdigt till nästkommande pingsthelg (ST.PROT.). Gång på gång under de följande åren fattades nya beslut om plankets reparation, men några mera omfattande arbeten synas aldrig ha blivit av. År 1775 väcktes förslag, att planket skulle utbytas mot en stenmur (ST.PROT.), och särskilt kyrkoherde Lindblom (s. 204 not 4) sökte påverka församlingen att fatta beslut härom. Han lyckades dock icke, varför han i stället vände sig till landshövdingen, som med stöd av Kungl. Maj:ts circulairbrev den 28/8 1764[1] år 1779 ålade församlingen att byta

[1] Punkt 4:o i detta cirkulärbrev lyder i utdrag:» . . . på det en så skadelig qwarlefwa utaf ålderdomen ifrån Påfwedömet måtte hädanefter aldeles warda afskaffad, skal det åligga Probstar, Kyrkoherdar och Presterskap at påminna och warna, samt Kronobetjeningen at med eftertryck tilhålla alla Sockne-

Fig. 242. Sockenmagasin från 1790-talet, rivet 1961. Foto 1957.
Gemeindespeicher aus den 1790er Jahren, abgerissen 1961. Parish storehouse, 1790's, demolished 1961.

ut träplanket mot en stenmur. Församlingen överklagade dock detta landshövdingens åläggande och fick också år 1780 den 7/3 Kungl. Kammarkollegiets tillstånd att även i fortsättningen använda träplank kring kyrkogården. Diskussionerna om plankets reparerande fortsatte sedan åtskilliga år; nytt beslut om dess reparerande fattades således 1792, »emedan denna plats [d.v.s. kyrkogården] är för menniskior men ej för fänaden» (ST.PROT.). År 1798 var planket emellertid fortfarande åtminstone delvis oreparerat (ST.PROT.). Beslut om rödfärgning av planket fattades år 1799 (ST.PROT.). År 1824 väcktes förslag om att en ny kyrkogård skulle anläggas vid Sandstugan, men beslutet blev istället, att den befintliga kyrkogården skulle iordningställas; bl. a. skulle dräneringen förbättras och stenmur sättas. Arbetena härmed påbörjades år 1825 och fortsatte sedan de följande åren, då räkenskaperna upptaga åtskilliga utgifter för stensprängning och sättande av stenmur. På vissa sträckor bibehölls dock träinhägnaden. År 1827

---

boer at, efter handen och så fort större eller mindre del af de nu utaf träwirke eller gråsten upsatte Kyrkobalkar förfalla, dem hädanefter ej annorlunda reparera, förbättra eller upbygga, än endast med kalkstensmur utan något bruk, kalkband, hwitlimning eller täckning och det wid 100:de Dal. Silfwermynts wite til Socknens fattig Cassa för den Sockenbo hög eller låg, rik eller fattig, som häremot bryter . . .»

Fig. 243. Kyrkan från SÖ. Foto 1963.
Die Kirche von SO. The church from SE.

anskaffades nya kyrkogårdsportar (RÄK.), men först i början på 1830-talet voro arbetena till största delen slutförda. År 1833 fattades beslut, att ringmuren skulle »påfyllas» och täckas med torv (ST.PROT.). Omläggningar av muren liksom reparationer av staketet förekomma sedan under hela 1800-talet. Ett antal gravkors av smidesjärn från tiden omkr. 1800 förvaras i stapeln.

KLOCKSTAPEL I kyrkogårdens sydöstra hörn ligger klockstapeln (fig. 240), en fyrkantig byggnad i två våningar, helt inpanelad, rödfärgad med tjärade luckor och dörr, samt täckt med ett spånat sadeltak. Förutom ljudgluggarna, två i varje sida, finnes en öppning i vardera gavelröstet. Portalen i N har en rektangulär dörr. På taknocken ett klot med kors av trä. — Stapeln är byggd år 1860 av byggmästaren Forsberg från Bersbo, delvis med begagnande av virke från en äldre stapel (RÄK. och ST.PROT.). Ett av Forsberg upprättat förslag till en rikare utformad stapel av mera traditionell typ förkastades såsom alltför kostsamt.

Fig. 244. Kyrkan från NV. Foto 1963.
Die Kirche von NW. The church from NW.

Den äldre stapeln av traditionell klockbockstyp är avritad av N. M. Mandelgren under hans resa 1846—1847 (fig. 241). Den torde åtminstone till sin stomme ha härstammat från 1600-talet, men ombyggdes och reparerades åtskilliga gånger, innan den revs år 1860, bl. a. åren 1653 (spåning), 1723 (brädslagning och tjärning), 1738 (inläggning av nya syllar), 1740 (brädslagning och rödfärgning) samt 1752, då stapelns huv sannolikt fick den utformning som Mandelgrens teckning visar. 1800-talets reparationer voro alla av ringa omfattning. I INV. 1829 kallas stapeln »stark och vacker».

Sockenmagasin av timmer täckt med tegel (fig. 242) låg intill år 1961, då det revs, NÖ om kyrkan på andra sidan landsvägen Rödsten—Grävsten. Beslut om magasinets uppförande fattades år 1791 (ST.PROT.) och år 1794 stod det färdigt. Till sin senaste plats flyttades det år 1862 (RÄK.). Ett tidigare sockenmagasin omtalas bl. a. år 1724 (ST.PROT.). SOCKENMAGASIN

Fig. 245. Tvärsnitt genom långhuset mot V och genom långhuset och sakristian mot Ö. 1:300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.

Querschnitt durch das Langhaus nach W und durch Langhaus und Sakristei nach O. Cross section of nave looking W and nave and vestry looking E.

NY BEGRAVNINGSPLATS Ny begravningsplats började anläggas år 1905 vid Sandstugan, ca 2 km S om kyrkan vid vägen mot Rödsten; invigdes år 1908. Den omgives av en enkel terrassmur av gråsten i kallmur och har en ingång med järnsmidesgrindar mellan stenstolpar.

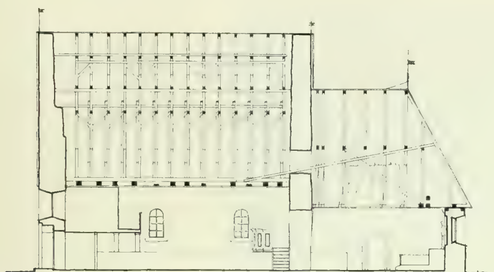
KYRKOBYGGNADEN

Kyrkan (fig. 243—247) består av ett rektangulärt långhus av senmedeltida ursprung, ett något lägre kor, som fick sin nuvarande form och storlek vid en ombyggnad år 1764, samt en sakristia från år 1764 vid korets nordvägg.

Byggnadsmaterialet är huvudsakligen gråsten samt tegel, det senare i V gavelröstets övre del, i fönster- och dörromfattningar samt i vissa delar av korets nordvägg. Yttermurarna äro spritputsade med slätputsade fönstersmygar och dörromfattningar. Sockel saknas, men de nedre delarna av murarna ha tidigare varit målade i grått. Putsning av kyrkans yttermurar omtalas första gången år 1639 (RÄK.), senare bl. a. 1779, 1816 och 1856 (RÄK.). Ursprungligen torde kyrkan liksom den gamla kyrkan i Åtvid ha stått oputsad.

V gavelns övre del (fig. 244) prydes av enkla blinderingar i tegel, bestående av ett kors samt horisontella band, delvis murade i sågskift. Blinderingarnas bottnar äro liksom hela gavelröstet vitkalkade, men torde från början ha avtecknat sig i vitt mot det omgivande röda teglet (jfr Åtvids gamla kyrka).

YTTERTAK Av kyrkans yttertak är långhusets ett sadeltak i två avsatser, närmast att jämföra med ett säteritak, korets ett åt Ö valmat sadeltak, sakristians ett sadeltak, valmat åt N.

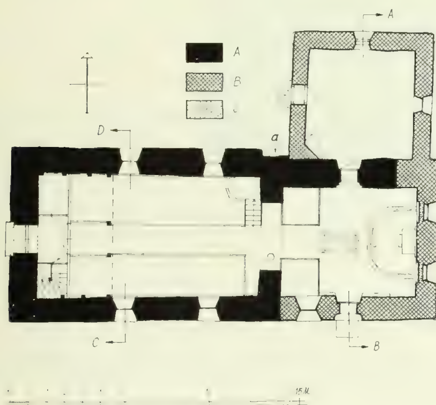

Fig. 246—247. Längdsnitt mot N och plan. 1 : 300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Längsschnitt nach N und Grundriss. Longitudinal section looking N and plan.

Samtliga tak äro spåntäckta, mellanrummen mellan de två takfallen på långhustaket äro täckta med bräder.

Långhusets takstolar äro samtida med murarna, d.v.s. från medeltidens slutskede och endast obetydligt förändrade. Deras konstruktion framgår av fig. 249—251. Samtliga delar av takstolen äro märkta med varierande tecken (se fig. 249), vilkas uppgift varit att underlätta takstolens riktiga sammanfogande på platsen. Korets och sakristians

Fig. 248. Detalj av kyrkans nordvägg med spår efter den ursprungliga sakristians västvägg. Foto 1963.
Teil der Kirchennordwand mit Spuren der W Wand der ursprünglichen Sakristei.
Detail of N wall of church with traces of the original W wall of vestry.

takstolar, av betydligt enklare konstruktion (fig. 245), äro samtida med dessa byggnadsdelar och utförda av snickaren Petter Boman från Linköping (ST.PROT.).

Västgaveln krönes av en flöjel av smidesjärn med initialer (otydliga) samt årtalet 1759, åsyftande en detta år utförd takreparation. Längst i Ö på långhusets taknock finnes ett ringkors, krönt av en plåthäst. Även längst i Ö på korets valmtak finnes en ståtlig korsformad takprydnad av smidesjärn (se fig. 243), närmast av 1600-talstyp och eventuellt övertagen från det äldre koret.

Reparation och tjärning av taken föranleder ofta återkommande utgifter under alla århundraden av kyrkans i kyrkböckerna kontrollerbara historia.

FÖNSTER

I långhuset finnas fem fönster, två i N, två i S och ett i V, samtliga stickbågiga och med små rutor i målade träbågar. Innerfönster insattes år 1952, då även fönstersnickerierna i övrigt till större delen nygjordes. Koret har ett fönster i S och två i Ö, de senare igensatta på insidan vid en restaurering år 1952, så att i interiören endast grunda nischer återstå. Även korfönstren äro stickbågiga och försedda med små glas i målade träbågar. I sakristian finnas två stickbågiga fönster med dubbla glas i träbågar (från år 1952) och med galler av smidesjärn, ett i N och ett i Ö. Fönsterbänkar av svartmålad plåt.

Samtliga fönster härstamma i sin nuvarande utformning från år 1764. I långhuset funnos dessförinnan endast tre fönster, ett i N, ett i S och ett i V, tydligen av varierande storlek och ålder. Endast sydfönstret torde med säkerhet kunna sägas ha varit ursprungligt, möjligen även västfönstret. Nordfönstret, som måste ha varit av senare datum, sannolikt från 1600-talet, förstorades år 1732 (RÄK.). Förändringen av fönstren år 1764 »til Symmetrie med de nya Chorfönstren» motiverades med att kyrkan därigenom icke skulle synas »så mislynt och wanskapel. af Fönstrens olikhet» (ST.PROT.). Två nya fönsterlufter, en i S och en i N, erfordrades »på det Kyrkan för sit gamla mörker, måtte få tilräckeligit lius» (ST.PROT.). Det äldre koret hade ett fönster i Ö och ett i S, båda av okänd storlek och form, den äldre sakristian hade sannolikt endast ett fönster i Ö.

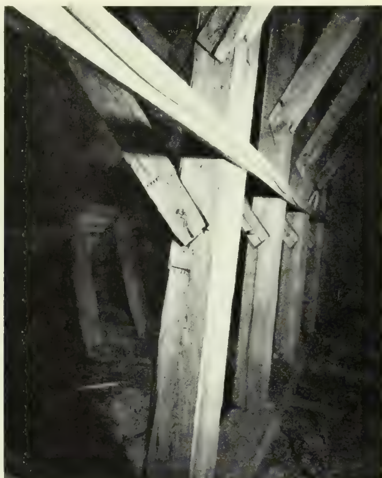

Fig. 249. Detalj av långhusets takstol med timmermansmärken. Foto 1957. S. 267.
Detail von Dachstuhl des Langhauses mit Zimmermannsmarken.
Detail of rafters of nave, with carpenters' marks.

Före år 1764 omtalas fönsterreparationer och förändringar bl. a. åren 1618 (6 dlr utbetalas till Joan i Tolstorp i arbetslön för ett glasfönster), 1651 (arbetslön till murmästaren som gjort fönster samt utgifter för järn till galler i sakristian), 1680 (ett nytt fönster), 1690 (två fönster i kyrkan), 1708—1711 (murmästararvode, utgifter till glasmästaren och för fönsterramar) samt 1723 (köpes ett fönster till södra sidan).

INGÅNGAR

Långhusets enda ingång är i V, stickbågig med enkelt profilerad omfattning och försedd med dubbla dörrar med fiskbensmönstrad panel. Innanför portalen ett vindfång med fiskbensmönstrade dörrar från år 1952. Portalen upptogs år 1764 men utvidgades med bibehållande av ursprungliga former och profiler vid kyrkans restaurering år 1952, då också dörrarna och vindfånget tillkommo. Samtidigt revs ett av trä uppfört vapenhus med ingång från S och ett enkelt, rektangulärt fönster i V. Vapenhuset var byggt år 1769 (RÄK.), men sedermera flera gånger reparerat och delvis ombyggt, bl. a. åren 1817, 1849 och 1862 (RÄK.).

Den ursprungliga ingången till långhuset låg i S. Fastän den icke torde ha använts efter västportalens tillkomst, synes den dock icke ha igenmurats förrän år 1836 (RÄK.). Utanför denna sydingång låg ett vapenhus, sannolikt av trä, vars reparation omtalas åtskilliga gånger under 1600- och 1700-talen. Det torde ha rivits i samband med tillkomsten av vapenhuset i V år 1769.

Koret har en ingång från S, stickbågig, i en nischformad omfattning. Dörren, med

Fig. 250. Långhusets takstol mot V. Foto 1957. S. 267.
Der Dachstuhl des Langhauses nach W. Rafters of nave looking W.

fiskbensmönstrad panel, torde vara från år 1842, vilket år beslut om anskaffande av nya kyrkportar av ek fattades (ST.PROT.), medan själva portalen är samtida med koret, d.v.s. från år 1764. På dörrens lås står årtalet 1893, åsyftande en detta år utförd reparation av kyrkan. Portalen mellan kor och sakristia är även den stickbågig, med profilerad omfattning. Dörren, av samma typ som dörren till koret, kan vara samtida med portalen, d.v.s. från år 1764, men också senare, eventuellt från år 1842. Den ursprungliga sakristiportalens utseende är okänt. Den hade en järnbeslagen dörr, som såldes år 1765 (RÄK.).

En portal i sakristians västvägg, stickbågig, med mönsterpanelad dörr, upptogs år 1952.

INTERIÖR

Triumfbågen mellan kor och långhus är oregelbundet rundbågig, utan särskilt markerade anfang. Huruvida den nuvarande formen är den ursprungliga har ej kunnat fastställas.

Fig. 251. Långhusets takstol mot Ö. Foto 1957. S. 267.
Der Dachstuhl des Langhauses nach O. Rafters of nave looking E.

Innerväggarna äro putsade och kalkade. Vitlimning av interiören omtalas första gången år 1638 (RÄK.). Samtliga innertak i kyrkan äro enkla släta plafonder av breda, ospåntade bräder, målade i grågrönt. Sakristitaket är dock vitmålat. En enkelt profilerad trälist förmedlar övergången mellan tak och vägg. Långhusets tak har liksom dess väggar en tid varit försett med dekorativa målningar (se nedan). Reparationer av innertaken företogos bl. a. åren 1727 (i koret) och 1820. Det sistnämnda året synas arbetena ha varit ganska omfattande. På sockenstämma år 1728 »proponerades att Kiyrkian skulle målas». Så skedde också samma år, då enl. RÄK. inköptes olja och färger samt betalades arbetslön till målaren (31 dlr 16 öre). Målarens namn står icke angivet, men sannolikt var konstnären Söderköpings-mästaren Anders Wikström,[1] som året

[1] ANDERS WIKSTRÖM, † 1752 i Söderköping 71 år gammal. Vid sitt giftermål 1718 i Mogata med CHRISTINA BECKMAN kallas W. målare vid Fyllingarum. W. har bl. a. utfört en stor svit takmålningar i Kristbergs kyrka (Ög) på 1720-talet.

förut arbetat åt kyrkan (RÄK.). I samband med förarbeten för kyrkans restaurering påträffades år 1949 spår av dekorativa målningar av 1700-talskaraktär såväl på väggarna som i långhustaket, säkerligen rester av 1728 års målningar. De ansågos dock icke vara tillräckligt väl bevarade för att kunna framtagas vid kyrkans restaurering år 1952. Mäster Wikströms målningar överkalkades redan år 1780, då i stället draperier målades kring alla fönster av målaren Wickman (s. 223, not 1), som ett år tidigare i samband med uppsättandet av kyrkans nuvarande altartavla målat likartade draperier kring korfönstren (RÄK.). Dessa draperimålningar torde i sin tur ha dolts, när kyrkan vitlimmades år 1820 (RÄK.). Under 1800-talet tillkom också en enkel, målad fältindelning i långhusets tak, av vilken spår påträffades år 1949.[1]

Golven i koret och i långhusets mittgång äro lagda med kalkstensplattor, medan trägolv förekomma i sakristian, inom altarrundeln och i bänkkvarteren. — Kyrkan hade åtminstone sedan 1600-talet brädgolv (reparationer omtalas då och då). Det första kalkstensgolvet i koret lades år 1776 (RÄK.) och omlades senare bl. a. år 1835 (RÄK.). År 1776 belades även gången i långhuset med kalksten. Denna beläggning ersattes dock av ett brädgolv år 1836, då långhusgolvet höjdes till samma nivå som korgolvet efter att tidigare ha legat ett steg lägre (ST. PROT.). De ursprungliga nivåförhållandena återställdes år 1952, då även gången och korgolvet ånyo belades med kalksten. I sakristian inlades redan år 1770 ett kalkstensgolv (RÄK.). Det reparerades och omlades år 1840 (RÄK.) men har sedermera avlägsnats.

UPPVÄRMNINGSANORDNING

År 1939 infördes elektrisk uppvärmning och elektrisk belysning i kyrkan. Tidigare hade kyrkan uppvärmts av en kamin från år 1893, placerad vid korets nordvägg.

I sakristian byggdes år 1775 en kakelugn (RÄK.), som dock redan år 1782 (RÄK.) ersattes med den öppna spis, som ännu finns bevarad, men som år 1952 förändrades till ett bönealtare.

BYGGNADSHISTORIA

Den grupp kyrkor, till vilken Värna kyrka hör och som huvudsakligen återfinnes i de östligaste delarna av Östergötland samt i nordöstra Småland, har hittills icke blivit föremål för någon grundligare byggnadshistorisk undersökning. En sådan undersökning är också förenad med betydande svårigheter, då flertalet av de kyrkor som kunna räknas till denna grupp under 1800-talet antingen rivits helt eller lämnats som ruiner. Till huvudmonumenten inom gruppen hör Åtvids gamla kyrka, trots att även denna lidit delvis svåra skador under den tid den stod som ruin. Värna kyrka är närmast att betrakta som en förminskad och förenklad kopia av kyrkan i Åtvid. Det minskade formatet har bl. a. medfört, att de rika blinderingar, som smycka gavlarna i Åtvid, på Värnas västgavel ersatts med ett enda kors och några enkla band. Utseendet av den

[1] Om de år 1949 påträffade målningsfragmenten har landsantikvarien B. CNATTINGIUS lämnat en rapport till RAÄ den 15/7 1949 (i ATA).

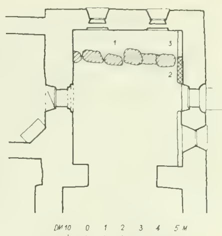

Fig. 252. Rester av det medeltida koret. 1 : 300. Uppm. A. Lindahl 1952. 1. Grundstenar till äldre korvägg. 2. Sockel ca 60 cm hög och 20—25 cm bred, utgörande rest av gammal mur och sammanhörande med grundstenarna till den äldre korväggen. 3. Förlängning av sockeln, sannolikt utförd i samband med kyrkans utvidgning.

Reste des mittelalterlichen Chors. 1. Fundamentsteine einer älteren Chorwand. 2. Zu dem Fundament der älteren Chorwand gehöriger Sockel (60 cm hoch und 20—25 cm breit) und Maueransatz. 3. Verlängerung des Sockels, wahrscheinlich im Zusammenhang mit der Kirchenerweiterung.

Remains of the medieval chancel. 1. Foundations of an older chancel wall. 2. Socle ca. 60 cm high and 20—25 cm broad, forming remains of an old wall and belonging to foundation stones in the older chancel wall. 3. Extension of socle, probably made in connection with extension of church.

ursprungliga korgaveln, som försvann helt vid korets ombyggnad år 1764, är obekant. Betydande likheter förefinnas mellan takstolskonstruktionerna i Värnas och Åtvids långhus (den senare nu känd endast genom äldre beskrivningar), dock med den väsentliga skillnaden, att takstolen i Åtvid uppburits av två rader stolpar stående på kyrkans golv (stolpraderna återfinnas också i Värna men ha där icke förts ned genom kyrkorummet utan sluta ovanför innertakpanelen). Långhuset i Åtvid var således genom dessa takstolpar delat i tre skepp, en anordning som praktiskt motiveras av rummets betydande bredd. Det märkningssystem, som förekommer på långhustakstolen i Värna, återfinnes även på kortakstolen i Åtvid och har också, som framgår av äldre beskrivningar, förekommit på den nu helt förstörda långhustakstolen.

Det ursprungliga koret i Värna revs år 1764 så när som på delar av nordmuren och ersattes med det nuvarande. Det ursprungliga korets utsträckning kan utan svårighet rekonstrueras, främst med hjälp av de rester av östväggens grundmur, som påträffades vid restaureringen år 1952 (se uppmätning fig. 252). Det har således varit ca 2,5—3 m kortare än det nuvarande, men rakavslutat i Ö liksom detta. Det var vidare något smalare än själva långhuset. Höjden på murarna torde i stort sett ha motsvarat den nuvarande. Innertaket var en enkel, plan träpanel som tydligen legat i stort sett på samma nivå som den nuvarande, då inga spår av något äldre innertak kunna iakttagas från korvinden. Yttertaket har säkerligen varit ett enkelt sadeltak med taknocken i höjd med det nuvarande takets nock. Till det ursprungliga koret anslöt sig i N en liten sakristia av okänd storlek och detaljutformning. Spår av denna sakristias bortbrutna västmur kunna ännu tydligt iakttagas vid långhusets NÖ hörn (se fig. 218). Om utseendet av kyrkans ursprungliga dörr- och fönsteröppningar äga vi ingen kännedom.

Enligt flera uppgifter från 1700-talet, bl. a. i ett syneprotokoll från år 1763 (i Grebo OI: 1), skulle koret och långhuset icke ha varit samtida. Beskrivningar av kyrkan före 1764 års ombyggnad, bl. a. i det nyssnämnda syneprotokollet, tala om att korets murar nästan helt skilt sig från långhusets, och det var tydligen detta förhållande som föranledde slutsatserna om att koret och långhuset icke uppförts samtidigt. Av de bevarade spåren efter den ursprungliga sakristians västmur framgår dock, att denna varit en

direkt fortsättning av långhusets östgavel och utan tvekan måste ha varit murad i förband med denna. Härav följer att även koret måste ha varit samtida med långhuset. En ursprunglig, enkel rektangulär glugg i östgaveln mellan långhusets och korets vindar tyder också på detta.

Dateringen av Värna kyrka kan antagas vara i stort sett densamma som för Åtvid.[1] Som förf. avser att visa i beskrivningen av den sistnämnda kyrkan i fortsättningen av detta band är det av åtskilliga skäl knappast troligt, att den tillkommit under 1200-talets senare del, såsom antagits bl. a. av Erik Lundberg.[2] Uppförandet av såväl Åtvids som Värna kyrka bör snarare sättas i samband med uppblomstringen av bergsbruket i Åtvidabergs bergslag mot slutet av 1400-talet och under 1500-talets förra del, då riksrådet Johan Bese och dennes måg Erik Turesson Bielke, båda med Herrsäter (Häradsäter) i Värna som huvudgård, voro traktens dominerande gestalter.[3] Av historiska skäl förefaller därför en datering till tiden omkr. 1500 vara den mest sannolika. Denna datering motsäges icke heller av de arkitektoniska formerna, således ha samtliga fönster i Åtvid från början varit rent stickbågiga, en fönsterform som knappast kan betraktas som vanlig förrän mot slutet av 1400-talet eller ännu senare.

Arbetena på kyrkan under fortsättningen av 1500-talet liksom under 1600-talet voro i allmänhet av ringa omfattning och bestodo, förutom i rena reparations- och underhållsarbeten, huvudsakligen i förstoring och nyupptagning av vissa fönster. Dessa förändringar ha tidigare redovisats i samband med kyrkans beskrivning. I början av 1700-talet var kyrkan tydligen illa förfallen, särskilt då koret. Prosten Abraham Aschanius i Askeby (s. 57) skriver således till biskopen år 1708 »att dett lilla Choret fram för kyrkan, skilier sig aldeles både med Taak och Muur ifrån sielfwa kyrkan, och luthar till fallz Öster Uth» (DOMKAP.). Man hade därför varit tvungen att stötta upp gaveln med ekbjälkar. Omfattande reparationsarbeten företogos också såsom framgår bl. a. av räkenskaperna de följande åren. År 1718 var kyrkoherden nödsakad att åter skriva till biskopen och anhålla om dennes tillstånd att låna pengar på eller eventuellt sälja en »gammal onyttig» kalk som tillhörde kyrkan för att på så sätt skaffa reda pengar till betalning åt den murmästare från Norrköping, som samma år reparerat koret (DOMKAP.). Kyrkan dekorerades år 1728 av målaren Anders Wikström från Söderköping.

Liksom i moderförsamlingen Grebo började kyrkoherden Christer L. Lindblom (s. 204, not 4) strax efter sitt tillträde av pastoratet en intensiv propaganda för att

[1] En kortfattad sammanställning av argumenten har givits av författaren i minnesskriften vid Åtvid kyrkas återinvigning år 1957 1/9, »Åtvids gamla kyrka. Medeltidskyrkan som återuppstod«. Åtvidaberg 1957, s. 11 ff.

[2] LUNDBERG I, s. 582.

[3] Om riksråden JOHAN BESE († 1505) och ERIK TURESSON BIELKE († 1511) och deras betydelse för Åtvidabergs bergslag se en uppsats av TOM SÖDERBERG i: »Med hammare och fackla» 1932, s. 196 ff »Åtvidaberg under medeltiden». Se vidare SBL bd IV, s. 63 (BESE) och s. 167 ff (BIELKE).

Fig. 253. Interiör av koret mot Ö. Foto 1963.
Chorinneres nach O. Interior of chancel looking E.

Grebo och Värna skulle gå samman och bygga en helt ny kyrka på en plats mellan de gamla kyrkorna, och han gjorde allt vad han kunde för att framställa kyrkorna som veritabla ruiner. Om Värnas sakristia sade han således år 1763 (ST.PROT.), att den »icke (kan) anses annorlunda än et upstaplat sten-rör». Till Lindbloms flitigaste medhjälpare i ombyggnadspropagandan hörde majoren Johan Gripenwaldt (s. 209, not 1), som bl. a. år 1763 (ST.PROT.) talar om »de nuwarande twå gamla, ohyggeliga Krypinnen, som i sig sielfva äga intet wärde». Lindblom stötte dock på kompakt motstånd från allmogen, som ville behålla sin gamla kyrka »tyckandes at de hafwa sit största nöje, och andachten befodrad i sin lilla gamla kyrka långt bättre än i en ny stor» (ST.PROT. 1763). Lindblom vädjade då till landshövding och domkapitel, men det sistnämnda gav år 1764 25/4 mot hans önskan församlingen tillstånd att reparera den gamla kyrkan, ett tillstånd som enl. Lindblom »af Krono-Allmogens enwishet (var) utwärkat». Arbetena utfördes år 1764 av murmästaren och klockaren Anders Hansson från Kärna (s. 214, not 2) under medverkan av snickaren Petter Boman från Linköping. Härvid revs korets syd-

Fig. 254. Interiör mot Ö. Foto 1963.
Kircheninneres nach O. Interior looking E.

och östmurar liksom sakristian (såret efter sakristian i långhusets nordöstra hörn, fig. 247 vid a, tillkom vid detta tillfälle). Korets sydmur utflyttades till i linje med långhusets sydmur, hela koret förlängdes och en ny, betydligt större sakristia uppfördes. Vidare förstorades fönstren och gåvos sin nuvarande form, storlek och placering varjämte en ny ingång till kyrkan upptogs i västgaveln. Trots att kyrkan således försattes i gott skick, propagerade Lindblom även år 1765 för sammanbyggnad. Hans förslag väckte dock allmänt motstånd, och han kunde bara konstatera, att »gensägelsen (blev) starkare och häfftigare» (ST.PROT.). Vid en visitation av biskop Filenius år 1768 berömdes församlingen för sin omsorg om kyrkan, »thetta Herrans hus, hwarest i så långliga tider theras Förfäder sökt och funnit sin glädje» (ST.PROT.), och när de närvarande av biskopen tillfrågades om de ville att Värna kyrka skulle nedrivas och flyttas svarades »lika allmänt som förut af allmogen med tårar i ögonen . . .: Nej».

Fig. 255. Interiör mot V. Foto 1963.
Kircheninneres nach W. Interior looking W.

År 1769 uppfördes ett nytt vapenhus utanför västingången. Det revs år 1952. Arbetena på kyrkan under 1800-talet ha icke förändrat kyrkans utseende i nämnvärd grad. Sålunda genomgick den under senare delen av 1810-talet en reparation, som bl. a. omfattade utvändig rappning, reparation av yttertaket, renovering av takpaneler i interiören samt invändig omputsning (memorial av prosten Scharff — s. 207, not 1 — från år 1820 i DOMKAP.).

En restaurering år 1893 innebar också den huvudsakligen en uppsnyggning av exteriör och interiör: bl. a. tillkom detta år en ny, öppen bänkinredning, slopad år 1952. En mindre exteriörreparation utfördes år 1927, då bl. a. taket omlades och väggarna omputsades. År 1952 undergick kyrkan en omfattande restaurering efter förslag av arki- RESTAURERINGAR

tekten Erik Fant.[1] Det V vapenhuset av år 1769 revs, västportalen breddades och försågs med vindfång, golvet omlades, korets östfönster igensattes på insidan, särskild ingång till sakristian upptogs i dennas västvägg, varjämte äldre inventarier renoverades och bänkarna nygjordes.

Om den äldre kyrka, som måste ha funnits före den nuvarande, finnas inga som helst uppgifter. Sannolikt har det varit en träkyrka av anspråkslösa dimensioner.

INREDNING OCH INVENTARIER

ALTAR-ANORDNING

Altare av omålat trä, med enkel spegelindelning från år 1952.

Altaruppsats (fig. 256, 258), bestående av tre skulpturer, Kristus på korset med Maria och Johannes, placerade mot en fond av mörkt brunmålade bräder, omgivna av en bred, profilerad, förgylld ram med rokokoornament i relief i de övre insvängda hörnen samt krönt av ett strålkransomgivet Guds-öga. Ramen vilar på en enkel predella, marmorerad i brunt-grönt, och flankeras nedtill av två små skulpterade, delvis förgyllda volutartade ornament. Mellan denna predella och altaret en enkel sockel från år 1952, målad i samma färger som den ursprungliga predellan. Skulpturerna äro målade i blått, vitt och brunsvart samt karnationsfärger. Skulpturernas H 80 (Kristus), 75 (Maria och Johannes). Altaruppsatsen levererades till kyrkan år 1779 av målaren Wickman (s. 223, not 1) och kostade 200 dlr kmt (RÄK. och ST.PROT.). De tre skulpturerna hade Wickman övertagit från Grebo kyrkas gamla altarskåp, vilket han erhållit som dellikvid för sitt arbete på en ny predikstol, som han uppsatt i Grebo samma år (se s. 223). De härstamma från ett medeltida altarskåp, som ursprungligen tillhört Ekeby kyrka men som år 1744 förvärvats till Grebo. De torde ha utgått ur en nordtysk verkstad vid tiden omkr. 1430—1440. Ramen med sina ornament samt predellan äro helt nygjorda av Wickman, som också fullständigt målat om de medeltida skulpturerna. Att döma av INV. 1796 synas bilderna av Maria och Johannes till en början ha varit placerade utanför själva tavlan, flankerande denna (så ännu i INV. 1829).

Enl. BROOCMAN (s. 249) saknade kyrkan år 1760 altartavla »emedan ett gafwel-fenster är öfwer Altardisken: dock är å ömse sidor om fenstret en snickad Brädtafla, på then ena målad Christi, och på then andra Marie bild». Ännu år 1818 funnos dessa bilder bevarade (de förvarades då i kyrkoboden) men sägas då föreställa Maria och Johannes, sannolikt med all rätt (INV.). Bilderna voro målade år 1727 (RÄK.) av målaren Anders Wikström (s. 271, not 1).

I INV. 1818 upptagas förutom dessa målade bilder också »4 st. Gl. Bilder och några delar af en gl. altar Tafla». De fyra bilderna äro sedan länge borta.

[1] ERIK JOHAN FANT, f. 1889, † 1955, arkitekt. F. ledde restaureringen av ett stort antal kyrkor, bl. a. Storkyrkan, Johannes och Katarina kyrkor i Stockholm samt många betydande landskyrkor och herrgårdar. Bland nybyggnader, till vilka F. utfört ritningar, märkas Statens växtskyddsanstalt och krematoriet på Stockholms S begravningsplats.

Fig. 256. Altarprydnad från år 1779 med skulpturer från ett senmedeltida altarskåp. Foto 1957.

Der Altar von 1779 mit Holzplastik von einem spätmittelalterlichen Altarschrein.

Altarpiece, 1779, with sculptures from a late medieval triptych.

Fig. 257. Timglasställ från 1670-talet. Foto 1963. S. 282.
Stundenglas der 1670er Jahre. Hour-glass holder, 1670's.

Altarrundel av trä (fig. 253) med rektangulära listomramade speglar, åtskilda av kannelerade pilastrar; målad i grått, gråbrunt med sparsam förgyllning. Utförd år 1952 som kopia av en då av trämask totalt förstörd altarrundel från år 1835, tillverkad av snickaren Hertzman[1] i Svinstad (RÄK.). En tidigare altarrundel var förfärdigad år 1722 (RÄK.).

Krucifix för sakristialtaret, av trä. Gåva år 1952. H 50.

PREDIKSTOL

Predikstol av trä (fig. 254), bestående av en femsidig korg med underrede och trappa med järnräcke, målad i grått med marmorering och sparsam förgyllning. I fyra av predikstolskorgens fält en enkel, listverksomramad, rektangulär spegel. Sitt nuvarande utseende fick predikstolen vid en ombyggnad år 1836 (tillägg till INV. 1818), korgens underrede och trappa samt den nuvarande bemålningen äro dock från år 1952. Vid ombyggnaden år 1836 torde större delen av en äldre predikstol ha kommit till användning. Enl. Broocman (s. 249) var predikstolen »gjord af Snickare år 1723, samt marmorerad med ljusgrön färg, hwilket tilsammans kostat Kyrkan 72 Dal. K:mt». Broocmans uppgift om predikstolens tillkomstår verifieras dock icke av kyrkans räkenskaper, som däremot upplysa, att predikstolen »som stod hel rankelös» lagades och försågs med uppgång samt fästes med järntenar år 1728 (RÄK.). Beslut om denna förändring hade fattats ett år tidigare (ST.PROT.). Predikstolens stomme torde således snarare stamma från 1600-talet.[2]

År 1835 erbjöd sig patron D. I. Moll[3] på Värnäs att bekosta en ny predikstol, ett erbjudande som han dock återtog, då tillstånd att placera predikstolen inom altarrun-

---

[1] Magnus Hertzman, f. 1799 i Åtvid, † 1839 i Svinstad (= Bankekind).

[2] En möjlighet är givetvis att predikstolen anskaffats genom sammanskott, varför utgifterna för densamma icke redovisats i kyrkokassans räkenskaper.

[3] Didric Johan Moll, f. 1780, † 1858, lantbrukare. G. m. Hedvig Ericana Blomensköld, f. 1790, † 1847. Ägde Värnäs säteri i socknen.

Fig. 258. Korsfästelsegrupp, detalj av altarprydnaden fig. 256. Foto 1957.
Die Kreuzigungsgruppe aus dem Altar Abb. 256.
Crucifixion group, detail of altarpiece, fig. 256.

Fig. 259. Nummertavla från år 1837. Foto 1957.
Nummerntafel von 1837. Hymn board, 1837.

deln icke kunde utverkas av vederbörande myndigheter, vilket var ett av Molls villkor för donationen (ST.PROT.).

Ställ för timglas (fig. 257) av smidesjärn med timglas i enkelt förgyllt plåtfoder. H 45. Torde vara identiskt med den »spira», som inköptes år 1675 (RÄK.) för ett timglas, vilket då skänkts till kyrkan av Christer Ållongren (s. 381); ett av glasen saknas nu.

DOPREDSKAP

Dopskål av koppar (fig. 260), invändigt förtent, på rund fot och med högt lock, dekorerad med drivna och punsade ornament. H 34, D 41. Tillverkad år 1734 av en gammal funtkittel (RÄK.). Den tillhörande skålen för dopvattnet, av polerad koppar, inköptes år 1875 (RÄK.). H 19,5, D 12,5.

Dopskålsställ av trä (fig. 253), målat i grått och rött. H 69. Från år 1952, ritat av ark. Erik Fant för ovanstående dopskål.

En dopskål av tenn, anskaffad år 1803 i utbyte mot en gammal (INV. 1818), upptages i INV. 1829 men har senare förkommit.

Dopskålställ av trä, målat i grått med sparsam förgyllning, bestående av en på tre svarvade ben vilande, likaledes svarvad baluster, som uppbär en rund, profilerad platta, på vilken dopskålen skall placeras. H 76. Tillverkad år 1734 (RÄK.).

Nummertavlor (fig. 259), ett par av trä med ovala förgyllda ramar, krönta av rosetter, likaledes förgyllda. H 115. Enligt tillägg till INV. 1818 skänkta år 1837 av patron D. I. Moll (s. 280, not 3).

BÄNKINREDNING

Nuvarande slutna bänkar med dörrar (se fig. 255) med listomramade rektangulära speglar, målade i grågult med någon förgyllning och med speglarna marmorerade i blått, tillkommo år 1952 efter ritning av ark. Erik Fant. Den närmast föregående bänkinredningen med öppna bänkar var från 1893. Den ersatte i sin tur en sluten bänkinredning från år 1836 (RÄK.), gjord av snickaren Hertzman (s. 280, not 1), reparerad år 1845 (ST.PROT.). Beslut om denna nya bänkinredning fattades år 1835 (ST.PROT.), då man vid en jämförelse mellan den nya altarrundeln och de gamla bänkarna fann de

Fig. 260. Dopskål av koppar från år 1734. Foto 1957.
Kupferne Taufschale von 1734.
Copper christening bowl, 1734.

sistnämnda fula, trånga och bristfälliga. De i kyrkans äldre handlingar tidigast nämnda bänkarna byggdes år 1677 (RÄK.) »medh mellanbyggningh såsom uthi Gredbo ... bygt är» (se s. 197). Dessa bänkar ombyggdes i samband med kyrkans förändring år 1764 (ST.PROT.).

De nuvarande korbänkarna tillkommo år 1952. De äro målade i samma färger som långhusets bänkar och ha samma spegelindelning som dessa. Uppsättande av nya präst- och klockarstolar omtalas år 1722 (RÄK.).

Orgelläktaren (fig. 261) i kyrkans västra del, uppburen av enkla, fyrkantiga trästolpar, har en bröstning med listomramade speglar, målad i grått och grågrönt med förgyllt listverk. Den byggdes år 1836 av snickaren Hertzman (ST.PROT. och RÄK.) och målades första gången år 1837 i pärlfärg och guld på bekostnad av patron Moll (s. 280, not 3). De nuvarande färgerna äro från år 1952. ORGEL-LÄKTARE

Redan i början av 1700-talet, möjligen tidigare, fanns en läktare i kyrkans västparti. Dess reparation omtalas bl. a. åren 1728, 1737 (då ny trappa byggdes) och 1799 (RÄK. och ST.PROT.).

ORGEL

Det nuvarande orgelverket är byggt år 1948 av Åkerman & Lunds nya orgelfabriks AB och omfattar 12 stämmor fördelade på 2 manualer och pedal. Själva fasaden är dock bibehållen i stort sett oförändrad från en tidigare orgel, som år 1898 uppsattes i kyrkan (RÄK.) av orgelbyggaren Erik Nordström[1] och som enligt uppgift ursprungligen skall ha stått i Eksjö gamla läroverk. Fasaden (fig. 261), som är indelad i fyra lika höga rektangulära fält, de två yttersta något framskjutande framför mittfälten, är målad i grått samt något blått med förgyllda ornament i pastellage. Fasaden torde härröra från tiden omkr. 1800-talets mitt och förändrades något genom enkla tillbyggnader på ömse sidor vid ombyggnaden av själva orgelverket år 1948.

Före år 1898 stod i kyrkan en orgel, inköpt år 1820 från orgelbyggaren Jonas Fredrik Schiörlin[2] i Linköping med hjälp av »gåfvor och frivilliga Sam(m)anskott, af Flere Förnäme Välgörare, Pastor och Församlingens Ledamöter» (INV. 1818, RÄK. och ST.-PROT.). Enl. kontrakt skulle Schiörlin dels leverera själva verket, ett femstämmigt positiv, som besiktigats och godkänts av flera av församlingens ledamöter, dels fasaden, varjämte han skulle ombesörja hela orgelns målning.[3] Schiörlin dog år 1821, innan orgeln var fullt färdig och gesällen Rylander fick i stället slutföra arbetet. Först på hösten 1822 var orgeln helt färdig (ST.PROT.). Verket reparerades år 1836 av organisten A. Jonsson i Ringarum[4] (RÄK.) samt åren 1866—1873 (arbetet utfördes i små etapper) av A. P. Kullbom (s. 227, not 5) (RÄK.). Större delen av fasaden fanns intill 1961 bevarad i sockenmagasinet, fastän i svårt demolerat skick, jämte vissa delar av verket. Fasaden, som var ett ganska enkelt snickeriarbete, var målad i grått, indelad i fält med hjälp av pilastrar med målade kannelurer samt med fasadpipor i form av gråmålade attrapper av trä. Orgelskåpets sidor voro genombrutna. Till orgeln torde även ha hört ett krönparti i form av en bruten segmentgavel samt två förgyllda lagerkvistar och en förgylld sol (de sistnämnda förvarade i klockstapeln).

Mellan åren 1739 och 1746 hade kyrkan ett litet positiv, skänkt från Dala säteri i Grebo sn år 1739. Detta år fick organisten i Åtvid betalt »för dett han tog ned orgawärcket wid Dahla och lade dett i sin ordning sampt förde dett till Wärna» (RÄK.). Nästföljande år uppsattes orgeln i kyrkan av organisten från Åtvid, och även år 1741 förekomma utbetalningar till denne för arbeten på orgeln (RÄK.). Redan år 1746 måste emellertid orgelverket nedtagas »såsom alldeles odugelt» (ST.PROT.).

NATTVARDS-KÄRL

Kalk av silver (fig. 262—264), delvis förgylld. Foten rund, med svagt buktad kant, prydd med drivna ornament (blad och blommor) samt tre ovala medaljonger med drivna

[1] ERIK NORDSTRÖM, f. 1818, † 1907 i Eksjö; orgelbyggare, broder till orgelb. Sven Nordström (s. 227, not 4). N. har bl. a. byggt orglar i Gränna (Sm), 1861, Linderås (Sm), 1864, Östra Ny (Ög), 1865.

[2] JONAS FREDRIK SCHIÖRLIN, f. 1785 i Linköping, † 1821; orgelbyggare, son till orgelbyggaren Pehr Schiörlin (s. 226, not 1). S. byggde bl. a. Häradshammars kyrkas orgel, 1821.

[3] Kontraktet jämte andra handlingar om orgelbygget återfinnas i OI: 1.

[4] ANDERS JONSSON, f. 1788, † 1861 i Ringarum, orgelbyggare. J. har bl. a. byggt orgeln i Djursdala, 1839.

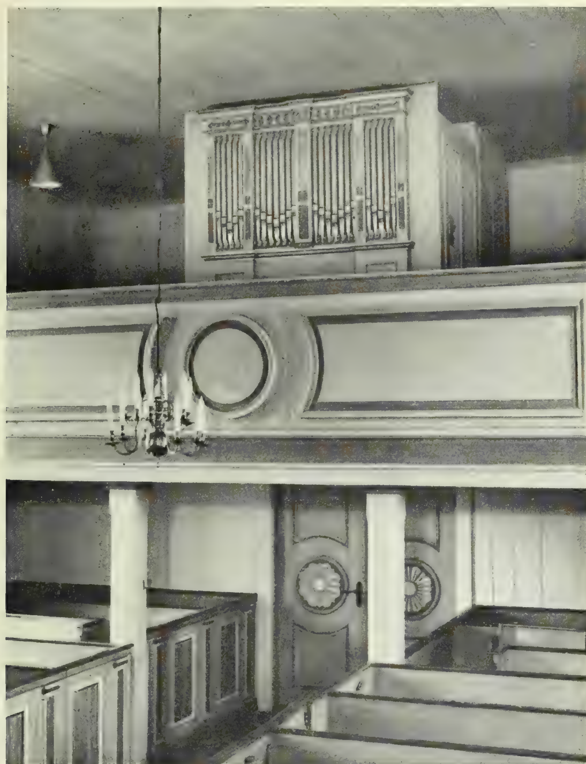

Fig. 261. Interiör mot V med orgeln, uppsatt 1898. Foto 1963.
Kircheninneres nach W mit Blick auf die Orgel, aufgestellt 1898. Interior looking W with organ, erected 1898.

reliefbilder av Agnus Dei, S. Katarina av Alexandria och S. Sebastian. Noden päronformad med broskornament och tre änglahuvuden. Cuppan omfattas nedtill av genombrutet lövverk med inslag av broskornamentik samt tre ovala medaljonger i drivet arbete, en med en bild av Agnus Dei, en med Kristusmonogram ($\overset{\dagger}{\text{IHS}}$), en med Maria-

Fig. 262. Nattvardskalk av silver, tyskt arbete från 1600-talets förra hälft. Foto 1963.

Silberner Abendmahlskelch, deutsche Arbeit der 1. Hälfte des 17. Jh.

Silver chalice, German work from first half of 17th century.

Fig. 263. Detalj av nattvardskalken fig. 262. Foto 1963.

Cuppa und Nodus vom Abendmahlskelch Abb. 262.

Detail of chalice, fig. 262.

monogram (MAR). Stämplar: 1) under foten åldermansranka; 2) på fotens kant dels en sköld innehållande tre ollon med nedtill förenade skaft, dels en piniekotte. Den första stämpeln liknar närmast Rosenberg nr 3866[1] avseende en till namnet okänd guldsmed i Nürnberg, verksam under 1600-talets förra hälft, den andra, ett träd eller en piniekotte, liknar däremot närmast Nürnberg-mästaren Esaias von Lindens (verksam 1609—1632) stämpel (Rosenberg nr 4135). Den erinrar dock även starkt om Augsburgs stadsstämpel. H 24, D 14,5 (foten), D 10 (cuppan). — Kalken, som i sin helhet efter vad som framgår av stämplarna är ett tyskt arbete från 1600-talets förra hälft, skänktes till kyrkan år 1659 (INV. 1668) till minne av friherre Göran Ulfsparre.[2]

Paten av silver, helt förgylld, med nedsänkt mittparti och uppvikt kant. D 16. Inga stämplar, men sannolikt samtida med och av samma ursprung som kalken.

Oblataskar: — 1. Av förgylld mässing (fig. 265), fyrkantig med avskurna hörn. Profilerad bottenplatta, vilande på fyra bladformade fötter. Sidorna ornerade med drivna kartuscher samt gjutna, fastnitade lejonhuvuden och maskaroner. Locket, som med gångjärn är fästat vid asken, har i centrum en oval upphöjning med drivna ornament samt krönes av ett kors (senare tillsatt). H 13, L 12,5, B 9. — Oblatasken,

---

[1] MARC ROSENBERG, Der Goldschmiede Merkzeichen, III. Auflage, Frankfurt a.M. 1923, Bd II.

[2] GÖRAN (GEORG) ULFSPARRE af Broxvik, f. 1617, † 1656; friherre 1653 till Herrsäter, överste i tyska kriget 1645, landshövding i Kalmar län 1655. G. m. friherrinnan CHRISTINA SPARRE, f. 1620, † 1662.

Fig. 264. Detalj av nattvardskalken fig. 262. Foto 1963.
Fuss des Abendmahlskelchs Abb. 262.
Detail of chalice, fig. 262.

Fig. 265. Oblatask av förgylld mässing från tiden omkr. 1650. Foto 1963.
Oblatendose aus vergoldetem Messing um 1650.
Wafer case, gilded brass, ca. 1650.

som enl. INV. 1668 är skänkt av Christer Ållongren (s. 381), är tillverkad omkr. 1650 och torde ursprungligen ha avsetts tjäna något profant ändamål. — 2. Av silver, rund med något kupigt lock. Stplr: 1) kontroll, 2) L (= Linköping), 3) S 5 (= 1872), 4) SP (= Sam. Petterson, verksam i Linköping från år 1858). D 14, H 7. Inköpt för kyrkans medel år 1872 (RÄK.).

Vinkanna av silver (fig. 266), delvis förgylld. Päronformad, med rund fot prydd med pärlstav, samt med handtag och pip. Locket krönes av ett lamm, vars korsfana numera saknas. Under foten ingraverade initialerna A:L—C:E samt årtalet 1794. Stplr: 1) kontroll; 2) lejonmask (= Linköping), 3) M 2 (= 1794), 4) ZETTERLING (= Per Johan Zetterling, verksam i Linköping åren 1785—1803). H 27 (med lammet). Initialerna avse kannans donatorer generallöjtnanten, landshövdingen m. m. greve Axel Löwen och hans maka Christina Emsén till Grävsten (s. 85, not 1). Kannan jämte ett kalkkläde överlämnades till kyrkan den 8/6 1794 med villkor att den och kalkklädet »endast nyttjas, så länge Wærna kyrka är kyrka, men ingalunda utlånas eller från kyrkan på något sätt abalieneras» (anteckning i C 1).

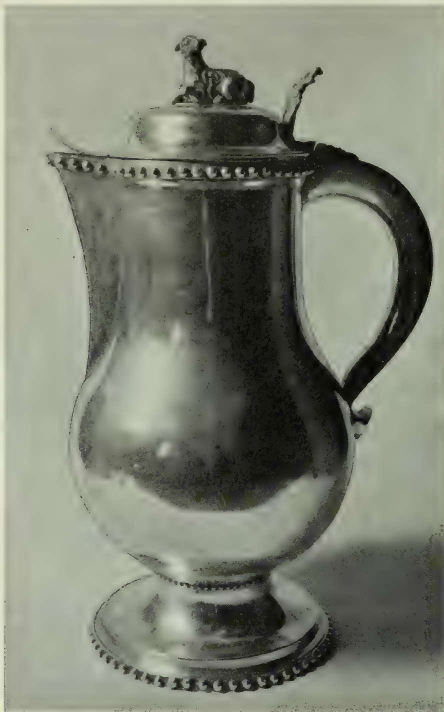

Fig. 266. Vinkanna av silver, gjord 1794 av P. J. Zetterling, Linköping. Foto 1957. S. 289.
Silberne Weinkanne von P. J. Zetterling in Linköping 1794.
Silver wine ewer, made in 1794 by P. J. Zetterling, Linköping.

Vinkanna av tenn (fig. 267), päronformad med rund fot, pip och handtag. Högt, kupigt lock med tumgrepp. Stplr (i locket): 1) krönt, lagerkransomgiven ros jämte initialerna IT; 2) ängel med överskriften FINT TENN jämte namnet IOHAN . . . AN, 3) fraktur-e (= 1746?). Stämplarna avse möjligen Johan Daniel Schmidt, verksam i Norrköping mellan åren 1733 och 1757. H 31. En tidigare vinkanna av tenn var skänkt omkr. år 1680 av Christer Ållongren (gåvoförteckning i Grebo C1) och upptages ännu i INV. 1796.

Sockenbudstyg av silver (fig. 268), delvis förgyllt, bestående av kalk och paten. Kalkens koniska fot tjänstgör som vinbehållare. Stplr: 1) lejonmask (= Linköping), 2) kontroll, 3) I 3 (= 1815), 4) H. HERVANDER (på patenen HH = Hans Hervander,

Fig. 267. Vinkanna av tenn, möjligen från 1746. Foto 1957.
Weinkanne aus Zinn, vielleicht von 1746.
Pewter wine ewer, possibly dating from 1746.

verksam i Linköping 1801—1823). H 20, D 7,5 (cuppan), D 8,5 (patenen). Förvaras i enkelt läderklätt träfodral. Inköpt för kyrkans medel år 1815 (RÄK.).

En mindre kalk med paten, förgylld, använd som sockenbudskalk, skänkt av fru Christina Ulfsparre till Engelholm[1] (INV. 1668), lagad och omförgylld bl. a. år 1768 (RÄK.), lämnades i utbyte mot den nuvarande sockenbudskalken.

[1] CHRISTINA ULFSPARRE, † 1684, dotter till ståthållaren ERIK GÖRANSSON ULFSPARRE till Herrsäter och friherrinnan BEATA OXENSTIERNA (se ovan s. 237, not 3) och syster till friherre GÖRAN ULFSPARRE. Hon var g. 1:o m. rikstygmästaren JOHAN LILLIEHÖK af Fårdala, f. 1598, † 1642, 2:o 1650 m. kammarrådet GUSTAF PERSSON (NATT och DAG), f. 1627, † 1688.

Fig. 268. Sockenbudstyg av silver, gjort 1815 av H. Hervander, Linköping. Foto 1963. S. 290.

Krankenkelch mit Patene von H. Hervander in Linköping 1815.

Silver chalice and paten for sick visits, made in 1815 by H. Hervander, Linköping.

En ej längre bevarad sockenbudsflaska av tenn inköptes år 1754 (RÄK.).

Enl. KÄLLSTRÖM (s. 294) kvarlämnades vid Gustaf Vasas konfiskation av kyrksilver år 1540 dels en kalk (brukades enl. 1566 års förteckning på kyrksilver i Östergötland gemensamt med Grebo), dels »emedan kyrkan var fattig» ett oljekar och några ströningar.[1] 2 lödiga mark 6 lod förgyllt silver konfiskerades. Enl. kyrkans äldsta bevarade inventarieförteckning från tiden omkr. 1600 hade kyrkan då en kalk med paten »alt förgylt» (DOMKAP.).

Ljuskronor av malm eller mässing: — 1. För 12 ljus i två kransar. Profilerad mittstav, krönt av en dubbelörn, nedtill avslutad med en kula. Runda droppskålar. På

[1] Ströningar = ornament, väl oftast av metall, som voro fästa som ett strömönster på textilier. Se KÄLLSTRÖM, Medeltida kyrksilver, s. 131.

Fig. 269. Ljusstake av tenn, gjord 1778 av G. Östling, Vimmerby. Foto 1957. S. 294.

Zinnleuchter von G. Östling in Vimmerby 1778. Pewter candlestick, made 1778 by G. Östling, Vimmerby.

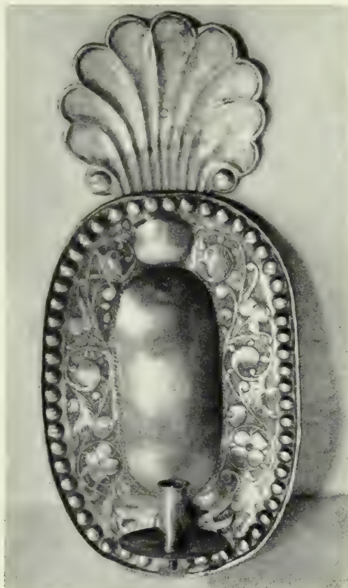

Fig. 270. Ljusplåt av mässing (nr 1), sent 1600-tal. Foto 1957. S. 294.

Blaker aus Messing, spätes 17. Jh. Brass sconce, late 17th century.

kulan följande inskrift: ANNO 1682. CARL · PHILIP · STRÖMFELT * AGNETA · ÅLLONGREN. H 50. Kronan, som skänkts av de i inskriften angivna personerna (s. 381), reparerades bl. a. år 1757 (RÄK.). — 2. För 12 ljus i två kransar. Profilerad mittstav, krönt av en halv sol, nedtill avslutad med kula. Runda droppskålar. På kulan ett band med graverad inskrift: SKÄNKT. AF. WÆRNA. FÖRSAMLINGS. UNGDOM. ÅR. 1823. GIORD AF ERIC ÅBERG. På den halva solen en graverad inskrift: GIORD AF / ANDREAS VERNOF. H 52. — 3. För 8 ljus i en krans. H 60. Modern, gåva år 1952 av Värna kyrkliga syförening. LJUSREDSKAP

Ljuskrona för sex ljus i en krans, mittstav svarvad av trä, målad i gult, ljusarmar av järn, runda droppskålar av plåt. H 40. Inköpt år 1760 (RÄK.), lagad år 1804 (RÄK).

Två sedan länge försvunna järnkronor upptagas i INV. 1622.

Ljusstakar av gjuten mässing: — 1. För fyra ljus med glasprismor överst (endast ett fåtal bevarade). H 62. Skänkt av patron D. I. Moll vid dottern Wilhelminas[1] första nattvardsgång år 1847 (ST.PROT.). — 2. För två ljus, ett par. Enkla. Under foten stämplarna NMB (= Nyköpings mässingbruk) och N° 24. H 48. 1800-tal, skänkta år 1859 av friherrinnan Törngren på Herrsäter[2] (tillägg till INV. 1818).

Ljusstakar av driven mässingsplåt, ett par, för ett ljus. Drivna och punsade ornament (frukter, blad o. d.). 8-kantig fotplatta, spiralvridet skaft. H 27. 1600-talets senare del. Förekomma första gången i INV. 1796 och betecknas där som gamla.

Ljusstakar av tenn (fig. 269) för ett ljus, två par. Med rund, snedräfflad fot, vridet skaft med päronformad nod samt ljushållare i form av en urna. Stplr.: 1) kontroll; 2) allegorisk kvinnofigur jämte bokstäverna GÖ (2 ggr); 3) initialerna WB, krönta (= Vimmerby) (2 ggr); 4) fraktur-u (= 1778), avseende Gudmund Östling verksam i Vimmerby åren 1762—1784. Inköpta år 1780 (RÄK.). H 23.

Ljusplåtar av mässing: — 1. För ett ljus (fig. 270), med driven och punsad ornamentik. Rund droppskål, skölden krönes av en mussla. H 51. Sent 1600-tal. — 2. För ett ljus, av samma typ som den ovanstående men nygjorda och skänkta till kyrkan åren 1940 och 1952. 5 stycken, monterade för elektriskt ljus. H 45. — 3. För två ljus med driven och punsad ornamentik. 5 stycken, monterade för elektriskt ljus. Skänkta år 1940.

Ljusarm av mässing för ett ljus med driven och punsad ornamentik. Vridet skaft med nod, stor rund droppskål. L 43. 1600-talets senare hälft. Enl. tillägg till INV. 1668 en gåva av herr Christer Ållongren (s. 381) till Värnäs.

En stor mässingsstake för 3 ljus, skänkt av Christer Ållongren (tillägg till INV. 1668), bortsåldes år 1780 (RÄK.).

TEXTILIER Antependier: — 1. Av nu gulnad, urspr. vit, möjligen violett silverbroscherad sidenbrokad med blom- och bladmönster av orientalisk typ (fig. 271). Foder grovt linne (från år 1943). Hopsytt av en mängd små tygstycken, delvis kilformade och har således troligen sammansatts av ett söndersprättat, profant föremål (klädesplagg, sängklädsel el. dyl.). Renoverat år 1943 av Libraria. L 265, H 96. Identiskt med ett antependium av vitt sidentyg med rika silverrosor, skänkt år 1715 av fru Lisa Holds[3] (INV. 1818 m. fl.). Själva tyget sannolikt franskt och från 1600-talets slut eller omkr. 1700. — 2. Av scharlakansrött kläde med snörmakerier av silvertråd och smala silvergaloner (fig. 272). L. 270, H. 97. Skänkt 1820 av grevinnan Löwen (s. 85 not 1) på

[1] WILHELMINA MOLL, dotter till patron D. J. MOLL på Värnäs (se s. 280, not 3), f. 1830, g. m. kaptenen CARL EMIL FERDINAND ÅBERG, f. 1823, † 1874.

[2] HELLEVI SOFIA POSSE af Säby, f. 1804, † 1889, friherrinna; g. 1826 m. överstelöjtnanten på dåvarande bostället Herrsäter och postinspektoren LARS MATTIAS TÖRNGREN, f. 1789, † 1874.

[3] Torde vara identisk med ELISABETH HOLST (dotter till landsh. MAURITZ HOLD, adl. HOLST), † 1725, g. m. ryttmästaren vid Östgöta kavallerireg. HARALD ANDERSSON RIDDERBERG, f. 1632, † 1704, i hans andra gifte.

Fig. 271. Detalj av antependium (nr 1) av sidenbrokad från omkr. 1700, skänkt till kyrkan år 1715. Foto 1963.

Ausschnitt eines Antependiums aus Seidenbrokat um 1700, der Kirche 1715 gestiftet.

Detail of altarfrontal, of silk brocade, ca. 1700, presented to the church in 1715.

Grävsten (INV. 1818). Tyget har tidigare ingått i något profant plagg el. likn. — 3. Av svart kläde med silverbroderier. Modernt.

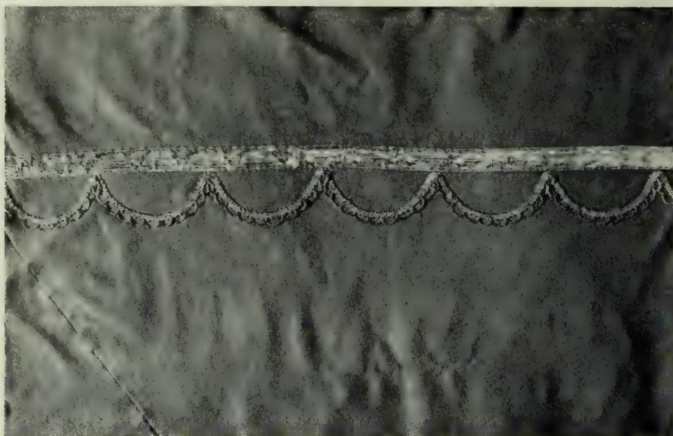

Fig. 272. Detalj av antependium (nr 2) av rött kläde, skänkt år 1820. Foto 1963.
Ausschnitt eines Antependiums aus rotem Tuch, gestiftet 1820. Detail of altarfrontal, red broad-cloth, presented 1820.

Altarbrun med silkesbroderier, komponerat av Märta Afzelius, utfört år 1952 av Licium. L 149, H 17. Till brunet höra ett grönt och ett vitt antependium.

Mässhakar: — 1. Av grön sammet, starkt nött, kantad med silvergaloner (fig. 273—274). På ryggstycket kors av silvergaloner, på framstycket smalt vertikalt band av samma material. Foder av grön lärft, nytt, med broderad inskrift »Renoverad 1943 Libraria». L 119—101. Tillverkad år 1731 av mr. Johan i Slutorp (RÄK.); modell skulle tagas från Linköping eller Åtvid. Bekostades med pengar man fått för spannmål, som överstelöjtnant Carl Rotkirch[1] skänkt till kyrkan samma år. — 2. Av svart sammet, kantad med silvergaloner. På ryggstycket kors av samma material, på framstycket en strålkransomgiven triangel med inskriften »Jehovah» i hebreiska bokstäver, av drivet, förgyllt silver. Foder av linne, nytt, med inskriften »Renoverad av Libraria 1943». L 114—96. Inköpt år 1788 i Linköping hos rådmannen och guldsmeden Nils Dahl[2] (RÄK.). — 3. Av vit sidendamast med silkesbroderier. Gåva år 1952 av Värna kyrkliga syförening.

---

[1] CARL ROTKIRCH, f. 1678, † 1744, överstelöjtnant vid Östgöta kavallerireg., t. f. regementschef 1741 och 1742. G. 1:o m. MARIA ELISABETH LEIJON, † 1710, 2:o 1714 i Tobolsk med HENRIETTA SOFIA VON DRENTELN, f. 1695, † 1753. Han blev fången efter slaget vid Poltava och förd till Tobolsk; hemkom efter freden i Nystad.

[2] NILS DAHL, f. 1710, † 1793, guldsmedsmästare i Linköping 1739, rådman 1759.

Fig. 273. Detalj av silvergalonerna på mässhaken fig. 274. Foto 1963.
Ausschnitt von den Silberbesätzen auf dem Messgewand Abb. 274.
Detail of silver laces on chasuble, fig. 274.

Fig. 274. Mässhake (nr 1) av grön sammet från år 1731. Foto 1957.
Messgewand aus grünem Samt von 1731.
Chasuble green velvet, 1731.

Kalkdukar: — 1. Av grönt mönstrat siden, starkt fläckat, med i guld, silver och silke broderade blombuketter i hörnen. I mitten ett korsbärande lamm samt initialerna ORGL CRK HSvD och årtalet 1739 broderat i silver. Kantad med knypplad spets av guld- och silvertråd, som dock är bevarad endast på en sida. 39 × 43. Renoverad av Libraria år 1943. Initialerna CRK och HSvD torde åsyfta överstelöjtnanten *C*arl *R*ot*k*irch och dennes andra maka *H*enrietta *S*ofia *v*on *D*renteln (s. 296, not 1) medan betydelsen av initialerna ORGL är oklar. — 2. Av vitt siden med guldtrådsbroderier, kantad med spets av guldtråd. 44 × 44. Skänkt 1794 samtidigt med en silverkanna (s. 289) av greve Axel Löwen (s. 85, not 1).

Håvar: — 1. Av två sorters sidenbrokad (fig. 275), det ena grönt med granatäpplemönster, det andra rött med orientaliskt mönster, sannolikt 1600-tal. Indelad i fyra fält medelst knypplade silverspetsar och silversnodder, nedtill avslutad med en grön silkestofs. På det gröna tyget finnas dessutom små noppor broderade i silver och guld. Foder av urspr. vitt, nu gulnat siden med blommor i blått (sannolikt 1700-tal). Holk av järn överklädd med rött tyg och prydd med smala silvergaloner. Skaft saknas. H 14. Renoverad av Libraria 1943. Tydligen sammansatt av stycken av textilier, som tidigare haft annan användning. Med säkerhet kan håven icke identifieras med någon håv, som förekommer i 1700-talets inventarieförteckningar.[1] — 2. Av svart sammet med breda guldgaloner, fodrad med läder. Holk av mässing med krok för en nu förlorad pingla. Svarvat, svartmålat träskaft. H 20, L 172. Renoverad av Libraria 1943. Omkr. 1800 (förekommer första gången i INV. 1818). — 3. Av svart sammet med smala silvergaloner, fodrad med läder. Holk av mässing med krok för nu förkommen pingla. Svarvat, svartmålat träskaft, själva handtaget dock i träfärg. H 18, L 175. 1800-talet (1893 enl. nu gällande INV.).

Predikstolskläden, två stycken, ett svart och ett rött, båda moderna.

FÖRSVUNNA TEXTILIER

I kyrkans äldsta inventarieförteckning från tiden omkr. 1600 (DOMKAP.) upptagas följande textilier:[2] »Kalckduck aff gyllenskir — 1, messehakel aff gammalt blommerat Ryssewerck — 1, messehakel aff gammal gol blommerat — 1, Brudapel gol — 1, Messesercker — 2, huffvudlina gammal — 1, Röklin — 1, altareklädningh — 1, Örnegoth — 1, handkläde — 1». I INV. 1622 med tillägg upptagas åtskilliga nya textilier, bl. a. en svart damastmässhake, skänkt av Beata Oxenstierna (s. 237, not 3) år 1632, dock stulen jämte flera mässhakar icke långt därefter, ett nytt altarkläde »cum antependijs» tryckt på »wäff», en mässhake av röd atlas och ett altarkläde av »prållsacht», givna av friherre Göran Ulfsparre (s. 291, not 1), en diskduk »med knyttning tuärt öfver, wirckeknyttning rundt omkring» skänkt av fru Doredi till Värnäs (s. 381), som också till julen

[1] I ett odaterat INV. från 1700-talets början i C 1 upptages »1 st. gl. röd sidentygspung» medan i INV. 1796 upptages »1 st. gl. håf med silfvergaloner omkring och klocka».

[2] Av de omnämnda textilierna äro »huvudlina» = halslin (amictus), liturgiskt plagg; gyllenskir = tunt guldtyg; prålsakt = benämning på ett slags (mönstrat) sidentyg.

Fig. 275. Håv (nr 1) av två sorters sidenbrokad från 1500- och 1600-talen. Foto 1957.
Klingelbeutel aus zweierlei Seidenbrokat aus dem 16. und 17. Jh.
Collection bag of two kinds of silk brocade, from 16th and 17th centuries.

1632 skänkte en »kosteligh Messeserck af gol HollandzLärifft» jämte åtskilligt mera. INV. 1668 upptager bl. a. en mässhake av röd atlas med stort kors av silverspetsar, ett blommigt altarkläde i svart och vitt, ett nytt antependium av blommig atlas med kappa av samma tyg, ett örngott på altaret, allt detta givet av friherre Göran Ulfsparre (s. 291, not 1) år 1659; en mässhake av röd blommig damast med »bredt kors sydt», således möjligen en medeltida mässhake, två kalkdukar av lärft m. m. Det stora flertalet av dessa textilier utmönstrades såsom utslitna redan under 1700-talets förra hälft.

Gravsten av kalksten med reliefhuggen dekor ligger mitt framför altaret. I hörnen rundlar med olika rustningsdelar (pansarhandskar, sporrar, hjälm, harnesk), längs kanten inskrift: ROM. 4 LEFFVE WIJ SÅ LEFFVE / WIJ HERRANOM DÖÖ WIJ SÅ DÖÖ WIJ HERRANOM EHVAD / WIJ NV LEFFVE ELLER DÖÖ / SÅ HÖRE WIJ HERRANOM TILL SPES MEA CHRISTVS (=Kristus är mitt hopp). Mittpartiet är uppdelat i tre fält. I det mellersta en lagerkransomgiven vapensköld visande en halv hjort från vänster (heraldiskt) med hjälm, hjälmprydnad (stjärna mellan horn) och hjälmtäcke. Vidare änglahuvuden, GRAVHÄLL

en dödskalle och ett timglas samt smärre inskriftstavlor: HODIE MIHI CRAS TIBI (= i dag mig i morgon dig) och MORS CERTA HORA ĪCERTA (= döden är säker men stunden oviss). I det övre fältet bibelspråk: MATT. 10 CAP. RÄDHENDS ICKE / FÖR DHM SOM DRÄPA KRO/PEN OCH HAFFVA DOCH ICKE / MACHT AT DRÄPA SIÄLENA / VTHAN RÄDHENS MEER HONŌM / SOM KAN FÖRDERFVA BÅDHE / SIÄL OCH KROPP I HELVETE. I det nedersta fältet inskriften: HÄR LIGGER BEGRAFFVEN DEN EDLE OCH / WELBÖRDIGHE CLASS KNVTTSON HIORT TIL / FLIJSHVLT OCH WÄRNANÄS HVILCKEN AFFSŌNADE / I LINKIÖPINGH THEN 14 NOVEMB: ANNO / 1627 GVDH HANS SIÄL EWINNERLIGHA / GLÄDIE. — 130 × 222. Den grav vartill stenen hör disponerades av ägarna till Värnäs säteri[1] intill år 1807, då den dåvarande ägaren, patron D. I. Moll (s. 280, not 3), avsade sig rätten till densamma (ST.PROT.). Graven torde ha igenfyllts icke långt därefter.

Tavla av skulpterat och målat trä (fig. 276). Två spiralvridna kolonnetter uppbära en halvcirkelformad båge och omfatta ett fält, medelst listverk indelat i tre olika avdelningar, samtliga nästan helt fyllda med målade bibelspråk. I den mittersta avdelningen finnes dessutom en skulpterad bild av Kristus på korset. I den övre av de tre avdelningarna — den som omfattas av själva bågen — en målad bild av Guds lamm jämte inskrifterna (till vänster) SJ GUDS LAMB SOM BORTTA / GER WERLDENES SYNDER — (till höger) SÅ ÄLSKADE GUD VERLDEN / AT HAN UTGAF SIN ENDA SON. På listen, som omger tympanonfältet, är målat: Nº 6 JAG WAR DÖD OCH SII JAG ÄR LEFWANDE IFRÅN EWIGHET TILL EWIGHET CAP. 1 V. 18, samt under detta fält: Nº 9 MEN WÅR UMGÄNGELSE ÄR I HIMMELEN. FILIP. 3 V: 20. På den där under sittande listen står målat: Nº 7 TÄNCK PÅ JESUM CHRISTUM SOM ÄR UPSTÅNDEN IFRÅN THE DÖDA. I mittfältet på ömse sidor om krucifixet läsas följande bibelspråk målade med vita bokstäver på svart botten: Nº 1 KOMMER TILL MIG ALLE SOM ÄRO BETUNGADE MED SYNDER. Till vänster: Nº 4 HAN ÄR SARGAD FÖR / WÅRA MISGIERNINGAR SKULL OCH / SLAGEN FÖR WÅRA SYNDER SKULL / NÄPSTEN LIGER UPPÅ HONOM PÅ / DETT WI SKULLE FRID HAFWA OCH / GENOM HANS SÅR ÄRO WI HELADE samt till höger: Nº 5 WI WARDE RÄTT- / FÄRDIGE, UTAN FÖRSYL- / LAN AF HANS NÅD GE- / NOM DEN FÖRLOSNING / SOM I CHRISTO JESU / SKED ÄR. ROM. 3. V. 24. Närmast under den därpå följande listen läses: Nº 2 ALLESAMANS ÄRO

[1] Se släkttab. s. 381. Värnäs (tid. Värnenäs) är förknippat med en mordhistoria, vars omnämnande i 1626 års dombok givit anledning till några notiser, som ehuru dunkla skänka ett visst ljus även över Värnäs' förhållanden vid samma tid. Där säges nämligen, att »välborne Claus Knutsson till Värnenäs» ihjälslagit »sin» torpare i »Kåretörp» i Björsäters socken, för vilket brott han flytt, innan han mot lejd inställt sig inför rätta. Förövaren av dådet torde varit son till fru Dordi och Knut Ulfsson (Halvhjort) († 1615), med vilken den förra trolovat sig vid sekelskiftet, men som kort därefter gick i landsflykt (han efterlystes 1605 i Skåne för mord och »kätteri»). De arvsanspråk, som Claus Knutsson till följd av denna förbindelse kan hava haft, blevo aldrig prövade, ty han avled långt före modern (som dödsår uppgives 1627). Värnäs övergick i stället till hennes äldre son Johan Ållongren (begr. 1653), vars son Christer Ållongren den yngre († ogift 1694) blev possessor efter sin fader. (JOH. AX. ALMQUIST, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden III bd 2, s. 1100.)

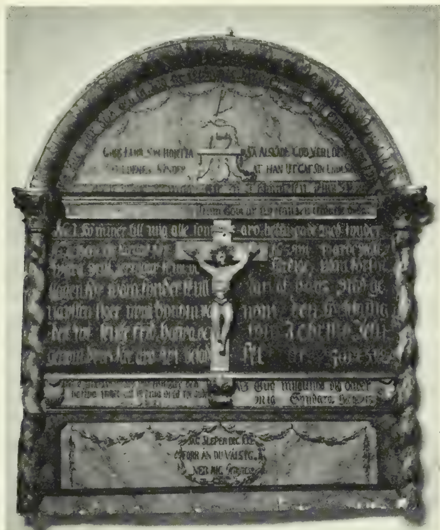

Fig. 276. Tavla av skulpterat och målat trä med bibelspråk, skänkt till kyrkan i slutet av 1700-talet. Foto 1957.
Geschnitzte und bemalte Bibelspruchtafel, Stiftung vom Ende des 18. Jh.
Tablet of carved and painted wood with words of scripture, presented to the church at the end of the 18th century.

WIJ SYNDARE OCH / HAFWA INTTET ATT BERÖMA OS AF FÖR GUDI. / ROM. 3 V. 23 samt N° 3 GUD MISGUNDA DIG ÖFWER MIG SYNDARE. LUC. 18 V. 13. Den nedersta delen av tavlan har målats som en sorts predella med lagerfestoner och i centrum en lageromgiven oval med inskriften JAG SLEPER DIG ICKE / FÖRR ÄN DU VÄLSIG/NER MIG GENESIS 32 CAP. 26 V. Färger: huvudsakligen blått, vitt, rött och något guld. H 150. Tavlan är enl. INV. 1818 skänkt av kommissarien Wærnqvist[1] i Kyrkeby och hängde enl. INV. 1829 i sakristian. Sin nuvarande utformning torde tavlan ha fått i samband med överlämnandet till Värna kyrka, vilket torde ha inträffat i slutet av 1700-talet. »Predellans» målning liksom det övre fältets Guds lamm visa tydliga gustavianska drag. Under de nuvarande färgerna och inskrifterna synas emellertid spår av äldre bemålning, och placeringen av de indelande listerna kan icke heller vara den ursprungliga. Donator har troligen kommit över en äldre tavla, som bättrats och förändrats, innan den skänkts till kyrkan. Möjligen skulle detta arbete kunna vara utfört av målaren Wickman (s. 223, not 1), som iordningställde den nuvarande altaruppsatsen. I varje fall är tavlan i

[1] JOHAN WÆRNQVIST, † 1819 72 år gammal; kommissarie, kronolänsman.

sitt ursprungliga skick ett enkelt allmogearbete i barocka former, icke gärna senare än omkr. 1750, sannolikt tidigare.

PORTRÄTT

Porträtt av komminister Pehr Norling[1] inom enkel guldbronserad ram. Olja på duk. Midjebild, iklädd svart prästdräkt med kalott. Bakgrund i gula, grå och bruna nyanser. 56 × 67 (dagermått). Nämnes första gången i INV. 1818.

Porträtt av Gustaf III och Sofia Magdalena. Kopparstick av Gillberg[2] från åren 1773—1774 efter målningar av Lorens Pasch d. y.,[3] inköpta år 1776 (RÄK.). Enkla, förgyllda ramar ursprungligen krönta med (papp)kronor. 32,5 × 56.

MINNESTAVLOR M. M.

Tre av Ambrosius Hedengrans minnesblad[4] inom enkla, svartmålade ramar förvaras i klockstapeln, nämligen de över Karl XI:s begravning år 1697, över slaget vid Narva år 1700 samt i anledning av jubelfesten vid reformationens 200-årsminne år 1730. Tillsammans med Gustaf III:s tal åren 1771 och 1772, Gustaf IV Adolfs tal år 1800 samt ett Karl XIII:s tal — de fyra sistnämnda nu förkomna — uppflyttades de på kyrkans vind år 1886, varifrån de i illa skadat skick överförts till sin nuvarande förvaringsplats.

Kollektskålar av trä, svarvade. D 22—24. 1800-tal?

I den äldsta inventarieförteckningen från tiden omkr. 1600 (DOMKAP.) uppräknas följande nu förkomna böcker: »Permansböker — 5, Sångbok prentat — 1, handbok — 1».

Ett rökelsekar av malm (koppar) omtalas i det äldsta INV. från tiden omkr. 1600 (DOMKAP.) men saknas i INV. 1622.

MÖBLER

Kista av trä, järnbeslagen, med ett innan- och två utanlås. Träet målat i grönblått, järnbeslagen svartmålade. H 50, B 47, L 62. 1800-tal, enl. nu gällande INV. från år 1894.

Kista av ek, järnbeslagen, med rester av ett sinnrikt och invecklat konstlås. Svårt skadad, förvaras i klockstapeln. L 98. Inköpt år 1686 (RÄK.), lås och beslag dock gåvor av hovmästaren Johan Berg på Herresäter (RÄK.).

---

[1] PEHR NORLING, f. 1731, † 1798; komminister i Värna 1771, tillträdde 1773.

[2] JAKOB GILLBERG, f. 1724, † 1793, kopparstickare, gravör, etsare, elev till J. E. REHN. — G. JUNGMARKER, artikel samt beskrivande fullständig förteckning över G:s gravyrer, i: Meddelanden från Föreningen för grafisk konst VIII, 1929.

[3] LORENS PASCH d. y., f. 1733, † 1805, målare, tecknare, professor och direktör vid konstakademien. — S. STRÖMBOM, Porträttmålaren Lorens Pasch d. y., Sthlm 1915.

[4] AMBROSIUS HEDENGRAN, f. 1660 i Hedemora, † 1741 i Stockholm, kanslist i Kungl. Maj:ts kansli, tecknare och kopparstickare. H. tecknade för svenska landsortskyrkor ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, ERIK GERINGIUS och CLAUDE HATON. Dessa tavlor utfördes till åminnelse av 100-årsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, tvåhundraårsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande.

Fig. 277. Storklockan från år 1764 före omgjutningen år 1947. Foto 1946.

Hauptglocke von 1764 vor dem Umguss von 1947. The great bell, dating from 1764, before being recast in 1947.

En **brudstol** tillverkades år 1649 (RÄK.). Ej bevarad.

Bland sakristians möbler, de flesta av 1700-talstyp och ganska enkla, kunna nämnas ett gråmålat **skåp** från år 1785 (RÄK.), ett större **klädskåp** från år 1866 och ett modernt **skrudskåp** (1952). Ett **skåp** från år 1822 (RÄK.) har utflyttats i klockstapeln.

Klockorna hänga i klockstapeln: 1. Storklockan (fig. 277) har rik ornering av vegetativa ornament samt bilder av Kristus som Salvator Mundi, omgiven av de fyra evangelisterna. Under dessa en inskrift: MATTH. 25. V. 6. / OM MIDNATS TID WARDT ET ANSKRI : SI BRUDGUM-/MEN KOMMER; GÅR UT EMOT HONOM; på motsatta sidan: ÅR 1762 DEN 7 MARS SPRÄKTES IAG WID FÖRSTA GÅNGS RING-/NINGEN UNDER OVANLIG STARK KIÖLD / MEN ÅR 1764 I AUGUSTO BLEF IAG AF ELIA FRIES THORESSON[1] UTI LIN- KLOCKOR

[1] ELIAS THORESSON FRIES, f. 1720, † 1791, klockgjutare, verksam i Jönköping 1752—1785. — HOLMBÄCK, Klockor och klockringning, Sthlm (tryckt i Malung 1951).

KÖPING PÅ WÄRNA LOFLIGA FÖRSAMLINGS SAMHELLIGA KOSTNAD OMGUTEN GENOM FÖRANSTALTANDE AF DÅ WARANDE PASTORE HERR CHRISTER L. LINDBLOM OCH / COMMINISTERN HERR CARL WIBERG.[1] ÅNYO SPRUCKEN ÅR 1939 OMGÖTS JAG ÅR 1947 / PÅ VÄRNA KYRKLIGA SYFÖRENINGS BEKOSTNAD AV G. BERGHOLTZ / I STOCKHOLM DÅ BERTIL FORSBRING VAR KYRKOHERDE OCH / ERIK SVANTESSON, ARRGÅRDEN, OCH EINAR JOHANSSON, HULTSÄTER, KYRKOVÄRDAR I FÖRSAMLINGEN. D 95. — Om den klocka, som spräcktes år 1762, säges, att en bidragande orsak till dess förolyckande var jämte den starka köld, som nämnes i inskriften, »klåckans urmin(n)es gamla ålder och bruk hwarigenom en finger djupt i slagstället finnes bortnött» (ST.PROT.). Klockan torde således sannolikt ha varit medeltida. — 2. Lillklockan med rik dekor av vegetativa ornament i relief. Följande inskrifter: kring halsen GUDI ALLENA ÄHRONA. På livet: BLÅSER MED BASUNER I ZION; HELGER ENA FASTO, KALLER / MENIGHETENA TILHOPA; FÖRSAMLER FOLKET, HELGER FÖR-/SAMLINGENA: SAMMANKALLER THE ÄLSTA, HAFWER THE UNGA / BARN OCH DÄGGIOBARN TILSAMMANS, BRUDGUMMEN GÅNGE UTU / SIN KAMMAR OCH BRUDEN UTU SIT MAK, LÅTER PRÄSTERNA HER-/RANS TIENARE GRÅTA EMELLAN FÖRHUSET OCH ALTARET OCH / SÄJA HERRE SKONA TINO FOLKE. IOEL. 2 CAP. V. 15. 16. 17. — KOMMER OCH LÅTER OSS GÅ UP PÅ HERRANS BERG TIL IACOBS GUDS / HUUS AT HAN LÄRER OS SINA WÄGAR OCH WI WANDROM UPPÅ HANS / STIGAR: TY AF ZION SKAL LAGEN UTGÅ OCH HERRANS ORD AF / IERUSALEM ESAI 2. CAP. V 3. — DENNA KLÅCKAN ÄR GENOM KYRKOHERDENS ÄREW. / CHRISTER L. LINDBLOMS FÖRANSTALTANDE TIL GREBO / KYRKA FÖRSKAFFAD OCH GUTEN I NORKIÖPING / AF MAGNUS HULTMAN (se s. 378, not 2) ÅR 1746. I. AUGUSTI MÅNAD. D 73.

Till Värna inköptes klockan år 1860 från Grebo, som samma år skaffat en ny lillklocka (se s. 257). Dess föregångare, som var en gåva av Christer Ållongren (s. 381), spräcktes vid sorgeringningen år 1844 efter Karl XIV Johan och såldes samma år på inrådan av biskop Hedrén (VIS.). På denna klockas ena sida fanns Ållongrenska vapnet, initialerna CÅG samt inskriften »Stockholm 1668», på den andra inskriften »Ädle och Välborne herr Christian[?]Ållongren till Waernäs och Sjöberga» (INV. 1829).

En liten korklocka (primklocka), som omtalas redan i kyrkans äldsta inventarieförteckningar (i INV. 1622 betecknas den dock som nyinköpt) och användes att ringa in med, såldes år 1800 (RÄK.), sedan den en tid förvarats nedtagen i sakristian (INV. 1796).

[1] Carl Wiberg, f. i Risinge 1702, † 1771, komminister i Grebo pastorat 1738. G. 1739 med Brita Maria Wallén, f. 1719, † 1795.

SAMMANFATTNING

I. Socknen nämnes redan på 1300-talet, varför den nuvarande kyrkan måste ha haft en föregångare, sannolikt av trä. Om denna kyrkas utseende och läge saknas alla uppgifter.

II. En liten kyrka av gråsten och tegel med smalare rakavslutat kor (fig. 278 A) uppföres omkr. 1500. Av denna kyrka återstår långhuset med plant innertak av trä samt större delen av korets nordvägg.

III. Under 1600-talet och 1700-talets början företagas åtskilliga smärre reparationer och ombyggnader. Bl. a. dekoreras långhusets innertak år 1728 sedan kyrkan i sin helhet grundligt reparerats.

Inv.: nattvardskärl från 1600-talet (fig. 262—265), enkel predikstol (fig. 254), delvis omarbetad under senare tid.

IV. Koret ombygges och förstoras år 1764 (fig. 278 B). År 1769 uppföres ett nytt vapenhus utanför västingången.

Inv.: altaruppsats (fig. 256, 259) från år 1779, vari infogats några medeltida altarskåpsfigurer, som urspr. ej tillhört kyrkan.

V. Smärre reparationer under 1800-talet, bl. a. år 1893, då den gamla, slutna bänkinredningen slopades.

Inv.: orgel, uppsatt år 1898, men tillverkad omkr. 1850 (fig. 261).

VI. Grundlig restaurering år 1952 efter förslag av ark. E. Fant. Bl. a. revs vapenhuset i V från år 1769; västportalen breddades och bänkinredningen nygjordes. De två östfönstren igensattes i interiören. Äldre inventarier konserverades.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Das Kirchspiel wird schon im 14. Jh. genannt, weshalb die heutige Kirche einen Vorgänger, wahrscheinlich einen Holzbau, besessen haben muss, über dessen Aussehen und Lage alle Angaben fehlen.

II. Kleine Kirche aus Feld- und Backstein mit schmalerem plattgeschlossenem Chor (Abb. 278 A), errichtet um 1500. Von dieser Kirche besteht noch das Langhaus mit flacher Innendecke aus Holz sowie der grössere Teil der Chornordwand.

III. Während des 17. und zu Anfang des 18. Jh. verschiedene kleine Reparationen und Umbauten. Nach einer gründlichen Renovierung von 1728 wurde u. a. die Langhausdecke dekoriert.

Ausstattung: Abendmahlsgerät des 17. Jh. (Abb. 262—265); schlichte Kanzel (Abb. 254), später teilweise verändert.

IV. Der Chor wird 1764 umgebaut und erweitert (Abb. 278 B). 1769 wird vor dem W Eingang ein neues Waffenhaus (Vorhalle) aufgeführt.

Ausstattung: Altar von 1779 (Abb. 256, 259), in den Altarschreinfiguren des Mittelalters eingefügt sind, die ursprünglich nicht zu der Kirche gehört haben.

V. Kleinere Reparaturen des 19. Jh., u. a. 1893, als das alte geschlossene Gemeindegestühl beseitigt wurde.

Ausstattung: Orgel um 1850, aufgestellt 1898 (Abb. 261).

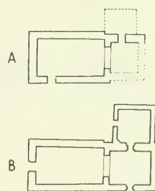

Fig. 278. Kyrkans planutveckling. 1 : 1 000.
Grundrissentwicklung der Kirche.
Development of church.

VI. Gründliche Wiederherstellung 1952 nach Entwürfen von Architekt E. Fant, bei der u. a. das Waffenhaus im W von 1769 abgerissen, das W Portal erweitert und das Gestühl erneuert wird. Vermauerung der beiden Ostfenster; Konservierung älterer Ausstattungsstücke.

SUMMARY

I. The parish was named in the 14th century, which implies that the present church must have had a forerunner, probably of wood. Nothing is known of the situation and appearance of this church.

II. A small church of granite rubble and brick, with a narrower, straight-ended chancel (fig. 278 A) was built about 1500. Only the nave, with a flat wooden ceiling, and the greater part of the N wall of the chancel remain of this church.

III. Small restorations and rebuilding during 17th and early 18th centuries. The ceiling of the nave was decorated in 1728 after the whole church had been thoroughly repaired.

Furnishings: Communion vessels from the 17th century (figs. 262—265), simple pulpit (fig. 254) partly reconstructed later.

IV. Chancel rebuilt and enlarged 1764 (fig. 278 B). New porch built before W entrance 1769.

Furnishings: Retable (figs. 256, 259) dating from 1779, containing medieval triptych figures of wood, not originally belonging to the church.

V. Minor repairs during 19th century, one in 1893 when the old, closed pews were removed.

Furnishings: Organ, erected 1898, but made around 1850 (fig. 261).

VI. Thorough restoration 1952, according to plans by Architect E. Fant. West porch built in 1769 demolished; west portal widened and new benches installed. The two east windows were closed from the inside. Old furnishings preserved.

Fig. 279. Björsäters nuvarande kyrka från SV. Foto 1963.
Die heutige Kirche von Björsäter von SW. Present Church of Björsäter from SW.

BJÖRSÄTERS KYRKA

ÖSTERGÖTLAND, ÖSTERGÖTLANDS LÄN, BANKEKINDS HÄRAD. LINKÖPINGS STIFT, BANKEKINDS och SKÄRKINDS KONTRAKT

Beskrivningen utarbetad av Åke Nisbeth, avslutad 1962.

TRYCKTA KÄLLOR: BROOCMAN, s. 259—260. — WIDEGREN, s. 592. — RIDDERSTAD, Lex. I, s. 37—38. — RIDDERSTAD, Beskr., s. 115—116. — LINDBLOM, Björsätersmålningarna.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: KB: en teckning föreställande kyrkan på 1680-talet finnes i ms F.l.6. — ATA: B. E. HILDEBRAND, s. 201 ff, 211; IHRFORS, s. 254—255; MANDELGREN, Beskr. s. 202—203; SÄVE 1862, s. 71—72; INV. 1829; SNABBINV. 1922 av E. LUNDBERG; handlingar rör. restaurerings- och konserveringsarbeten under nyare tid. — BSt: Ritning till nya kyrkan 1799; ritning till orgelläktare och orgelfasad 1830; restaureringsförslag o. d. — DOMKAP.: Acta visitationis. — LSB, KIHLSTRÖM, s. 1. — VSB: HÜLPHERS.

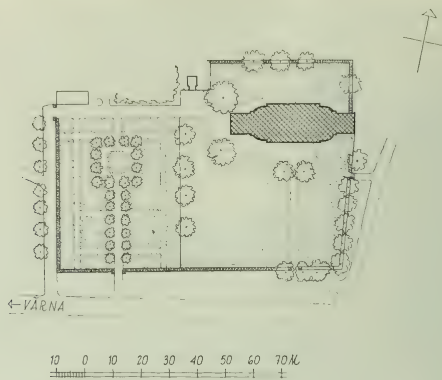

Fig. 280. Kyrkogårdsplan. 1 : 2 000. Uppm. J. Söderberg 1954.
Kirchhofsgrundriss. Plan of churchyard.

KYRKANS ARKIVALIER: I Landsarkivet, Vadstena: ST.PROT. 1663—1666, 1672, 1688—1709, 1717—1725, 1728—1731 (CI: 1), 1731—1788, 1793 (KI: 1), 1789—1825 (KI: 2); RÄK. 1660—1666, 1668—1726 (CI: 1), 1689—1818 (LI: 1), 1726—1728 (LI: 2), 1788—1815 (LI: 4), 1815—1834 (LI: 5); VIS.PROT. i CI: 1 (1686, 1664), LI: 1 (1700, 1752, 1778, 1780, 1782) och KI: 2 (1801); INV. i CI: 1 (1618 med tillägg), LI: 1 (1720 –1752) och KI: 1 (1738); div. handlingar rör. kyrkan i CI: 1 (bl. a. längd över reparationer), KI: 1, LI: 1 och KI: 2 (bl. a. om Hörbergs altartavla); födelse- och dopböckerna börja år 1632, samtliga med vissa luckor. — I kyrkans arkiv förvaras yngre arkivalier samt en av biskopen A. O. RHYZELIUS år 1753 upplagd kyrkobok som bl. a. innehåller INV. 1777, 1816 och 1831, summariska räkenskaper från år 1751, en förteckning över kyrkoreparationer samt en av RHYZELIUS författad beskrivning över gamla kyrkan.

Björsäter nämnes första gången i bevarade urkunder år 1376 (RPB nr 1217) och kallas då Byörnsæter. Socknen har alltid varit eget pastorat med Yxnerum i Skärkinds härad som annex. Björsäters nuvarande kyrka är uppförd år 1800 strax N om den plats, där dess föregångare legat.

Följande i texten omnämnda gårdar och byar ligga i Björsäter socken: *Backvallsinge, Björke, Bomelstorp, Byrum, Drängsbo, Ekhult, Fruvallsinge, Hästbäck, Högboda, Sjöberga, Vallsinge.*

KYRKOGÅRDEN

Kyrkogården (fig. 280) består av två delar; den östra, i vars norra del kyrkan är belägen, motsvarar i stort sett den medeltida kyrkogården, dock något utvidgad huvudsakligen åt N i samband med den nuvarande kyrkans uppförande, den västra anlagd år 1939 efter ett den 26/4 1938 fastställt förslag. Den äldre östra delen av kyrkogården omgives av en mur av gråsten i kallmur, till större delen terrassmur planterad med häckar, med ingångar i Ö och S. Muren började anläggas år 1807 och utfördes av murmästaren Olof Trybom i Borkhult (ST.PROT.). Redan år 1802 hade man planer på att sätta stenmur kring kyrkogården och införskaffade också anbud från torparen Nils Olander som då nyligen satt stenmur i Vårdsberg (s. 100 f.). Olanders anbud ansågs dock för högt och förkastades (ST.PROT.). De båda ingångarna ha portstolpar murade av tegel, putsade, avtäckta med svartmålade plåthuvar samt äro försedda med enkla grindar av smidesjärn. Stolpar och grindar äro i stort sett samtida med bogårdsmuren; grindarna skänktes av överstelöjtnanten Olof Rosenstierna (se s. 382). Den äldre delen av kyrkogården är planterad huvudsakligen med lövträd, bl. a. lindar och lönnar, några stora thujor samt med häckar intill bogårdsmuren. Förslag till trädplantering väcktes första gången av Olof Rosenstierna år 1816 (ST.PROT.), men icke förrän drygt tio år senare förekomma utgifter för trädplantering, första gången år 1829, då 14 rönnar levererades av trädgårdsmästare Edman (RÄK.), andra gången år 1831, då 11 träd planterades kring kyrkogården (RÄK.).

Intill år 1807 var kyrkogården omgiven av en bogårdsbalk av trä (timmer), täckt med brädtak. Dess reparation omtalas gång på gång i räkenskaper och stämmoprotokoll, första gången år 1663 då den förbättrades med nya huvar (ST.PROT.). Arbetena på de nya huvarna fortsatte också följande år. Mera omfattande reparationer ägde sedan rum bl. a. på 1690-talet, omkr. år 1720 samt år 1768. Det sistnämnda året belades taket med nya bräder, varefter det tjärades år 1770 (RÄK. och ST.PROT.). Tre ingångsportar funnos, en i N, en i Ö (stundom kallad »lilla luckan») samt en i S (stora porten eller likporten), alla av trä med spåntäckta tak. Samtliga portar nygjordes år 1744, den norra på bekostnad av Henrik Reuter (s. 382), de två andra på församlingens bekostnad (KI: 1). En ny kyrkoport (vilken angives icke) hade tidigare gjorts år 1695 (RÄK.). Ett lås till stora kyrkoporten inköptes år 1794 (RÄK.). Vid östra ingången fanns på grund av de kraftiga nivåskillnaderna en trappa, som nygjordes år 1693 (RÄK.) och sedan reparerades bl. a. åren 1719 (RÄK.) och 1773 (ST.PROT.).

NYA KYRKOGÅRDEN

Kyrkogården från år 1939, som ligger rakt V om den gamla kyrkogården, omgives av granhäckar och är planterad med häckar samt pyramidklippta ekar. Den har två ingångar, en i S och en i V, med portstolpar och grindar som kopiera den gamla kyrkogårdens. En genombrytning i den gamla kyrkogårdens V mur förmedlar passagen mellan de båda kyrkogårdarna.

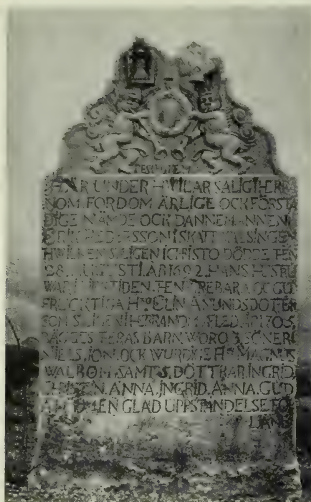

Fig. 281. Gravsten över bonden Erik Pedersson i Skattvalsinge (†1692), hans hustru och barn. Foto 1957.
Grabmal einer Bauernfamilie um 1700.
Grave stone over a peasant family, ca. 1700.

KLOCKSTAPEL

Inom gamla kyrkogården var en klockstapel placerad. Dess exakta läge går ej säkert att fastställa. Något byggnadsår finnes icke angivet för stapeln; möjligen var den uppförd redan på 1500-talet, eventuellt t. o. m. tidigare. Dess reparation omtalas ofta, tidigast år 1665, då den tjärades (RÄK.), senare bl. a. åren 1685, då den försågs med nya syllar (KI: 1), 1702 då den ånyo tjärades (RÄK.), 1715—1716 (KI: 1), 1730 då en trappa byggdes (KI: 1) samt 1737 då den upprustades ordentligt och försågs med spira och hane av järn (RÄK.). År 1771 konstaterade man att stapeln måste iståndsättas, innan man kunde ringa kungsringning efter Adolf Fredrik med stora klockan (ST.PROT.). Senaste gång beslut om stapelns reparation fattades var år 1790 (ST.PROT.). Stapeln revs sedan den nuvarande kyrkan färdigställts år 1800.

STEGHUS

Ett steghus, d. v. s. en bod för kyrkans stegar, omtalas flera gånger under 1600-talet och låg sannolikt på eller intill kyrkogården. År 1689 fattades beslut om att steghuset skulle avlägsnas med den motiveringen att det var billigare att göra nya stegar när de gamla voro uppruttnade än att underhålla steghuset (ST.PROT.).

BISÄTTNINGS-KÄLLARE

En bisättningskällare i gamla kyrkogårdens NV hörn uppfördes år 1939 som ersättning för ett enkelt kapell från 1890-talet, placerat intill S ingången till den äldre delen av kyrkogården.

En gravsten av kalksten (fig. 281) från omkr. 1700 som nu står rest vid tornets S vägg är det enda gamla gravmonument av betydelse, som finnes på kyrkogården. Stenens övre del är rikt profilerad och på ena sidan prydd med ornament och figurer i relief: en basunblåsande ängel med en lagerkrans i ena handen, ett timglas och en dödskalle samt inskriften RESURGIE MORTUI (= stån upp I döde). Därunder följande inskrift: HÄR UNDER HWILAR SALIG I HERRA/NOM FORDOM ÄRLIGE OCH FÖRSTÅ(N)-/DIGE NÄMDE- OCH DANNEMANNEN / ERIK PEDERSSON I SKATTWALSINGE / HWILKEN SALIGEN I CHRISTO DÖDDE THEN / 28 AUGUST ÅR 1692 HANS HUSTRU / WAR I LIFSTIDEN THEN ÄREBORNA OC GUD / FRUCHTIGA HRU ELIN ANUNDSDOTTER / SOM SALIGEN I HERRANOM AFLED ÅR 1705 / BÄGGES THERAS BARN WORO 3. SÖNER / NIELS JON OCH WŸRDIGE HR MAGNUS / WALBOM SAMT 5. DÖTTRAR INGRID / CHRISTIN. ANNA, INGRID, ANNA. GUD / ALLOM EN

GLAD UPPSTÅNDELSE FÖR / LÄNE. På baksidan följande inskrift: HÄR GIÖMER JORDEN THEN INUNDER GRÖNAN SLÖJA / SOM MÅNDE ALL SIN TID MED HUGGA, SKIÄRA, PLÖJA / UPBRUKA HENNE ATT HON SKULLE HONOM NÄRA / NU TYCKS HON LIKSOM ROF THESS KROPP IGEN FÖRTÄRA / DOCK LÄNGE THET EJ BLIR ; TY CHRISTUS ÖPNAR GRIFTEN / OCH VÄCKER SNART TILL LIFS SOM LOFVADT ÄR I SKRIFTEN.[1] H 150. Gravstenar av denna typ äro förhållandevis vanliga i Östergötland, men förekomma företrädesvis i landskapets västra delar och äro möjligen huggna i närheten av kalkbrotten vid Omberg.

I tornet förvaras fyra gravkors av smidesjärn, som tidigare haft sin plats på kyrkogården. Ett är daterat år 1794, ett annat år 1806, medan de två återstående nu sakna data men säkerligen härröra från i stort sett samma tid.

Söder om sakristian ligger en gravplats för medlemmar av ätten Rosenstierna, omgiven av ett gjutjärnsstaket och försedd med en sten med följande inskrift: GRAFSTÄLLE / FÖR / SLÄGTEN / ROSENSTIERNA / FRÅN / EKHULT. En gravsten över överstelöjtnanten Olof Rosenstierna († 1845) av senare datum (den är enl. inskriften lagd av hans barnbarn) ligger norr om sakristian. Enl. B. E. HILDEBRAND, s. 202, hade Rosenstierna redan före sin död utvalt denna plats som sin gravplats och planterat den med »vackra kastanjeträd och pyramidpopplar». Dessa träd finnas icke längre bevarade.

GAMLA KYRKAN

Den gamla kyrkan, som föregått den nuvarande år 1800 uppförda kyrkobyggnaden, var en träkyrka med sakristia av sten, belägen ca 4 m S om den nuvarande kyrkan. Den nedrevs år 1800, men betydande delar av den målningssmyckade träpanel, som beklätt kyrkans innerväggar, ha bevarats till våra dagar genom att den sekundärt blev använd i den nya kyrkan, främst i tornets träkonstruktioner samt i långhusets tunnvalv. Dessa panelbräder upptäcktes av Andreas Lindblom år 1909. På hans iniativ ha flertalet målade bräder i två repriser, 1910 och 1949, blivit löstagna. De ha av församlingen genom beslut 6/2 1910 överlåtits till Statens historiska museum där de nu förvaras under inv.nr 14118 resp. 24254. I museet utfördes 1949 ett mödosamt rekonstruktionsarbete av Andreas Lindblom med bistånd av docent Monica Rydbeck, varvid tio väggfält från gamla kyrkans långhus (och delar av koret) kunnat identifieras. Med hjälp av dessa panelfragment och en teckning från 1600-talets senare del[2] visande kyrkan från S (fig. 282), en summarisk plan från 1700-talet (fig. 283) samt äldre beskrivningar, räkenskapsuppgifter o. d. är en rekonstruktion av kyrkan möjlig att åstadkomma.

---

[1] Den i inskriften nämnde MAGNUS WAHLBOM var född år 1672 i Björsäter och dog år 1734 som kyrkoherde i Hällestad. Se Herdaminnet, där f. ö. hans moders namn angives vara Elin Ånarsdotter.

[2] Teckningen återfinnes i ms F.1.6. i KB.

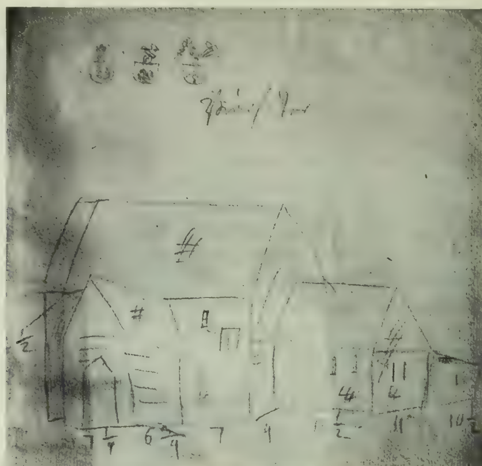

Fig. 282. Den medeltida träkyrkan från SO enl. en skiss från 1600-talets senare hälft (i KB ms F.1.6).

Die mittelalterliche Holzkirche von SO nach einer Skizze aus der 2. Hälfte des 17. Jh.

The wooden, medieval church from SE, from a sketch made during latter half of the 17th century.

1600-talsteckningen visar, att kyrkan bestått av ett rektangulärt långhus med ett smalare och lägre, rakavslutat kor. Vid korets nordsida låg en sakristia, vid långhusets sydsida ett vapenhus. Medelst en skissartad sgraffering har tecknaren antytt att alla tak samt långhusets och korets väggar varit spånade. Att så också varit fallet framgår av åtskilliga uppgifter i räkenskaper och stämmoprotokoll. Horisontella streck visa att vapenhuset varit uppfört av liggtimmer, medan materialbeteckning saknas på sakristian. Den sistnämnda var också, såsom framgår bl. a. av Broocmans beskrivning (s. 259), byggd av sten.

Skissen är måttsatt, korets bredd angives sålunda till 11 alnar, dess längd till 12½ alnar, sakristians östvägg betecknas som 10½ alnar lång, medan dess bredd icke angives. Långhusets östgavel var sammanlagt 8 alnar bredare än koret. Avståndet mellan långhusets SÖ hörn och vapenhusets NÖ angives till 7 alnar. Vapenhusets östvägg var 6¾ alnar lång, dess sydvägg 7¼ alnar. Huruvida det mått, 8½ alnar, som finnes angivet på skissen vid långhusets V del avser avståndet från vapenhusets NV till långhusets SV hörn eller skall ange något annat mått, t. ex. ett höjdmått, är oklart.

Planteckningen, som är en bänkindelningsplan, sannolikt från år 1759, återger endast långhuset samt korets västligaste del. Planen är måttsatt och försedd med skala. Långhusets bredd angives sålunda till 19 alnar, dess längd till 26 alnar. Teckningens skala kan dock icke användas vid måttagning på planen, mätt med skalan skulle t. ex. långhusets bredd bli 17 alnar mot det på planen angivna måttet 19 alnar, dess längd 22 alnar i stället för den skriftliga uppgiften 26 alnar.

Enligt Broocman (s. 259) slutligen, var kyrkan med koret 40¼ alnar lång, dess största bredd 19¼ alnar.

De tre källorna äro således ense om ett mått, nämligen långhusets bredd som angives till 19, 19 resp. 19¼ alnar. Bänkindelningsplanen är den enda, som direkt anger långhusets längd, medan 1600-talsteckningen icke ger något klart besked på denna punkt. Med hjälp av 1600-talsteckningens uppgifter om korets längd kan man dock få fram ett mått på långhusets längd ur Broocmans uppgift, nämligen 27¾ alnar (Broocmans siffra på den totala längden minus 1600-talsteckningens uppgift om korets längd). Skillnaden mellan detta mått och bänkindelningsplanens, en dryg meter, är icke så stor att den bör tillmätas någon betydelse.

1600-talsteckningens uppgift om avståndet 7 alnar från långhusets SÖ till vapenhusets NÖ hörn kan till en början synas egendomlig, då det innebär att vapenhuset legat Ö om sydväggens mittpunkt i stället för V om denna enligt gängse byggnadstradition. Uppgiften verifieras dock av bänkindelningsplanen, som visar att den tvärgång i bänkinredningen som rimligtvis bör ha gått direkt på långhusets sydportal, låg betydligt Ö om sydväggens mittpunkt.

Huruvida sakristian haft samma bredd som koret var långt, d. v. s. 12½ alnar, eller om den varit smalare, kan icke nu fastställas.

Åtminstone fyra kortfattade skildringar av kyrkans byggnadsteknik finnas, delvis svårtolkade icke minst därför att äldre tiders byggnadstekniska termer icke alltid överensstämma med vår tids och många gånger icke med bestämdhet kunna tolkas. Den äldsta beskrivningen, utförd av biskopen A. O. Rhyzelius år 1753,[1] är ofta citerad och lyder sålunda: »Hon (d. v. s. kyrkan) är icke, som andra trädkyrkior, vptimbrad, knäpt och knutad; utan af rese- eller ständelwerk tilhopa nockad vti twärbiälkar ofwan och nedan, och thet vthan twifel för några 100 år; . . . hon är öfwer alt inuti panelad och vthantill spånad». Av Broocman (s. 259) beskrives kyrkan sålunda: »Kyrkan är ganska wäl, til ansenlig högd, med träpelare byggd af kors- eller trä-wirke, innantill fodrad med starka tälda plank . . . samt utantill spånad.» I ett visitationsprotokoll från år 1778 (av prosten Lindblom) säges, att kyrkan är nog gammal och bofällig »såsom bygd med korswerke, innan til klädd med bräder . . . utan til spånad och rödfärgad» (vis.). Byggmästaren Caspar Seurling[2] säger slutligen i ett syneprotokoll, refe-

[1] I en kyrkobok av blandat innehåll, upplagd år 1753 av Rhyzelius, ännu förvarad i kyrkoarkivet.

[2] Caspar (Casper) Seurling, länsbyggmästare, f. 1757, † 1808 i Kullerstad under sitt arbete med att uppföra Ribbingsholms herrgård.

rerat på en sockenstämma hösten 1792, att kyrkan »wid pass öfwer 300 åhr gammal» var skröplig både till väggar och valv och »som hela denna Byggnad med Tappar af Trä sammanfogad och sammanbunden är» kunde han icke ansvara för dess bestånd allra minst som man inte visste om tapparna voro uppruttnade eller ej (ST.PROT.). Genom uppgifter i räkenskaperna veta vi vidare, att kyrkans väggar nedtill avslutats med eksyllar.

Klart framgår av dessa beskrivningar, att kyrkan varit uppförd av resvirke, icke av liggtimmer. Att exakt rekonstruera byggnadstekniken med hjälp av beskrivningarna är emellertid ingalunda lätt, och det bör även framhållas, att beskrivningarna knappast kunna tagas alltför mycket på orden: kyrkan var ju panelad inuti och helt spånklädd utantill, varför detaljiakttagelser rörande byggnadstekniken knappast voro möjliga att företaga utan ganska omfattande ingrepp i väggarna.

Rhyzelius' beskrivning motsvarar, såsom Andreas Lindblom[1] först framhållit, ganska väl en beskrivning av en stavkyrka, medan de övriga beskrivningarna låta oss ana, att kyrkan var uppförd i en kombination av stavkyrko- och korsvirkesteknik. Särskilt upplysande härvidlag är byggmästaren Seurlings uppgift, att kyrkans bärande konstruktion varit sammanfogad medelst tappar. Kyrkans exteriör, såsom den framträder för oss på 1600-talsteckningen, har icke heller mycket gemensamt med en typisk stavkyrka. Trots att Björsäter, såsom närmare skall visas i det följande, var treskeppig, var mittskeppet, såsom klart framgår av teckningen, icke förhöjt och icke heller bredare än sidoskeppen, vilket är det normala för en stavkyrka. Kyrkans samtliga tre skepp voro i stället, som framgår av de bevarade panelbrädernas målningar, lika höga och lika breda. Såsom exempel på en kyrka, som däremot uppvisar flera av de för en stavkyrka typiska konstruktionerna, kan nämnas den i grannskapet av Björsäter belägna Gärdserums gamla kyrka, riven år 1854, men väl känd genom teckningar av F. W. Scholander och N. M. Mandelgren.[2] Denna kyrka var treskeppig, hade förhöjt och bredare mittskepp samt dessutom något tätare placerade stöd än Björsäter (8 pelare i varje arkadräcka på ca 26 alnar). Härtill kommer, att den icke heller hade valvformade innertak som fallet med säkerhet var i Björsäter. Även den ursprungliga takstolen i långhuset i Åtvids gamla kyrka torde ha haft flera drag gemensamma med stavkyrkokonstruktionen än Björsäter visar. Sammanfattningsvis torde man därför kunna säga att Björsäters gamla kyrka var uppförd i en icke helt traditionell stavkyrkoteknik.

Kyrkan hade tre ingångar. En ingång i V av okänt utseende kan icke med säkerhet dateras, möjligen tillkom den först i samband med 1759 års bänkinredning (se nedan

[1] A. LINDBLOM, Björsäters stafkyrka och dess målningars ställning inom vår konsthistoria. Fornvännen 1911, s. 69.

[2] SCHOLANDERS teckning, som förvaras i ATA, publicerades av A. LINDBLOM i hans år 1953 utgivna monografi över Björsätermålningarna fig. 6. MANDELGRENS teckningar från år 1847 förvaras i Lunds universitets konsthistoriska institution.

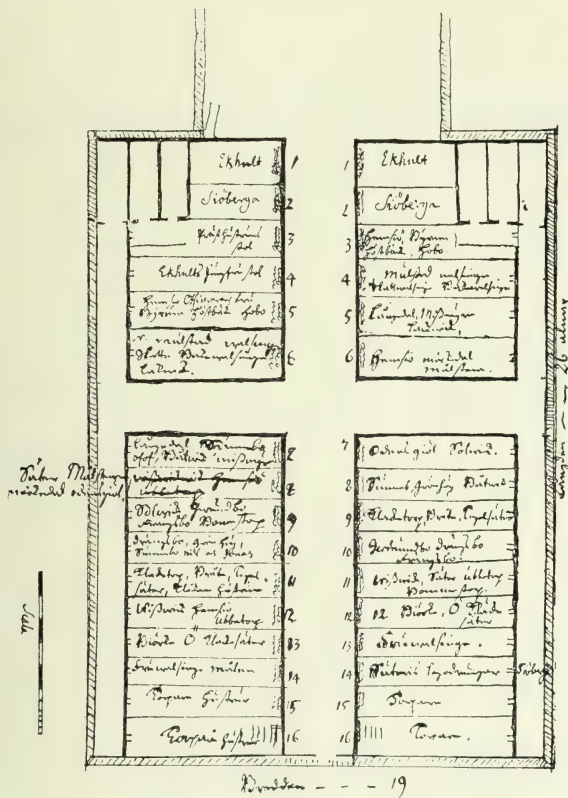

Fig. 283. Medeltidskyrkan. Bänkindelningsplan från år 1759 (?) (i VLA KI:1).

Plan der Gestühlseinteilung in der mittelalterlichen Kirche von 1759 (?).

The medieval church, plan of pews, 1759 (?).

s. 331); sannolikt torde den vara äldre, dock knappast ursprunglig. Den omständigheten, att man redan år 1761 börjar diskutera en utvidgning av V ingången (ST.PROT.) tyder närmast på att ingången fanns till före år 1759. Två ingångar funnos i S, en i långhuset och en i koret. Korportalen, placerad i sydväggens västligaste del, var som framgår av 1600-talsteckningen rundbågig och av normal bredd. Ingenting i dess utseende förhindrar, att den var samtida med kyrkan. Om utseendet av långhusets sydportal veta vi intet; vi kunna förmoda att den varit av samma typ som korportalen. Såsom anmärkningsvärt bör framhållas portalens placering ovanligt långt åt Ö, t. o. m. ett stycke Ö om sydväggens mittpunkt. Att portalen verkligen haft denna förhållandevis ovanliga placering framgår såsom redan påpekats av såväl 1600-talsteckningen som bänkindelningsplanen. Vapenhuset utanför långhusets sydportal hade en ganska vid, triangulärt avslutad portal, som torde ha varit samtida med vapenhuset. Om portalen mellan kor och sakristia veta vi icke mer än att den ursprungligen synes ha varit försedd med en koppardörr.[1] Beslut om utbytande av sakristians koppardörr mot en dörr av dubbla bräder, beslagen med järnplåt, fattades nämligen år 1791 (ST.PROT.).

FÖNSTER Koret har på 1600-talsteckningen fyra små, rundbågiga fönster, två i S och två i Ö, alla sannolikt i ursprungligt skick. Sju nya fönster i koret inköptes år 1670 för 9 dlr (RÄK.), men med säkerhet avses med fönster i detta fall endast fönsterrutor. I samband med uppsättandet av en ny altaruppsats år 1708 förstorades åtminstone ett par av korets fönster, osäkert vilka (RÄK.). Av långhusets fönster synas på teckningen endast två, båda Ö om vapenhuset. Det ena är en liten, rektangulär, högtsittande glugg, sannolikt ursprunglig, det andra ett större, något lägre placerat, i det närmaste kvadratiskt fönster. Det sistnämnda är med säkerhet icke ursprungligt, utan senare upptaget, sannolikt i samband med att en predikstol uppsattes i långhusets SÖ hörn på 1580-talet. Ytterligare fönster måste givetvis ha funnits på sydsidan, sannolikt också i V resp. N väggen. Målningarna äro, som LINDBLOM (s. 14 och 22) påpekat, så disponerade, att utrymme för ett fönster finnes i varje travé även i N. När en ny predikstol uppsattes i långhusets NÖ hörn år 1709, synas också vissa förändringar med fönstren i N ha företagits (RÄK.). År 1732 insattes nya, stora fönster i långhusets sydvägg (KI: 1), och år 1756 fattades beslut om upptagandet av ett nytt fönster i N, varvid modell skulle tagas efter de nya sydfönstren (ST.PROT.). År 1761 beslöt man att upptaga två nya fönster i västgaveln (ST.PROT.), och när man åren 1763 och 1768 diskuterade planerna på en vidgning av västportalen föreslogs, att ett nytt fönster skulle placeras över den vidgade dörren (ST.PROT.) Ett nytt fyrkantigt fönster skulle enl. beslut år 1763 insättas på sydsidan (ST.PROT.). Sakristian hade ett fönster i Ö. I fönstersmygen fanns en målad inskrift med årtalet 1401 (fig. 338). Beslut om sakristifönstrets för-

[1] I RIDDERSTAD, Lex. s. 38, återgives en tradition att gamla kyrkans sakristidörr (av järn) skulle ha kommit från Valberget, där en stenbyggnad skulle ha legat. Denna tradition saknar med säkerhet verklighetsunderlag.

storing fattades år 1761 (ST.PROT.), och nytt fönster med järngaller insattes omkr. år 1791 (RÄK. och ST.PROT.).

I interiören voro väggarna panelade med breda stående plankor av gran, som gingo ända upp till väggarnas krön. Målningar på de bevarade delarna av panelen visa att långhuset varit täckt med trävalv, av allt att döma med tolv enkla kryssvalv, vilande dels på sex fristående träpelare, dels på väggpilastrar, även dessa av trä. Spår av de senare äro fullt synliga på delar av den bevarade panelen. En annan möjlighet är att de tre skeppen täckts med tunnvalv med anfang i norr söder, varvid dock i sidoskeppen tvärställda tunnvalv måste ha förekommit.[1] Koret täcktes förmodligen av ett tunnvalv med anfang i norr—söder. Sakristian torde ha varit försedd med ett tunnvalv av sten med anfang i öster—väster. Om triumfbågens form och storlek sakna vi alla uppgifter. VÄGGAR OCH INNERTAK

Långhus och kor voro dekorerade med målningar. En kortfattad beskrivning över de bevarade resterna av dessa målningar gives nedan s. 318 ff. Sakristian var vitkalkad men hade som framgår bl. a. av en teckning av KIHLSTRÖM[2] (fig. 338), i östfönstrets smyg en med minuskler målad inskrift som lydde: »An(n)o d(omin)j m° cd° j° n(h?)er . . . Hindrici ar gotla(n)d(us) am(en).» Vid en förnyad vitlimning av sakristian år 1741 utsparades denna inskrift (KI: 1). Någon säker tolkning av inskriften är knappast möjlig att ge. Fullt klart är dock årtalet 1401.

Golven synas åtminstone i långhuset delvis ha utgjorts av enkla jordgolv. Gångarna voro dock på 1600-talet belagda med bräder. År 1695 beslutades att »hwar i sin stol lägger plank eller tilja till golf» (ST.PROT.). Nytt beslut om att trägolv skulle läggas i bänkarna fattades år 1745 (ST.PROT.) och verkställdes året därpå, då även gångarnas plankgolv lagades (RÄK. och KI: 1). I koret lades år 1731 på bekostnad av Henrik Reuter (s. 382) ett golv av täljstens-(= kalkstens)plattor (KI: 1), som senare reparerades åren 1747 och 1781 (KI: 1 resp. ST.PROT.). I sakristian lades tegelgolv år 1690 (CI: 1). Förslag om utbytande av detta golv mot ett plankgolv väcktes bl. a. åren 1754 och 1776 (ST.PROT.). I sakristian fanns en källare murad år 1718 (RÄK.). En spis skulle byggas i sakristian enl. beslut år 1761 (ST.PROT.). Vapenhuset hade ett golv av okänt material, om vars nyläggande beslut fattades år 1731 (ST.PROT.). GOLV

En någorlunda säker datering av kyrkan försvåras av bristen på jämförelsematerial. Det är icke heller möjligt att avgöra huruvida kyrkans byggnad och målningarna i dess inre äro samtida. Sannolikt är dock att kyrkan uppförts och dekorerats någorlunda samtidigt, varav följer, att en datering till 1300-talets andra fjärdedel eller mitt före- DATERING

[1] MANDELGREN har i Monuments scandinaves du moyen âge, Paris 1862, pl. IX, rekonstruerat Edshults gamla kyrka med ett valvsystem liknande det sist föreslagna.

[2] PETRUS KIHLSTRÖM (Kilström), f. 1699, † 1768; prvd 1725, komminister i Björsäter 1729, kyrkoherde där 1737—1768. Om hans samlingar till en historik över stiftets prästerskap (nu förvarade i LSB) se Herdaminnet III, s. 7 f.

faller att vara den mest sannolika.[1] Då Björsäters gamla kyrka närmast kan betecknas som en hallkyrka, uppförd av trä, torde det icke kunna betraktas som helt uteslutet att domkyrkan i Linköping varit en av inspirationskällorna för kyrkans byggmästare.

Om sakristian uppförts samtidigt med kyrkan eller icke går nu ej att fastställa.[2] Det i fönsternischens inskrift förekommande årtalet 1401 behöver icke syfta på själva sakristians tillkomst och ger således ingen ledning vid dateringen.

MÅLNINGAR

Av de bevarade resterna av innerpanelen, nu förvarade i Statens historiska museum, Stockholm, under inv.nr 14118 resp. 24254 (sammanlagt 116 bräder), framgår att kyrkans interiör i sin helhet varit försedd med en rik dekorativ målning. Av korets panel finns endast ett fåtal bräder i behåll, medan av de bräder som ingått i valven av allt att döma ingen bevarats till våra dagar. Av långhusväggarnas panel återstår så pass stora sammanhängande partier, att en säker rekonstruktion av målningarnas komposition liksom en tolkning av deras innehåll är möjlig. Andreas Lindblom har i sin monografi över målningarna (s. 21 f.) lämnat en detaljerad redogörelse för såväl teknik som innehåll och datering, varför den här nedan följande beskrivningen av målningarna, som helt bygger på Lindbloms forskningar, gjorts kortfattad.

Målningarna är utförda med limfärg[3] (?) direkt på innerpanelen. Denna har vid bemålningen först överdragits med ett tunt lager vit färg, på vilket den första teckningen utförts (med kol?). Sedan lokalfärgerna pålagts har man åstadkommit mörkare nyanser och modellering genom nya påstrykningar med samma färg (understundom saknas dock helt modellering). Vitt skuggas vanligen med rött, brunt eller gult. På kroppsdelar och i ansikten är modelleringen utförd i gult eller rött. När färgläggningen avslutats har målaren utfört den slutgiltiga teckningen av konturer, anletsdrag m. m. med svart färg och med linjer som kan variera från någon millimeters bredd till en halv centimeters. Fonden för figurframställningarna utgöres i regel av den vita grunden, stundom försedd med ett dekorativt mönster (t. ex. ros- eller rutmönster). Vid uppläggandet av bårder och andra upprepningsmönster torde åtminstone i viss utsträckning schabloner eller mallar ha kommit till användning.

En kemisk analys av färgerna har visat att till brunt och gult har använts olika slags ockra, till rött järnoxid, till grönt kopparkarbonat (malakit) och till blått kopparkar-

---

[1] I Ridderstad, Lex. s. 38, återgives en tradition, som säger att socknens äldsta kyrka skulle ha varit belägen vid Högboda, där man funnit grundvalarna till en större byggnad. Endast en undersökning av den förmenta kyrkplatsen torde kunna lämna besked om sanningshalten i denna tradition.

[2] Se A. Tuulse, Träkyrkor med stensakristia, i: Fornvännen 1951, s. 159—181.

[3] Exakt vilket bindemedel som använts har hittills icke bestämt kunnat fastställas.

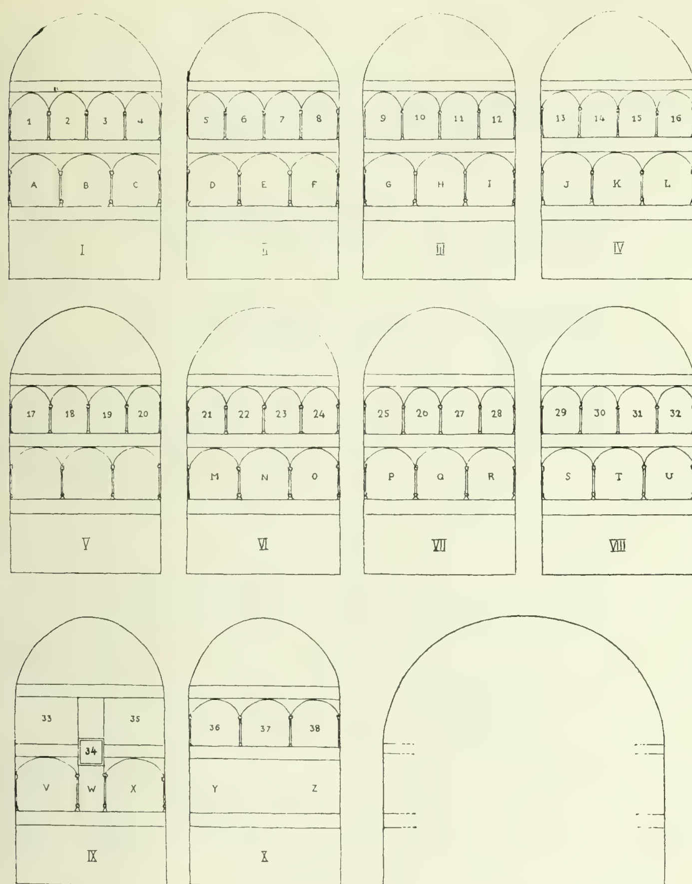

Fig. 284. Schema över de målade bildframställningarna i arkadfälten å medeltidskyrkans långhus- och korväggar. Efter Lindblom.

Ikonographische Übersicht zur Ausmalung der mittelalterlichen Kirche.

Identification of paintings in arcades and on chancel walls of the medieval church.

bonat. Genom att den vita bakgrunden med tiden nästan helt försvunnit är målningarnas färgskala nu en helt annan än vid deras tillkomst; de röda, bruna och gula färgerna dominera således nu fullständigt medan de gröna och blå färgerna är betydligt mindre framträdande än vad de en gång varit (särskilt det blå synes f. ö. i stor utsträckning ha försvunnit).

Korets målningar synas på nord- och sydväggarna ha omfattat ett register omgivet av ornamentbårder. I halvcirkelformade gavelfält i öster och väster har dessutom funnits storfiguriga scener, av vilka endast några obetydliga fragment bevarats, framställande bl. a. änglafigurer. Motiven synas f. ö. ha varit dels enstaka helgonbilder, placerade i spetsbågiga arkader, bl. a. S. Franciskus och S. Dominicus(?), dels legendillustrationer. Så har t. ex. en scen kunnat identifieras, vilken illustrerar legenden om jungfru Maria, som räddar en målare, vilken avbildat djävulen på sådant sätt att denne som hämnd söker rycka undan målarens stege.

Långhusets målningar ha haft en indelning som framgår av den i fig. 284 återgivna rekonstruktionen. Nedanför ett halvcirkelformat fält (närmast valvet), upptaget av gestalter i stor skala (evangelister och apostlar m. m.), finnas två arkadvåningar, åtskilda av ornamentbårder. Den övre arkadvåningen har fyra bågar i varje väggfält, den nedre tre. I de två fälten på östväggen, som flankerat triumfbågen, har indelningen varit något annorlunda (se fig. 284 nr IX och X). Nedtill avslutas målningarna med ett målat draperi. Ett urval av de olika bårder som kommit till användning i målningarna återges i fig. 285.

Den övre arkadvåningen har upptagits av scener ur S. Thomas Beckets legend, som bl. a. skildrar huru S. Thomas viges till ärkebiskop av Canterbury, huru han råkar i tvist med sin forne vän konung Henrik II av England och tvingas gå i landsflykt, huru han återkommer till England, mördas inför högaltaret i Canterbury av några av konungen lejda krigare (baroner), huru han gravlägges och under sker vid hans grav. — I den nedre arkadvåningen återberättas Helga Kors' legend. Först skildras huru de båda samkejsarna Konstantin och Maxentius råkar i tvist, huru den förstnämnde i korsets tecken i slaget vid Ponte Milvio besegrar sin rival och omvändes till kristendomen. Därnäst följer ett antal scener vilka ha påven S. Sylvester till huvudperson och bl. a. skildra hans uppgörelse med den hedniske trollkarlen Zambri. Vidare förekomma en följd scener som skildra huru S. Helena, kejsar Konstantins moder, vallfärdar till Jerusalem och där finner Kristi kors. Slutligen återberättas i några scener huru det Heliga korset, som rövats av perserna och bortförts från Jerusalem, efter hårda strider erövras av kejsar Heraklius och återföres till Jerusalem. Härtill kommer några udda scener, som redovisas i det följande.

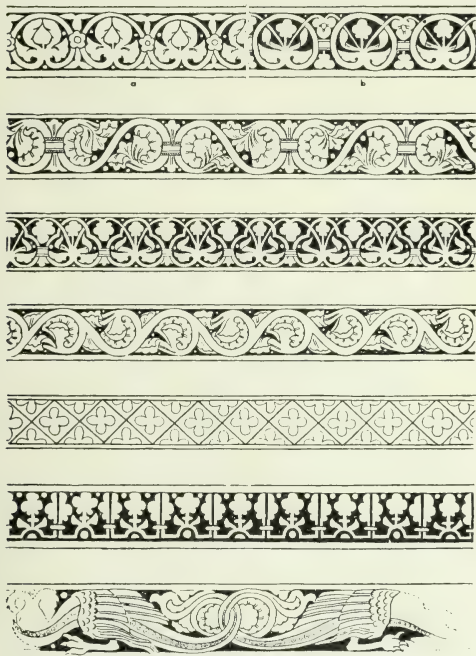

Fig. 285. Bårdmotiv från 1300-talsmålningarna. Efter Lindblom.

Ornamentbortenmotive von den Malereien des 14. Jh.

Border motives from 14th century paintings.

Fig. 286. Thomas Becket viges till ärkebiskop av Canterbury. Detalj (fig. 284, II: D) av målningar från medeltidskyrkan. 1300-talets andra fjärdedel. Numera i SHM. Fig. 286—291 foto ATA 1950—1951.

Thomas Becket wird zum Erzbischof von Canterbury geweiht. Teil der Ausmalung der mittelalterlichen Kirche aus dem zweiten Viertel des 14. Jh. (Abb. 284, II: D). Jetzt in SHM, Stockholm.

Thomas Becket being consecrated Archbishop of Canterbury. Detail (fig. 284, II: D) of paintings in the medieval church. Second quarter of 14th century. Now in SHM, Stockholm.

Fig. 287. Kejsar Konstantin undervisas i den kristna tron (fig. 284, II: 8).

Kaiser Konstantin wird in der christlichen Lehre unterrichtet (Abb. 284, II: 8).

Emperor Constantine being instructed in christianity. (Fig. 284, II: 8.)

FÖRTECKNING ÖVER MÅLNINGARNA

Siffrorna hänvisa till rekonstruktionen av väggfälten fig. 284.

Södra långhusväggen

Fält I. Av detta återstår i någorlunda orört skick endast stycken av den nedre arkadvåningen. I fältet närmast valvet torde ha avbildats evangelisterna Markus och Matteus, i fälten 1—4 i den övre arkadvåningen scener ur Helga Kors' legend. Av fälten A—C i nedre arkadvåningen återstår endast enstaka fragment. A (eller B) visar således *Thomas inför konung Henrik II*, troligen avläggande eden som kansler, B (eller C) en scen med okänd innebörd (Thomas såsom kansler stående bakom konungens tron).

Fält II. I bågfältet: *Evangelisterna Lukas* och *Johannes* (mittpartierna saknas).

Övre arkadvåningen: — 5. *Tvisten mellan kejsarna Maxentius och Konstantin* (fig. 291). — 6. *Kejsar Konstantins dröm* (scenen fragmentarisk). — 7. *Slaget vid Ponte Milvio* (scenen fragmentarisk). — 8. *Kejsar Konstantin undervisas i den kristna tron* (fig. 287).

Nedre arkadvåningen: — D. *Thomas viges till ärkebiskop av Canterbury* (fig. 286). — E. Saknas. — F. *Konungen i tvist med Thomas.*

Fält III. Bågfältet: *Apostlarna Petrus och Andreas* med stycken ur Credo apostolicum på sina språkband (texten delvis utplånad).

Övre arkadvåningen: — 9. *Påven S. Sylvester disputerar med judarna.* — 10—11. *Trollkarlen Zambri dödar en tjur genom trolldom men kan ej åter väcka den till liv.* — 12. Saknas.

Nedre arkadvåningen: — G. *Thomas' landsflyktiga släktingar bönfaller om hjälp.* — H. *Thomas ligger sjuk i Pontigny.* — I. *Thomas flyr till Sens.*

Fält IV. Bågfältet: *Apostlarna Jakob d. ä.* (saknas, frånsett ett stycke av språkbandet) *och Johannes* med stycken ur Credo apostolicum på sina språkband.

Övre arkadvåningen: — 13. *S. Sylvester väcker den av Zambri dödade tjuren till liv.* — 14—15. Ej tolkningsbara fragment. — 16. *S. Sylvester döper judar.*

Nedre arkadvåningen: — J—L. Svårt skadade scener, icke möjliga att tolka.

Västra långhusväggen

Inga rester av denna väggs målningar synas ha bevarats till våra dagar.

Norra långhusväggen

Fält V. Bågfältet: *Apostlarna Thomas och Jakob d. y.* med stycken ur Credo apostolicum på sina språkband.

Övre arkadvåningen: — 17—20. Svårt skadade scener ur Helga Kors' legend.

Nedre arkadvåningen. Saknas helt.

Fig. 288. Parti av långhusets östvägg, S om triumfbågen. Överst Drottningen av Saba; därunder t. h. en scen ur Helga Kors' legend med Kejsar Konstantin och S. Helena till häst (fig. 284, IX: 35). Nederst t. v. en inskrift från 1580-talet (fig. 284, IX: 34).

Abschnitt von der Ostwand im Langhaus, S vom Triumphbogen. Zuoberst die Königin von Saba, rechts darunter eine Szene aus der Heiligkreuzlegende mit Kaiser Konstantin und St. Helena zu Pferd (Abb. 284, IX: 35). Links unten eine Inschrift aus den 1580er Jahren.

Part of E wall of nave, S of rood. Top, Queen of Sheba; below, right, a scene from the legend of the Holy Rood, with Emperor Constantine and St. Helena on horseback (fig. 284, IX: 35). Bottom, left, an inscription from the 1580's (fig. 284, IX: 34).

Fig. 289. Atlant. Detalj av långhusets östvägg, S om triumfbågen (fig. 284, IX: W).

Atlant von der Ostwand, S vom Triumphbogen (Abb. 284, IX.W).

Atlant. Detail of E wall of nave, S of rood arch (fig. 284, IX: W).

Fält VI. Bågfältet: *Apostlarna Filippus och Bartolomeus* (svårt skadade) med stycken ur Credo apostolicum på sina språkband.

Övre arkadvåningen: 21. *Kejsarmodern Helena söker Kristi kors i Jerusalem.* — 22—23. Svårt skadade scener som sannolikt skildrat hur Kristi kors påträffas. — 24. *Kristi kors identifieras.*

Nedre arkadvåningen: — M—O. Svårtolkade, starkt fragmentariska scener ur Thomas' legend.

Fält VII. Bågfältet: *Apostlarna Matteus och Simon* (delvis svårt skadade) med stycken ur Credo apostolicum på sina språkband.

Övre arkadvåningen: — 25. *En sjuk kvinna botas av Kristi kors.* — 26—27. *Erövringen av staden Siz.* — 28. *Kejsar Heraklius möter den persiske prinsen* (tolkningen osäker).

Nedre arkadvåningen: — P. *Mordet på Thomas i Canterburys katedral.* — Q. *Baronerna vid Thomas' lik.* — R. *Bytet överlämnas till konungen.*

Fält VIII. Bågfältet: *Apostlarna Taddeus och Mattias* (skadade och delvis fragmen-

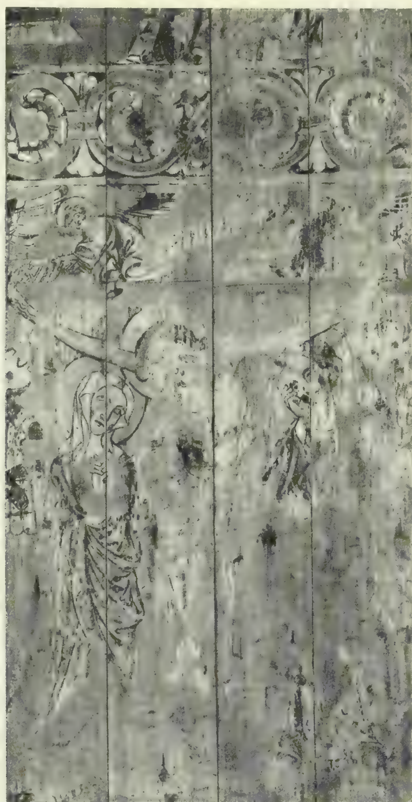

Fig. 290. Korsfästelsen (fig. 284, X:Z).
Die Kreuzigung (Abb. 284, X: Z).
The Crucifixion (fig. 284, X: Z)

tariska) med stycken ur Credo apostolicum på sina språkband (Mattias' språkband saknas dock helt).

Övre arkadvåningen: — 29—30. *Heraklius erövrar Chosroës torn.* — 31. Ej tolkningsbar scen. — 32. *Heraklius och den persiske tronföljaren i envig på bron över Donau.*

Nedre arkadvåningen: — S. *Förberedelserna för Thomas gravläggning.* — T. *Thomas'*

gravläggning (helgonets namn i majuskler står att läsa på sarkofagen). — U. *Ett mirakel vid Thomas' grav.*

Östra långhusväggen

Fält X (norr om triumfbågen). Bågfältet: Endast obetydliga fragment, bl. a. två knäböjande figurer. Lindblom har antagit att här avbildats konung Salomo som motstycke till drottningen av Saba på det andra av östväggens väggfält. Med tanke på placeringen ovanför Maria-altarets traditionella plats förefaller det lika troligt att här funnits en bild av jungfru Maria, som understundom kan ha drottningen av Saba som gammaltestamentlig parallellfigur.

Övre arkadvåningen: — 36—37. Saknas eller är svårt skadade. — 38. *Det återfunna korset uppreses* (slutscenen i den utförligt återberättade Helga kors' legend).

Nedre målningsregistret (någon arkadindelning har här icke förekommit): — Y. Obetydliga fragment, bl. a. en ängel. — Z. *Kristi korsfästelse* (fig. 290).

Fält IX (söder om triumfbågen). Bågfältet: *Drottningen av Saba* (endast högra hälften av scenen bevarad, fig. 288).

Övre målningsregistret (någon arkadindelning finns ej): — 33. Ej tolkningsbara fragment. — 34. Inskrift som äger samband med 1500-talets predikstol (återgiven nedan s. 330) och som således är senare än övrig målning. Några fragment av den ursprungliga målningen kan nu ej skönjas. — 35. *Kejsar Konstantin och Helena till häst* (fig. 288).

Nedre registret: — V. Obetydliga och svårtolkbara fragment. — X. *En välsignande biskop* framför en grupp av fyra unga knäböjande män. Över gruppen en välsignande ängel. Sannolikt en av inledningsscenerna till skildringen av Thomas' legend. — W. *En rustningsklädd man* med uppsträckta händer (fig. 289). Skall enligt Lindblom föreställa konung Henriks ånger. Troligare är att figuren skall tolkas som en atlant (karyatid). Det bör observeras att det rektangulära stycke, som upptar väggfältets mittparti ovanför denna figur omges av en (delvis övermålad) vågbård, som antyder att detta parti bildat särskild enhet i målningarna. Om det upptagits av figurmåleri eller ornament (som t. ex. bildat bakgrunden till en skulpterad helgonbild, möjligen framställande Thomas Becket) är nu svårt att avgöra. Möjligen kan det ha varit målarens avsikt att framställa atlanten såsom bärare av denna helgonbild.

Lindblom har antagit, att 1500-talspredikstolen varit placerad norr om triumfbågen och härav dragit den slutsatsen att fält IX befunnit sig norr om triumfbågen. Såsom framgår av de nedan s. 330 publicerade uppgifterna var emellertid denna predikstol placerad söder om triumfbågen, varför fälten IX och X i Lindbloms rekonstruktion måste byta plats. Det förra har således varit placerat S om triumfbågen, det senare N om denna. Detta medför att vissa av Lindbloms tolkningar icke torde vara fullt korrekta.

Målningarna ha av Lindblom daterats till 1300-talets andra fjärdedel och tillskrivits en svensk konstnär som utgått från inhemsk tradition, men influerats av engelska konstnärer (verksamma vid domkyrkobygget i Linköping).

Fig. 291. Tvisten mellan kejsarna Konstantin och Maxentius (fig. 284, II: 5).

Die Kaiser Konstantin und Maxentius im Zwist (Abb. 284, II: 5).

The dispute between Emperors Constantine and Maxentius (fig. 284, II: 5).

INREDNING OCH INVENTARIER

ALTARE Om kyrkans ursprungliga altarprydnad veta vi intet. Enl. INV. 1738 hängde då över långhusets södra dörr en tavla »utan årtal, hon har förr warit AltarTafla innan then nya kom hit 1708». Förslag att anskaffa en ny altartavla väcktes år 1693 (ST. PROT.), men först år 1706 tecknades kontrakt med bildhuggaren i Stockholm Gabriel Beutin[1] om leverans av en ny altartavla. Denna uppsattes i kyrkan i början av år 1708 (RÄK. och ST.PROT.) och finnes ännu bevarad i den nuvarande kyrkan (se s. 346).

En rund altardisk (= altarring) gjordes år 1731 (INV. 1738) på bekostnad av kaptenen Henrik Reuter till Ekhult. En äldre, som var från år 1667, skänktes av Reuter år 1731 till Yxnerums kyrka (INV. 1738).

»Lilla altaret» omtalas i ett gåvoregister från 1600-talets slut (i CI: 1). Sannolikt avses härmed ett av långhusets sidoaltaren, troligen det norra.

KRUCIFIX Två krucifix från gamla kyrkan ha överförts till den nya och beskrivas nedan s. 348. År 1752 föreslogs att bl. a. det stora krucifixet skulle målas. Dess ursprungliga plats torde ha varit i eller i närheten av triumfbågen. Vid mitten av 1700-talet hängde det på långhusets nordvägg. Det mindre krucifixet — ett processionskrucifix — hängde år 1738 i koret på norra sidan i höjd med altaret (INV. 1738).

PREDIKSTOL Den äldsta kända predikstolen var placerad i långhusets SÖ hörn, intill en inskrift, som ännu delvis är bevarad och som enligt en anteckning i KI: 1 i sitt fullständiga skick lydde sålunda: OCH:TETHA : LÄRER : MAN : AF : / PREDIKASTOLENOM : ATH CHRI/STVS : ÄR : DØDER : FØR : WÅRA : / SYNDERS : SKWLL : OCH : ÄR : VP/STÅNDEN : FØR : WÅRA : / RÄTTFÄRDIGHET : / SKWLL : THRFØRE : VILL : / HAN : LÅTA : HØRA : SINA : RØST : / PÅ : THEN : YTERSTA : DOMEN : ST/ÅR : VP : I : DØDHE : OCH : KOMER : T/ILL : DOMEN : THR : MED : HAN / : DÅ : WIL : GIØRA : EN : ÅTSKILNAD : / MELLAN : THEM : ONDA : OCH / : GODHA : 1588.[2] På ramen kring inskriften står årtalet 1585. Enl. uppgift i INV. 1738 skulle denna predikstol ha varit en gåva av Johan Reuter (s. 382) och även varit försedd med dennes vapen, en uppgift som dock uppenbarligen är felaktig, då denne föddes år 1644. Möjligen kan dock Reuter ha bekostat någon renovering av predikstolen och i anledning därav försett den med sitt vapen. Samme Reuter skänkte år 1709 en ny predikstol, som placerades i långhusets NÖ del, möjligen i anslutning till triumfbågen. Denna predikstol fick följa med till den nya kyrkan, där den apterades som altarpredikstol, och beskrives nedan s. 344. Den gamla predikstolen skänktes av Reuter till kyrkan i Yxnerum. BROOCMAN (s. 389 ff.) beskriver den sålunda: »Han är wäl gammal, men ändock prydelig

[1] GABRIEL BEUTIN, bildhuggare, född i Güstrow i Mecklenburg, † 1742 i Stockholm. B. kom till Sverige på 1690-talet och var en av de produktivaste av senbarockens bildhuggare. Arbeten även i Glanshammar (Nä), Gryt (Sö) m. fl. kyrkor. Jfr ÅKE NISBETH, Gabriel Beutin, en bildhuggare i Stockholm under 1700-talets förra hälft, i: Fornvännen 1958.

[2] Om denna inskrift se vidare LINDBLOM, Björsätermålningarna, s. 51.

gjord af Snickare med 5 små speglar uti 2 linier, i hwilka finnes måladt på wäf, 1. Jfr (= jungfru) Marie bebodelse, 2. Christi födelse, 3. Wisa Männens offrande, 4. Christi döpelse, 5. Then heliga Nattwardens instichtelse, 6. Christi hudflängning, 7. Christi korsfästelse, 8. Christi Himmelsfärd, 9. Adam och Eva i lustgården. Hwad som stått i then tionde speglen är af åldern utplånadt». Broocmans beskrivning låter oss ana att predikstolen var av en renässanstyp som närmast erinrar om t. ex. predikstolarna i Grödinge och Nynäs[1] kyrkor i Södermanland. Predikstolens bilder passa ganska bra som illustrationer till den på väggen målade texten. Vi kunna t. o. m. med utgångspunkt från denna draga den slutsatsen, att det förstörda tionde fältet innehållit en framställning av Kristus som domaren. Enligt INV. 1618 hade herr Johan Christersson (Ulf af Horsnäs) till Skravestad och Sjöberga (s. 381) lovat penningar till predikstolens »upprätning». Ett timglas till denna predikstol skänktes år 1664 av Sven Larsson på Ekhult (CI: 1).

Bland de reparationer 1709 års predikstol undergick i gamla kyrkan kan nämnas att den år 1713 förságs med ledstång (RÄK.) samt år 1735 förstärktes (KI: 1).

Kyrkans medeltida dopfunt av kalksten finnes ännu bevarad, se nedan s. 356. År 1664 blev funten »som förre stodh ytterst baak i kyrckian framflötter till Wänstra sidan om Altaret, der rum syntes bäst wara» (ST.PROT.). DOPFUNT

Nya bänkar byggdes år 1667 (RÄK. m. fl. källor) och fördelades då på tre kvarter, två utefter väggarna för kvinnorna, ett större mitt i kyrkan för männen. Bänkarna synas ha varit öppna, i varje fall anmäldes år 1741 att innehavarna av stolarna 3, 4, 5 och 9 ville göra dörrar för sina bänkar (ST. PROT.). År 1759 byggdes ny bänkinredning, och bänkarna fördelades nu på det sätt som framgår av den ofta citerade bänkindelningsplanen, fig. 283. En ny bokstol hade byggts år 1671 (RÄK.), och beslut om byggande av en stol N om altaret fattades år 1761 (ST. PROT.). Tre små stolar »söder i kyrkian hwarest för detta Predikstohlen stådt» omtalas år 1740, då det medgavs att de fingo disponeras av Ekhults drängar (ST. PROT.). BÄNKAR

En läktare, sannolikt i kyrkans V del, byggdes år 1722 av Lars snickare (RÄK.) för att uppbära ett samma år från Ekhult (Reuter) skänkt orgelverk. En rad streck i båda de bakersta bänkarna på ömse sidor om mittgången längst i V på bänkindelningsplanen fig. 283 kunna tydas som schematiska tecken för trappor till läktaren. År 1732 byggdes två nya läktare på ömse sidor om orgelläktaren av organisten Carl Kindberg[2] (KI: 1). LÄKTARE

---

[1] Grödinge-predikstolen från tiden omkr. 1600 liksom predikstolen i Nynäs kapell från år 1599 ha dock skulpterade, icke målade, bildframställningar, dessutom placerade endast i en rad, icke i två som i Björsäter. Se H. RABÉN, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, Sthlm 1934, s. 44 ff.

[2] CARL KINDBERG nämnes som organist i Björsäter vid tiden omkr. 1730. Huruvida han är identisk med organisten i Slaka med samma namn och verksam vid i stort sett samma tid, känd bl. a. som orgelbyggare, är oklart.

Beslut härom hade fattats ett år tidigare (ST.PROT.). Förslag, att läktarna jämte bänkar, altardisk och orgel skulle målas, väcktes år 1744 (ST.PROT.). Först år 1755 målades emellertid inredningen av målaren Brodin.[1] Dessförinnan hade biskop Rhyzelius vid sin visitation år 1752 framhållit att kyrkan »serdeles Orgel-läktaren, tycktes på många ställen till sin prydnad innantill, böra öfverstrykas» (VIS.). År 1756 fick Henrik Reuter (s. 382) tillstånd att bygga en läktare i långhusets SÖ hörn, där gamla predikstolen stått, men det är icke fullt klart, huruvida han använde sig av det lämnade tillståndet (ST.-PROT.).

ORGEL En orgel skänktes till kyrkan år 1722 (INV. 1738) i testamente efter Johan Reuter (s. 382). Den reparerades och iståndsattes av organisten Carl Hindrichsson från Östra Harg (s. 204, not 6), som fick betalt för utförda arbeten på orgeln åren 1722, 1725 och 1728 (RÄK.). Klagomål över orgelns skröplighet förekomma ofta och år 1768 reparerades den grundligt av organisten och klockaren i Kimstad Gustaf Lagergren,[2] då de urspr. 7 stämmorna minskades till sex, nämligen Principal 4′, Gedacht 8′, Qvinta $1^1/_3$, Octava 2′, Spetsfleut 2′ och Trompet 4′. Den överflyttades till den nya kyrkan och gjorde där tjänst ända till år 1831 (se s. 354).

De inventarier som tillhört den gamla kyrkan men överflyttats till den nya beskrivas nedan med början å s. 343. Här nedan följer en kortfattad presentation av dessa inventarier med hänvisning till den utförligare beskrivningen.

NATTVARDSKÄRL Nattvardskärlen ha alla tillhört den gamla kyrkan: Kalk av förgyllt silver från 1694 med medeltida nod. Paten 1694 (s. 359). Två oblataskar, den ena av silver, skänkt 1689; den andra av försilvrad mässing härrör också från 1600-talets slut (s. 360). Vinkanna av silver från 1739 samt sockenbudstyg av silver från 1741 (s. 360).

Brudkrona av silver från 1740, ej bevarad (s. 361).

LJUSREDSKAP Av ljusredskapen som ursprungligen tillhört den gamla kyrkan märkas ljuskronor från 1600- och 1700-talen (s. 361), ljusarmar av mässing från 1600-talet (s. 363), en sannolikt medeltida ljusstake av smidesjärn (s. 365), ljusstakar av mässing från 1600-talet och av tenn från 1700-talet (s. 365).

TEXTILIER De textilier som ursprungligen tillhört den gamla kyrkan beskrivas å s. 369. Bland dessa märks en mässhake av sammet från 1695 (s. 369). För försvunna textilier redovisas å s. 372.

GRAVMINNEN En herremansgrav fanns i kyrkan, nämligen Ekhult-graven i koret. Två begravningsvapen som hängt vid denna grav, det ena över Arent Jonsson Gullenhorn,[3] död år 1580; det andra över Johan Reuter (s. 382), död år 1722, ha överförts till nya kyrkan och beskrivas s. 374.

---

[1] N N BRODIN, verksam i Västervik. Han har också målat bl. a. läktarbarriären i Åtvids gamla kyrka. Se nedan.

[2] GUSTAF LAGERGREN, f. 1742, † 1814, organist i Kimstad.

[3] ARENT JONSSON GULLENHORN, † 1580; fänrik vid Adelsfanan. Ägde bl. a. Ekhult.

På 1600-talsteckningen (fig. 282) finnas avritade tre vapen. Det ena torde vara Bååtättens, det andra Lilliehööks, det tredje någon av de släkters som förde en sparre över blad. Skriftlig upplysning om deras placering i kyrkan finns icke; en datering av dem är också svår att ge. Sköldformerna visa dock att de tidigast kunna vara från 1400-talet, snarare från 1500- eller 1600-talet.

Kista av ek från 1789 (s. 375) samt en rokokofåtölj från 1790 (s. 375).

Klockorna överflyttades till den nya kyrkan. Storklockan från 1734 beskrives å s. 376.

NUVARANDE KYRKAN

BYGGNADSBESKRIVNING

Den nuvarande kyrkan, uppförd år 1800, ligger ca 4 m norr om den plats där den gamla låg. Den består av ett långhus, absidialt avslutat i såväl Ö som V, med torn i V och sakristia i Ö (fig. 294).

Byggnadsmaterialet är gråsten och tegel. Murarna äro slätputsade och avslutas upptill med en rikt profilerad, putsdragen taklist, murad av tegel. En list av ungefär samma art som taklisten avdelar också gaveln å sakristians östvägg från den övriga väggytan. En list av enklare slag går runt tornet i höjd med långhusets taklist. Murstyckena mellan de parvis ställda ljudgluggarna i tornet ha givits karaktären av pelare med hjälp av enkelt listverk. Runt hela kyrkan löper en enkel sockel av natursten. MATERIAL

Långhus och sakristia ha sadeltak, långhusets är halvrunt avslutat i Ö, i V anpassat efter kyrkans kvartscirkelformat avrundade hörn. Tornet täckes av ett flackt pyramidtak, som uppbär en öppen fyrsidig lanternin av trä med hörnpilastrar, stora, rundbågiga öppningar med räcken av trä samt en karnisprofilerad huv, krönt av en förgylld glob med kors. Den nuvarande globen är en kopia från år 1936 av en glob uppsatt år 1850 (nu förvarad i ett av tornrummen). Det ursprungliga krönet var av smidesjärn. Lanterninen är nu målad i gråvitt. År 1820 målades tornets luckor svarta och allt trävirke i övrigt i gult av målaren Lind från Hannäs (RÄK.). En spira av järnsmide krönt av en flöjel med årtalet 1850 sitter längst i Ö på långhusets taknock. Taktäckningsmaterialet är sedan år 1850 järnplåt, ursprungligen var det spån. Första gången takets reparation fördes på tal var år 1819 (ST.PROT.).

Långhusets samtliga fönster, fem i N, fem i S, varav ett halvt över portalen, äro rundbågiga och omgivas i exteriören av grunda, rundbågiga nischer, som gå ned till kyrkans sockel. Den nuvarande, medeltidsinspirerade fönsterindelningen — tyvärr helt främmande för kyrkans karaktär — med bågar av gjutjärn härstammar från 1901 års restaurering. Intill år 1949 var den yttersta raden av rutorna av olikfärgat glas (se fig. 295). Dessa avlägsnades detta år och fönstren i sin helhet försågos med ofärgade glas, i de två FÖNSTER

östligaste fönstren antikglas. Den ursprungliga fönsterindelningen med ett enkelt spröjsverk av trä framgår av fig. 300, visande en interiör av kyrkan före 1901 års restaurering.

Sakristian har två fönster, ett i N och ett i Ö, båda rektangulära och försedda med träbågar med små rutor. De järnluckor, som ursprungligen funnos på fönstrens insidor, borttogos år 1949 och förvaras nu lösa i tornet. Hakarna för luckornas gångjärn kvarsitta dock fortfarande i fönstersmygarna.

I tornet finnes förutom ett rundbågigt fönster över ingången ett rundfönster i V samt rundbågiga ljudgluggar med svartmålade luckor, två i var sida av tornet.

INGÅNGAR Kyrkan har två ingångar, en i V genom tornet och en mitt på långhusets sydfasad. Båda äro placerade i rundbågiga nischer, som även omfatta ett rundbågigt fönster, ungefär hälften så högt som långhusets fönster. Sydportalens nisch är av samma djup som nischerna kring långhusfönstren, västportalens betydligt djupare. Båda portalerna ha rektangulära, dubbla trädörrar med fiskbensmönstrad panel. Dessa dörrar tillkommo år 1936 och torde till utseendet någorlunda överensstämma med kyrkans ursprungliga dörrar, synliga på ett äldre fotografi (se fig. 295). I sydportalen kvarsitta f. ö. ännu de ursprungliga gångjärnshakarna. Två dörrar, gjorda av byggmästare Forsberg, betalades år 1820 med 4 dlr (RÄK.). För vilken (eller vilka) av kyrkans ingångar de voro avsedda angives icke. Vid kyrkans restaurering år 1901 (s. 341) tillkommo de dörrar med rik ornering av pålagda speglar och listverk, som år 1936 ersattes med de nuvarande. Över sydportalen en platta av kalksten med en strålkransomgiven triangel med »Jehovah» med hebreiska bokstäver samt inskriften: NYBYGGD / ÅR 1800 (solen och bokstäverna förgyllda). Stenen tillkom år 1936, men kopierar en inskriftstavla av koppar med samma inskrift, skänkt år 1815 av kyrkvärden Hans Månsson i Bomelstorp.[1] Denna koppartavla förvaras nu i tornet.

I portalen mellan tornets bottenvåning och långhuset sitta ett par rektangulära dörrar med enkel spegelindelning från år 1936. Dörren mellan sakristia och kyrka, bakom altaret, gråmålad med fiskbensmönstrad panel, är sannolikt samtida med kyrkan.

INTERIÖR I interiören äro väggarna putsade och nedtill avslutade med en enkel träpanel, i den västligaste delen kompletterad med en låg, väggfast bänk. Långhusets rektangulära del är täckt med ett flackt segmentvalv av putsade bräder, de absidiala öst- och västpartierna med tryckta halvkupoler, likaledes av trä och putsade. Övergången mellan vägg och valv förmedlas av en profilerad taklist av trä. Golvet i långhuset är av trä frånsett i den östra absiden, där det till större delen är belagt med kalkstensplattor. Det ligger ett steg högre än i kyrkans övriga del.

Sakristians innertak är en plafond av bräder målad i vitt, vilande på en enkel taklist. Golvet är av trä utom i dörröppningen mot långhuset, där det är av kalkstensplattor. Under sakristian finnes en stor vinkällare med nedgång genom en lucka i golvet i

[1] HANS MÅNSSON, f. 1776 i Yxnerum, † 1835 i Björsäter.

Fig. 292. Nuvarande kyrka från V. Foto 1963.
Die heutige Kirche von W. Present church from W.

SV hörnet. En inbyggnad från år 1915 i sakristians SÖ hörn inrymmer kyrkans arkiv. I västväggen finnes dels i S en murnisch inredd med hyllor samt försedd med en dörr med enkel spegelindelning, dels i N uppgången till predikstolen. Ett litet bönealtare av trä vid östra väggen tillkom år 1949.

Tornets bottenvåning, som tjänstgör som vapenhus, har golv och tak av trä. Även tornets inredning i övrigt såsom bjälklag, trappor o. d. är av trä. I nord- och sydväggarna i bottenvåningen finnas halvrunda nischer, samtida med kyrkan.

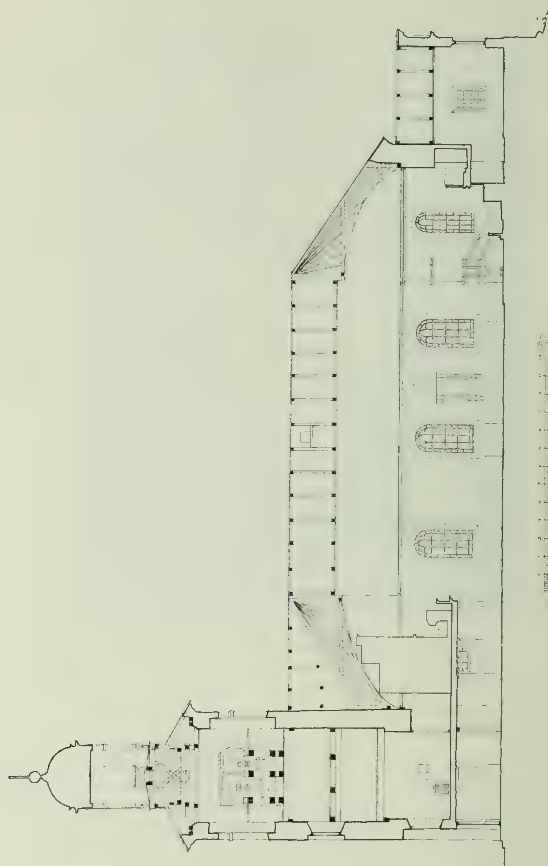

Fig. 293. Längdsnitt mot N. 1 : 300. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Längsschnitt nach N. Longitudinal section looking N.

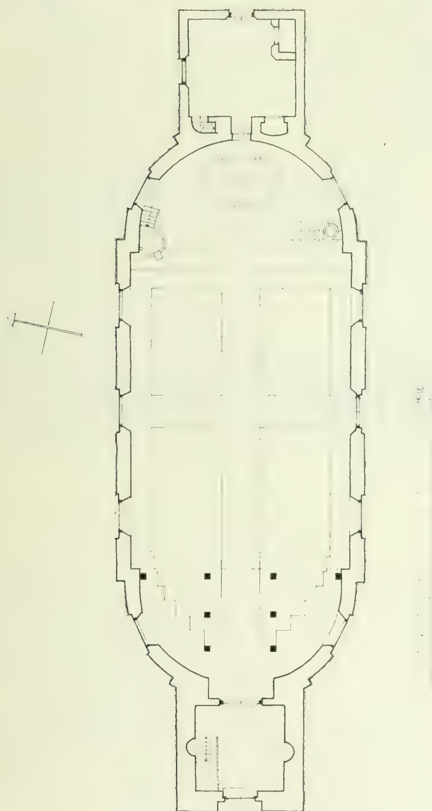

Fig. 294. Plan. 1 : 300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Grundriss. Plan.

11—*310222*

Fig. 295. Kyrkan från S. Foto A. Lindblom 1910.
Die Kirche von S. The church from S.

BYGGNADSHISTORIA

Liksom i sina egna församlingar, Grebo (s. 213) och Värna (s. 274), var kyrkoherden och kontraktsprosten Christer Lindblom (s. 204, not 4) den som i Björsäter varmast talade för nybyggnad för att ersätta den medeltida träkyrkan. Vid en visitation år 1778 föreslog han, att församlingen skulle börja avsätta pengar till nybyggnad. Vid en visitation två år senare upprepade han detta förslag och framhöll att församlingen borde »utan widare upskof begynna at skaffa Byggningsfond til en ny kyrka, emedan den gamla, såsom med 6 stötter, utan och innan emot wäggarna understödd, ej kan längre nyttjas säkert utan lifsfara» (VIS.). År 1782 visiterade Lindblom ånyo och propagerade för nybyggnad, men församlingen var svår att övertyga. År 1789 i juni diskuterades dock frågan på allvar på en sockenstämma: »föreställtes ånyo, huru gammal och ganska bofällig denna Biörsäters kyrko nu befinnes wara, så att fara är i synnerhet när blåst infaller, det hela detta Herrans Tempel nederfaller, och giör en ganska stor skada, både på folk och kyrkans skrud . . .» (ST.PROT.). Det föreslogs vid denna stämma att en ny kyrka av sten skulle uppföras, och majoriteten av de närvarande enades härom.

Hösten samma år beslutade man börja köra fram material till kyrkobygget (ST.PROT.). Några år gingo, utan att något företogs, men i april 1792 beslutade man att stiftsbyggmästaren Casper Seurling (s. 313, not 2) skulle tillkallas för att dels syna den gamla kyrkan, dels ge råd och anvisningar rörande den planerade nya kyrkan. Vidare beslutade man, att den gamla kyrkan skulle stå kvar under bygget samt att den nya kyrkan skulle »sättas på Norra sidan brede wid then förre» (ST.PROT.). Seurling kunde på grund av sjukdom komma först på hösten, och vid en stämma i september meddelade han resultatet av sin syn, tidigare refererat s. 314. Vad beträffar den planerade nybyggnaden meddelade han, att han var villig att uppföra en ny kyrka för en kostnad av 13 000 dlr kmt (ST.PROT.). Resultatet blev, att Seurling fick i uppdrag att utarbeta ritningar och kostnadsförslag, och dessa förelågo till en sockenstämma i slutet av månaden. Man upptäckte då, att de sparade medlen icke räckte, och bygget uppsköts därför fyra år eller till år 1796. I augusti år 1798 fattade man äntligen definitivt beslut om kyrkobygget, och Seurlings då uppvisade ritning godkändes »såsom lämpelig och wacker» och hans kostnadsanbud antogs (ST.PROT.). Grunden skulle läggas på hösten 1799 och i november detta år förekommer också den första utbetalningen av murmästararvode till Seurling. I maj 1800 var kyrkobygget i gång på allvar, och efter 23 veckors arbete stod kyrkan i stort sett färdig på hösten samma år. Beslut om bänkindelningen kunde således fattas redan i november (ST.PROT.). Förutom Seurling arbetade på kyrkan hans son (?) byggmästaren Johan Seurling,[1] stenhuggaren Trybom,[2] glasmästaren Hoffstedt[3] och kopparslagaren Gröning[4] (RÄK.).

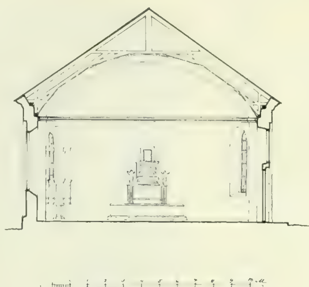

Fig. 296. Tvärsnitt genom koret mot Ö. 1 : 300. Uppm. O. Lagergren och Th. Bergentz 1915, kompl. J. Söderberg 1954.
Querschnitt durch den Chor nach O.
Cross section of chancel looking E.

Ritningen till den nya kyrkan hade såsom framgår av det ovanstående, författats av Seurling. ÖIÄ synes ha företagit endast smärre ändringar på ritningen. Enligt ämbetets skrivelse till Kungl. Maj:t den 16/3 1799 var den ritning, som då översändes för fastställelse lämpad efter en på orten författad projektritning, »men med en mindre kostsam och lättare konstruerad öfwerbyggnad å Tornet».[5] Ritningen, av vilken en kopia

[1] JOHAN SEURLING, † 1814 i Linköping, länsbyggmästare.
[2] OLOF TRYBOM, f. 1751, † i Yxnerum 1826, murmästare och stenhuggare.
[3] EMANUEL HOFFSTEDT, spegelfabrikör i Linköping, † 1811.
[4] JOHAN GRÖNING, kopparslagare i Linköping, † 1807.
[5] Skrivelser från ÖIÄ till Kungl. Maj:t 1799 16/3 (vol. 337), RA.

Fig. 297. Södra kyrkogårdsporten, 1800-talets början. Foto 1963.

Südlicher Kirchhofseingang, Anfang des 19. Jh. Sentrance to churchyard, beginning of 19th century.

bevarats i Byggnadsstyrelsens arkiv (fig. 298), fastställdes av Kungl. Maj:t den 2/4 1799.

Ritningen har vid uppförandet av kyrkan följts i allt väsentligt. De enda förändringar av betydelse, som företagits, är att ritningens murtrappor i tornet ersatts med trätrappor samt att tornets lanternin givits en detaljutformning, som icke helt överensstämmer med ritningens. Vidare ha bänkkvarteren delvis givits en annan utformning än på ritningen, varjämte den gamla kyrkans predikstol använts i stället för en nytillverkad predikstol. Det sistnämnda kan dock ha varit avsett av Seurling redan från begynnelsen, fastän på ritningen markerats en ny predikstol av konventionell sengustaviansk typ.

Iordningställandet av inredningen fortsatte under år 1801, och den 20 september detta år kunde biskop J. A. Lindblom förrätta invigningen, varvid han i sitt invigningstal utgick från 2 Mosebok 20 kap. v. 24 (KI: 1).

Några mera genomgripande förändringar har kyrkan icke genomgått efter sitt uppförande. Under förra hälften av 1800-talet företogos en del smärre reparationer,

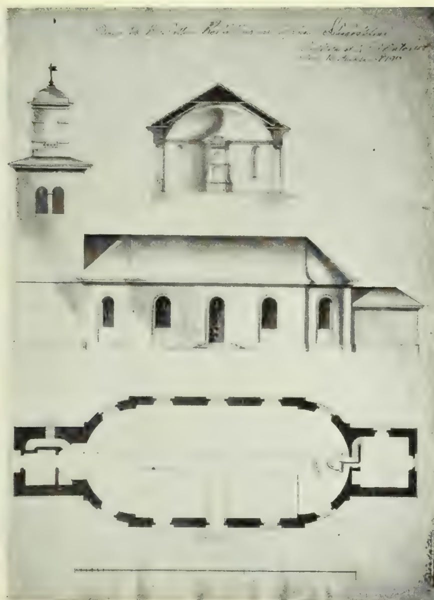

Fig. 298. Ritning till nuvarande kyrka, 1799. BSt.
Baurisse fur die Kirche von 1799.
Plan and sketch of new church, 1799.

närmast att betrakta som underhållsarbeten. År 1850 restaurerades kyrkan emellertid mera genomgripande under ledning av konduktören Nyström,[1] varvid bl. a. golvet och yttertaket jämte tornhuven reparerades och såväl exteriör som interiör nymålades. År 1893 insattes en värmeugn samtidigt som golvet i kyrkans V del höjdes. RESTAURERINGAR

Nästa större restaurering ägde rum år 1901. Då förändrades bl. a. fönstren och byggdes en ny, öppen bänkinredning. Ritningarna till dessa förändringar — av arkitekten G. Hermansson[2] — fastställdes av Kungl. Maj:t den 29/6 1900. År 1936 restaurerades

[1] Härmed torde avses någon av bröderna AUGUST (f. 1814, † 1886) och JOHAN ROBERT NYSTRÖM (f. 1817, † 1890), byggmästare och arkitekter, mest kända för restaureringen av Linköpings domkyrka under 1800-talets mitt och senare hälft.

[2] GUSTAF HERMANSSON, f. 1864, † 1931, intendent och byggnadsråd vid BSt. H. har ritat bl. a. Oscars- och Sofiakyrkorna i Stockholm.

Fig. 299. Interiör mot Ö. Foto 1963.
Kircheninneres nach O. Interior looking E.

kyrkan ånyo, denna gång efter ett förslag av arkitekten Johannes Dahl,[1] vilket bl. a. innebar ommålning och omkalkning av exteriören, lagning och målning av taket och tornlanterninen, utbyte av dörrar samt — som enda interiörarbete — viss förändring av altarrundeln. Elektrisk belysning inmonterades år 1944, elektrisk uppvärmning år 1949. Detta år restaurerades också kyrkans interiör efter ett förslag av J. Dahl. Härvid ändrades bl. a. bänkinredningen, renoverades fönstren och insattes en ny predikstol (dock med bibehållande av altarpredikstolen). Vidare restaurerades kyrkans gamla inventarier och inredning av konservator Bertil Bengtsson.

[1] Gustaf Johannes Dahl, f. 1886 i Tranås, † 1953; stadsarkitekt i Tranås. D. har byggt krematoriet i Vetlanda samt restaurerat ett antal kyrkor.

Fig. 300. Interiör mot Ö före 1901 års restaurering. Foto Dagmar Eriksén.
Kircheninneres nach O vor der Restaurierung von 1901. Interior looking E before restoration 1901.

INREDNING OCH INVENTARIER

ALTARANORDNING

Altare av trä, rektangulärt, målat i grått, med enkel listverksindelning. Samtida med kyrkan.

Altarprydnaden (fig. 299) består av en kombination av en liten altartavla, predikstol samt målningar på korabsidens väggar och valv. Predikstolen är placerad över altaret, med framsidan vilande på en brädvägg, som döljer ingången från kyrkan till sakristian och flankeras av två enkla, kannelerade pilastrar mellan vilka inpassats en målning framställande Nattvarden (olja på duk) i mörka färger (fig. 303). Målningen är icke ursprunglig utan tillkom först år 1849 såsom en gåva av Nils Rosenstierna (s. 382). Den är utförd av konstnären G. A. Engman (s. 251, not 1) som samtidigt bättrade kyrkans stora Hörbergmålningar (se nedan). Pilastrarna uppbära en profilerad platta och på denna platta är predikstolskorgen placerad jämte två skulpterade putti, den N om korgen med händerna knäppta till bön och inskriften BEDER I JESU NAMN målad på

sockeln, den S om predikstolen hållande en krona och med inskriften OCH EDER SKALL WARDA GIFWIT på sockeln. Huruvida dessa putti hört till predikstolen också i dess ursprungliga skick är osäkert, lika troligt är att de stått som krönfigurer på 1708 års altaruppsats (jfr s. 348).

Predikstolskorgen är femsidig med rektangulära speglar, fyllda med skulpterade och förgyllda ornament (bandverk och akantus), i mittspegeln dessutom ett alliansvapen (Reuter—Natt och Dag) under adlig krona. Sidan åt S är sammansatt av två smala speglar. Nedtill avslutas korgen med en vulst i form av en bandomvirad lagerkrans med akantusblad i hörnen. Upptill avslutas den med ett kraftigt utkragat, profilerat listverk. Ett bokbräde över mittspegeln prydes av ett skulpterat änglahuvud. De nuvarande färgerna — huvudsakligen benvitt och guld — tillkommo vid kyrkans senaste restaurering år 1949 och motsvara de färger i vilka den målades i samband med att den placerades på sin nuvarande plats. De ursprungliga färgerna kunna nu icke iakttagas.

Predikstolen (fig. 303) skänktes till den gamla kyrkan år 1709 av Johan Reuter (s. 382) och är också försedd med dennes och hans andra hustrus vapen (fig. 302). Den tillverkades av den i Stockholm verksamme bildhuggaren Gabriel Beutin (s. 330, not 1) och var placerad i långhusets norra del i anslutning till triumfbågen. Att så varit fallet framgår icke endast av arkivaliska uppgifter utan även av det förhållandet att den nuvarande södra spegeln är hopsatt av två smalare speglar, vilket visar att denna sida från början haft ett annat utseende och att följaktligen uppgången ursprungligen haft sin plats där. Predikstolen överfördes till den nuvarande kyrkan och placerades över altaret i enlighet med Seurlings ritningsförslag. Församlingen hade dock tidigare — år 1799 — beslutat att den skulle placeras mitt på norra väggen (ST.PROT.), och år 1803 klagade också rusthållaren Simon Knutsson[1] över att detta beslut icke följts, dock utan resultat (ST.PROT.). Vid uppsättandet i den nuvarande kyrkan tillkom den platta på vilken predikstolen vilar jämte den pilasteromramade skärm som uppbär plattan. För att öka predikstolskorgens höjd tillfogades vidare en profilerad platta av samma grundplan som korgen och omedelbart under denna. Själva korgen lämnades i stort sett orörd men ommålades i vitt och guld. Tavlan på skärmen ovan altaret tillkom som redan nämnts först år 1849. Från början torde skärmen ha varit helt slät och målad i vitt. Efter tillkomsten av en ny predikstol år 1949, placerad på mera traditionell plats (se nedan), användes altarpredikstolen endast undantagsvis.

MÅLNINGAR Väggytan mellan de två fönstren i korabsiden liksom en del av valvet är dekorerad med målningar, utförda i oljefärg direkt på putsen (fig. 299). Den målade väggytan uppdelas av pilastrar (också målade) i tre fält. Det mittersta fältet bakom predikstolen upptages av målad skenarkitektur. Det N fältets målning framställer Herdarnas tillbedjan, det S Kristi död på korset (fig. 304) då solen förmörkas, klipporna rämna och de döda

[1] SIMON KNUTSSON, f. 1756, † 1826.

Fig. 301. Interiör mot V. Orgelläktare och orgelfasad från 1830—1831. Foto 1963.
Kircheninneres nach W. Orgelempore und Orgelprospekt von 1830—31. Interior looking W. Organ loft and front 1830—1831.

stå upp ur sina gravar. Färgerna äro ganska mörka, huvudsakligen brunt, rött och gult i olika nyanser samt något grönt och blått. Målningarna i valvet uppdelas med hjälp av breda band i tre triangulära fält. I det mittersta framställas apostlarna Petrus och Paulus med sina attribut nyckel resp. svärd, i det N evangelisterna Matteus och Markus, i det S evangelisterna Lukas och Johannes, alla med sina symboler, ganska fritt inkomponerade i enkla landskap. Närmast valvets hjässa en triangel med inskriften Jehovah i hebreiska bokstäver, omgiven av en kraftig strålkrans. Färgerna i valvets målningar äro huvudsakligen ljusa nyanser av brunt, gult och grått. Dekorationen i sin helhet är utförd av Pehr Hörberg.[1] Kontrakt med denne upprättades år 1802 och året därpå utförde han arbetet. Hörbergs signatur jämte årtalet 1803 återfinns också på oxens spilta i framställningen av herdarnas tillbedjan samt i det mellersta av de tre

[1] Pehr Hörberg, f. 1746 i Virestads sn, Småland, † 1816; målare, tecknare, grafiker, skulptör. H. blev en av den gustavianska tidens mest anlitade kyrkomålare och har utfört en mängd altartavlor. B. Cnattingius, Pehr Hörberg, Sthlm 1937.

Fig. 302. Detalj av predikstolen fig. 303 med donatorsvapen (Johan Reuter och hans hustru Sofia Christina Natt och Dag). Foto 1957. S. 344.
Feld vom Kanzelkorb mit den Stifterwappen (vgl. Abb. 303).
Detail of pulpit (fig. 303) with the donors' coats of arms.

fälten i valvet. Med stolthet talar man i ett sockenstämmoprotokoll från år 1803 om målningarna: »dessa förträffliga sinnebilder, som icke allenast wittna om ett ypperligt snille och mästerlig hand, utan ock innehålla de hufvudsakeligaste ämnen i vår dyra Salighetslära» (ST.PROT.). Målningarna bättrades år 1849 av G. A. Engman (s. 251, not 1), vilket framgår bl. a. av en inskrift i nedre högra hörnet på framställningen av korsfästelsen. De ha senare restaurerats 1928 av konservator Sven Sundbaum samt 1949 av konservator Bertil Bengtsson.

Altarring (fig. 299) av trä, oval. Medelst kannelerade, helförgyllda pilastrar indelad i rektangulära, helt räfflade fält, målade i grön marmorering. Knäfallet klätt med grön plysch (från 1936). Samtida med kyrkan, dock något förändrad år 1936 då också de nuvarande färgerna som i stort sett motsvarade ursprungliga tillkommo.

Altaruppsats av trä (fig. 305), skulpterad, målad och förgylld. Överflyttad från gamla kyrkan och sedan år 1949 placerad på långhusets norra vägg. Mittpartiet upptages av en målning (olja på duk) framställande Kristus på korset med Maria Magdalena vid korsets fot och Jerusalem i bakgrunden. Färgerna äro mörka, huvudsakligen olika nyanser av brunt, gult, rött och blått. Tavlan är placerad i en svart-vitmarmorerad ram med förgyllda, skulpterade akantusblad i hörnen och mitt på sidorna och är infattad i en arkitektonisk uppbyggnad bestående av två kolonnetter med korintiska kapitäl, vilande på förkroppade socklar med skulpterade, förgyllda rosor. Kolonnetterna uppbära ett likaledes förkroppat, rikt profilerat entablement med skulpterade, förgyllda rosor på frispartiet. Mellan sockelpartiets två förkroppningar en strålkransomgiven oval med IHS, allt skulpterat och förgyllt. Altaruppsatsen krönes av en oval målning (olja på duk) framställande Kristi uppståndelse (samma färger som i mittpartiets målning) inom en oval ram, sammansatt av lagerkvister och akantus, krönt av en fumarol. På ömse sidor om altaruppsatsens mittparti rikt skulpterade vingar bestående av ymnighetshorn ur vilka akantusrankor växa fram. Uppsatsen målad huvudsak-

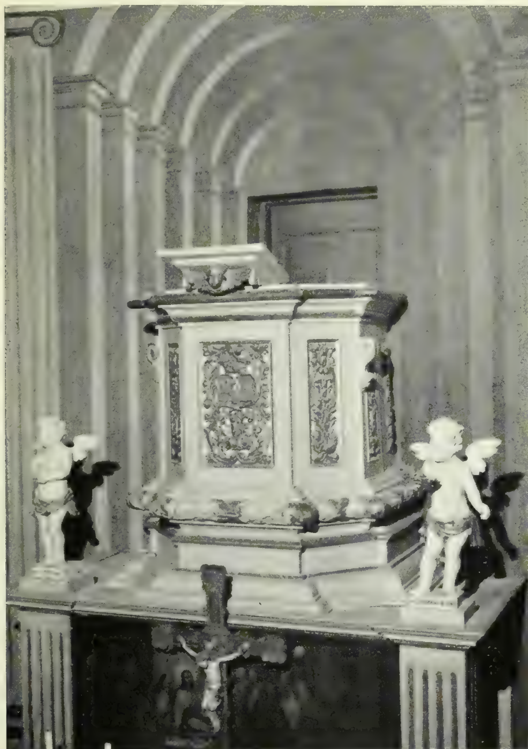

Fig. 303. Predikstol från år 1709 av G. Beutin. Överflyttad från gamla kyrkan. Foto 1957. S. 344.

Die aus der alten Kirche übernommene Kanzel von G. Beutin aus Gustrow 1709.

Pulpit, 1709, by G. Beutin. From the old church.

ligen i två sorters marmorimitation, dels en grågrönrosa, dels en brun. Dessutom förekommer guld, silver och något grönt. H ca 320. På församlingens uppdrag beställdes altartavlan genom Johan Reuter (s. 382) år 1706 hos bildhuggaren Gabriel Beutin (s. 330, not 1) i Stockholm (ST.PROT.). Den levererades och uppsattes i gamla kyrkan år 1708. De i uppsatsen inplacerade oljemålningarna, f. ö. av ganska god kvalitet,

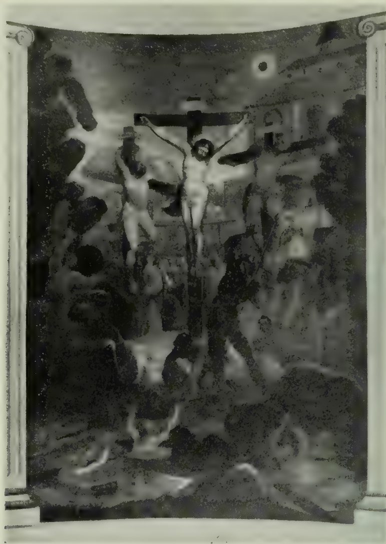

Fig. 304. Korsfästelsen. Oljemålning på korets S väggfält, utförd av P. Hörberg år 1803, bättrad år 1849 av G. A. Engman. Foto 1957. S. 344.

Die Kreuzigung, Ölmalerei auf dem S Wandfeld des Chores von P. Hörberg 1803, übermalt von G. A. Engman 1849.

The Crucifixion. Oilpainting on S wall of chancel by P. Hörberg, 1803, retouched by G. A. Engman, 1849.

äro givetvis icke utförda av Beutin utan av denne beställda från någon av Stockholms skråmålare. Till altaruppsatsen kan möjligen ursprungligen ha hört de två putti, som nu stå på ömse sidor om predikstolen. De ha i sådant fall haft sin plats på sidorna om den krönande ovala målningen, där utrymme för dem finnes.

Trots att altaruppsatsen aldrig kunde komma till användning i den nya kyrkan överfördes den dit och bevarades också ganska väl. Ett år 1813 fattat beslut om dess försäljande verkställdes aldrig. Till en början förvarades den i sakristian men utflyttades år 1850 i kyrkan och uppsattes på korets nordvägg, där den hade sin plats intill år 1949.

KRUCIFIX

Triumfkrucifix (fig. 306) av trä, krederat och målat. Korset av furu, Kristusbilden av lövträ (?). Korset, vars samtliga armar äro avsågade, prydes på båda sidor med målade bladrankor, huvudsakligen i rött (fig. 307). Kristusbilden, som är ganska grovt skulpterad, har gråblått ländkläde, brunt hår, grön törnekrona samt blekt rosa, nästan

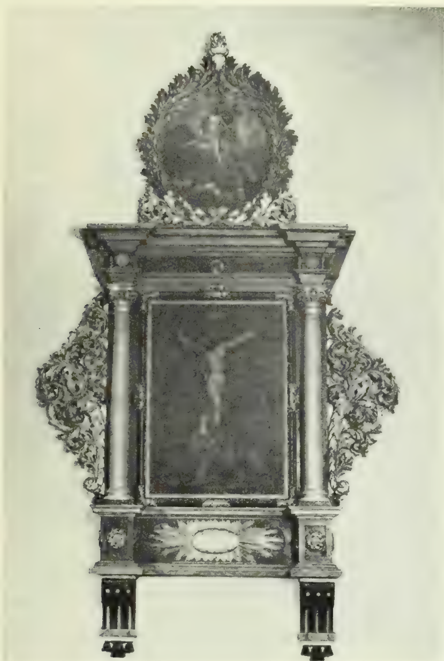

Fig. 305. Altaruppsats, levererad år 1708 av bildhuggaren G. Beutin. Urspr. i gamla kyrkan, numera uppsatt på N långhusväggen i nya kyrkan. Foto 1963. S. 346.

Der Altar der alten Kirche von Bildhauer G. Beutin aus Güstrow 1708, nun an der Langhausnordwand.

Retable, delivered 1708 by G. Beutin, sculptor. From old church, now on N wall of nave in the new church.

vit karnationsfärg. Det är osäkert, huruvida dessa färger äro de ursprungliga. Bakom Kristi huvud en lös glorieplatta. H 186. Korsets dekorering på båda sidor visar klart att det ursprungligen varit placerat fritt, med all sannolikhet i triumfbågen. De avsågade delarna av korsarmarna ha sannolikt varit ändplattor med bilder av de fyra evangelisternas symboler. Trots vissa 1300-talsdrag kan krucifixet knappast ha tillkommit tidigare än mot slutet av 1400-talet, eventuellt ännu senare. Det kan närmast betraktas som en sen kopia av ett höggotiskt krucifix, d. v. s. möjligen av kyrkans ursprungliga

Fig. 306. Triumfkrucifix från 1400-talet. Urspr. i gamla kyrkan. Foto 1957. S. 348.
Triumphkreuz des 15. Jh. aus der alten Kirche.
Rood, 15th century. Originally in old church.

triumfkrucifix. Det stora korsets ommålning beslutades år 1752 (ST.PROT.). Möjligen kunna Kristusbildens nuvarande färger ha tillkommit vid detta tillfälle. Krucifixet konserverades år 1928 av Sven Sundbaum.

Processionskrucifix (fig. 309) av trä (ek), krederat och målat, nu använt som altarkrucifix. Korset har fyrpassformade ändplattor med hörnblad, små treklöverblad, samt små ovala gropar längs korsarmarnas kanter. Endast obetydliga rester av färg, bl. a. grönt, men också något rött och grått finnas. Korset har troligen varit målat såsom »livets träd». På korsets baksida svaga spår av en bladranka målad i rött. Kristus har ljusrosa karnation med röda, stiliserade sårmärken, grön törnekrona med lösa, till största delen bortfallna taggar, vitt ländkläde med gyllene kantbård och grönt foder. Bakom Kristi huvud en stor glorieplatta med spår av ett kors. H 86, B 67; Kristusbildens H 42. Högklassigt, sannolikt östgötskt arbete från tiden omkr. 1350, d. v. s. i stort

Fig. 307. Baksidan av triumfkrucifixet fig. 306. Korset prytt med målad rankornamentik. Foto S. Sundbaum 1928. S. 348.

Rückseite des Triumphkreuzes Abb. 306 mit gemalter Rankenornamentik des 15. Jh.

Rear side of rood, fig. 306. The cross is decorated with painted arabesques.

sett samtida med den gamla kyrkans målningar. Hängde i gamla kyrkan på korets nordvägg i höjd med altaret (INV. 1738).

PREDIKSTOL

Predikstol (fig. 299) av trä, bestående av en femsidig korg med enkla speglar, trappa och ljudtak, placerad i norra delen av bagen mellan korabsiden och långhuset. Målad i olika nyanser grått, något blått samt med delvis förgyllt listverk. Från år 1949, ritad av arkitekten Johannes Dahl (s. 342, not 1).

NUMMERTAVLOR

Nummertavlor (fig. 308), ett par, ovala. Förgyllda ramar, krönta med lagerkvistomgivna urnor, nedtill avslutade med likaledes lagerkvistomgivna inskriftstavlor med texten GIFVEN AF NÄMDEMAN, CARL. / CARLSSON,[1] J BACK-VALLSINGE / 1804. H 160. Placerade på enkla piedestaler i form av kannelerade pelare, målade i grått och guld (från år 1949).

BÄNKINREDNING

Den nuvarande, öppna bänkinredningen (fig. 299) med enkla, rakavslutade gavlar med rektangulära speglar, målad i gulgrått med mörkt svartgrå marmorerade speglar, tillkom vid 1949 års restaurering och är ritad av arkitekten Johannes Dahl. På bänkkvarterens framskärmar ha placerats två skulpterade, genombrutna bänkkrön (fig. 311),

[1] CARL CARLSSON, häradsdomare, f. 1765, † 1823.

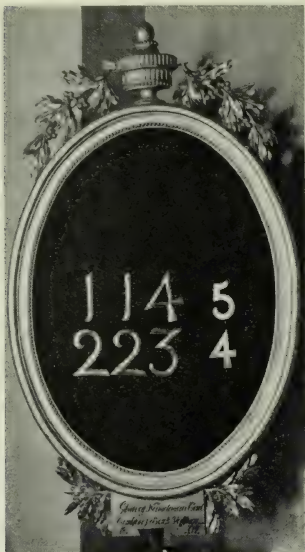

Fig. 308. Nummertavla från år 1804. Foto 1957. S. 351.
Nummerntafel von 1804. Hymn board, 1804.

närmast liknande ryggstycket på en gustaviansk soffa, övertagna från den ursprungliga bänkinredning. Båda krönen ha i mitten en oval med målat vapen, på den södra Spaldencreutska vapnet samt på ovalens baksida inskriften ANNA CHRISTINA / SPALDEN-CREUTZ / FÖDD ÅHR 1746, på den norra Rosenstiernska vapnet åtföljt av valspråket MEDIO · TUTISSIMUS · IBIS (= medelvägen är den säkraste. Ovid. Metamor. II: 137) samt på ovalens baksida inskriften NILS ROSENSTIERNA, / RYTTMÄSTARE OCH RIDDA-/RE AF KONGL: SVÄRDS-/ORDEN / FÖDD ÅHR 1732 (s. 381). Krönen voro intill år 1949 placerade på bänkskärmarna till de främsta, tvärställda bänkarna närmast koret (se fig. 300). Dessa slopades 1949.

Den närmast föregående bänkinredningen med enkla, öppna bänkar med profilerade gavlar tillkom år 1901. Den ursprungliga bänkinredningen, delvis byggd av den gamla kyrkans målade panelbräder, revs ut vid 1901 års restaurering. Den var, som framgår av fig. 300, sluten och hade dörrar med enkla, rektangulära speglar. Bänkkvarteren gingo ända in till ytterväggarna. Bänkarna närmast koret voro placerade parallellt med mittgången. År 1801 diskuterade man möjligheterna att förse kyrkan med sidogångar, men man ansåg sig på grund av de dryga kostnader detta skulle medföra icke kunna genomföra en sådan anordning. Bänkinredningen liksom kyrkans fasta inredning i övrigt målades första gången år 1801 av målaren Malmqvist (RÄK.). Anbud hade först inhämtats från ritmästaren och målaren Bjurvall, men detta förkastades såsom alltför högt (ST.PROT.).

LÄKTARE OCH ORGEL

Orgelläktaren (fig. 301) i kyrkans västra del vilar på fyrkantiga pelare med enkla listkapitäl och har en fyllningsbarriär med listverksomramade speglar, målad i grått med förgyllda, skulpterade ornament, bl. a. musikemblem i mittspegeln. Liksom orgelfasaden utförd åren 1830—1831 efter en ritning (fig. 310) av C. G. Blom Carlsson,[1] stadfäst av Kungl. Maj:t den 21/7 1830.[1] Orgelfasaden med en mitt-tourell, krönt av ett

[1] CARL GUSTAF BLOM CARLSSON, f. 1799, † 1868; arkitekt. Studerade vid Konstakademien 1811—18, blev konduktör vid ÖIÄ 1818 och anställdes 1823 vid Sthlms bro- och hamnbyggnader. Professor vid Konstakademien 1841, arkitekt vid ÖIÄ 1844 och intendent 1862.

Fig. 309. Processionskrucifix från mitten av 1300-talet. Urspr. i gamla kyrkan; används numera som altarkrucifix i nya kyrkan. Foto 1963. S. 350.

Prozessionskruzifix aus der Mitte des 14. Jh. aus der alten Kirche, nun als Altarkruzifix verwendet.

Mid-14th century procession crucifix. Originally in old church, now used as altar crucifix in the new church.

eldfat och med lägre sidopartier, är målad i grått med förgyllda ornament. Nuvarande orgelverk är byggt år 1949 av Nils Hammarberg, Göteborg, och räknar 20 stämmor —

[1] Skrivelser från ÖIÄ till Kungl. Maj:t 1830 1/6, vol. 357, RA.

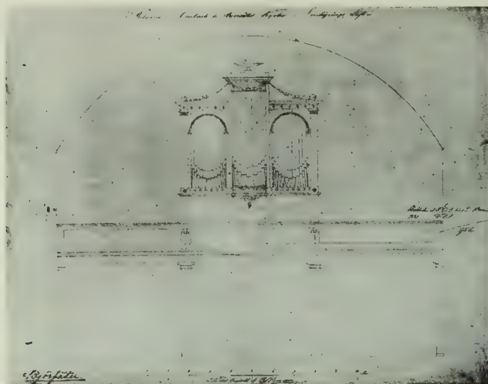

Fig. 310. Ritning till orgelläktare och orgelfasad av C. G. Blom Carlsson år 1830. BSt. S. 352.
Entwurf für Orgelempore und Orgelprospekt von C. G. Blom Carlsson 1830.
Drawing of organ loft and front, by C. G. Blom Carlsson, 1830.

fördelade på 2 manualer och pedal. Det ursprungliga verket var byggt av Gustaf Andersson,[1] Stockholm och omfattade 11 stämmor.

Intill år 1830 användes den gamla kyrkans orgel (se s. 332), och det vill synas som om den läktare på vilken den var placerad också åtminstone delvis varit den gamla kyrkans läktare. Orgeln hade skänkts i testamente efter Johan Reuter år 1722 på vars gård Ekhult den tidigare stått. Den var vid överlämnandet tydligen ganska ålderstigen och icke i särskilt gott skick. I ett av rector cantus A. Schiörling (s. 204, not 3) i Linköping utfärdat intyg efter avsyning av den av organisten Carl Hindrichsson (Hinderson) i Ö. Harg (s. 304, not 6) utförda renoveringen av orgeln efter överlämnandet säges att »ett gammalt wärck för den utfästa betalningen föga bättre kan blifva curerat än det nu är, så framt icke flera nya stemmor skulle giöras och de gambla förfalna casseras» (LI: 1). Ytterligare reparationsarbeten utfördes under loppet av 1720-talet av Carl Hindrichsson och en större renovering undergick orgeln år 1768. Se vidare ovan s. 332. B. E. Hildebrand (s. 202) såg orgeln år 1829 och beskriver den då sålunda: »På läktaren är ett litet Orgelverk af 6 stämmor, men så litet att en man skulle nästan kunna lyfta hela skåpet med pipor och allt. Det lär vara m^kt^ gammalt h^kt^ ej motsäges af dess ut-

[1] Gustaf Andersson, f. 1797 i Tortuna, † 1872 i Sthlm; orgelbyggare. A. har bl. a. byggt orgelverken i Markim (Up), 1828; Vittinge (Vs), 1832; Fogdö (Sö). J. Sjögren, Orgelverken i Västerås stift, i: Nord M Handl.: 40, Sthlm 1952.

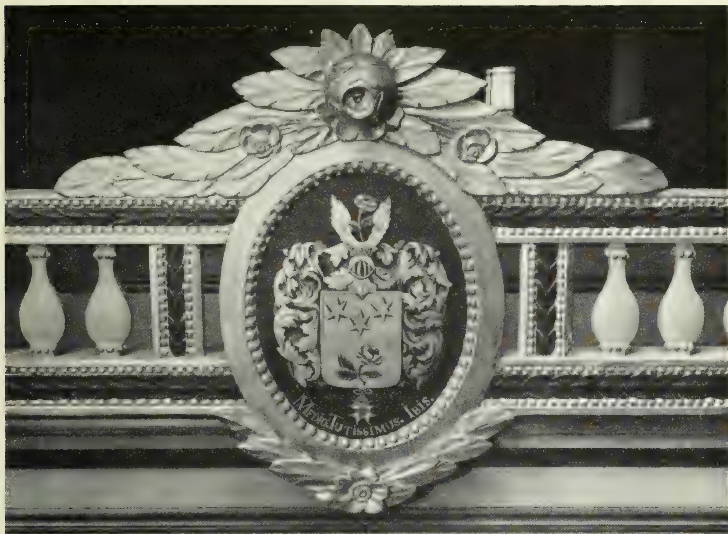

Fig. 311. Detalj av bänkkrön från 1800-talets första år med ätten Rosenstiernas vapen. Foto 1957. S. 352.

Mittelstück einer Gestühlsbekrönung aus den ersten Jahren des 19. Jh. mit dem Wappen Rosenstierna.

Detail of bench crown, early 19th century, with coat of arms of the Rosenstierna family.

seende. Tangenterne af furuträ se ut som de varit förfärdigade i de tider, då man ännu ej kände bruket af äggjern. Stämmorna äro ej att utdraga framtill vid sidorna om manualen såsom vanligt, utan utdrages medelst en slags jernkrampor på ena sidan. Åtminstone skulle en orgelspelare här få svårt att visa sin fermité i ombyte af registren. — Detta är likväl nu utdömdt ō ett nytt kommer i sommar att uppsättas. Detta gamla är medlertid erbjudet för 100 R B^{co} åt Kärrbo kyrka. [Västmanland] — I sanning ett godt pris på ett Orgelverk.» Av denna beskrivning framgår klart, att orgeln varit ett litet, bärbart positiv, sannolikt från tidigt 1600-tal, närmast att jämföra med t. ex. ett positiv (skänkt 1649) från Rådmansö kyrka (SvK, Uppland bd II, s. 329). Den gamla orgeln såldes år 1835 till organisten Törnbom i Skärkind (Ög). Ett år 1812 framlagt förslag, att man skulle inköpa ett 6- à 7-stämmigt verk förfärdigat av ingenjören Liedberg[1] förverkligades icke (ST.PROT.).

[1] SAM. OLOF LIEDBERG, f. 1776, † 1851 i Yxnerum, ingenjör, kommissionslantmätare.

Fig. 312. Dopfunt av kalksten. Gotländskt arbete från 1200-talets senare del eller tiden omkr. 1300. Urspr. i gamla kyrkan. Foto 1957.

Taufe aus Kalkstein, gotländische Arbeit aus der 2. Hälfte des 13. Jh. oder um 1300. Aus der alten Kirche.

Font of limestone. Gotland work dating from latter part of 13th century or ca. 1300. Originally in old church.

DOPREDSKAP Dopfunt (fig. 312) av kalksten, starkt vittrad, gjord i tre block. Rund fot, runt skaft upptill avslutat med en vulst, musselgodronnerad cuppa. Uttömningshål i cuppans sida (möjligen icke ursprungligt). H 95, D 82. Gotländskt arbete från 1200-talets senare del eller tiden omkr. 1300 av en icke minst på fastlandet rikligt företrädd typ (t. ex.

Fig. 313. Kalk och paten av förgyllt silver. Kalkens nod och patenens mittparti från 1300-talets andra fjärdedel, övriga delar från år 1694. Foto 1963.

Kelch und Patene, Silber vergoldet. Kelchnodus und Patenenmittelstück aus dem 2. Viertel des 14. Jh., die übrigen Teile von 1694.

Chalice and paten, silver gilt. Chalice knop and middle of paten from second quarter of 14th century, other parts, 1694.

Stockholms-Näs, SvK, Uppland bd VII, fig. 170). Funten stod (i den gamla kyrkan) ursprungligen längst i V, men flyttades år 1664 fram till koret och placerades N om altaret (ST.PROT.). Ännu år 1738 fanns den gamla funtkitteln av koppar med två järnringar i behåll (INV.), och funten synes också ha använts, men år 1761 såldes kitteln »såsom onödig» (ST.PROT.).

Dopskål av koppar, oval, invändigt förtent. Med en upphängningsring i ena kortsidan, ett triangulärt, profilerat handtag i den andra. L 31,5, H 7,5. 1700-tal?

Dopskål av nysilver. H 16. Skänkt år 1904.

Dopfat av mässing med drivna ornament, anpassat till den medeltida funten. D 77. Från år 1949.

Kalk (fig. 313) av helförgyllt silver. Rund fot, runt, profilerat skaft med nod samt stor, enkel cuppa. Noden rund, försedd med sex rombiska knappar, var och en prydd med ett gjutet manshuvud i relief, tre krönta, tre barhuvade. Noden i övrigt sirad med graverade ornament. Under foten stämplar: 1. krönt arm med yxa (= Norrköping); 2. HR (= Henrik Reimers, mästare i Norrköping 1684—1693). H 22,8. Fot, skaft och cuppa från år 1694, då enl. beslut på sockenstämma samma år en ny kalk skulle göras av den gamla (ST.PROT.). Arbetet utfördes hos Henrik Reimers änka, Rebecka Ekman NATTVARDSKÄRL

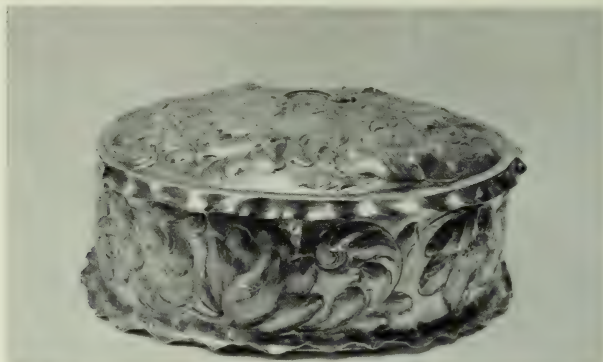

Fig. 314. Oblatask (nr 1) av silver, utförd av Johan Wibom (Wiberg?) i Norrköping. Skänkt år 1689. Foto 1957.

Silberne Oblatendose von Johan Wibom (Wiberg?) in Norrköping, Stiftung von 1689.

Silver wafer case, by Johan Wibom (Wiberg?) of Norrköping. Presented 1689.

Fig. 315. Oblatask (nr 2) av försilvrad mässing. 1600-talets senare del. Foto 1957.

Oblatendose, Messing versilbert, 2. Hälfte des 17. Jh.

Wafer case, silver-plated brass. Latter part of 17th century.

Fig. 316. Brudkrona av förgylld mässing, utförd av S. O. Liedberg år 1828. Foto 1957. S. 360.
Brautkrone aus vergoldetem Messing von S. O. Liedberg 1828. Bridal crown of brass, gilded, made by S. O. Liedberg, 1828.

(RÄK., ordererkännande av henne i avskrift i CI: 1). Noden är nu allt vad som återstår av kyrkans medeltida kalk. Den var ett svenskt arbete från 1300-talets andra fjärdedel eller mitt.[1]

Paten (fig. 313) av silver, ovansidan förgylld. Mittpartiet med ett nedsänkt sexpass, i vilket inom en graverad rund medaljong en graverad bröstbild av Kristus. D 13,1. Patenens mittparti samtida med kalkens nod och av samma ursprung, brättet dock omarbetat år 1694.

Oblatask 1 (fig. 314) av silver, oval, med drivna och punsade blom- och bladornament. På locket under friherrlig krona ett spegelmonogram. Stämplar: IW (två ggr.) (= Johan Wibom (Wiberg?), mästare i Norrköping 1680—1700-talets början). L 19, H 7,5. Skänkt

[1] A. ANDERSSON, Silberne Abendmahlsgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhundert, Sthlm 1956, Bd. II s. 12.

år 1689 av Johan Reuter (gåvoreg. i CI: 1). De i spegelmonogrammet ingående initialerna åsyfta denne och hans andra maka Sofia Christina Natt och Dag (s. 382).

Oblatask 2 (fig. 315) av försilvrad mässing, oval, med drivna och punsade ornament, huvudsakligen blommor och blad, samt på locket en naken kvinnofigur som i ena handen håller en blombukett (Flora?). Fotplatta och lock med krusig kant. L 13, Br 11, H 6. 1600-talets senare del. Beslut om anskaffande av en oblatask av tenn eller bleck fattades år 1664 (ST. PROT.).

Vinkanna av silver, delvis förgylld. Päronformad på rund fot, med handtag, tumgrepp samt pip. På locket en blomformad knopp, på livet två graverade vapen, det Reuterska med initialerna HR och det Rålambska med initialerna CCR samt årtalet 1739. Härmed avses kannans donator, kaptenen *H*enrik *R*euter och hans maka *C*atharina *C*harlotta *R*ålamb (s. 382). Stplr: 1. S. Olof (=Norrköping), 2. D (=1739), 3. HN(=Hindrich Nourin, mästare i Norrköping 1730—1769), 4. åldermansranka. H 30. — I utbyte mot denna kanna lämnades en åttakantig, sirförgylld vinflaska av silver om 46½ lod, enl. INV. 1738 given av »Sahl. Herren på Ekhult», enl. INV. 1653 av landshövdingen Carl von Scheiding (s. 382) på Ekhult. Av en uppgift från år 1702 framgår att flaskan hade skruvlock (RÄK.).

Sockenbudstyg av silver i enkla former, bestående av kalk och paten. Kalkens fot tjänstgör som vinflaska, dess nod som oblatdosa. Stplr (endast på kalken): 1. S. Olof (= Norrköping), 2. F (= 1741), 3. HN (= Hindrich Nourin), 4. åldermansranka. H 15, patenens D 8. I enkelt, läderklätt fodral. Omgjort av ett äldre sockenbudstyg som år 1738 av Nourin beskrives som »en liten oförgylt kalk och et söndrigt Paten» om 8¼ lod (KI: 1).

Sked av silver, helförgylld. Graverad inskrift: TILL BJÖRSÄTTERS KYRKA / VID I. A. W. OCH C. A. CH. HÄGERSTRANDS[1] FÖRSTA NATTVARDSGÅNG D. 10 JULII 1842. Stplr: 1. lejonmask (= Linköping), 2. kontroll, 3. B & S (= Barkander och Sörling, verksamma i Linköping från år 1821), 4. M4 (= 1842). L 18,5.

Vid Gustaf Vasas konfiskation av kyrksilver år 1540 togs från Björsäter en krona (se nedan), 22 besättningsstycken till en kåpa samt 5 lödiga mark 7 lod förgyllt och 1½ lödiga mark 6½ lod oförgyllt, icke närmare specificerat silver. Kvar lämnades en kalk och en oblatask.[2] Enl. 1566 års register över kyrksilver i Östergötland ägde då kyrkan 2 förgyllda kalkar med patener, tillsammans vägande 1½ lödiga mark 4½ lod.

BRUDKRONOR

Brudkrona (fig. 316) av förgylld mässing. Består av två ringar, sammanfogade medelst sex profilerade, bladliknande ståndare. Den nedre ringen med infattade, folierade glasbitar (folien försedd med bokstäver eller små blommor), den övre med hjärtformade kläppar, upphängda i fästen i form av rosor. På en av ståndarna graverat år-

[1] JOHAN ADOLF WILHELM HÄGERSTRAND, f. 1825, d. 1900, läkare, och CATHARINA AURORA CHARLOTTA HÄGERSTRAND, f. 1827, † 1911, voro barn till SVEN ADAM HÄGERSTRAND, f. 1793, † 1864; kyrkoherde i Björsäter 1834, prost 1844, och hans maka AURORA SOPHIA EKENSTAM, f. 1799, † 1882.

[2] KÄLLSTRÖM s. 157.

Fig. 317. Kronbytta av koppar från år 1728. Foto 1957.
Kupferkessel zur Brautkronenverwahrung von 1728.
Crown case, copper, 1728.

talet 1828. D 13, H 11. Inköpt år 1828 för gemensamt bruk i Björsäter och Yxnerum (RÄK.), utförd av Sam. Olof Liedberg (s. 355, not 1). Förvaras i en stor kopparbytta (D 26, H 21 fig. 317), gjord i Norrköping år 1728 (RÄK.), övertagen fran en äldre brudkrona.

Kyrkan ägde tidigare en brudkrona av silver med infattade stenar gjord år 1740 av guldsmeden Hindrich Nourin i Norrköping (RÄK.). Dess föregangare i sin tur var inköpt år 1673 eller 1674 jämte ett par mässingsstakar, en altarduk och ett handkläde för de testamentspengar — 100 dlr — som lämnades vid fröken Elisabeth Reuters[1] begravning den 23/2 1673 (Gåvoreg. i CI: 1). Den reparerades åtskilliga ganger innan den helt omgjordes av Nourin. Vid Gustaf Vasas silverreduktion år 1540 levererades från Björsäter en krona av förgyllt silver, vägande 6 lödiga mark 1 lod.[2]

Ljuskronor av malm eller mässing: 1. För 24 ljus i tre omgångar. Barocktyp, skänkt år 1944. H 150. — 2. För 16 ljus i två kransar. Profilerad mittstav, nedtill avslutad med stor kula. Reflexblommor mellan ljusarmarna, runda droppskalar. På kulan graverad inskrift: GIFWEN AF / HINDRICH : REÜTER : OCH / CATHARINA : CHARL : RÅLAMB : / ANNO 1731 (s. 382). H 105. — 3. För 12 ljus i två kransar. Profilerad mittstav, krönt av allegorisk kvinnofigur (karyatid), nedtill avslutad med stor, ihalig kula sammansatt LJUSREDSKAP

[1] Se släkttab. s. 382. Enl. ELGENSTIERNA blev hon »i greve MAGN. GABR. DE LA GARDIES hus lägrad av en livländare vid namn CONRAD CARSTEN, dömdes till döden för förment barnamord men fick pardon den 11 april 1668».

[2] KÄLLSTRÖM s. 157.

Fig. 318. Applique av mässing. 1700-talets senare del. Foto 1957.
Wandleuchter aus Messing aus der 2. Hälfte des 18. Jh. Brass applique. Late 18th century.

av två halvklot. Reflexblommor mellan ljusarmarna, runda droppskålar med veckad kant. H 70. Torde vara identisk med den krona för 12 ljus, som upptages redan i INV. 1720, och sannolikt tillkommit under 1600-talets senare del, men som senare förändrats bl. a. genom tillfogande av den nuvarande kulan samt genom utbyte av de ursprungliga droppskålarna. Dessa förändringar äro sannolikt vidtagna under 1700-talets senare del (före år 1777 då den upptages i INV. i sitt nuvarande skick). — 4. För 8 ljus i en krans. Profilerad mittstav, nedtill avslutad med stor kula. Reflexblommor mellan ljusarmarna, runda droppskålar. H 67. Skänkt av Nils Rosenstierna (s. 382) till kyrkans invigning år 1801 (ST.PROT.), men att döma av typen dock tillverkad betydligt tidigare, sannolikt omkr. 1700. Möjligen kan kronan tidigare ha hängt på Ekhult.

Ljuskrona för 6 ljus i en omgång. Mittstaven av svarvat, gråmålat trä, ljusarmar och droppskålar av förtent järn. H 53. Torde vara identisk med den »liusastake (kallas senare ljuskrona) af jern och trää gord med 7 (senare säges 6) pijpor» som år 1664 förärades av Jon Persson i Björke (Gåvoreg. i CI: 1). Förvaras i tornet.

Lampetter av mässing för ett ljus, tio stycken. Anskaffade år 1944. H 68.

Appliquer (fig. 318) av mässing för 2 ljus, två par, icke fullt lika, gustavianska. H 33. Det ena paret inköptes år 1829 och var ursprungligen placerat vid nummertavlorna, det andra paret skänktes år 1845 av prosten Hägerstrand (s. 360, not 1).

Fig. 319. Ljusarm av mässing (nr 2), skänkt år 1666. Foto 1957.
Wandarmleuchter aus Messing, gestiftet1666. Brass candle bracket, presented 1666.

Ljusarmar av mässing: — 1. För två ljus, ett par. Gjutna, med rik dekor i nyrokoko och med glasprismor längs droppskålarna. Förvaras i tornet. L 27. 1800-talets mitt eller senare del. — 2. För ett ljus (fig. 319). Rund väggplåt med drivna bucklor, spiralvridet och ruträfflat skaft med nod, stor och djup droppskål med drivna bucklor. L 46. Sannolikt identisk med den ljusarm för predikstolen, som år 1666 skänktes av Jon Pedersson i Fruvalsinge (gåvoreg. i CI: 1). — 3. För ett ljus. Enkel, med rund väggplåt och runt skaft med nod (fig. 321). L 25. Omkr. 1800.

Fragment (fig. 320) av ett par ljusarmar av kristall med mässingsstomme. Tillsammans med två lystrar för altaret skänkta av revisionssekreteraren U. Nordstrand på Byrum,[1] major C. Classon på Hobo[2] och herr C. Lund på Höstbäck[3] (INV. 1829). Att döma av de bevarade resterna högklassiga arbeten från tiden omkr. 1780.

Ljusstakar (fig. 322) för tre ljus, ett par. Fot och ståndare av förgyllt trä i enkla sengustavianska former, ljusarmar av försilvrad mässing. Kring droppskålarna ha hängt kristallprismor (endast ett fåtal återstå). H 37. Omkr. 1800, sannolikt identiska med de lystrar, som skänktes till kyrkan av samma herrar som skänkt de ovan nämnda ljusarmarna.

---

[1] JACOB UDDO NORDSTRAND, kammarrevisionskommissarie, f. 1739, † 1820.

[2] CARL CLASSON, major vid Östgöta kavallerireg., f. 1776 i Björsäter.

[3] CASIMIR LUND, inspektor (bokhållare), f. 1755, † 1840.

Fig. 320. Fragment av ljusarm av kristall, sannolikt från omkr. 1780. Foto 1957. S. 363.

Bruchstücke eines kristallenen Armleuchters, wahrscheinlich um 1780.

Fragments of crystal candle bracket, probably ca. 1780.

Fig. 321. Ljusarm av mässing (nr 3). Omkr 1800. Foto 1957. S. 363.

Armleuchter aus Messing, um 1800.

Brass candle bracket. Ca. 1800.

Fig. 322. Ljusstake av förgyllt trä med armar av försilvrad mässing. Omkr. 1800. Foto 1957. S. 363.

Leuchter aus vergoldetem Holz mit Armen aus versilbertem Messing, um 1800.

Candlestick of gilded wood, with arms of silver-plated brass.

Ljusstake (fig. 323) av smidesjärn för tre ljus. Trebent fot, vridbart överstycke med droppskålarna avslutade med djurhuvuden. H 42. Möjligen senmedeltida, förekommer i varje fall redan i INV. 1618.

Ljusstakar av tenn — 1. För ett ljus (fig. 324), ett par. Åttkantiga fotplattor, rikt profilerade skaft. Stpl: ett likarmat kors med korsarmarna avslutade med liljor. Sannolikt tyskt arbete, 1600-talet eller omkr. 1700. H 21. — 2. För ett ljus (fig. 325), ett par. Fyrkantig bottenplatta med genombruten ståkant, räfflat, kolonnformat skaft. Stämplar: 1. Träd (= Eksjö), 2. kontroll, 3. P 2 (— 1797), 4. NILS JUSTELIUS EKESIÖ (med upphöjda bokstäver, d. v. s. inristad i formen — Nils Justelius, verkstad i Eksjö fr. o. m. 1754. H 28. — 3. Ljusstakar av tenn för ett ljus, två par. H 19,5. Från år 1941.

Ljusstakar (fig. 326) av mässing för ett ljus, ett par. Med rik, driven och punsad dekor. Åttkantig fotplatta, skaft med stor nod, runda, stora droppskålar. H 49. 1600-

Fig. 323. Ljusstake av smidesjärn. Möjligen senmedeltida. Foto 1957. S. 365.
Leuchter aus Schmiedeeisen, vielleicht spätmittelalterlich.
Wrought iron candlestick. Possibly late medieval.

Fig. 324. Ljusstake av tenn (nr 1). Sannolikt tyskt arbete från 1700-talet. Foto 1957. S. 365.
Zinnleuchter, wahrscheinlich deutsche Arbeit des 18. Jh.
Pewter candlestick. Probably German, 18th century.

talets senare del. Inköpta för testamentspengar efter fröken Elisabeth Reuter (s. 382 och 361, not 1), begravd i Björsäter den 23/2 1673 (gåvoreg. i CI: 1).

År 1791 förlorade kyrkan genom en stöld »4 Stycken hederliga och stora Silfwer-Liusstakar» (INV. 1777). De två största voro skänkta av Henrik Reuter och hans maka Catharina Charlotta Rålamb (s. 382) och buro dessa makars vapen och namn, de andra hade inköpts år 1759 för pengar, som skänkts i testamente efter fru Maria Eleonora Ribbing[1] (ST.PROT. och RÄK.) och vägde 36 lod.

TEXTILIER

Antependier: — 1. Av mycket blekt ljusblått siden (fig. 327); matelasserat, med band- och bladornamentik, broderad i silke huvudsakligen i gult och vitt. Foder av blå lärft. L 310, H 95. Skänkt till nya kyrkan av jungfru Maja Hummelberg[2] (INV. 1829) i början av 1800-talet. Det är sammansatt av ett täcke eller en damkjol från 1700-talets

[1] MARIA ELEONORA RIBBING, f. 1685, † 1758; g. 1717 m. ryttmästaren MAURITZ GUSTAF REUTER af Skälboö, f. 1697, † efter 1737 (hans farfars far var Lydert Henriksson Reuter, se släkttab. s. 382).

[2] MAJA HUMMELBERG, † 1806 76 år gammal. Hon hade varit i tjänst hos herrskapet på Ekhult.

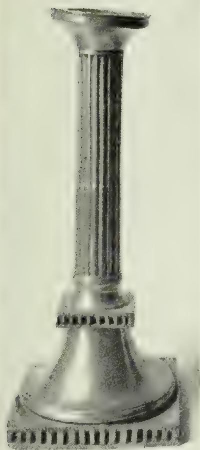

Fig. 325. Ljusstake av tenn (nr 2), gjord 1797 av N. Justelius i Eksjö. Foto 1957. S. 365.

Zinnleuchter von N. Justelius in Eksjö 1797.

Pewter candlestick, made in 1797 by N. Justelius of Eksjö.

Fig. 326. Ljusstake av mässing. 1600-talets senare del. Foto 1957. S. 365.

Leuchter aus Messing, 2. Hälfte des 17 Jh.

Brass candlestick. Late 17th century.

förra hälft. — 2. Av mörkt blått kläde (fig. 328); broderier i gult och guld med fabeldjur av olika slag inom en bandslinga med inskriften: 1. + BENEDICITE· IGNIS · AESTVS · DOMINO / + 2. LAUDATE · DOMINVM · DRACONES · ET · ABYSSI / 3. + BENEDICAT · TERRA · DOMINO. [= 1. Lova Herren, du brännande eld. (Cit. ur Vulgata. Prof. Dan. 3: 66). 2. Loven Herren [från jorden], I havsdjur och [alla] djup. (Ps. 148: 7). 3. Må jorden lova Herren. (Cit. ur Vulgata, prof. Dan. 3: 74.)] Vidare årtalet 1892 samt en vapensköld (grevliga ätten von Schwerin) och en sköld med initialerna EvS. L 315, H 90. Skänkt av greve C. G. F. von Schwerin och hans andra maka Ellen, f. Cedervall.[1]

[1] CARL GUSTAF FILIP VON SCHWERIN, greve, f. 1835, † 1912, gift 1:o 1861 m. SOFIE AUGUSTA MARGARETHA WRETMAN, f. 1838, † 1878; 2:o 1880 m. ELLEN MARGARETA CEDERVALL, f. 1858, † 1938. Greve von Schwerin innehade Odensgöls fideikommiss i Yxnerums sn, annex till Björsäter.

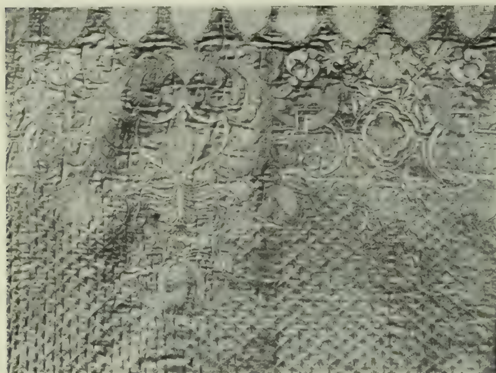

Fig. 327. Detalj av antependium (nr 1) av ljusblått siden med broderier i gult och vitt. 1700-talets förra hälft, urspr. profan användning, omsytt till antependium i början av 1800-talet. Foto 1963. S. 366.

Ausschnitt eines Antependiums aus hellblauer Seide mit Stickerei in gold und weiss, profane Arbeit der 1. Hälfte des 18. Jh., zu Anfang des 19. Jh zum Antependium umgearbeitet.

Detail of altarfrontal, pale blue silk with embroidery in yellow and white. First half of 17th century. Originally profane, converted into an antependium at beginning of 19th century.

Fig. 328. Antependium (nr 2) av blått kläde med broderier i gult och guld. Skänkt år 1892. Foto 1963. S. 367.

Antependium aus blauem Tuch mit Stickereien in gelb und gold, gestiftet 1892.

Antependium, blue broad-cloth with yellow and gold embroidery. Presented 1892.

Fig. 329. Detalj av mässhake (nr 1). Röd och vit sammet. Inköpt år 1695. Foto 1963.
Ausschnitt von einem Messgewand aus rotem und weissem Samt, erworben 1695. Detail of chasuble. Red and white velvet. Purchased 1695.

Högklassigt arbete. — 3. Av rött linne med silke- och guldbroderier. Gåva år 1941 av kyrkliga syföreningen. — 4. Av grönt linne för sakristialtaret. Inköpt år 1949.

Mässhakar: — 1. Av sammet i rött och vitt med stort blommönster (fig. 329). Kantad med guldtrådsspets. På ryggstycket kors av silver- och guldgaloner, kantat med spets av guldtråd, på framstycket ett vertikalt band av samma material. Foder rödaktig lärft. Svårt skadad. Inköpt i Stockholm år 1695 (RÄK.) jämte ett antependium och en brudpäll av samma material, de två senare icke längre bevarade. — 2. Av ursprungligen svart, nu brunsvart sammet kantad med guldgaloner. På ryggstycket den Korsfäste i reliefbroderi i guld och silver (fig. 330), på framstycket en Jehovah-sol med hebreiska bokstäver, broderad i samma material. Foder brun lärft. Broderier och galoner inköpta år 1752 (RÄK.), överflyttade på ny sammet år 1804 (INV. 1816 och RÄK.). — 3. Av svart sammet med silvergaloner, på ryggstycket kors, på framstycket Jehovah-

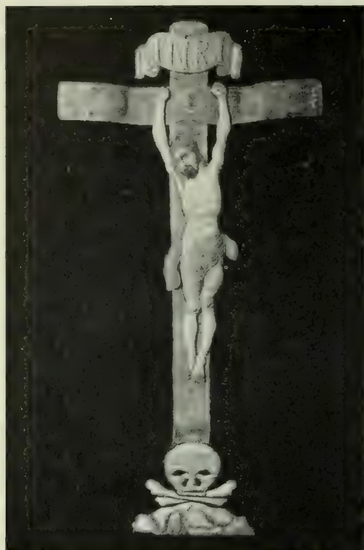

Fig. 330. Detalj av mässhake (nr 2). Kristusbilden utförd i reliefbroderi i guld och silver. Inköpt år 1752, överflyttad på ny svart sammet år 1804. Foto 1957. S. 369.

Rückenkreuz eines Messgewands (Nr. 2) aus Reliefstickerei in gold und silber, erworben 1752, auf schwarzen Samt überführt 1804.

Detail of chasuble (No. 2), relief embroidery in gold and silver. Purchased 1752, transferred to new black velvet 1804.

sol. Inköpt år 1859. — 4. Av vit sidendamast med guldtrådsbroderier och bandbesättningar. Gåva 1941 av ryttmästare Erik Tamm,[1] komponerad av Sofia Widén[2] och utförd av Licium, Stockholm.

Kalkdukar: — 1. Sammansatt av två sorters siden, det ena vitt, omönstrat, det andra ljusrött med smala ränder med blomrankor (fig. 331). Blombroderier av silvertråd och paljetter, i dukens mitt en Jehovah-sol i samma material. Kantad med silvertrådsspets, fodrad med vitt siden. 43 × 43 (utan spets). 1800-talets början, skänkt av fröken Christina Leijonhielm[3] (INV. 1816). — 2. Av cerisefärgat siden, kantad med

---

[1] NILS ERIK HUGOSSON TAMM, ryttmästare, f. 1893.

[2] SOFIA WIDÉN, f. 1900, † 1961; textilkonstnärinna. Föreståndarinna och konstnärlig ledare för Licium 1930—51, innehade sedan 1952 egen firma — Sofia Widéns textilier — i Hytting nära Borlänge. För kyrkligt ändamål har hon lanserat svenska material såsom ull och linne och över huvud taget arbetat i förnyande anda. — LEXIKON FÖR KONST III, s. 1702.

[3] CHRISTINA ELEONORA LEIJONHIELM, f. 1796, † 1881, g. 1817—1821 m. majoren CARL JULIUS GUSTAF HÄSTESKO AF MÅLAGÅRD, f. 1783, † 1846. Hon var dotter till översten, friherre GOTTLIEB DAVID CARL LEIJONHIELM och hans maka ALTEA JULIANA ROSENSTIERNA (se släkttab. s. 382).

Fig. 331. Kalkduk (nr 1) av siden. 1800-talets början. Foto 1957.

Kelchtuch (Nr. 1) aus Seide, Anfang des 19. Jh.

Chalice cloth (No. 1), silk. Early 19th century.

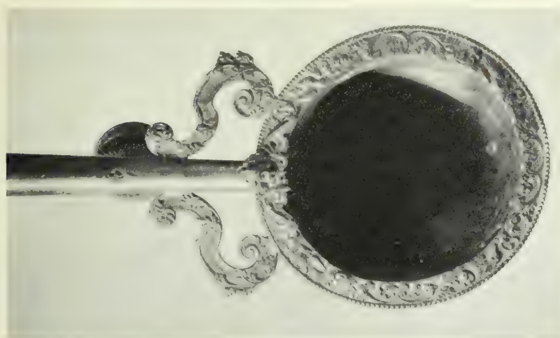

Fig. 332. Detalj av håv (nr 1). Ring och holk av försilvrad mässing. Omkr. 1730. Foto 1957. S. 372.

Detail eines Klingelbeutels (Nr. 1), Ring und Haltebügel aus versilbertem Messing, um 1730.

Detail of collection bag (No. 1). Ring and socket of silver-plated brass. Ca. 1730.

ljusrött siden med mönster av gröna bladrankor. I hörnen tofsar av silketråd. 38 × 40. Skänkt 1792 av prosten C. M. Livin[1] (INV. 1816). Till denna kalkduk hör en enkel underduk, närmast ett löst foder av cerisefärgat siden. — 3. Av svart siden, kantad med silverspetsar och med besättningar i samma material. I centrum en med silvertråd och smala silverband broderad Jehovah-sol. Foder av vitt siden. 45 × 45 (utan spets). Skänkt 1842 av fröken Beata Rosenstierna (s. 382). — 4. Av vit sidendamast med guldtrådsbroderier. Skänkt 1943, utförd av Ersta paramentanstalt.

Altarkuddar: — 1. Av svart sammet med enkla guldtrådsspetsar. 44 × 34. Gjord år 1845, varvid en äldre dyna av samma material och ursprung som antependium nr 1 användes som stomme, ännu bevarad och delvis synlig under den svarta sammeten. — 2. Av mörkblått kläde med broderade inskrifter (guld och gult) i hörnen: SOLI / DEO / GLORIA / AMEN (= Gud allena äran. Amen) samt kring mittsolen BENEDICTVS ES DOMINE IN FIRMAMENTO COELI (= Välsignad vare Herren i himmelens höjd). Av samma ursprung och ålder som antependiet nr 2. 44 × 22.

Predikstolskläde, av rött linne med broderier. Gåva år 1941.

Håvar: — 1. Av röd sammet med breda guldgaloner (urblekta till silverfärg). Foder av läder. Ring och holk av försilvrad mässing (fig. 332), rikt ornerade med gjutna ornament samt med en stor försilvrad pingla. Svarvat träskaft. L 167, H 22. Skaft, holk och ring från en håv, skänkt av Henrik Reuter (s. 382) omkr. år 1730 (1720?, INV. 1738), själva pungen gjord av en gammal altardyna »och med galoner korsvis beklädd» år 1818 (ST.PROT.). — 2. Av nu gulbrun, urspr. röd sammet med breda guldgaloner. Foder av läder. Holk och ring av mässing, stor pingla av tenn. På holken instämplade initialer IKD. Svarvat träskaft. L 116, H 22. Sannolikt identisk med den håv till vilken galoner och beslag inköptes år 1826 (RÄK.).

FÖRSVUNNA TEXTILIER

I kyrkans äldsta inventarieförteckning från år 1618, tyvärr mycket fragmentarisk, upptages bl. a. följande nu förkomna textilier: ett kalkkläde av »skärduk sydt med rödt silke», testamente efter pastoris dotter Martha Nilsdotter,[2] ett annat kalkkläde »skiönt med åtskilliga färger», ett tredje kalkkläde »ifrå Ekhult förärat med guldspetsar och guld insänckt», ett altarkläde av »brangult armesiden» och en altarduk »med högh knytningh».

År 1670 den 6/1 skänkte Johan Reuter (s. 382) på Ekhult till kyrkan »en messesärk aff fijnt klosterlärufft giorder med Rött Attlask kringh om halsen och om Ärmarna, ett stycke framme på fållen och ett baak på fållen. Der till medh ett Rött lärfftsband att binda om sigh medh» (Gåvoreg. i CI: 1). Detta gåvoregister, som samtidigt är ett slags förteckning över i tidigare inventarier utelämnade äldre föremål, upptar vidare bl. a. en håv med en liten klocka, skänkt år 1689 av löjtnanten Johan Lund,[3] ett »gl.

[1] CLAËS MAGNUS LIVIN, f. 1719, † 1795; kyrkoherde i Björsäter 1775, prost 1789.

[2] MARTHA NILSDOTTER, f. 1614, † 1623, dotter till kyrkoherden NICOLAUS LUNDIUS och hans 1:a hustru, MARGARETA OLOFSDOTTER BÅNG.

[3] JOHAN ANDERSSON LUND, f. omkr. 1631, † 1721, löjtnant vid Östgöta reg. till fot.

Fig. 333. Begravningsvapen över Arent Jonson (Gullenhorn) till Ekhult († 1580). Foto 1963. S. 374.
Totenwappen um 1580. Hatchment, ca. 1580.

linnet täcke öfr. funten, blådt och gult silke uti» och en gammal altarduk med förhänge »blåt med guldt silke borderat beläte på lilla altaret» (förhänget med all sannolikhet ett medeltida altarbrun). År 1730 förärades av kapten Henrik Reuter (s. 382) ett grönt altartäcke med vita snodder (ST.PROT och INV. 1738). Bland de i INV. 1738 upptagna nu försvunna textilierna kunna vidare nämnas: en gammal mässhake »af rödt Sidentyg, af guld och silke wirkat korss. obrukelig. skänckt af Ekhults herrskap 1624», en diskduk med rött silke påsytt, en altarduk av likartat slag (enligt ett tidigare INV. gåvor av fru Eriana Körning (s. 382) och ett handkläde sytt med rött och grönt silke samt två altarkuddar. En av de tva sistnämnda skildras i ett något tidigare INV. sålunda: »1 st. kudde på Altaret af rödt Sammet, med divis Öfwer. Engelen Gabriels ankomst till J. Marjam, förähred af Wälb.^{ne} H^{r} Capit: Hind: Reüter.»

Enl. INV. 1816 såldes samma år på auktion bl. a. en brudpäll, ett svart, ett rött och ett grönt altarkläde samt två altardukar av bomullslärft med röda rosor.

Fig. 334. Begravningsvapen över Johan Reuter († 1722). Foto 1957.
Totenwappen um 1722. Hatchment, ca. 1722.

Begravningsvapen (fig. 333) av trä i form av en rektangulär platta inom en enkelt profilerad ram. På plattan mot urspr. svart fond målat dels ett vapen (Gyllenhorn) med initialerna A I G, dels en beslagsverkskartusch med inskriften AREN IONSON TIL ECKHW/LT GULHORN SOM AFSOM/NADE I GVDI I PESTIL(ENSE) / ANO 1580 IAGH W(ET) / MIN FÖRLOSSARE LEF(WER) (s. 332). Nedanför kartuschen inskriften IOB 19 CAP. Färger huvudsakligen rött, brunt och gulvitt. H 67, Br. 55. Hängde i gamla kyrkan i koret, i närheten av Ekhult-graven (INV. 1738).

BEGRAV-NINGS-VAPEN

Begravningsvapen (fig. 334) av snidat trä, krederat och målat. I mitten Reuterska vapnet, omgivet av ett hjälmtäcke av frodig akantus och krönt av hjälm med hjälmprydnad. Nederst en kartusch, flankerad av fanor, vapen och palmkvistar med inskriften: DEN ÄDLE OCH WÄLBORNE / HERRE HERR JOHAN LYDERSSON REUTER / HERRE TILL EKHULT, BERG, REUTERS-/BERG, SKIÄLBOÖ OCH QUISTRUM, FÖDD / DEN 23 SEPT. 1644. SAHL: I HERRANOM / AFLEDEN DEN 22 MARTI 1722 (s. 382). H ca 210. Hängde (i gamla

kyrkan) vid Ekhult-graven i koret. Skulle möjligen kunna vara ett verk av Gabriel Beutin (s. 330, not 1, jfr. SvK, Nä I:3, fig. 474).

Kista av ek, kraftigt järnbeslagen, med ett innan- och två utanlås. L 100, B 65, H 55. Tillverkad vid Borkhults bruk 1789 (RÄK.).

MÖBLER

Bland sakristians äldre möbler kunna nämnas en rokokofåtölj av ek med läderklädd dyna, skänkt 1790 av prosten Claës Magnus Livin (s. 372, not 1), tre gråmålade stolar av barocktyp, dock icke tillverkade förrän på 1800-talet (1866 enl. uppgift), en bänk av allmogetyp med snidade gavlar, ett bockbord med läderklädd skiva, möjligen 1700-tal, ett ovalt 1800-talsbord med fyra ben och låda, skänkt av prosten Hägerstrand (s. 360, not 1) samt en spegel med förgylld ram, skänkt år 1851 av rusthållaren Jonas Persson i Drängsbo (Inskrift: GIFVEN AF SKATTÄGAREN / JONAS PETTERSSON I DRÄNGSBO).

En numera förkommen pendyl var enl. INV. 1829 skänkt år 1801 av rusthållaren Simon Knutsson[1] i Drängsbo, enl. INV. 1816 av fem socknemän. Den hade föregåtts av en pendyl, som år 1775 inköptes för kyrkans medel (ST.PROT.).

Fig. 335. Del av kolonnskaft, »strumpa», av kalksten från 1500-talets senare del. Foto 1957.
Bruchstück eines Säulenschafts aus Kalkstein aus der 2. Hälfte des 16. Jh.
Fragment of column of limestone, late 16th century.

Timsten (solvisare) av kalksten, en kvadratisk platta med tim-markeringen i låg relief. Visaren saknas. 33 × 33. Enl. inskrift från år 1704.

Del av ett kolonnskaft (?) av kalksten med ornering i relief (fig. 335): tre lejonmasker, som hålla upp fruktguirlander. H 33, D 15. 1500-talets senare del. Kan möjligen ha ägt något samband med predikstolen från 1580-talet, men förefaller snarare att vara en rest av en spisomfattning eller dyl. och i sådant fall säkerligen härstammande från någon profan byggnad (Ekhult?).

Aln-likare av mässing med graverad inskrift: BIÖRSÄTTERS SOCHN 1751 AF C. J. WALLBERG.

Tappkran av mässing. 1700-tal. L 17.

[1] SIMON KNUTSSON, f. 1756, † 1826.

Fig. 336. Detalj av byglarna (kronan) på storklockan. Gjuten av M. Hultman, Norrköping, år 1734. Foto 1957.

Teilansicht der »Krone« (Hängebügel) der Hauptglocke, gegossen von M. Hultman in Norrköping 1734.

Detail of the rings of the great bell. Cast by M. Hultman, Norrköping, 1734.

Manschettknappar (för mäss-skjortor), tre av silver med graverad örn, 1700-tal, upptagas i INV. 1777; samt ett par av mässing.

Karl XII:s bibel i enkelt standardband.

Sockensigill av mässing, med en bild av kyrkan jämte inskriften BJÖRSÄTERS KYRKAS SIGILL 1. KON.B. 8. 29. 3. 1834. Enl. inskrift skänkt av brukspatronen, greve C. Ph. von Schwerin.[1]

Rökelsekar (fig. 337) av malm med punsad ornamentik. Två av löpstängerna saknas, likaså det krönande tornets övre del. H 18. Höggotiskt, sannolikt ungefär samtida med gamla kyrkans målningar.

Enl. INV. 1777 fanns då i kyrkan »En Beenknota, hänger på Norra kyrkowäggen, såsom någon raritet förwarad». Ej bevarad.

KLOCKOR

Klockor av malm: — 1. Storklockan med rik ornering i relief av olika slags bladornament, myntavtryck samt bilder, nämligen Kristus, Petrus, Paulus samt konung Fredrik I och drottning Ulrika Eleonora. På byglarna ansiktsmasker (fig. 336). In-

[1] CURT PHILIP OTTO VON SCHWERIN, f. 1795, † 1849, löjtnant, greve. Ägde bl. a. Borkhults bruk i Yxnerum.

Fig. 337. Rökelsekar av malm. 1300-talet. Foto 1957.
Rauchfass, Erzguss des 14. Jh. Brass censer, 14th century.

skrifter: (1) kring halsen GUDI ALLENA ÄHRONA, (2) på livet LOFVER HERRAN ALLE HEDNINGAR / OCH PRISER HONOM ALT FOLCK / TY HERRANS NÅD OCH SANNING ÄR WÄLDIG / ÖFWER OS I EWIGHET HALLELUIA / UTI KONUNG FREDRIK DEN 1. OCH [?] 15DE REGE-

MENTSÅHR 1734 / DÅWARANDE PASTOR JONAS LIUNGBERG.[1] GUTEN I NORRKÖPING AF MAGNUS HULTMAN.[2] D 108. Inga uppgifter finnas om den föregående storklockans ålder. — 2. Lillklockan med dekor i relief av bladornament o. d. samt två inskrifter. Den ena omtalar att klockan gjutits år 1842 i Carl XIV Johans 24de regeringsår av F. Seipel och J. Liljendahl[3] i Stockholm, då S. A. Hägerstrand var församlingens pastor. Den andra inskriften lyder: MIN KLANG MÅ VARDA BLAND GUDS HJORD / EN MÄGTIG KALLELSE TILL TEMPELGÅRDEN / EN RÖST ATT AGTA PÅ DET ORD / SOM INNEBÄR DEN RÄTTA SJÄLAVÅRDEN. D 86. Den närmast föregående lillklockan var gjuten 1823 av Lars Öhman[4] i Norrköping (RÄK.). Dess föregångare, kyrkans äldsta kända lillklocka under nyare tid, var gjuten i Stockholm år 1701 av Jacob Bierman[5] (RÄK.) och spräcktes den 23/12 1822 (ST.PROT.).

I gamla kyrkan hängde över koret en liten »inringningsklocka». Beslut att den icke längre skulle användas fattades år 1796 (ST.PROT.). I INV. 1618 upptagas en storklocka, två små klockor och två smärre klockor samt slutligen »noch klocka liten utan kläp — 1 st».

---

[1] JONAS LJUNGBERG, f. i Skänninge 1689, † 1736; blev 1717 adjunkt och 1724 kkh i Björsäter. G. 1717 m. SOPHIA SEULERUS, f. 1686, † 1735, företrädarens, kkh Johannes Seulerus dotter.

[2] MAGNUS HULTMAN, klockgjutare, mästare i Norrköping 1726—1758.

[3] SEIPEL & LILJENDAHL, klockgjutarfirma i Stockholm, verksam 1839—1849.

[4] LARS ÖHMAN, klockgjutare, verksam i Norrköping 1813—1826. Ö. blev mästare 1804.

[5] HANS JACOB BIERMAN, klockgjutare, verksam i Stockholm 1680—1696. B. blev mästare 1674.

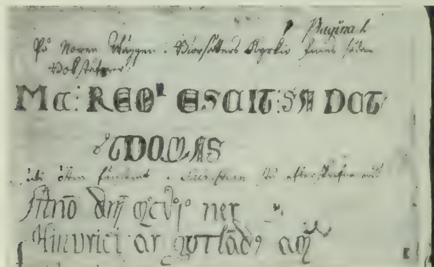

Fig. 338. Sida ur KIHLSTRÖM (ms i LSB) med anteckning av inskrifter i gamla kyrkan. Från scenen med S. Thomas gravläggning (överst) från sakristians östfönster (nederst). S. 317.

Skizze von Inschriften aus der alten Kirche.

Notes on inscriptions in the old church.

SAMMANFATTNING

I. En kyrka av trä med treskeppigt långhus täckt med trävalv, av allt att döma enkla kryssvalv, och något smalare, förmodligen tunnvälvt, rakavslutat kor. Sakristia av sten vid korets nordvägg. Sannolikt 1300-talets början (fig. 282—283). Hela kyrkan dekorerad med rika höggotiska målningar från 1300-talets andra fjärdedel (fig. 284—291); motiv bl. a. ur S. Thomas Beckets och Helga Kors' legender. Betydande delar av denna träpanel fick en sekundär användning i den nya kyrkan (byggd 1800—1801), främst i tornets träkonstruktioner och i långhusets tunnvalv. Större delen av bräderna har kunnat löstagas och överföras till SHM.

Inv.: Processionskrucifix från omkr. 1350 (fig. 309), dopfunt från 1200-talets slut eller omkr. 1300 (fig. 312), kalknod och mittparti av paten från omkr. 1325—1350, infogade i nya nattvardskärl från år 1694 (fig. 313).

II. Träkyrkan förses under tidernas lopp med nya inredningsföremål, bl. a. ett triumfkrucifix från 1400-talet (fig. 306—307), en altaruppsats (fig. 305) år 1708 och en predikstol (fig. 302—303) år 1709, de båda sistnämnda av bildhuggaren G. Beutin från Güstrow.

III. Den medeltida kyrkan rives år 1800. Ny kyrka av sten uppföres 1800—1801 efter ritn. av stiftsbyggmästare C. Seurling (fig. 298). Kormålningar år 1803 av P. Hörberg (fig. 299, 304).

IV. Restaureringar bl. a. år 1850, år 1901 (då den urspr. slutna bänkinredningen slopades) och år 1946, den sistnämnda efter förslag av ark. J. Dahl (då tillkom bl. a. nya bänkar, en ny, kompletterande predikstol varjämte äldre inventarier konserverades).

ZUSAMMENFASSUNG

I. Holzkirche mit dreischiffigem Langhaus mit Holzgewölben — nach allem zu urteilen einfachen Kreuzgewölben — und etwas schmalerem, vermutlich tonnengewölbtem Chor mit plattem Schluss. Steinerne Sakristei an der Chornordwand. Wahrscheinlich Anfang des 14. Jh. (Abb. 282—283). Die ganze Kirche war im zweiten Viertel des 14. Jh. reich in hochgotischem Stil ausgemalt worden (Abb. 284—291), wo u. a. Szenen aus den Legenden vom Heiligen Kreuz und St. Thomas Becket dargestellt werden. Bedeutende Teile der Innenverbretterung mit diesen Malereien wurden in dem Kirchenneubau von 1800—01 wiederverwendet (namentlich in der Holzkonstruktion des Turms und im Tonnengewölbe des Langhauses). Der grösste Teil dieser Bretter konnte herausgelöst werden und wird nun in Statens Historiska museum, Stockholm, verwahrt.

Ausstattung: Prozessionskruzifix um 1350 (Abb. 309), Taufstein vom Ende des 13. Jh. oder um 1300 (Abb. 312): Kelchnodus und Mittelstück einer Patene um 1325—50, die 1694 in ein neues Abendmahlsgerät eingefügt wurden (Abb. 313).

II. Die Holzkirche bereichert im Laufe des Jahrhunderts ihre Ausstattung mit u. a. einem Triumphkreuz des 15. Jh. (Abb. 306—307); einem Altar von 1708 (Abb. 305) und einer Kanzel von 1709 (Abb. 302—303), die beiden letzteren von dem Bildhauer G. Beutin aus Güstrow (1803 als Kanzelaltar aufgestellt).

III. Die mittelalterliche Kirche wird 1800 abgebrochen und ein steinerner Neubau nach Entwürfen von Stiftsbaumeister G. Seurling aufgeführt (Abb. 298). Ausmalung des Chors von P. Hörberg 1803 (Abb. 299, 304).

IV. Restaurierungen u. a. 1850, 1901 (wo das geschlossene Gemeindegestühl beseitigt wurde) und 1946 nach Entwürfen von Architekt J. Dahl (neues Gestühl, neue Kanzel zur Ergänzung des Kanzelaltars, Konservierung älterer Ausstattungsstücke).

SUMMARY

I. Wooden church with nave and two aisles, wooden vaulted roof, probably cross-vaulting, and a narrower, straight-ended chancel, most likely with barrel vaulting. Stone vestry at N wall of chancel, probably early 14th century (figs. 282—283). The whole church was richly decorated with Gothic paintings executed during the second quarter of the 14th century (figs. 284—291), with episodes from the legends of Thomas Becket and the Holy Rood. Considerable parts of this wooden panelling used secondarily in new church (erected 1800—1801), mainly in construction of tower and barrel-vaulting of nave. Most of the boards have been removed and are now in the Statens Historiska museum, Stockholm.

Furnishings: Procession crucifix, ca. 1350 (fig. 309), font, late 13th century or ca. 1300 (fig. 312), chalice knop and centre of paten ca. 1325—1350, fitted into new communion vessels in 1694 (fig. 313).

II. In the course of time new furnishings found their way into the wooden church; a 15th century rood (figs. 306—307), a retable (fig. 305) 1708 and a pulpit (figs. 302—303) 1709, the two latter by G. Beutin, a sculptor from Güstrow.

III. Medieval church demolished in 1800. A new stone church built 1800—1801 according to plans by the master mason of the see, C. Seurling (fig. 298). Paintings in chancel, 1803, by P. Hörberg (figs. 299, 304).

IV. Restorations 1850, 1901 (when the original closed pews were removed) and 1946, the last according to plans by Architect J. Dahl (new benches, new, complementary pulpit, old furnishings preserved).

Släktsambandet mellan de i Grebo, Värna och Björsäters kyrkobeskrivningar nämnda medlemmarna av ätterna von Scheiding, Ulf af Horsnäs, Ållongren, Kagg och Halvhjort av Flishult.

VOLMAR DIDRIK VON SCHEIDING, † 1639; överstelöjtnant. G. 1631; m. Brita Jönsdotter (Bååt-Snakenborg), † efter 1639, dotter till Jöns Ulfsson (Bååt-Snakenborg) och Christina Joensdotter Gyllenhorn, levde 1615.

JOHAN CHRISTERSSON (ULF AF HORSNÄS), levde 1640; major. G. m. Beata Andersdotter (Rosenstråle).

OLOF ERIKSSON (ÅLLONGREN i Östergötland), † omkr. 1599; hövitsman. G. m. Dordi Christersdotter (Lilja av Värnäs), † 1643, i hennes 1:a gifte. På sommaren 1600 trolovad m. Knut Ulfsson **(HALVHJORT AV FLISHULT),** † i landsflykt före 1615 (s. 300, not 1).

Christina von Scheiding, † 1656. G. 1650 med — Nils Matsson Kagg, d. y. i hans 1:a gifte. F. 1624, † 1673; överste. G. 2:o 1665 m. Ingeborg Mörner, f. 1642, † 1672.

Märta Johansdotter (Ulf af Horsnäs), f. 1598, † före 10/8 1681. G. 1620 m. Mats Nilsson **KAGG** d. y.; f. 1590, † 1629, överste.

Brita Matsdotter Kagg, f. 1623, † 1656. G. 1:o 1643 med — 1. Johan Ållongren, f. 1595, † 1653; kapten. G. 2:o 1654 m. Erik Galle i Sverige, † 1658; kapten.

2. Claus Knutsson (Halvhjort), † 1627.

1. Didrik Kagg, f. 1651, † 1671.

1. Märta Christina Kagg, † 1684. G. 1672 m. sin faders kusin Carl Jörgen Kagg, f. 1644 † 1686; kammarherre.

Christer Ållongren, f. 1644, † 1694; ogift.

Agneta Ållongren, f. 1647, † 1708. G. 1671 m. Carl Filip Strömfelt, f. 1644, † 1690; ryttmästare.

Nils Kagg, f. 1672, † 1694, begr. i Grebo.

Carl Kagg, f. 1673, † 1694, begr. i Grebo.

Beata Kagg, f. 1675, † 1697, begr. i Grebo; ogift.

Didrik Kagg, † 1797 på Skälboö; fänrik. G. 1701 m. Catharina Charlotta Reuter af Skälboö (se släkttab. s. 382).

Släktsambandet mellan de i Grebo, Värna och Björsäters kyrkobeskrivningar nämnda medlemmarna av ätterna Reuter, Rosenstierna och Leijonhielm.

Lydert Henriksson adl. **REUTER AF SKÄLBOÖ**[1], f. 1601, † 1647; överste; inköpte Ekhult 1645. G. 1636 m. Catharina Cruus af Edeby, † 1652, i hennes 1:a gifte (2:o m. landshövdingen Carl von Scheiding i hans 1:a gifte).

Elisabeth Reuter af Skälboö, begr. 23/2 1673 i Björsäter; ogift.

Johan Reuter af Skälboö, f. 1644, † 1722; överstelöjtnant i fransk tjänst; ägde Ekhult. G. 1:o m. en fransyska;
2:o 1676 m. Sofia Christina Carlsdotter (Natt och Dag), † efter 1709;
3:o 1715 m. Eriana Körning, f. 1671, † 1727 på Ekhult, i hennes 2:a gifte (g. 1:o m. friherre Carl Gustaf Leijonhufvud, f. 1669, † 1710; ryttmästare).

---

2. Henrik Reuter af Skälboö, f. 1689, † 1760 på Ekhult; kapten; ägde Ekhult
G. 1712 m. Catharina Charlotta Rålamb, f. 1691, † 1763 på Ekhult

---

Olof **ROSENSTIERNA**, f. 1687, † 1746; major vid Östgöta kavallerireg.; g. 1729 m. — Sofia Reuter af Skälboö, f. 1713, † 1769; i hennes 1:a gifte; g. 2:o 1749 m. greve Fredrik Carl Sinclair, f. 1723, † 1776; riksråd.

Nils Rosenstierna, f. 1732, † 1811 på Ekhult; ryttmästare vid Östgöta kavallerireg.; ägde Ekhult.
G. 1:o 1752 m. grevinnan Beata Sofia Posse, f. 1729, † 1766;
2:o 1768 m. Anna Christina Spaldencreutz, f. 1746, † 1815.

---

1. Olof Rosenstierna, f. 1757, † 1845 på Ekhult; överstelöjtn. vid livgrenadjärreg.; ägde Ekhult. G. 1792 m. friherrinnan Catharina Elisabeth Gyllenstierna af Lundholm, f. 1763, † 1833.

Nils Mauritz Rosenstierna, f. 1798, † 1857 på Ekhult; ryttmäst. vid Skånska husarreg.; ägde Ekhult.
G. 1825 m. friherrinnan Lovisa Fredrika Sture, f. 1805, † 1870.

Beata Rosenstierna, f. 1826, † 1905; G. 1846 på Ekhult m. friherre Carl Gyllenstierna af Lundholm; f. 1819, † 1866; underlöjtnant.

Nils Rosenstierna, f. 1830 på Ekhult, † 1863 i slaget vid Fort Hudson under Nordamerikanska inbördeskriget.

2. Altea Juliana Rosenstierna, f. 1769, † 1848. G. 1791 på Ekhult m. friherre Gottlieb David Carl **LEIJONHIELM**, f. 1766, † 1833, i hans 1:a gifte (skild 1799); överste.

Christina Eleorora Leijonhielm, f. 1796, † 1881;
G. 1817 m. Carl Julius Gustaf Hästesko af Målagård, f. 1783, † 1846; major; skild 1821.

---

[1] Jfr SvK, Nä I:3 släkttab. s. 546.